

SBEED

Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü e-Dergi Aralık - December 2020

The Journal of Social Science Institute of Mersin University

Cilt/ Volume 4
Sayı / Issue 1

Sahibi	Prof. Dr. Y. Gürhan TOPÇU (MEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü adına)
Editör	Prof. Dr. Y. Gürhan TOPÇU
Editör Yardımcıları	Dr. Öğr. Üyesi Anıl DAL CANBAZOĞLU Dr. Öğr. Üyesi Ender GÜRGEN
Yayın Kurulu	Prof. Dr. Y. Gürhan TOPÇU Prof. Dr. Kemal BİRDİR Prof. Dr. Ayşe AZMAN Prof. Dr. Aslıhan DOĞAN TOPÇU Prof. Dr. İsmail İŞCEN Prof. Dr. Candan ÜLKÜ Prof. Dr. Nilgün ÇIBLAK COŞKUN Doç. Dr. Levent YAYLAGÜL Dr. Öğr. Üyesi Anıl DAL CANBAZOĞLU Dr. Öğr. Üyesi Ender GÜRGEN
Yabancı Dil Editörü	Dr. Öğr. Üyesi Özlem KURTOĞLU ZORLU
Türkçe Dil Editörü	Öğr. Gör. Dr. Çiğdem KALEGERİ
Dergi Sekreteryası	Arş. Gör. Dr. Sercan BENLİ Arş. Gör. Güleycan AKTAŞ Arş. Gör. Öznur GÖÇMEN
Logo Tasarımı	Prof. Yusuf GÜVEN, Öğr. Gör. Ayşegül TUĞUZ SAĞLAM
Dergi Tasarımı	Dr. Öğr. Üyesi Anıl DAL CANBAZOĞLU
Mizanpaj	Dr. Öğr. Üyesi Anıl DAL CANBAZOĞLU
Yayın	Yerel süreli e-yayın ISSN: Aralık 2020 Cilt/Volume: 4 Sayı/Issue:1
Adres	Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm Fakültesi Binası, Kat:2, Çiftlikköy Kampüsü, 33343, Yenişehir / Mersin Tel: 0324 361 00 01 /17611 Faks: 0324 361 02 87 e-posta: sbedergi@mersin.edu.tr

Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Suavi Ahipaşaoğlu (Cumhuriyet Ün.v.)
Prof. Dr. Canan Parla (Anadolu Ün.v.)
Prof. Dr. Açalıya Allmer (Dokuz Eylül Ün.v.)
Prof. Dr. Muna Yüceol Özözen (Çukurova Üni.)
Prof. Dr. Maria Rosa Anttognazze (King's College London)
Prof. Dr. Abuzer Pınar (Harran Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşe Azman (Mersin Ün.v.)
Prof. Dr. Musa Yaşar Sağlam (Hacettepe Üni.)
Prof. Dr. Hanife Dilek Batislam (Çukurova Ün.v.)
Prof. Dr. Cemal Sakallı (Mersin Ün.v.)
Prof. Dr. Nazlı Bayram (Yaşar Ün.v.)
Prof. Dr. Fulya Sarvan (Akdeniz Ün.v.)
Prof. Dr. Fatma Cana Bilsel (ODTÜ)
Prof. Dr. Bahar Taner (Mersin Ün.v.)
Prof. Dr. Hamdi Brova (Ankara Ün.v.)
Prof. Dr. Orhan Tekelioğlu (Sakarya Ün.v.)
Prof. Dr. Alev Bulut (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Aslıhan Doğan Topçu (Mersin Ün.v.)
Prof. Dr. Fatih Cin (Çukurova Ün.v.)
Prof. Dr. Nadir Engin Uzun (İstanbul Okan Ün.v.)
Prof. Dr. Serap Çabuk (Çukurova Ün.v.)
Prof. Dr. Candan Ülkü (Mersin Ün.v.)
Prof. Dr. A. Celil Çakıcı (Mersin Ün.v.)
Prof. Dr. Ali Yakıcı (Gazi Üni.)
Prof. Dr. Cemile Çelik (Mersin Ün.v.)
Prof. Dr. Azmi Yalçın (Çukurova Ün.v.)
Prof. Dr. İsmail H. Demirdöven (Hacettepe Ün.v.)
Prof. Dr. Mehmet İsmail Yağcı (Mersin Ün.v.)
Prof. Dr. Ali Deran (Niğde Ömer Halisdemir Ün.v.)
Prof. Dr. Faruk Yücel (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat Durukan (Mersin Ün.v.)
Prof. Dr. Aysun Yüksel (Anadolu Ün.v.)
Prof. Dr. Fikret Dülger (Çukurova Ün.v.)
Doç. Dr. Pınar İbe Akcan (Mersin Ün.v.)
Prof. Dr. İclal Ergenç (Ankara Ün.v.)
Prof. Dr. Ertan Eğribel (İstanbul Ün.v.)
Prof. Dr. Efrumiye Ertekin (Mersin Ün.v.)
Prof. Dr. Nezihe Figen Ersoy (Anadolu Ün.v.)
Prof. Dr. Murat Ferman (Anadolu Ün.v.)
Prof. Dr. Zeliha Göker (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Doğan Gürsoy (Washington State University)
Prof. Dr. Murat Hançer (Univ. Of Central Florida,)
Prof. Dr. Lars Johanson (Johannes Gutenberg University)
Prof. Dr. Orhan İçöz (Dokuz Eylül Ün.v.)
Prof. Dr. Kurtuluş Karamustafa (Erciyes Ün.v.)
Prof. Dr. Nevzat Kaya (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail Kızılırmak (İstanbul Ün.v.)
Prof. Dr. O. Avşar Kurgun (Dokuz Eylül Ün.v.)
Prof. Dr. Yıldırım Beyazıt Önal (Çukurova Ün.v.)
Doç. Dr. Gürkan Akdağ (Mersin Ün.v.)
Doç. Dr. Yılmaz Akgündüz (Dokuz Eylül Ün.v.)
Doç. Dr. Oğuz Alp (Anadolu Ün.v.)
Doç. Dr. Bülent Arı (Mustafa Kemal Üni.)
Doç. Dr. Hasan Gül (Samsun 19 Mayıs Ün.v.)
Doç. Dr. Mehmet İnce (Mersin Ün.v.)
Doç. Dr. İhsan Kamalak (Mersin Ün.v.)
Doç. Dr. Yakup Karabacak (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayhan Karakaş (Çukurova Üni.)
Doç. Dr. Refiye Okuşluk Şenesen (Çukurova Üni.)
Doç. Dr. Ufuk Özcan (İstanbul Ün.v.)
Doç. Dr. Veli Kargı (Mersin Ün.v.)
Doç. Dr. Uysal Yenipınar (Mersin Ün.v.)
Dr. Öğr. Üyesi Murat Göç (Pamukkale Ün.v.)
Dr. Öğr. Üyesi Ercan Aşkın (Karamanoğlu Mehmet Bey Ün.v.)
Dr. Öğr. Üyesi Elif Arıca Akkök (Ankara Ün.v.)
Dr. Öğr. Üyesi H. Ertuğ Ergürer (Karamanoğlu Mehmet Bey Ün.v.)

**Cilt:4 Sayı:1
Hakemleri**

Prof. Dr. Türker TOPALHAN
(Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa ÖZER
(Anadolu Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet AKŞİN
(Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Makbule SABZİYEVA
(Anadolu Üniversitesi)

Prof. Dr. Cemal SAKALLI
(Mersin Üniversitesi)

Prof. Dr. Hacı Bayram KAÇMAZOĞLU
(İnönü Üniversitesi)

Prof. Dr. İlyas ÖZTÜRK
(Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Arsun URAS YILMAZ
(İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet DURUEL
(Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)

Doç. Ümit AYDOĞDU
(Anadolu Üniversitesi)

Doç. Dr. Abdulvahid SEZEN
(Mersin Üniversitesi)

Doç. Dr. Tülin ŞENER KILINÇ
(Ankara Üniversitesi)

Doç. Dr. Gülseren KESKİN
(Ege Üniversitesi)

Doç. Dr. Filiz ÇEVİK TAN
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Dr. Öğr. Gör. Onur ULUDAĞ
(Yıldız Teknik Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Lokman ZOR
(Niğde Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ali BALTACI
(Mersin Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Murat YILMAZ
(Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül YETKİN
(Haliç Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Kadriye KOBAK
(Sakarya Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOÇ
(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Yeliz SARIÖZ GÖKTEN
(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Gamze ERYILMAZ
(İskenderun Teknik Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Merak ÜZÜLMEZ
(Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)

Öğr. Gör. Dr. Mehmet KÖPRÜ
(Erciyes Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

Künye 1

Danışma Kurulu 2

Sayı Hakemleri 3

İçindekiler 4

Sunuş
Editörden 6

Makaleler 8- 161

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Değişen Siyasal Yapı Bağlamında Sovyet Sinemasında Komedi Türünün Dönüşümü 8-28

The Transformation of The Comedy Genre in Soviet Cinema in the Context of Changing Political Structure

Victoria BUKAREVA

Türk Aydınlarının Sosyal Medya ile Kurduğu İlişilenme: Twitter Örneği 29-46

The Association of Turkish Intellectuals with Social Media: Twitter Case

Onur UCA

Türkiye’de Grev Hakları ve Grev Ertelemeleri 47-66

Right to Strike and Postponement of the Strike in Turkey

Hasan Ejder TEMİZ, Ömer ÜNAL

T. W. Robertson’s Caste: A Bridge Between Victorian and Realist Theatre 67-76

T. W. Robertson’un Caste Adlı Oyunu: Viktorya ve Gerçekçi Tiyatro Arasında Bir Köprü

Sibel İZMİR

Covid-19 Pandemi Sürecinde Bireylerin Duygusal Özyeterlik ve Pozitif Dini Tutumlarının Ölüm Kaygısı ile İlişkisi 77-88

The Relationship Between Death Anxiety and Emotional Self-Efficacy and Positive Religious Attitudes of Individuals During the Covid-19

Mehmet Fatih ŞİRAZ, Adalet DEĞİRMENCİ, Mehmet Sabri BOZDAŞ

Polis Mecmuası'na göre Osmanlı Devleti'nde İşlenen Suçlar (1913-1923) According to the Police Council the Crimes Committed in the Ottoman State (1913-1923) Cüneyt AKDENİZ	89-120
Mechanisms of Schumpeterian Competition in Turkish Manufacturing Industries Türkiye İmalat Sanayiinde Schumpeter'in Rekabet Mekanizmaları Maya MOALLA	121-135
Turizmde Kadın İşgücü Örnekleminde Yazılan Lisansüstü Tezlere Yönelik Bibliyometrik Bir Analiz A Bibliometric Analysis for Postgraduate Theses Written in the Sample of Female Labor Force in Tourism Zeynep AKGÜN	136-145
ÇEVİRİ MAKALE Nörosinema: Kısa Bir Bakış Neurocinema: a Brief Overview Yasemin KILIÇARSLAN	146-152
DERLEME Osmanlı-Türk Toplumunda Çeviri Etkinliği Üzerine Bir Değerlendirme A Historical Review on Translation Activity in the Ottoman-Turkish Society Nilay AVCI	153- 161

Editörden
Sunuş

Merhaba,

Bu zor dönemlerde Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin Aralık 2020 sayısını yayınlıyor olmanın heyecanı ve gururu içindeyiz. Bu sayımızda 8 araştırma makalesi, 1 çeviri makale ve 1 derleme makale sizlerle buluşuyor.

Victoria BUKAREVA, "Değişen Siyasal Yapı Bağlamında Sovyet Sinemasında Komedi Türünün Dönüşümü" başlıklı çalışmasında 1917-1991 yılları arasında, Sovyet sinemasının gelişimini ve değişen siyasal yapı bağlamında, Sovyet sinemasında komedi türünün dönüşümünü ele aldı.

"Türk Aydınlarının Sosyal Medya ile Kurduğu İlişilenme: Twitter Örneği" başlıklı çalışmasında Onur UCA, sosyal medya platformlarından Twitter'ın aydınlarca kullanımını örnek olay olarak ele alarak sosyal medya kullanan Türk aydınlarının Türk aydın geleneği ile devamlılık ve kopuşlarını inceledi.

Türkiye'de grev erteleme gerekçesi olarak kullanılan kavramları tanımlayarak 1963 yılından itibaren gerçekleştirilen grev ertelemelerini dönemsel olarak inceledikleri "Türkiye'de Grev Hakları ve Grev Ertelemeleri" başlıklı çalışmalarında Hasan Ejder TEMİZ ve Ömer ÜNAL, ayrıca, grev ertelemelerine yönelik işçi sendikalarının mücadeleleri ve Uluslararası Çalışma Örgütü'nün grev hakkının kısıtlanmasına yönelik görüşleri de değerlendirdiler.

Sibel İZMİR, "T. W. Robertson's Caste: A Bridge Between Victorian and Realist Theatre (T. W. Robertson'ın Caste Adlı Oyunu: Viktorya Tiyatrosu ve Gerçekçi Tiyatro Arasında bir Köprü)" başlıklı çalışmasında, Robertson'ın tiyatro kariyerini ve Viktorya dönemi tiyatrosuna getirdiği yenilikleri ele alarak yazarın 1861 yılında yazdığı *Caste* adlı oyununun gerçekçi Britanya Tiyatrosunun öncüsü olmayı nasıl ve ne ölçüde başardığını ortaya koydu.

"Covid-19 Pandemi Sürecinde Bireylerin Duygusal Özyeterlik ve Pozitif Dini Tutumlarının Ölüm Kaygısı ile İlişkisi" başlıklı çalışmada Mehmet Fatih ŞİRAZ, Adalet DEĞİRMENCİ, Mehmet Sabri BOZDAŞ, Covid-19 pandemi sürecinde bireylerin duygusal özyeterlik ve pozitif dini tutumlarının ölüm kaygısı ile ilişkisini belirledi.

Cüneyt AKDENİZ, "Polis Mecmuası'na göre Osmanlı Devleti'nde İşlenen Suçlar (1913-1923)" başlıklı çalışmasında, I. Dünya Savaşı, Mütareke yılları ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk birkaç yılını kapsayan süreçte Osmanlı'da işlenen birbirinden farklı suç çeşitlerinin neler olduğu Polis Mecmuası özelinde ele aldı.

"Mechanisms of Schumpeterian Competition in Turkish Manufacturing Industries (Türkiye İmalat Sanayiinde Schumpeter'in Rekabet Mekanizmaları)" başlıklı makalesinde Maya MOALLA, Türkiye imalat sanayilerinde (2010-2015) döneminde Schumpeter'in rekabet mekanizmalarının işleyişini tespit etme amacıyla Price'in araştırma tekniğini kullanarak emek üretkenliğinin artışını ekonomik seçim, yenilik ve net giriş etkileri ile ayrıştırarak inceledi.

Zeynep AKGÜN, "Turizmde Kadın İşgücü Örnekleminde Yazılan Lisansüstü Tezlere Yönelik Bibliyometrik Bir Analiz" başlıklı çalışmasında YÖK Ulusal Tez Tarama Merkezi veri tabanında yer alan, kadın işgücü ve turizm konulu yüksek lisans ve doktora tezlerini bibliyometrik açıdan inceledi.

Yasemin Kılıçarslan, Abdorezza Naser Mogadashi tarafından yazılmış olan "Neurocinema: a Brief Overview" makalesini çevirdi. "Nörosinema: Kısa Bir Bakış" başlıklı çeviri makale çalışmasında

sinemanın nöropsikolojik yapımızı farklı biçimlerde etkileme gücüne sahip olan çok boyutlu bir sanat olduğundan hareketle sinema ve beyin arasındaki ilişki irdelenmiştir.

Nilay AVCI tarafından kaleme alınan **“Osmanlı-Türk Toplumunda Çeviri Etkinliği Üzerine Tarihsel Bir İnceleme”** başlıklı çalışma, Türk toplumlarında çeviri etkinliğinin geçmişten günümüze uzanan serüvenini tarihsel veriler ve bulgular ışığında inceleyen, konuyla ilgili genel bir bakış sağlayan bir derleme çalışmadır.

Bu sayımızda ekibimiz yine çok yoğun ve özverili çalıştı. Editör yardımcılarımız Dr. Öğr. Üyesi Anıl DAL CANBAZOĞLU ve Dr. Öğr. Üyesi Ender GÜRGEN, dergi sekreteryasını yürüten Arş. Gör. Dr. Sercan BENLİ, Arş. Gör. Öznur GÖÇMEN ve Arş. Gör. Güleycan AKTAŞ'a çok teşekkür ediyorum. Elbette yayın kurulumuz ve hakemlerimize de zaman ve emeklerini esirgemedен sundukları katkılar nedeniyle teşekkür ediyorum. Bir sonraki sayımızda görüşmek üzere.

Editor Prof. Dr. Y. Gürhan Topçu

DEĞİŞEN SİYASAL YAPI BAĞLAMINDA SOVYET SİNEMASINDA KOMEDİ TÜRÜNÜN DÖNÜŞÜMÜ

THE TRANSFORMATION OF THE COMEDY GENRE IN SOVIET CINEMA IN THE CONTEXT OF CHANGING POLITICAL STRUCTURE

Victoria BUKAREVA *

ÖZ

Bu çalışma, 1917-1991 yılları arasında, Sovyet sinemasının gelişimine ve özellikle Sovyet sinemasında komedi türü filmlerin dönüşümüne odaklanmaktadır. Sinema, Sovyetlerin ilk yıllarında genellikle toplumsal ya da politik hedefler için araç olarak kullanılan bir sanat iken, komedi türünün ortaya çıkması ile birlikte yeni bir boyut kazanmaya başlamıştır. İlerleyen zamanlarda Sovyet sineması ve özellikle Sovyet komedileri sadece Rusya'da değil, uluslararası boyutta ilgi çekmiş ve çeşitli araştırmaların konusu olmaya başlamıştır. Bu nedenle bu çalışmada, değişen siyasal yapı bağlamında, Sovyet sinemasında komedi türünün dönüşümü incelenmektedir. Bu doğrultuda Sovyet sinemasının gelişme süreci tanımlanarak, değişen Sovyet toplumunun yapısı, sosyal ve ideolojik dönüşümler çerçevesinde değerlendirilerek, Sovyet Dönemi'nde çekilmiş olan komedilerin farklı alt türleri ile belirtilen bağlamda analiz edilerek tartışılmaktadır.

Anahtar sözcükler: Sovyet Sineması, Sovyet Komedi, İdeoloji

ABSTRACT

This study focuses on the development of Soviet cinema from 1917 until 1991 and especially it focuses on the transformation of comedy films in Soviet cinema. While cinema was an art that was generally used as a tool for social or political goals in the early years of the Soviet Union, it started to gain a new dimension with the emergence of the comedy genre. Later, Soviet cinema and especially Soviet comedies attracted attention not only in Russia, but also internationally and started to be the subject of various researches. Therefore, this study examines the transformation of the comedy genre in Soviet cinema in the context of the changing political structure. Accordingly, the development process of Soviet cinema is defined and the structure of the changing Soviet society is evaluated within the context of social and ideological transformations and analyzed in the context specified by the different sub-genres of the comedy that were shot in the Soviet period.

Keywords: Russian Cinema, Russian Comedy, Ideology

* Doktora Öğrencisi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, viskibkr@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3257-5306

GİRİŞ

Sanat bir toplumun kültürü, siyasal tarihi, sosyolojik yapısı ve bu alanlardaki entelektüel birikimi aracılığıyla şekillenir; ancak bir ülkenin kültürel tarihi sadece sanatla ilerlemez, sanat ve tarih iç içe geçerek diğer öğelerle birlikte bir bütün oluşturur. Bu anlamda sinema, bir ülkenin kültürel, sosyal ve siyasal yapısının yansıması olarak, oldukça önemli bir rol oynar. Sinema sanatı, kuşkusuz toplumların yaşadığı farklı tarihsel ve siyasal dönemlerle ilişkili olarak şekillenir. Pek çok ülke sinemasında görülen bu durum, Sovyetler için de geçerlidir, dolayısıyla Sovyet sineması bu anlamda bir istisna değildir. Denilebilir ki Rus tarihinde, Ekim Devrimi ve bununla gelişen SSCB Dönemi olmasaydı bugünkü haliyle bir Sovyet sineması da muhtemelen olmazdı. Tarihsel çerçeveden bakıldığında, o dönemde Sovyet ideolojisinin içerdiği anlamlar, koyduğu hedefler ile bir bütün olarak Sovyet toplumsal sistemini belirleyen bir tür strateji olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Ekim Devrimi sonrasında Sovyetlerin siyasal yapısında uzun dönem boyunca yer alan propaganda faaliyetleri, dönemin yeni Sovyet ideolojisinin de aracı olmuştur. Sovyet coğrafyasında XX. yüzyılda bu yeni ideolojinin yaygınlaştırılması için propaganda uygulama olanakları önemli ölçüde genişletilmiştir. O dönemde sadece gazete ve dergi sayfalarından değil, radyo ve televizyon yayımlarından da yeni ideoloji için “gerekli” bilgiler propaganda amaçlı yayımlanmaya başlanmıştır. Sovyetlerde söz konusu bu ideolojinin yaygınlaştırılması yani propaganda aracılığıyla toplum bilincinin etkilenmesi çabası çok çeşitli ve büyük ölçekte oluşturulmuştur. Bu süreçte propaganda faaliyeti yürütülen araçlar içerisinde kitleleri harekete geçirmedeki rolü nedeniyle sinema özel bir yere sahiptir.

Alman film kuramcısı Kracauer’e göre (aktaran Andrew, 2010: 191-195), filmlerin iki görevi vardır: var olan gerçeği görüntülemek ve yeni bir gerçeği yaratmak. Sovyetler Birliği’nde tam da Kracauer’ın işaret ettiği gibi, sinema aracılığıyla ideolojik değerler gösterilmekteydi. Ünlü Sovyet yönetmenleri propaganda amaçlı filmlerinde Sovyet insanlarını mutlu ve parlak bir geleceğe inandırmak adına sosyalizm ideolojisinin propagandasını yapıyorlardı. Bu amacı taşıyan farklı yönetmenlerin farklı türsel özelliklerde filmleri bulunmaktadır. Bu farklı türlerden en etkili olanlar ise komedi türündeki filmlerdir; çünkü dönemin zorlu siyasal ortamında

komedî türü oldukça önemlidir. Bu çalışmada, o dönemde yeni Sovyet ideolojisini yaymak üzere sinemanın bir propaganda aracı olarak nasıl kullanıldığı komedi türü üzerinden ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Bu amaca uygun olarak, Sovyet sinemasındaki belirli komedi örnekleri üzerinden, Sovyet komedilerinin hem toplum yaşamındaki rolü hem de Sovyetler Birliği tarihindeki gelişim ve işlevi, filmlerin ideolojisine odaklanılarak analiz edilmiştir.

Sovyet sineması ve Sovyet sinemasında komedi geleneği bu çalışmanın çerçevesini oluşturmaktadır. Bu çerçevede, Sovyet sinemasında komedi geleneğinin siyasal yapıdaki değişimlerden doğrudan etkilenmiş olduğu çalışmanın varsayımını oluşturmaktadır.

1917-1991 yılları arasında, Sovyet sinemasının gelişimine ve özellikle Sovyet sinemasında komedi türü filmlerin dönüşümüne odaklanan bu çalışmada Sovyet komedilerinin gelişme süreci tanımlanmış ve bu süreç içinde değişen Sovyet toplumunun yapısı, sosyal ve ideolojik dönüşümler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Ayrıca, Sovyetler Birliği'nin oluşumundan çöküşüne kadarki süreçte, sosyo-kültürel ve politik sistem içinde bir tür olarak Sovyet komedisinin nasıl geliştiği ve değiştiği sorularına da cevap aranmıştır.

Bu çalışmada yöntem olarak literatür taraması kullanılmıştır. Herhangi bir olayın veya olgunun ne olduğunun açıklanmaya çalışılması olarak tarif edilebilecek betimleyici araştırma tasarımı yoluyla Sovyet sinemasının oluşumu ve gelişimi, Sovyet ideolojisinin gelişimi çerçevesinde Sovyet komedi geleneği ve komedilerin kültleşmesi kuramsal olarak incelenirken çeşitli kültürel düşünceler ve değerler, toplumsal konular ve ideolojinin nasıl yeniden üretildiği nitel olarak ortaya konulmuştur.

Sovyet Sinemasının Doğuşu ve Gelişimi

Sovyetlerde Lenin¹ liderliğinde gerçekleştirilmiş olan Ekim Devrimi ile beraber Çarlık Rusya'sı sonlanmış ve tüm dünyayı da etkisi altına alan yeni bir dönem başlamış, bu dönemin ana ideolojisi ise sosyalizm olarak tanımlanmıştır. Böylece ülkede demokratik sosyalizm kavramına dayandırılan bir sosyal-demokratik hareket oluşmuş ve XX. yüzyılın başındaki neredeyse tüm sosyal demokrat partiler, kendilerine kapitalizmi ortadan kaldırmayı hedef olarak belirlenmiştir (İrhin, 2002: 91-92). Elbette Rusya'dan SSCB'ye geçilirken ortaya çıkan Yeni Ekonomi Politikası bu anlayışın oluşmasına, ülkenin ekonomik ve sosyal durumunda kimi değişimlerin yaşanmasına da sebep olmuştur.

¹ Vladimir İlyiç Ulyanov, bilinen adıyla Lenin (1870–1924), Rus sosyalist devrimci ve politikacı. Marksist-Leninist ideolojinin fikirsel önderi, Ekim Devrimi'nin lideri ve Sovyetler Birliği'nin kurucusu.

Hükümet değişikliği, SSCB ideolojisinde olumlu değişiklikler getirmemiş; aksine Lenin'den sonra Stalin'in devlet başkanlığı görevine gelmesiyle birlikte, gündelik yaşamın tüm faaliyet alanlarında halk üzerindeki kontrol sıkılaştırılmıştı. Böylece bütün alanlarda totaliter kontrol genişlemiş ve bu durum giderek bir tek adam rejimine ve Stalin'in kişiliğinin kültüne² dönüşmüştü. İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden kısa bir süre sonra, SSCB soğuk savaşa girmiştir ve bu, şüphesiz tüm ülkenin ideolojisini ve siyasal yapısını etkilemiştir. Sovyetlerde hükümet olan parti üzerinde medyanın etkisi artmaya başlamıştır. Okullar ve üniversitelerde, tüm doğa ve toplum fenomenleri Stalinizm açısından incelenmiştir. Din karşıtı propaganda aktif olarak yapılmıştır. Yazarların, sanatçıların ve oyuncuların sendikaları Parti kontrolüne alınmıştır (Zinovyev, 2012).

Totaliter siyaset, Stalin'in ölümü (1953) ile sona ermiştir. Kruşçev'un iktidara gelmesinin ardından siyasi sistemde köklü bir değişim başlamıştır. "Kruşçev Yumuşama" olarak bilinen bu dönemi, Stalin kişilik kültürünün ve 1930'ların baskılarının kınanması, totaliter iktidarın zayıflaması, konuşma özgürlüğünün ortaya çıkması, siyasi ve kamusal yaşamın serbestleşmesi, Batı dünyasına açıklık, daha fazla yaratıcı faaliyet özgürlüğü ile karakterize edilmiştir. Fakat kısa bir süre sonra, ülkenin durumu daha kötüye gitmeye başlamış ve bunun sonucu olarak, partinin diğer üyeleri yeni bir reform uygulayarak Kruşçev'un iktidarda kalmasına müsaade etmemişlerdir (Tyan, 2011).

Kruşçev'in görevden alınmasından sonra, Brejnev iktidara gelmiştir. Yeni bir ideolojik temel oluşturmak adına Brejnev, Sovyet halkı için gelişmiş bir sosyalist toplumun inşasının en önemli hedef olduğunu söylemiştir. Aynı zamanda her Sovyet insanının haklarının temel güvencesinin "anavatanın gücü ve refahı" olduğunu vurgulamıştır. 1977 Anayasasına göre, SSCB vatandaşlarının her biri "topluma karşı sorumluluğunu hissetmek, vicdani olarak devlete ve halka görevini yerine getirmek" zorunda kalmıştır. Ancak, propaganda ve gerçeklik arasındaki uçurum, parti kararlarına güvensizlik yaratmış, kitlesel şüphecilik ve halk ilgisizliğini arttırmıştır (Bagdasaryan, 2008: 317-322).

1980'lerin ortasında Sovyet toplumu ekonomik, sosyal ve politik bir krizin eşiğindeydi. Sovyetler Birliği, korkunç düşüş eğiliminin açıkça görülebildiği noktaya gelmiştir. Sadece derin yapısal değişiklikler ülkeyi kurtarabilmiştir. Perestroyka (yeniden yapılanma) olarak

² Burada kişilik kültürüyle ifade edilmek istenen bir lider olarak Stalin'in olağanüstü şekilde yüceltildiği gerçeğidir. Tek adam rejiminin güçlenmesiyle SSCB'de giderek artan bir biçimde Stalin'in kutsallaştırıldığı, bir kahraman olarak ya da neredeyse bir Tanrı mertebesinde görüldüğü bir dönem yaşanmıştır. Öyle ki, bu dönemde her şeyin başında ve her şeyden yukarıda Stalin vardır.

adlandırılan Gorbaçov Dönemi, “tüm gerçekleri” ortaya çıkartmak için çaba göstermişken, Sovyet sosyal sisteminin tüm temelleri ezilmiş ve bunun sonucu olarak “kaos” olarak adlandırılabilen yeni bir devlet siyasi yapısı ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Güçlü ve sınırsız bir Batı ideolojisi akışı Sovyetleri etkisi altına almıştır. Batılılık ideolojisinin bir aracı olan kitle kültürü, insanların, özellikle de yeni nesillerin yaşamlarında kök salmaya başlamıştır.

Böylece, siyasal alanda yaşanan bu büyük dönüşüm ve değişimin etkileri zaman içinde ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda kendini göstermeye başlamıştır. Bu değişimin en fazla yaşandığı alanlardan biri de sinema olmuştur.

Sovyet Sinemasının Doğuşu (Ekim Devrimi 1917-1930)

Ekim Devrimi'nden sonra toplumun yapısı değişmiş ve yenilenmiştir. Bu dönemde sinema, Sovyet insanı olgusunu halka sunabilmek ve ülkenin yeni politikası olan sosyalizmin temel fikirlerini topluma aktarabilmek için en etkili araç olmuştur. Sovyet hükümeti sinemanın sosyal işlevlerini genişletmek için yeni hedefler belirlemiş ve sinemanın sadece eğlence aracı değil, kitleler için bir propaganda ve eğitim aracı olarak da görülebileceğine karar vermiştir. Bu doğrultuda, 8 Kasım 1917'de kurulan Halk Eğitim Komitesi, eğitimde ve kültürde etkili bir organizasyon gerçekleştirebilmesi planlanan sinemayı, ideolojik açıdan güçlendirecek çalışmalar geliştirmiştir. Ülkenin her yerinde var olan ajit-prop (Sovyet ajitasyon ve propaganda) trenleriyle geniş halk kitlelerini kazanmaya çalışmışlardır. Yeni Sovyet sinemasının başında genç devrimci sinemacılar durmuşlardır. Bu yüzden o dönemde daha çok Sovyet politikasının ağır propagandasını yapan filmler ön plana çıkmıştır.

1920-1930'lu yıllarda Sovyetler Birliği tarafından başlatılan yeni sinema sistemi, amaçlarına ulaşabilmek ve Bolşevik ideolojik görüşleri ile siyasi tutumlarına göre toplumu “şekillendirmek” için her türlü aracı kullanmayı amaçlamıştır. Fakat yeni ekonomi zayıf olduğu için Sovyet hükümeti sinemayı maddi açıdan yeterince desteklememiş ve sonuç olarak geniş kitleleri etkileyebilecek olan ideolojik bir silaha dönüştürememiştir. Bunun temel sebebi ise Bolşevizm'in piyasa ekonomisiyle bir arada yaşamasının imkânsızlığı olmuştur (Fedyuk, 2009: 24). Böylece, Sovyet sineması devamlı gelişebilmek için yeni yollar aramaya başlamış ve 1929 yılından itibaren Sovyet sineması sesli sinema olmuştur.

Sosyalist Rejimin Aracı Olarak Sovyet Sineması (Sesli Sinema 1931-1940)

Sesin sinemaya gelmesi sinemanın ideolojik öneminin artmasına büyük katkı sağlamış, sinemanın eğitim ve propaganda aracı olarak kullanımı üzerinde çalışılmıştır. Bu dönemdeki

Sovyet sineması, sinemanın kitlesel karakterini ve yüksek ideolojik felsefesini birleştirmiştir. İzleyiciler yeni filmleri merak ve sabırsızlıkla beklemeye başladığından, sinema sektörünün yükselişe geçtiği görülmüştür.

Bu dönemde, Stalin'in partiye egemen olması ile gelişen baskıcı politikalar sinema alanında da karşılık bulmuş, sinema Sosyalist Gerçekçi Politikaya göre biçimlendirilmiştir. Stalin'in kendisi gerçek bir sinemasever olarak bilinmektedir. Ona göre, Sovyet sinemasının temel görevi 'kitlelerin politik mücadele kapasitesini yükseltmek' olmuştur. 1933 yılında Stalin'in emriyle, Kremlin'de özel bir sinema salonu yapılmıştır. Bu salonda lider, tüm Sovyet filmlerini şahsen sinemalarda yayınlanmadan önce izlemiştir. Bu oturumlar sırasında, Stalin sadece bazı filmlerin ve yönetmenlerinin kaderine karar vermekle kalmamış, aynı zamanda sistematik ve tutarlı bir şekilde çekilecek olan filmlerin konularını planlamıştır. Neyse ki o dönemde, çoğu film tarihi konulara odaklanmıştır. Stalin tarihin gösterdiği gerçekleri kendi ideolojisine göre değiştirmeye başlamıştır. Bu duruma alışık olan sinemacılar sesini çıkartmamıştır. Stalin sinemacıları sadece kamerayı kullanabilen basit insanlar olarak görmüştür. Asıl işi (filmin konusunu seçme, senaryo otuşturma ve film karakterleri belirleme) Stalin'in bizzat organize ettiği ve onun istediği şekilde filmleri düzenleyecek olan bir komite yapmıştır. (Latyshev, 1989: 489–508).

Tüm ülkenin uğruna çabaladığı “parlak gelecek” sadece sinemada değil, gündelik hayatta da yavaş yavaş görünmeye başlamıştır. Ve bununla birlikte açgözlülüğe ve diğer olumsuz özelliklere yabancı olan, takım ruhu ve yeni bir sosyalist toplumu inşa eden bir Sovyet adam karakteri ortaya çıkmıştır. Sinemadaki ve o dönemin müzikal komedilerdeki güzel hayatı sunan öyküler her zaman gerçek hayatla aynı değildi; gerçek hayatta dış göstergelerin ardında entrikalar, taciz, gizli sinemasal yaygara vardı, hem bundan hem de Büyük Vatanseverlik Savaşı³ nedeniyle sinema durmak zorunda kalmıştır.

Sovyet Savaş Sineması (1941-1949)

Savaşın ortaya çıkışıyla birlikte, harika bir “parlak gelecek” inşa etme fikirleri anında Sovyet halkının mücadele ruhunu arttırmak ve güçlendirmek için tasarlanan sinemanın propaganda faaliyetlerine dönüştürülmüştür. Savaşın ilk aylarından Sovyetler çok ağır kayıplar vermiştir. Büyük Vatanseverlik Savaşı sırasında, askerlere ve halka vatanseverlik eğitimi, moral, inanç ve güven verebilmek için sinema en güçlü araç olarak kabul edilmiştir. Bu dönem

³ SSCB topraklarında İkinci Dünya Savaşı (1941-1945) döneminin adı.

Sovyet sinemasının en verimli dönemi olmuştur. Dört yıl boyunca (1941-1945) inanılmaz zor şartlar altında yüzlerce kurmaca, belgesel, kısa film çekilmiştir. Belgesellerin dışında o dönem için özel hazırlanmış Kinosborniki (Savaş Film Derlemeleri) büyük önem taşıyordu. Kinosbornikiler savaş haberleri, satirik kısa filmler, müzikal performanslar ve askerlerin motivasyonunu arttıran karışık çekimlerden oluşuyordu. Savaşın başından beri bu tür çekimler yapılmış ve Sovyet askerleri savaş boyunca zafer için isteklendirilmiştir. Bu tür kısa filmler sinematografik açıdan iyi olmasa da moral verme konusunda çok başarılı olmuştur.

Sovyet film endüstrisinin savaş yıllarında yaşadığı muazzam kayıplara rağmen sinema, insanları birleştirebilecek ve onları yaratıcı yaşamın genel fikirlerine çekebilecek ideolojik bir güç olarak ortaya çıkmıştır. O zamanın toplumunda var olan tüm kahramanlık verici eğilimler ve ruh halleri tamamen sinemaya yansıtılmıştır.

Savaş Sonrası Sovyet Sineması (Yumuşama Dönemi 1950-1964)

Savaş sona erdiğinde sinemacıların özgürlüğe kavuşma beklentisi vardı. Lakin Stalin'in totaliter rejimi sinemacıları sürekli baskı altında tutmuştur. Çoğu yönetmen ve senaryo yazarı işsiz kalmışken sinema salonları aylarca boş durmuştur. Çok az sayıda yeni film (yılda 10 film den az) üretilmiştir. Çekilen filmlerin büyük kısmı ise Büyük Vatanseverlik Savaşı'nı anlatmıştır; lakin Stalin'in talimatıyla bu dönemin savaş konulu filmlerinde sadece zafer mutluluğu gösterilmeye izin verilmiş, başarısızlıklar ve yenilgiler ise filmlerde kesinlikle yasaklanmıştır. 40'lı yılların sonunda yayımlanan filmler, İkinci Dünya Savaşı teması, Sovyetlerin üst düzey askerleri, faşizme karşı alınan zaferde partinin rolü hakkında bilgi vermeye çalışmıştır. Ancak filmlerde gösterilen bu hayat, genellikle insanların gerçek hayatına hiç benzememiştir (Rusina, 2019: 42-44).

1950'lerin başında Stalin'in ölümü ve ardından kişilik kültürünün yok edilmesi, sinema da dâhil olmak üzere ülkenin tüm alanlarını etkilemiştir. 1950'lerin ortasında Stalin Dönemi'nde uygulanan kısıtlamaların çoğu kaldırılmış ve bu sebepten dolayı film üretimi önemli ölçüde artmıştır. Sovyet sineması, 1920'lerde yaşadığı popülerliğe bir daha kavuşmasa da, yeni dönemin filmleri izlenmeye değer olmuş ve kültürel yaşama olumlu bir katkıda bulunmuştur (Kenez, 2003: 448-449).

Savaş sonrası sinema, artık ideoloji ve motive aracı olmanın ötesine geçerek sanatsal ve felsefi yönü de ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, bu dönemde kameramanlar yönetmene (ya da rejisöre) tam anlamıyla dönüşmüştür. Artık yönetmenin bir uzun metrajlı film yaratmadaki

özgürlüğünün önemi öne çıkmıştır. Sonuç olarak, çeşitli tekniklerin kullanılması ve bir sürü çok türlü ve çok stilli filmin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Belyaeva, 2016).

Durgunluk Dönemi Sineması (1964-1984)

Ne yazık ki böyle verimli bir dönemden sonra hem kamusal hayatta hem de Sovyet sinemasında, tarihçiler tarafından “durgunluk” olarak adlandırılan karanlık bir dönem başlamıştır. Toplumda ekonomik ve sosyal alanlarda bütün gelişmeler yavaşlamıştır. Sovyet yönetmenleri izleyicinin ilgisini çekmek için her türlü çabayı sarf etmişler ve aynı zamanda dünya sinemasının eğilimlerine ayak uydurmayı de ihmal etmemişlerdir. 1970'lerde gelişmiş sosyalizmin başarılarını destekleyen film sayısı artmıştır. Aynı zamanda, Parti şartlarına ve “durgun” zamanın ideolojisine karşı sinema gelişmiştir. 1970'lerin sonlarında yoğun atmosfer ve hayatın ritminin hızlanmasıyla yönetmenler, kahramanların iç dünyasının kişiselliğine objektifleri daha sık yöneltmeye başlamışlardır. Daha çok sosyal temalı filmler gösterime girmeye başlamıştır. Durgunluk döneminde Sovyet sineması tür çeşitliliği ile ayırt edilmiştir: melodram, drama, psikolojik ve tarihsel hikâyeler, belgesel, aksiyon, gerilim, macera, trajedi, müzikaller, komedi vb. Ayrıca farklı türlerin iç içe geçebileceği filmlerin sayısı oldukça artmıştır. Bunun dışında Durgunluk Dönemi'nde üretim temalı filmler, vatanseverlik ve askeri temalı savaş filmleri popüler hale gelmiştir.

Önceki yıllarda çizilen reformların birçoğu uygulanamamış, üstelik belirli “ideolojik” ve “yaratıcı” tutumlara uymayan yeni Sovyet filmlerin “raflara koyulması” (yani sansürlenmesi ve vizyona girmemesi) daha sık uygulanmıştır. 60-70'li yıllarda gündeme gelecek bir yenilikten yoksun olarak bazı ideolojik ve etik atılımlara yönelik filmlere odaklanma eğilimi vardır.

Sovyet Sinemasının Son Yılları (Perestroyka 1985-1991)

Durgunluk Dönemi'nde ülkedeki siyasi ve ekonomik durumlar gittikçe kötüleşmeye başlamıştır. Sovyetler Birliğinin yeni bir değişime ihtiyacı vardı ve bu nedenle ülkede Perestroyka, yani yeniden inşa dönemi başlamıştır.

Perestroyka Dönemi'nde Sovyet sinemasının gelişimini belirleyen en önemli etken ülke ekonomisindeki zorluklar olmuştur. Sinema fonlarındaki kesin düşüş, ünlü yönetmenlerin çoğunun ilginç ve yaratıcı fikirlerini tam istedikleri gibi uygulayabilmek için gerekli bütçe ayıramadıklarından dolayı film üretimi durmuştur. Ancak, kısa bütçe ile buna hazır olan ve kendilerine herhangi bir sanatsal sınır koymayan yönetmenler için bu dönem oldukça üretken

olmuştur (Zvereva, 2016: 38-46). Küçük film yapım şirketleri ve stüdyoları özel sermayenin desteği ile gelişmeye başlamıştır (Zharinov, 2016).

Demir Perde'nin yıkılmasından sonra, yıllar süren sıkı sansürlere rağmen seyirciler sinema salonlarına daha önce hiç izlemedikleri filmleri izlemek için gitmiştir. Sinema salonlarında en fazla izlenen film türleri gerilim, korku, erotik, melodramlar vb. olmuştur. Ayrıca Batı kültürüyle birlikte yabancı sinema da Sovyetlerde gösterilmeye başlamıştır. Özel film yapımcıları Sovyet meslektaşlarıyla değil, izleyiciye yabancı bir ürün olarak sunulan ve SSCB'de "tüketim malları" olarak bilinen kalitesiz filmlerle rekabet etmeye başlamıştır (Chelysheva, 2013: 45).

1980'lerde Glasnost'un gelişimiyle yaşanan değişim ortamında bazı sosyal problemler ve yaşamın çok uzak olmayan suç, gençlik bağımlılığı, fuhuş gibi çirkin yanları ayrıntılı olarak perdeye yansıtılmıştır. Bu tür filmlere Perestroyka Dönemi'nde sinema teorisyenleri "chernukha⁴" adını vermiştir. Bazen filmlerde olaylar süslenmiş ya da tam tersi gereksiz şekilde kötü yansıtılmıştır; ama o dönemde kelimenin tam anlamıyla tüm filmlerde tüm karakterlerin depresif ve intihara yakın ruh halleri anlatılmıştır. Genel olarak, 80'lerin sineması, SSCB'de geç Durgunluk Dönemi ve Perestroika Dönemi'nde gerçekte var olan; ancak yetkililer tarafından susturulan sinema olmuştur.

SOVYET SİNEMASINDA KOMEDİ TÜRÜNÜN GELİŞİMİ VE DÖNÜŞÜMÜ

Sovyet komedisinin oluşumu NEP⁵ Dönemi'ne denk gelmiştir. Bu dönem, ekonomik ve kültürel anlamda çok önemli bir dönem olmuştur. NEP'in ülkede ilan ettiği politika nedeniyle, Sovyetler Birliği'nde yaratıcı özgürlük ve kültürlerarası diyalog artmıştır. Bundan dolayı, sinema "ticari" yönde gelişmeye başlamıştır. Bu dönem, Sovyet sanatında ulusal komedilerin "altın çağı" olarak adlandırılmıştır.

Fakat bu dönemin komedilerine tam anlamıyla "Sovyet komedisi" denilmemiştir. Ryabova'ya göre, 1920'lerin komedileri Sovyet ruhunu hiç yansıtmamaktadır çünkü bu dönemin kendisi geçişsel olmakla beraber hem devrim öncesi hem de yeni Sovyet kültürünün unsurlarını içermekteydi (Ryabova, 2012: 54). 1920'lerde çekilen bazı komedilerin, Sovyet tutumlarına ve yeni devletin ideolojisine karşı gizli ya da açık çelişkili içeriği vardı.

⁴ Chernukha, yaşamın karanlık taraflarının kıyamet ve umutsuzlukla dolu bir film türüdür. Bu tür filmlerde, zulüm ve şiddet sahnelerine ek olarak günlük yaşamın kasvetli, çirkin yönlerini de gösterirler. Chernukha Rus noir ve trash filmleri olarak adlandırılır.

⁵ Yeni Ekonomi Politikası, (Rusça: Novaya Ekonomiçeskaya Politika, NEP)

Bu dönemde Sovyet komedisi genel olarak yabancı (özellikle Amerikan) sinemadan etkilenmiştir. Buna ek olarak o dönemin Sovyet komedilerinde Gümüş Çağı ve Avangard Akım'ın etkisi görülmüştür. Bu etki genellikle oyuncuların oyun tarzından ve mizansenlerin renkli karnavallar ve eğlenceli toplantılar düzenlemesinden anlaşılmaktadır. Ayrıca, 1920'lerde partinin sinemaya ilgisi artmıştır. Sinema, önemli bir eğitim ve ideolojik araç haline gelmiştir. Özellikle, kar amaçlı komedilerin üretimine hükümet tarafından yoğunlaşma talimatı verilmiştir (Ryabova, 2012: 54-57). Bu dönemin diğer önemli özelliği, sanatsal ifade araçlarının ve yeni film dilinin oluşturulmasıdır. Sinematografik dilin gelişmesiyle çeşitli komedi türleri ortaya çıkmıştır. “*Shahmatnaya Goryachka*” (Nikolai Shpikovskiy ve Vsevolod Pudovkin, 1925) adlı filmde o dönemin yeni komedi anlayışı absürt komik durumlar aracılığıyla yaratılmıştır. “*Yagodka Lyubvi*” (Aleksandr Dovjenko, 1926) ve “*Devushka s Korobkoy*” (Boris Barnet, 1927) filmlerinde anlık ve hiç beklenmedik olaylar, komedinin basit güldürme unsurlarını yaratmışlardır. O dönemin önemli yönetmenlerinden biri, sinema dilini kendine özgü biçimde kullanan Lev Kuleshov olmuştur. Yaratıcı kurgu ustası olan Kuleshov, “*Neobichayniye Priklyucheniya Mistera Westa v Strane Bolshevikov*” (*Bay Batı'nın Bolşevikler Diyarındaki Olağanüstü Maceraları*, Lev Kuleshov, 1924) filminde kullandığı komedi unsurları olayların komikliği üzerine inşa edilmiştir. 1920'lerin başında John West, Sovyet Rusya'ya gelmiştir. “Bolşevizmin dehşeti” hakkında dergilerde okuyan arkadaşları onu bundan vazgeçirmeye çalışmıştır. Sovyetler hakkında önyargıları yüzünden bu filmin kahramanları komik durumlara düşer. Bu komedide Kuleshov, kapitalistlerin Sovyet ülkesiyle ilgili fikirleriyle alay etmiştir. Savaş komünizmi çağından daha yeni çıkan ve henüz NEP'in dönemine ulaşmamış olan genç Sovyetler ülkesinin yaşam koşulları, bir Amerikan “sessiz” komedi tarzında aktarılmıştır. Çeşitli komik sahneler, aksiyon, heyecan verici kovalamalar, aldatmacalar, eğlenceli partiler ve ironi bu filmin temelini oluşturmuştur (Semenov, 2019).

1930'lu yıllar, sinemada sesin ortaya çıkması gibi yenilikçi bir olayla zenginleşmiştir. Bu elbette film prodüksiyonunun sanatsal gelişimini önemli ölçüde geliştirmiştir. 1930'ların başlarında, Sovyet sineması sert devlet kontrolü altında kalmış ve bu durumda Sovyet filmler için komediler de dâhil ilgili makamlar sosyal ve ideolojik açıdan faydalı bir sinema modelini seçme ve yaratma sorununu gündeme getirmiştir. O zaman bütün sinema camiası ikiye ayrılmıştır. Bir yandan Sovyet sinemasının lideri Sergey Eisenstein, komedi türünün perspektiflerini filmdeki hiciv ve grotesk düzenleme biçimlerinde görmüştür. Öte yandan genç bir yönetmen Grigory Aleksandrov, Amerikan müzik komedisini temel almayı önermiştir.

Aleksandrov'un yönetmenlik inovasyonunu analiz eden Sovyet eleştirmen Sergey Dinamov (2011: 253), yeni komedi türünün önemli özelliklerini fark ediyor. Dinamov'a göre, Aleksandrov'un müzikal komedilerde 4 temel özelliği vardı. Bunlardan ilki, daha önce kimsenin yapmadığı bir komedi sahnelemesiydi. İkincisi, ses ve müziğin uyumlu olmasıydı. Aleksandrov'un filmlerindeki ses bir komedi parçası olarak algılanıyordu. Üçüncüsü ise çok iyi oyuncuların filmlerde yer alması ve onların mükemmel oyunculuk sergilemesiydi. Son olarak, çok iyi kamera çekimleri ve görüntü yönetmenliğiydi. Böylece Aleksandrov'un yönetmenliğinin ana özellikleri şöyle özetlenebilir: Hollywood müzikallerinden esinlenmesi, filmin teknik unsurlarına ve oyunculuga dikkat etmesi ve müziği ön plana çıkartması.

Bundan sonra Aleksandrov, Hollywood deneyimini diğer filmlerde de uygulamıştır. Örneğin, "*Tsirk*" (Grigoriy Aleksandrov, 1936) filminde Sovyet sineması için yenilik olan ama Amerika'da Walt Disney'in kullanılan hazır ses altında çekim yapma yöntemi uygulanmıştır. Ayrıca bu filmde, yönetmen komedi sunum şeklini oldukça etkileyici bir dramatik öyküye bağlamıştır. Bu arada aynı yöntem Aleksandrov'un "*Volga-Volga*" (Grigoriy Aleksandrov, 1938) filminde de kullanılmıştır.

Grigory Aleksandrov'un yanında kendini geliştirmeye çalışan Ivan Pyryev, Aleksandrov'un Hollywood'dan getirdiği komedilerin temel ilkelerini benimsemiş ve müzikal komedi geleneklerini devam ettiren başka bir Sovyet film yönetmeni olmuştur. Pyryev'in yönetmenlik tarzı Vsevolod Meyerhold ve Sergey Eisenstein ile yaratıcı bir iş birliği içinde kurulmuştur. Pyryev, komedide kendi tarzını bulmaya çalışırken kendi filmlerinin tam olarak Aleksandrov'un filmlerine benzemesini istemiyordu. Böylece Pyryev "kırsal komedi" tarzında başarılı bir yönetmen oldu. "*Bogataya Nevesta*" (Ivan Pyryev, 1937), "*Traktoristi*" (Ivan Pyryev, 1939), "*Svinarka i Pastuh*" (Ivan Pyryev, 1941), "*Kubanskiye Kazaki*" (Ivan Pyryev, 1949) gibi müzikal komediler ona popülerliği kazandırdılar.

Pyryev'in komedilerinin önemli özelliği filmlerdeki kahramanlardır. Onlar, sıradan Sovyet insanlarıydı; ancak Pyryev onları komedilerinde idealleştirir ve hatta mitleştirir. Pyryev'in "kırsal komedisi" nin kahramanları "halkın yarı Tanrıları"dır; bol, mutlu bir hayat yaşarlar, idealleri vardır ve her zaman yeni ve parlak bir gelecek yaratmaya hazırlardır. Tabii ki bunun için eleştirmenler onun komedilerini çoğu zaman eleştirdiler; fakat Pyryev yarattığı tarzından vazgeçmedi ve eleştirmenlere şöyle bir cevap verdi: "Hayatı olduğu gibi değil, olması gerektiği gibi gösteriyorum.". Başka bir deyişle, Pyryev komedilerinin bu yaklaşımında "Amerikan rüyasının" gerçekleştirilmesi ilkesi ortaya çıktı. Ancak Pyryev'in komedilerde bu

rüya “sosyalleştirildi” ve yeni bir Sovyet insanının rüyasına dönüştü. İdeolojik olarak doğru olan bu fikir, ideolojik sevinç yaşayan çok sayıda izleyicinin zihnine müzikal romantik komediler aracılığıyla yerleştirildi. Hemen hemen tüm Pyryev’in komedi filmlerinin sonunda kahramanlar evlenir. Bu filmlerde bir aile oluşturma fikri teyit edilir ve gelecekte yeni bir Sovyet insanı böyle bir birliktelikten doğabilir. Elbette, yönetmen kendisi doğrudan filmlerinde bu konuda konuşmamaktadır; ancak açıkça bu doğrultuda anlamsal ipuçları ortaya konmaktadır.

Bu dönemin başka bir yönetmeni Yakov Protazanov, sinema sanatını ülkede başlatan ve geliştiren kişilerden biriydi. Protazanov, küçük yaşlarda Sovyetler Birliği’nden göç etti ve 1923’te Sovyetler Birliği’ne döndükten sonra, Sovyet sinemasında, seyircilerin çok sevdiği “*Zakroyshik İz Torzhka*” (Yakov Protazanov, 1925), “*Prazdnik Svyatogo Yorgena*” (Yakov Protazanov, 1930) ve diğerleri gibi bir dizi parlak maceraperest komedi serisi yarattı.

Protazanov'un Sovyet komedisine getirdiği Batı deneyiminin bir parçası olarak her şeyden önce ideolojik unsurları değil, onun sinematografik ve daha çok teknik unsurları hakkında konuşulmalıdır. Aslında çalışmalarında modern teknikler kullanıldı, kurgu ve kompozisyonda yenilikler uygulandı; ayrıca Protazanov'un komedilerinin temel özelliği sert bir hicivdi. Protazanov’un yarattığı hiciv, beklenmedik şok edici etki yaratan, Rus oyunculuk okulunu temel alan, Amerikan ilerici çerçeveleme ve kurgu prensiplerini kullanan bir özellik taşıyordu.

Böylece komedi iki ana hedefine ulaşmış ve Sovyet vatandaşlarını daha parlak bir gelecek yaşayabilecekleri iddia etme konusunda ikna etmekte başarılı olmuştur. Öte yandan, yeni bir Sovyet insanın imajını Batıya aktarmak için güçlü bir imaj mekanizması haline gelmiştir. 1930'ların Sovyet müzikal komedileri, iyimserliğe ve insanın içindeki aydınlık geleceğe olan inanç Sovyet sinema tarihinde geride kalmıştır.

1940’lı yıllarda savaş sırasında karşılaştığı tüm zorluklara, kayıplara ve düşmanlara rağmen Sovyet sineması yaşamaya devam etmekte kalmamış, aynı zamanda savaşçıların ruhunu yükselten güçlü bir ideolojik araca dönüşmüştür. Örneğin, Konstantin Yudin’in “*Antosha Rybkin*” (Konstantin Yudin, 1942) komedide Ivan Chirkov oyuncunun canlandırdığı neşeli bir şef Antoshka, Sovyetlerin düşmanlarıyla hiç ümidini kesmeden savaştı ve Sovyet askerleri de onu örnek alarak tüm gücüyle mücadeleyi devam ettirdiler. 1930'ların çatışmasız, herhangi bir dehşet içermeyen, kahkaha dolu eğlenceli komedileri psikolojik rahatlama için

aktif olarak hastanelerde gösterilmiştir. Savaş komedilerinin ayırt edici ve en önemli özelliği hiciv olmuştur.

Hiciv, savaş yıllarında popüler olan tek komedi türü değildir. 1940'ların ikinci yarısında askeri temalı filmlere ek olarak, Sovyetler Birliği'nde spor temalı komediler çekilmeye başlanmıştır. Ayrıca, 1940'larda müzikal komediler de henüz popülerliğini kaybetmemiştir. 1945'teki zaferden sonra, Sovyet insanları zafer sevincini yaşarken, her yerde pozitif ve mutluluk dolu bir hava yaratmışlardır. Sovyet halkı müzikal komedilerin kahramanlarıyla birlikte eğlenip şarkı söylemiştir.

1950'li yıllarda Sovyet sinemasının klasiği haline gelen savaş komedilerinde, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra yaratılmış bir Sovyet insanı imajı üzerinde yoğunlaşmıştır. Olumlu ve olumsuz karakterler arasında büyük bir fark yaratan film yapımcıları, Sovyet ideolojisi bağlamında bir takım Sovyet insanının özelliklerini seyircilere sunmuşlardır. Sinema kahramanlarından iyi bir örnek olarak Sovyet halkı tam da devletin istediği gibi vatansever, çalışkan ve dürüst olmaya çalışmıştır.

1955 yılında, zaferden 10 yıl sonra, Anatoliy Granik'in "*Maksim Perepelitsa*" (Anatoliy Granik, 1956) adlı savaş komedisi gösterime girdi. Bu filmin ana karakteri savaşa giden sıradan genç Sovyet adamıydı. Vatanseverlik duygusunu ve askerliğin prestijini yükselten bu komedi çekme fikri hükümetten gelen bir emirdi. Aslında, bu sosyal ve aynı zamanda ideolojik düzen, sıradan Sovyet vatandaşlarına, Sovyet Ordusu'nun barış döneminde toplum için yararlı olabileceğini ve bunun dışında hangi işlevi (vatanın savunması dışında) yapabileceğini açıklamak üzerine kuruldu. Bu düşüncenin etrafında yönetmen bütün sinema öyküsünü inşa etti. Filmin kahramanı Ukraynalı bir köyden esprili, yaramaz bir erkek, hayalperest, gerçek olmayan hikayeler anlatan ve her zaman başkalarına yardım etmemek için bahaneler bulan biriydi; yani genel olarak karizması ve pozitifliği ile ülkesinin sosyal açıdan sorumlu bir vatandaşına "dönüşmek" için acele etmiyordu. Fakat sonra Maksim askerlik görevine çağrıldı ve Sovyet Ordusu onu Sovyet ideolojisine göre iyi bir insan yaptı.

Böylece Sovyet komedisinin yaklaşmakta olan "parlak gelecek" görüntüsünü oluşturmak ve Sovyet ordusunu popülerleştirmek için toplumsal düzeni başarıyla yerine getiren türlerden biri olduğunu açıkça görüyoruz. Ayrıca savaş sonrası dönemde komedilerin asıl görevi barış zamanında bile, kendisine yakın insanlara ve sivil görevine ciddi ve sorumlu davranan genç bir adamdan gerçek bir vatandaş yaratılabileceği fikrini teşvik etti.

Stalin'in ölümü ve ardından gelen Yumuşama Dönemi ile birlikte sinema alanında önemli değişiklikler yaşanmıştır. 1960'larda Sovyet sinemasının (ve komedi istisna değildi) önemli bir özelliği, sinemanın "klasik" temsilcilerinin ve "savaş çocukları" olarak adlandırılan yeni nesil sinemacıların bir araya gelmesinden oluşmuştur. Genel olarak Sovyet sinemasının ve özellikle de komedilerin ana teması çelişkili gerçeklik olmuştur.

Bu dönemde modern film yapım koşullarında ve değişmiş olan çevredeki sosyal alanlarda her yönetmen kendi görüşüne göre yeni bir komedi geliştirmeye çalışmıştır. Komedilerin yaygın özelliği, yönetmenin gerçek hayattan ilham almasından kaynaklanmıştır. 60 sonrası Sovyet komedisinde ortaya çıkan temalar sert ve seçici sansüre maruz kalmıştır. Komedi türünün eğitimsel etkinliği faktörü film eleştirmenlerinin olumlu eleştirilerini almıştır. Öte yandan film yapımcıları ve üst düzey yetkililer, Sovyet ülkesinde savaşın sona ermesinden birkaç yıl sonra bile, belirli sosyal "kusurların" ortadan kaldırılmadığından ve bu eksikleri geniş bir kitleye gösterilmesinden hiç memnun değillerdi (Ushakin, 2012: 22-27).

Ne var ki Yumuşama Dönemi'nde film yapımcıları komedilerin artık propagandacıların elinde bir silah olmadığını, "sadece sanat" olduğunu anlatmaya çalışmışlardır. Sovyet komedisi sadece ülkede değil, yurt dışında da tanınmıştır. Böylece, ideolojinin Sovyet komedisinde sanatsal değerini yaratma arzusunu hiçbir zaman tam olarak gizleyemediği doğrulanmıştır. İdeoloji filmlerin içeriğinde bir bileşen olarak görünmüş; ancak sanatı kendisiyle değiştirecek olan bir unsur haline gelmemiştir.

Eldar Ryazanov ve Leonid Gaiday bu dönemin en çok tanınan ve sevilen iki yönetmeniydi. Pyryev'in öğrencisi olan Ryazanov, ilk komedi filmlerinde kendine özgü, yaratıcı tarzının bağımsızlığını gösterdi. İlk filmi için Ryazanov, tiyatro performansı şeklinde bir tür müzikal komedi seçti. "*Karnavalnaya Noch*" (Eldar Ryazanov, 1956) filmi, Sovyet sineması için yeni bir tarz oluşturmuş ve yetenekli oyuncularını keşfetmiş aynı zamanda bu film 1956'da en çok izlenen film olmuştur.

Ryazanov, komedilerini "kentsel masalları" ana tarz olarak inşa etmeyi ilke edindi. Filmlerin kahramanları tüm Sovyet insanları tarafından oldukça iyi tanınan gerçek yaşamda var olan kişilerdi. Ryazanov'un filmlerinin her birinde, hüznü ve komik olanın iç içe geçmesiyle anlatım kurulur. Aynı zamanda, Ryazanov filmlerinde komedi karakterleri toplumsal bakış açısından ve Sovyet ideolojisine göre oldukça olumlu insanlardır; ancak çevrelerindeki yaşamdan ve hayat düzeyinden tatmin olmazlar. Örneğin, eski günlerini ve coşkusunu hayata döndürmek isteyen yaşlı emekli adamlar ("*Stariki Razboyniki*" (Eldar Ryazanov, 1971)),

huzursuz ve mutsuz özel hayata sahip olan kahramanlar (“*İroniya Sudbi İli S Legkim Parom!*” (Eldar Ryazanov, 1975), “*Bir Ofis Romansı*” (“*Sluzhebniy Roman*”, Eldar Ryazanov, 1977)) ve etraflarındaki dünyayı yüksek ahlak ilkelerine göre inşa etmek isteyen insanlar (“*Beregis Avtomobilya*” (Eldar Ryazanov, 1966), “*Nebesa Obetovanniye*” (Eldar Ryazanov, 1991)).

Ryazanov’un komedilerinde yıllar içinde gelişen bir başka konu ise sosyal açıdan başarılı olan insanların aynı zamanda toplumda yabancılaşmasıydı. Film karakterlerine bu tür bir yaklaşımda Ryazanov, Ivan Pyryev’in konumuna yakındır. Ayrıca gerçek insanlar hakkında değil, insanların olması gerektiği gibi, ideal insanlar hakkında filmler çekiyordu. O dönemin Sovyet ideolojisi olan “Masalı gerçekleştirmek için doğduk.” fikrini Ryazanov, kökten değiştirdi. Ona göre, “Gerçeği bir masal kadar arzu edilebilir kılmak için doğduk.” (Ryazanov, 2010: 297). Ryazanov’un hemen hemen tüm komedilerinin güçlü lirizmi ve felsefi başlangıç göz ardı edilemez. Onun komedilerinin ana fikri, hayat yolunda buluşabilecek her “garip” kişiyi sevmektir.

Bu dönemin diğer ünlü yönetmen Gaidai’nin komedilerinin başarısını sağlayan üç ana unsur vardır: film öyküsü, hassas, ince mizah ve ilginç, düz olmayan karakterler. Film öyküsünden bahsederken, yönetmenin birçok sahnesinde komik efektler oluşturmaya çalıştığı vurgulanmalıdır. Başka bir deyişle, karşımızda klasik bir durum komedisi vardır. Gaidai, kahramanlarını sürekli olarak çeşitli hikayelere “daldırır” ve onların oradan nasıl çıktığı bir kahkaha bileşeni oluşturur. Gaidai komedilerinin kahramanlarının sevimli ve çekici basit insanlar olduğunu gösterir. Gaidai’nin en ünlü karakterleri yönetmenin bir dizi filmi çektiği Shurik, “*Elmas El*” (“*Brilliantovaya Ruka*”, Leonid Gaidai, 1968) filminden Semyon Gorbunkov, ve “*İvan Vasileviç İşini Değiştiriyor*” (“*Ivan Vasilyevich Menyaet Professiyyu*”, Leonid Gaidai, 1973) filminden Korkunç Ivan karakteri. Her biri kendine özgü bir şekilde onu çevreleyen dış dünyaya açıktır ve Ryazanov komedi kahramanlarının aksine, toplumdaki kendilerine karşı gergin bir tutumla karşılaşmazlar. Böylece Gaidai, kendi etrafındaki ve izleyicilerin etrafındaki insanlar arasında pragmatist anlayışa sahip olmayan, samimi insanların daha fazla olduğu fikrini doğrulamaktaydı.

Gaidai’nin komedilerindeki karakterlerin yaşamı kolay değildir ancak bu, kahramanın kişisel mutluluğunun önündeki en büyük engel haline gelmez. Bununla birlikte, kahramanlar birçok yaşam zorluğunu paylaşır. Yönetmen, sık sık hicve yakın komik bir efekt kullanır. Bunun için, tipik Sovyet gerçeklikleri ile beklenmedik film öyküsünün değişimlerinin bir birleşimini kullanır. Aynı zamanda yönetmenin kendisi, çevresindeki toplumun “eleştirisi” için

çaba göstermez. Gündelik hayatta çoğu insan tarafından sıradan olarak algılanan, ama bazı insanların hayatlarında bulunmayan gerçeği fark etmek ve bu durumu komediye çevirmek yönetmen için daha cazip gelir. Gaidai komedilerinde görsel unsurlar hakkında konuşmak gerekirse, özgün oyunculuk tarzını başarıyla kullandığını belirtmek gerekir. Gaidai, kahramanların eşsiz imajlarını yaratır ve izleyici onları filmlerinde tekrar görmek ister.

Gaidai'nin komedilerinin bir diğer önemli bileşeni, kalıcı iyimserliği ve hayatı genel olarak olumlu kılmasıdır. Gaidai'in filmleri, o zamanın Sovyet halkı tarafından bilinen ama aynı zamanda beklenmeyen durumlardan oluşmaktadır. Örneğin komedilerin kahramanı sıradan Sovyet insanı tüm zorluklardan onurlu bir şekilde kurtulabilmektedir. Bu da izleyiciye hayatı doğru şekilde yönlendirecek gücü bulma umudunu vermektedir. Bu sayede izleyiciler, etraflarındaki hayatları farklı bir şekilde algılamaya başlarlar, Gaidai'nin kahramanlarını olumlu yönde örnek alırlar ve en sevdikleri kahramanların unutulmaz imajlarını yıllar sonra bile Sovyetlerin ve modern Rusya'nın geleneksel mirası haline getirirler.

1970'lerin sonuna doğru Sovyet hükümeti ülkedeki sorunları çözecek durumda değildi. SSCB'de nüfusun düşük bir yaşam standardı ve konuşma özgürlüğünü kısıtlama gibi sorunlar ortaya çıkmıştır. Bütün bunlar ülkenin sosyal ve kültürel yaşamında ciddi değişikliklere yol açmıştır. Sovyet sineması, çeşitli insan gruplarını birleştirmek adına “insan yüzü olan sosyalizm” olarak adlandırılan bir unsuru ortak bir amaç için kullanmaya çalışmıştır. Film yapımcıları ise, Yumuşama Dönemi'ndeki bir kişinin ruhsal gelişimi için derin olan bazı önemli soruların cevaplarını arayarak bu “sosyalizm yüzünü” keyifli ve güzel kılmaya çalışmışlar ve bu “yüzün” ruhun aynası olmasını istemişlerdir. Ancak kısa bir süre sonra, çoğu zaman olduğu gibi, güzel umutların yerine derin bir hayal kırıklığı yaşanmış ve Sovyet sinemasında karanlık bir dönem başlamıştır.

1980'ler ve sonrasında Sovyet komedisi sayı olarak azaldığı ve aynı zamanda Sovyet komedi geleneklerinin yozlaştığı bir dönemdir. Yeni bir tür olarak trajikomediyi popüler olmaya başlamıştır. Trajikomedinin temel özelliklerinden biri her şeye rağmen gülmek olmuştur. Tıpkı Sovyet halkı ülkenin yaklaşan çöküşünü gülümseyerek izlediği gibi, trajikomedilerin kahramanları da hayatın en mutsuz olaylarına gülerek bakmışlar ve seyircileri güldürmüşlerdir.

O dönemde Sovyet sinemasının zirvesine trajikomediyi yükselten belki de en parlak yönetmenlerinden biri Georgy Daneliya idi. Yönetmenin kendisi, filmlerini “ lirik komediler” olarak adlandırdı. İlk filmi “*Moskova Sokaklarında Yürüyüş*” (“*Ya Shagayu Po Moskve*”, Georgy Daneliya, 1964), izleyiciler ve eleştirmenler tarafından komedi olarak algılanmadı

çünkü bu film gülmeye neden olmadı, aksine tamamen farklı duygular uyandırdığı söylendi (Daneliya, 2007: 216).

“33” (Georgy Daneliya, 1965), “*Kader Mahkumları*” (“*Dzhentelmeni Udachi*”, Georgy Daneliya, 1971), “*Afonya*” (Georgy Daneliya, 1975), “*Mimino*” (Georgy Daneliya, 1977), “*Osenniy Marafon*” (Georgy Daneliya, 1979), “*Kin-dza-dza*” (Georgy Daneliya, 1986) ve diğer filmleri izleyiciler tarafından sadece sevilmedi, aynı zamanda filmlerindeki kahramanların sözleri alıntı olarak kullanıldı. Bunun sırrı, Daneliya’nın kahramanlarında (ki kendisi filmlerinde senaryo yazarı olarak da çalışmıştır) her zaman lirik bir bileşen bulmaya çalışmasıdır. Buradan böyle güçlü melodramatik tonlamanın trajikomedyelerinde izlenebileceği açıktır.

Doğal olan komedilerinde Daneliya, filmlerindeki karakterlere büyük önem verir. Komik bir etki, ana karakterlerin alışılmadık bir duruma düşmesiyle, diğer karakterler için bu durumun oldukça anlaşılır ve doğal olması gerçeğinden doğar. Örneğin “*Kader Mahkumları*” filminde, Sovyetler Birliği'nin iyi bir vatandaşı olan sıradan bir Sovyet adamı, bir anaokulu öğretmeni olan Yevgeny Troshkin, yetkililerin emriyle suçluları yakalamak için bir soygun çetesine katılır. Daneliya, Zeki bir insanın hırsızlar arasındaki yaşamı ve davranışlarının nasıl değiştiğini, hırsızların kendilerinin nasıl değiştiğini ve “olumsuz” karakterlerin bu kadar kötü olup olmadıklarını - filminde yansıtır. Bu nedenle Daneliya, filmlerinde sürpriz etkisiyle bilinçli bir şekilde farklı dünya görüşlerini ve farklı düşünce ilkelerini “çarpıştırır”. Böylece her karakterinin kendi felsefesi ve kendi dünyası olduğunu görürüz.

Daneliya, komedilerindeki mizahın doğası hakkında mizahın her zaman onun için gizemli olduğunu söylemiştir. Bazen daha fazla, bazen daha az, ama her zaman içinde anlaşılmaz bir şey vardır. Daneliya, senaryodaki ayrılmaz parçaları böler, sonra tamamen farklı bir anlam kazanırken bunları tekrar bağlamaya çalışır. Bu şekilde kendine özgü bir tarz yarattığı söylenebilir. Bu tarza Daneliya “üzücü bir mizah” ismini vermiştir (Daneliya, 2018: 311).

Daneliya ile aynı dönemde filmler çekmeye başlayan ama farklı tarza sahip olan başka bir Sovyet yönetmen Mark Zakharov’dur. Kendi filmlerinde hem yönetmen hem senarist olan Zakharov, Eisenstein’ın yöntemini aktif olarak kullanıyordu, yani izleyicide entelektüel ve duygusal bir etki yaratabilmek için nesnelere, fikirlerin ve sembollerin çarpışmasını gösterir.

Mark Zakharov tarafından tanıtilen sık kullanılan bir terim “zikzak yönetmenliği” dir. Yönetmenin görevi, filmlerde “kesikli çizgi” şeklinde bir anlatım oluşturmaktır. Zakharov’a

göre, “İzleyici için, her zikzak, karakterin davranışında her değişiklik, ilk birkaç saniye içinde son derece beklenmedik olmalı, ancak bir süre sonra doğal hale gelmeli” dir (2000: 96).

“Zikzak yönetmenliği”nde trajikomedi türünün olması oldukça doğaldır. Sonuçta trajik ve komik, korkunç ve sevimli, kibar ve acımasız, her şey birleştirilmeye olanak tanır. Bunun örneği, “*Obiknovennoe Chudo*” (Mark Zakharov, 1978) filmidir. Zikzak yönteminin çok iyi uygulandığı bu film, herkesin mutsuz olduğu bir masaldır. Sihirbazın yazdığı masal (ve filmin kendisi) çok üzücüdür; çünkü sihirbazın kendisi mutsuzdur. Filmde, sihirbaz ölümsüzdür ve yakında sevgili karısını geride bırakacaktır ve bu düşünce onun varlığını zehirlemektedir. Tek başına yaşayacağı sonsuzluk onu korkutur. Her şeyi dönüştürmek için sadece sıradan bir mucize lazımdır. Fakat sihirbazın mutsuz bir son olacağını ölümlü bir kadınla evlendiğinde tahmin etmesi beklenir. Bu şekilde, seyirciler bu filmin komedi olduğunu bildiği halde yine de finalin mutsuz olacağını hissederler ve film boyunca Zakharov’un söylediği gibi onların düşünceleri zikzak gibi bir noktadan öbür noktaya kayar.

Zakharov izleyicilere hayatın kendisinin asla temiz, açık ve basit bir şey olmadığı mesajını verir. Eğer onun içinde acı verici veya acımasız bir durum ortaya çıkarsa, her şeyi farklı bir açıdan görmek için sadece arka taraftan bakmak gerekir. Bu, Zakharov'a göre yönetmenliğin ana görevidir. Ona göre insan dünyası, sonsuz bir insan yaratıcılığı sürecidir. Bunun bir sonucu olarak, herkes yaratmaya hazır olduğu ve kabul etmeye hazır olduğu dünyaya kavuşur.

1980’li yıllarda trajikomedilere ek olarak müzikal komediler (“*Zhenatiy Kholostyak*” (Vladimir Rogovoy, 1982), “*Silva*” (Yan Frid, 1981), “*Don Sezar De Bazan*” (Yan Frid, 1989)); macera komedileri (“*Sportloto-82*” (Leonid Gaidai, 1982) ve tüm aile için komediler (“*Peppi DlinniyChulok*” (Margarita Mikaelyan, 1984), “*Opasno Dlya Zhizni*” (Leonid Gaidai, 1985) çekilmeye başlanmıştır. Fakat o zamanların en popüler olanı romantik komedilerdir. SSCB'nin çöküşünün arifesinde, Sovyet film yapımcıları hala geçmişin kalıntılarını toparlamaya çalışırlar. 1980'lerin romantik komedilerinde bile hala melodram havası vardır. Trajikomedilerden farklı olan romantik komedilerin kahramanları, Sovyetler Birliği'nin sıradan iç dünyası her izleyiciye yakın olan vatandaşlarıdır. Onlar felsefi yaklaşımları bilmez, abartılı davranışlarda bulunmaz, yaşama sebebini aramazlar ve kendilerini sorgulamazlar. 19. yüzyılın yazarlarının yazdıkları “küçük bir adam” imajı onlar hakkındaydı. Şimdi onlara “kaybedenler ve yalnızlar” denmektedir. Mütevazı, hayattan sıkılmış ve her şeyden korkan Vera ve eskiden sporcu ve kazanova olan ama şimdi ise bir alkolik olan Igor (“*Vlyublyon Po Sobstvennomu*

Zhelaniyu”, Sergey Mikaelyan, 1982). Tatil köyüne ayrı ayrı gelen Victor ve küçük oğlu ile Natasha. (“*Budte Moim Muzhem*”, Alla Surikova, 1982). Bütün arkadaşlarını evlendiren ama kendisi tek başına kalan eşi olmayan Vera (“*Odinokim Predostavlyaetsya Obshezhiye*”, Samson Samsonov, 1983). 30 yaşında oğluyla birlikte yaşayan ve evli bir adamla ilişki yaşayan Olga (“*Zimnyaya Vishnya*”, İgor Maslennikov, 1985). Amatör bir tiyatrocü ve sanatçı olma hayalini kuran Nina Solomatina. (“*Karnaval*”, Tatyana Lioznova, 1982). Evlenmek için psikoloji dersi almaya hazır olan Nadya Klyueva, bir tasarım bürosunun sıra dışı bir çalışanıdır (“*Samaya Obayatelnaya İ Privlekatelnaya*”, Gerald Bejanov, 1985). Köylü Vasily ve onun ihanetinden acı çeken karısı Nadya (“*Lyubov i Golubi*”, Vladimir Menshov, 1984). 1980'lerin romantik komedileri, şüphesiz o dönemin genel dramatik atmosferinin havasındadır. Yukarıdaki komedilerin ana teması aşk olmasına rağmen bu duygu romantizm ve mutlulukla dolu değildir. Aksine, mutluluğa ulaşmak için kahramanlar çoğu zaman acı çeker. Ana karakterin imajına da bir eğilim vardır. Bu dönemin komedilerinin ana kahramanı genelde zamanının çoğunu işe ve kariyere ayıran güçlü kişiliğe sahip olan bir kadın (*Karnaval, Samaya Obayatelnaya İ Privlekatelnaya*), herhangi bir zorlukla kendi başına baş edebilen bir kadın (*Odinokim Predostavlyaetsya Obshezhiye, Budte Moim Muzhem*), ancak yine aşka inanan ve basit kadın mutluluğunu arayan, güvenilir, sevgi dolu bir adamı bekleyen kadındır (*Vlyublyon Po Sobstvennomu Zhelaniyu, Zimnyaya Vishnya*). 1980'lerde kadın yönetmenlerin sayısının arttığı da görülmektedir. Sovyet toplumunda, bir kadının sosyalleşme yolu, bir erkeğin sosyalleşme biçiminden farklıdır ve kadın yönetmenlerin biraz farklı bir bakış açısına sahip olduğunu varsaymak mümkündür. Fakat onlar, tıpkı erkek yönetmenler gibi bulunduğu dönemin sorunlarından, sosyal rollerden bahsetmekte ve kendini ifade etme ihtiyacı duymaktadır.

1980'leri yukarıdaki bilgiler ışığında değerlendirdiğimizde 1980'lerin sonunda bir tür olarak komedi giderek iki farklı yöne ayrılmıştır: hiciv ve şiirsel/felsefîk yaklaşım. Hiciv, aniden ülkeye yurt dışından gelen, insanların nispeten sakin hayatını hayali bir yarışa dönüştüren tüm “değerleri” ve Perestroyka politikasının sert ve acımasız eleştirilmesi şeklindedir. Şiirsellik yönü ise daha çok felsefeye ve derin düşünceler oluşturmasına bağlı kalmıştır. Öte yandan bu komediler gözyaşlarıyla kahkaha olarak adlandırılmış ve günümüzdeki hayatta neler olup bittiğini izleyiciye yansıtmıştır. 1980'lerin trajikomedi izleyicileri arasında en popüler tür haline gelmiştir. Genel olarak, 1980'lerde ülkenin yozlaşan ruh halleri ve ekonomik istikrarsızlıkları Sovyet sinemasında komedi türünün bozulmasına neden olmuştur.

SONUÇ

Bu çalışmada, SSCB'nin dünya haritasında görüldüğü andan yok olduğu ana dek, Sovyet sinemasında komedi türünün gelişimi incelenmiştir. Elde edilen verilerde, bazı dönemlerde devletin film endüstrisine maddi olarak bağımlılığına rağmen, partinin doğrudan ideolojik kontrolü altında giren Sovyet sinemasının, 1917-1991 arasında çoğunlukla sosyal ve politik amaçlar için araç olarak kullanıldığı ve her dönem devletin politik düşüncelerini yansıttığı görülmüştür. Sovyet sineması sadece SSCB'ye değil, aynı zamanda dünya sinema sanatına katkıda bulunarak, uluslararası sinema kamuoyunun ve buna bağlı çok sayıda büyük yönetmenin dikkatini çekmeyi, kendini olumlu yönde tanıtmayı başarmıştır. Komedi türünün ortaya çıkışıyla Sovyet sineması yeni bir boyut kazanmış ve hem Sovyet hem de uluslararası izleyicinin dikkatini çekmiştir.

Lirik ve romantik komediden trajikomedi ve farsa kadar uzanan zengin tür çeşitliliği bir dizi ölümsüz komedi yaratmak için temel araçlarından biri olmuştur. Yönetmenlerin her biri kendi yöntem ve ilkelerini, farklı türdeki komedilere ekleyerek tüm izleyicilerin sevdiği yüzlerce Sovyet komedisi ortaya çıkarmıştır. Sesin sinemaya gelişi ve Sosyalist gerçekçiliğin ortaya çıkmasıyla Sovyet komedilerin ana temsilcileri müzikal komediler olmuştur. Onların amacı, Sovyet halkının yeni Sosyalist gerçekçilik doğrultusunda mutlu ve neşeli yaşamını göstererek izleyicilere ilham vermek olmuştur. Bunu başarmak için Hollywood müzik filmlerinin deneyimi aktif olarak kullanılmıştır. O dönemin komedileri Sovyet yaşam tarzını ve yaşam biçimini yüceltmıştır. Ayrıca Sovyet ülkesinin sayısız zorluğa rağmen yabancı meslektaşlarına, insanların ne kadar sevindiğini ve yeni bir hayat yaratma isteğini bir nevi ideolojik bir “mesaj” olarak göstermiştir. II. Dünya Savaşı ve savaş sonrası dönem, komediyi güçlü ajitasyon potansiyeli olan bir film türü olarak geliştirmeyi mümkün kılmıştır. Savaş yıllarında morali arttırmak amacıyla Sovyet film yönetmenleri, komedileri ile gelecekteki zafere ortak bir inancı korumaya yardımcı olmuşlardır. Yönetmenler, komedilerin yardımı ile izleyicileri savaşın olmadığı bir zamana göndermişler ve onların sayesinde insanlar yine her zamanki faaliyetlerine, eğlencelerine, değerlerine geri dönebileceklerine inanmışlardır. Lakin bir sonraki dönemde Stalin'in kişilik kültürünün yok edilmesi üzerine insanlara özgürlük ve yeni bir yaşam kalitesi sunulmamıştır. Sovyet komedisi Yumuşama Dönemi'ne girildiğinde, insanın iç dünyasına yeniden yönelen birçok komedi filmine yoğunlaşmıştır. Sovyet yönetmenleri, sosyal faaliyetleriyle “Sovyet insanı”nın inşası hakkında değil, insanın kendi içinde ahlaki ve etik nitelikleri geliştirmesiyle ilgili komediler çekmiştir. Ancak 80'lerde Sovyet sineması ve

özellikle de komedi üzerindeki ideolojik etki, aniden zayıflamıştır. Kısa bir süre sonra, SSCB'ye gelen gerilemeyle birlikte, Sovyet komedisinin kendisi bir tür olarak anlamsal derinliğini yitirmiş ve yozlaşmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği'ndeki komedi, başından beri sadece ideolojik yapılanmanın önemli bir parçası olarak ilan edilmemiş, aynı zamanda farklı dönemlerde ortaya çıkan belli bir “sosyal düzeni” somutlaştırması için kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

- Andrew, J. D. (2010). *Büyük Sinema Kuramları*, İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Bagdasaryan V. (2008). Отечественная история. [URL:<https://studopedia.org/2-113345.html>] internet adresinden 20 Temmuz 2019 tarihinde edinilmiştir.
- Belyaeva K. (2016). Специфика кинематографа «оттепели» на фоне эволюции отечественного киноискусства. *Культура и Цивилизация*, 2, 106-116.
- Chelysheva I. (2013). *Теория и история Российского медиаобразования*, Москва: Директ-Медиа.
- Fedyuk A. (2009). Советская система кинопроизводства и кинопроката в 1920-е - 1930-е гг. Yaayımlanmamış doktora tezi, Novosibirsk Üniversitesi, Novosibirsk.
- İrhin Y. (2002). *Политология*, Москва: Юристъ.
- Kenez, P. (2000). Cinema and Soviet Society from the Revolution to the Death of Stalin. [URL:https://www.academia.edu/554782/Peter_Kenez_Cinema_and_Soviet_Society_From_the_Revolution_to_the_Death_of_Stalin] internet adresinden 6 Mart 2019 tarihinde edinilmiştir.
- Latyshev A. (1989). Сталин и кино. *Советский экран*, 1, 489–508.
- Özarlan, Z. (2015). Siegfried Kracauer. *Sinema Kuramları 1* içinde (ss. 185-218). İstanbul: Su Yayınevi.
- Rusina, Y. (2019). *История Советского Кино*, Екатеринбург: Издательство Уральского Университета
- Ryabova, G. (2012). Советская кинокомедия 1920-х гг. как феномен смеховой культуры. *Известия ПГПУ им. В.Г. Белинского*, 27, 54-57.
- Semenov, M. (2019). «Из Двух Кадров Возникло Новое»: Ключевые Понятия В Кинематографе Льва Кулешова. [URL:<https://kinoart.ru/cards/lev-kuleshov>] internet adresinden 5 Eylül 2019 tarihinde edinilmiştir.
- Туан, V. (2011). Эволюция власти и либерализация общественной и культурной жизни в СССР в период хрущевской «оттепели». [URL:<https://cyberleninka.ru/article/v/evolyutsiya-vlasti-i-liberalizatsiya-obshchestvennoy-i-kulturnoy-zhizni-v-sssr-v-period-hrushevskoy-ottepeli>] internet adresinden 10 Mayıs 2019 tarihinde edinilmiştir.
- Ushakin, S. (2012). «Смехом По Ужасу»: О Тонком Оружии Шутов Пролетариата. [URL:<https://scholar.princeton.edu/sites/default/files/oushakine/files/120-31548750.pdf>] internet adresinden 12 Mart 2019 tarihinde edinilmiştir.
- Zharinov, E. (2016). Кино эпохи Перестройки. [URL:<http://synotechstva.com/public/stati/item/389-kino-epokhi-perestrojki.html>] internet adresinden 18 Mayıs 2019 tarihinde edinilmiştir.
- Zinovyev, A. (2012). Сталин. Сталинская эпоха. Сталинизм. [URL:<https://stalнизм.ru/stalin-i-sovremennost/stalin-stalinskaya-epokha-stalнизм.html>] internet adresinden 20 Temmuz 2019 tarihinde edinilmiştir.
- Zvereva, D. (2016). Формирование образа антагониста в перестроечном кино. Yaayımlanmış yüksek lisans tezi, Sankt-Petersburg Devlet Üniversitesi, Sankt-Petersburg.

TÜRK AYDINLARININ SOSYAL MEDYA İLE KURDUĞU İLİŞKİLENME: TWİTTER ÖRNEĞİ

THE ASSOCIATION OF TURKISH INTELLECTUALS WITH SOCIAL MEDIA: TWITTER CASE

Onur UCA*

Öz

Bu çalışma Osmanlı Devleti'nin Tanzimat döneminden Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan aydın geleneğinin oluşumu ve gelişimini konu edinmektedir. Sosyal medya kullanan Türk aydınlarının Türk aydın geleneği ile devamlılık ve kopuşlarının incelendiği çalışma kapsamında günümüzde sosyal medya platformlarından Twitter'ın aydınlarca kullanımı örnek olay olarak ele alınmıştır. Araştırma kuramsal çerçeve ve araştırma bulgularının analizi olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Kuramsal çerçeve kapsamında aydın mefhumunun tarihsel kökeni ve Julien Benda, Antonio Gramsci, Edward Said gibi uluslararası aydın literatüründe etkin isimlerin konu hakkındaki görüşleri analiz edilmiştir. Ardından Türk sosyal bilimler literatüründe aydın kavramını derinlemesine inceleyen Niyazi Berkes, Sabri F. Ülgener ve Şerif Mardin'in çalışmaları doğrultusunda 'Türk aydını' ele alınmıştır. Araştırma bulgularının analizi kısmında ise kavramsal çerçevenin aydın tanımına uyan yirmi Türk aydınının 2019 yılının Ocak ayı süresince yaptığı Twitter paylaşımları analiz edilmiştir. “Karşıtlık”, “eleştiri”, “bağımsızlık”, “vasıf”, “tekrar” ve “destek” adlı kodlar üzerinden içerik analizi yapılmıştır. Böylece “Twitter’da Türk aydınının yapısı” ve Türk aydın geleneği arasındaki ilişkinin sosyolojik analizi gerçekleştirilmiştir. Twitter’da Türk aydını bağımsız olmaktan ziyade görünür olmayı tercih etmektedir. Devlet ve iktidar ile ilişki Türk aydınının Twitter konumunu belirlemektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Aydını, Twitter, Bağımsızlık, Eleştiri, Karşıtlık.

Abstract

This research investigates the formation and development of the Turkish intellectual tradition from the Ottoman Empire during the Tanzimat period to the contemporary Republic of Turkey. The case study on the usage of Twitter which is one of the most popular social media platforms by Turkish intellectuals is done to reveal the continuities and disengagements between the intellectual tradition and intellectuals using social media. The article consists of two main sections: conceptual framework and the analysis of research findings. Firstly, the historical origin of the concept of intellect is explained in the conceptual framework. Secondly, the works of Julien Benda, Antonio Gramsci, Edward Said, who are influential figures in the international intellectual literature, were analyzed. Thirdly, the contributions of Niyazi Berkes, Sabri F. Ülgener and Şerif Mardin about Turkish intellectuals in Turkish social sciences literature are explained. In the analysis of the research, the Twitter shares in January 2019 of twenty Turkish intellectuals who are selected according to the definition of intellectual in conceptual framework were analyzed. Content analysis was conducted via the codes “opposition”, “criticism” “independence” “qualification” “repetition” and “support”. Thus, the sociological analysis of the relationship between the Turkish intellectuals and the Turkish intellectual tradition was carried out. Turkish intellectuals on Twitter prefers to be visible rather than being independent. The relationship between the Turkish intellectual and Turkish state and government determines Twitter messages.

Key Words: Turkish intellectuals, Twitter, Independence, Criticism, Opposition.

* Doçent Doktor, Mersin Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Mersin-Türkiye, onuruca@mersin.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5624-044X

GİRİŞ

“Aydın” kavramı sıklıkla kullanılmasına karşın, eğitim seviyesini yükseltmenin ve bilgiye ulaşma olanaklarının kolaylaştığı bir dönemde içeriği halen tartışmalara, siyasi polemiklere konu olmaktadır. Aydının neliği, işlevi, konumu Antik Yunan’dan beri tartışma konusu olmasına karşın bugün modernizmle evrilmiş parlamenter rejimlerin içerisinde var olan ve eyleyen aydın tutum ve davranışı üzerinden tartışmalarımızı yürütmekteyiz. Günümüz iletişim teknolojileri ve okuyucu katılımlı sosyal medya yapıları aydının etki alanını, sözünün kalıcılığını ve diğer aydınlardan etkilenme biçimini farklılaştırmıştır. Özellikle aydının sosyal medya üzerinden istediği zaman fikirlerini kamuoyu ile paylaşabildiği ve okuyucunun, diğer aydınlardan fikir paylaşımı yapan aydına hemen yanıt vermesinin olanaklı olduğu ve bu yanıtların anında kitlelerin beğenisine sunuluyor olması aydının diğer aydınlardan ve okuyucularla ilişkisinin yapısını etkilemiştir. Aydınlarla ve okuyucularla kurduğu ilişkileri sosyal medyanın gelişmesi sonrasında böylesine etkilenmiş aydın tipinin bu durumu sosyal medya ağlarından birisi olan Twitter da net bir şekilde görülmektedir. Bu bağlamda araştırma Türk aydınının sosyal medyadaki varlığını, söylemini Twitter üzerinden analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Araştırmanın kuramsal çerçevesi kapsamında ilk olarak aydın kavramının içeriği, modernizm içerisindeki evrilişi açıklanmıştır. Ardından sosyal bilimlerde aydın mefumu denildiği zaman uluslararası literatürde akla gelen ilk isimlerden Julien Benda, Antonio Gramsci, Edward Said’in görüşleri üzerinden aydının özellikleri ortaya konmuştur. Kuramsal çerçevenin son bölümünde ise Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne toplum-aydın ilişkisini derinlemesine çalışmış ve literatürü etkilemiş Niyazi Berkes, Sabri F. Ülgener, Şerif Mardin gibi önemli Türk sosyal bilimcilerin çalışmalarının temelinde Türk aydın yapısı ortaya çıkarılmıştır. Ortaya konan aydın yapısının temel özellikleri üzerinden Twitter’da değişmiş olan aydın-aydın, aydın-okuyucu ilişkisi analiz edilmiştir. Analizi gerçekleştirmek için Twitter’ı aktif bir şekilde kullanan, belirli sayıda takipçisi (en az 15 bin) olan 20 Türk aydınının Ocak 2019 tarihinde Twitter üzerinden yaptığı fikir paylaşımları veri olarak kabul edilmiştir. Bu veriler kuramsal çerçeve içerisinde belirlenmiş olan alt temalar ve ana tema üzerinden analiz edilmiştir. Böylece sosyal medya (Twitter) kullanıcısı olan Türk aydınının, Türk aydın geleneği ile benzerlikleri, farklılıkları ortaya konmuştur.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde ilk alt başlık içerisinde aydın mefhumunun tarihsel geçmişi anlatılacaktır. Ardından aydınlardan uluslararası literatürü ve tartışmaları etkilemiş Julien Benda, Antonio Gramsci ve Edward Said’in görüşleri üzerinden aydının özellikleri anlatılacaktır. İkinci alt başlık içerisinde ise Türk aydınının temel yönleri, Türk aydınını belirleyen temel öğeler anlatılarak Türk aydınının yapısı ortaya konacaktır.

1.1. Aydın’ın Tarihsel Süreci ve Temel Özellikleri

Türkçede bir mefhum olarak “aydın” kelimesi ile “Batı toplum tarihi içerisinde ortaya çıkan ve birbirinden farklı anlamları karşılayan entelektüel, entelijansiya, literati ve les clerics gibi ayrıntılı kavramların beraberinde getirdiği ayrıntılı inceleme sorumluluğu, bu uzantıları tek bir terime (“aydınlardan”) indirgenmek suretiyle ortadan kaldırılmıştır” (Mardin, 1991: 255). Bu ayrımı ve bu ayrımı ortaya çıkaran tarihsel farklılıkları görmeden kullanılan

aydın kavramı anlam karmaşasına düşme veya yanlış anlaşılma tehlikesi taşımaktadır. Bu tehlikeye düşmemek için aydın kavramının karşılığının tarihsel ayrımını vurgulamak gerekmektedir. Bu bağlamda entelektüel, entelijansiya, literati ve les clercs kavramlarının temel özelliklerine değinilmelidir. Entelektüel kavramı Fransız politikacı Georges Clemenceau (1841-1929) tarafından Drefyus yanlısı yazarların saygınlığını kamuoyuna anlatmak için kullanılmıştır. Bu yazarlar muhalefet tarafından kütüphane ve laboratuvarların kendini beğenen sakinleri olarak adlandırılmıştır (Mardin, 1991). Entelijansiya kelimesi ise 1860'lı yıllarda Rusya'da ortaya çıkmış ve daha sonra tüm Avrupa'da ve Türkiye'de kullanılmaya başlanmış bir kelimedir. Entelijansiyanın öne çıkan özelliği akıllı ve zeki olmasıdır. Entelijansiyadan beklenen fikirlerini ve aklını paylaşması ve belirli bir yaşam biçimine sahip olmasıdır (Morson, 1993). Entelijansiya terimi Alvin Gouldner ve Tom Bottomore gibi ünlü sosyal bilimciler tarafından teknik uzmanlık yönü öne çıkarılarak anlamlandırılmasına karşın sosyal tarih içerisindeki önemi sahip olduğu etki gücü ve belirleme yeteneğinden ileri gelmektedir. Entelijansiyayı yarı-entelektüel, yazınsal-entelektüel ve teknik-entelektüel olarak ayırdığımızda tarihsel etkisini daha net görebilmekteyiz. Ondokuzuncu yüzyıl Rusyasında yazınsal entelijansiya devrim fikrinin fikirselleştirilmesini içinde taşıyan bir toplumsal katman olarak varlığını ve önemini sürdürmekteydi (Daniels, 1961: 271). Literati ise entelektüel ve entelijansiyadan oldukça eski tarihsel köklere sahip bir kavramdır. Geleneksel okuryazarlığın düşük olduğu bilme faaliyetinin belli zümreler içerisinde sınırlandırıldığı ve bilginin kendi içerisinde saklandığı meslek birlikleri, din kurumları gibi belirli yapılar içerisinde bilme, bilgiyi kaydetme ve bilgiyi kendi içerisinde kuşaklara aktarma faaliyeti gerçekleştiren kişileri tanımlamak için literati terimi kullanılmaktadır (Genç, 2006: 15). Literatinin iyiyi gösterme yolunda yükledikleri sorumluluklar ise "les clercs" tabirinde vurgulanmıştır (Mardin, 1991). Literati olarak bilinen kişilerin temel görevi düzenin sürdürülmesine katkıda bulunmaktır. Başka bir deyişle literati, değişen dünya ve farklılaşan kuşaklar karşısında içerisinde bulunduğu kapalı yapıların bilgi, değer ve kültürünü okur-yazarlık ile elde ettiği konu hakkındaki bilgisi sayesinde sürdürme faaliyeti gerçekleştiren, aktaran, yorumlayan kişilerdir. Max Weber'in Sosyoloji Yazıları adlı eserinde belirttiği gibi literati insanları bilgisi, eğitimi sayesinde toplumda saygın bir konumda olan tabaka üyesidir. Feodal dönemin yöneticilerinin fikir danıştığı, görüşlerinin etkili olduğu kişilerdir (Weber, 2004). Bu bağlamda literati, bilgisinin doğruluğuna güvenilen, bir grubun içerisinde yer alan ve bilgisini kapalı tutan, talep gelmedikçe kamuoyu ile paylaşmayan kişilerdir.

Görüldüğü gibi Türkçe'de sadece aydın diye kullandığımız mefhum yukarıda kısaca belirtildiği gibi Batıda zamansal ve tarihi konumları bakımından içerisinde farklar barındıran entelektüel, entelijansiya ve literati kelimelerine karşılık gelmektedir. Literati bilgi aktaran, danışılan, sorulduğu zaman yanıt verme zorunluluğu olmayan, eleştiri yapmayan bir yapıya sahipken entelektüel bilgisini kamuoyuyla paylaşan, tavır alan, eleştirendir. Entelijansiya entelektüele benzer şekilde eleştiri ve teknik, sosyal bilgisi olan zeki insanların oluşturduğu bir sosyal tabakayı anlatmaktadır. Bu nedenle aydının konumu, işlevi, görevi üzerine yapılmış olan kimi dönem Şerif Mardin, Murat Belge gibi sosyal bilimcilerin tartışmalarına bakıldığında yalnızca literati ve entelektüel ayrımını ele almak hem analizi kolaylaştırmakta hem de aydının tarihsel konumunun anlaşılması için yeterli olmaktadır. Sosyolog Edward Shils, entelektüellerin iki uçta olduklarını belirtir, ya hakim normlara karşıdırlar ya da "kamusal hayatta, düzen ve süreklilik" sağlamak için vardırırlar (Said, 1995: 45). Shils'in genel olarak entelektüel olarak tarif ettiği aydınların bir kısmı entelektüel rolü üstelenmekte, bir kısmı ise literati rolünü görev olarak yerine getirmektedir. Aydını anlamak için entelektüel ile literati arasındaki işlev, tarih ve yapı ayrımının farkında olarak analiz etmek elzemdir. Fakat bu ayrımın günümüz Türkiye'sinde nasıl olduğunu anlamak için literati ve

entelektüelin modern dönemde ortaya çıkan ulus devlet, sınıf ve milliyetçilik fikri ile nasıl bir ilişki içerisinde geçerek günümüze ulaştığına değinmek gereklidir. Bu değişimleri aydın literatüründe uluslararası etkiye sahip Julien Benda, Edward Said ve Antonio Gramsci üzerinden ele alınmalıdır. Böylece günümüz Türk aydınının davranışlarının dünya literatürü ile ilişkisini anlamak için gerekli argümanlar sağlanabilecektir.

Modernizm, devlet, sınıf ve milliyetçiliğin aydın üzerine etkisini anlamak için değinilmesi gereken temel kaynakların başında Julien Benda'nın 1928 yılında yayınlanan "Aydınlara İhaneti" adlı eseri gelmektedir. Bu eser modernizmle farklılaşan ve post-modernizm düşüncesini ortaya çıkaracak olan aydının yaşadığı değişimin temellerini, içine girdiği ve belirlendiği düşünce ortamını değerlendirerek aydının tarihi rolünde meydana gelen değişimleri anlatmaktadır. Bunu yaparken gerçek aydın olarak adlandırdığı Sokrates, İsa, Spinoza, Voltaire ve Renan gibi isimlerin fikir ve tutumlarına başvurmuştur. Benda, aydın okumuş, eğitilmiş kişiler olarak adlandırdığı insanlar ile faaliyetlerinin temelde pratik amaç yerine getirilmesine dayanmayan, sanat, bilim veya metafizik düşünceden zevk alan, maddi olmayan avantajlar sağlama peşinde olan ve dolayısıyla "benim yurdum bu dünya değildir!" diyen herkesi kastetmektedir (Benda, 2006: 37). Benda'nın aydını evrensel bir adalet ve hakikat peşinde koşan, hiç bir ihtiras veya çıkar için çabalayan, sıradan insanların içinde sürüklendiği arzu nesnelere peşinde koşmayan kişidir. Ancak bu aydın dünyadan elini ayağını çekmiş bir aydın değildir. Ona göre "gerçek aydın en çok metafizik tutkunun, çıkar gözetmeyen adalet ve hakikatlerinin etkisiyle yozlaşmayı mahkum ettikleri, zayıfları savundukları, hatalı ve baskıcı otoriteye meydan okudukları zaman kendisi olmaktadır" (Said, 1995: 23). Öte yandan Benda'ya göre modern dönem ile birlikte aydının bu vasıfları değişmiştir. Hem entelektüellerin hem de literatürün modern öncesi dönemde sahip olduğu güçlü ahlaki otorite kitleyi etkileme isteği, milliyetçilik savunusu, sınıf sözcülüğü yapan modern aydına dönüşmüştür. "Modern "aydın" bir vatandaşın ruhuna sahip olmaya ve ondan en iyi şekilde yararlanmaya kararlıdır; bu ruhtan gurur duyar; modern aydının edebiyatı, kendini sadece sanatın veya bilimin içine hapseden ve Devlet'in ihtiraslarına hiç ilgi duymayan insana küçümsemeye doludur" (Benda, 2006: 40). Benda'ya göre içinde bulunduğumuz çağ siyaset çağıdır ve devlet, ülke ve sınıf açıkça tanrılaştırılmıştır. Devlet, ülke ve sınıf mefhumları gerçekçi birer ihtirastır ve aydını dünyevi olanın içine çeken soyut, evrensel adalet ve iyiden uzaklaştıran öğelerdir. "Pazara düşen aydın hakkında beni ilgilendiren tek bir konu var; işlevlerini yerine getirirken sadece gerçekçi bir ihtirasın (bu sınıfsal, irksal, milli bir ihtiras olsun hiç fark etmez) başarılı olmasına hizmet ettiğinde "aydın" olarak işlevlerini yerine getirmede başarısız olmaktadır" (Benda, 2006: 43). Benda'nın modern aydını düşüncesini evrensel olandan milli olana, adil olandan güçlü olana, doğru olandan kendi için doğru olana yöneltmiş ve aydın geleneğinden koparak kendi geçmişine ihanet etmiştir. Modern aydının temel özellikleri ise şu şekilde özetlenebilir. Modern aydın siyasi ihtirasları yapıtlarına son derece bilinçli bir şekilde aktararak kitleleri etkileyip beğenilmeyi ve ünlü olmayı arzulayan, iyi düşünceler üretebilmek için vatanlarına bağlı kalmaları ve köklerinden kopmaması gerektiğini söyleyen insanlara dönüşmüştür (Benda, 2006). Modern aydın pratikliğe duyulan sevgiyi övmekte, maneviyata duyulan sevgiyi kınamaktadır. Devletin adil olması gerektiğini savunmaktan ziyade, devletin güçlü olması gerektiğini savunmaktadır (Benda, 2006: 83-84). Akla dayalı haklara karşı gelenek, tarih ve geçmişten kaynaklanan hakları olumlamakta, deneyime dayalı yönetimi ve siyaseti övmekte, kötülüğü insan doğasıyla ilişkilendirerek siyasi baskının nedenini açıklamaktadır (Benda, 2006: 94-98). Modern aydın sınıf, ulus, devlet gerçekçilik vaazı ile cesareti, akıl ve bilgeliğin önüne almıştır. Ordu komutanlarının ve devlet yöneticilerinin görevi olan onurun yüceltilmesi modern dönemde aydınların hevesle yaptığı bir durum haline gelmiştir. Modern aydın elde etmek, hedefe ulaşmak,

yönetebilmek için insafsızlığı öven ve akıldan arınmış merhametsizliğin yayılmasına neden olan düşünceleri geliştirebilir hale gelmiştir. Öte yandan başarı ile sonuçlanan bir durumun kişiye ahlaki bir değer kazandırdığını, başarısızlıkla sonuçlanan bir durumun ise küçümsemeyi hak eden bir durum olduğunu kabul eden öğretinin varlığı modern aydının değişen yapısının bir sonucudur. Modern aydın, siyasete yön verme isteği olan, kendi şöhreti adına her gün endişe verici sınıf oyunları oynayan, burjuva sınıfının kibirini edinme eğilimi olan kişilere dönüşmüştür (Benda, 2006). Benda, modern aydının bu özellikleriyle aydın sınıfının iki bin yıl boyunca insanlara kazandırmış olduğu öğretiyi nasıl bir kopuş içerisinde olduğunu göstermeyi hedeflemiştir. “Modern dünya “aydın”ı sade bir vatandaş haline getirmiştir. “Aydın” artık tümüyle sıradan bir vatandaşın sorumluluklarına tabi bir konumda bulunuyordur. Dolayısıyla sıradan ihtirasları küçük görmesi seleflerine kıyasla artık çok daha zordur” (Benda, 2006: 127).

Modernizm, devlet, sınıf ve milliyetçiliğin aydın üzerine etkisini anlamak için değinilmesi gereken temel kaynakların bir diğeri ise Antonio Gramsci'nin organik entelektüel kavramıdır. Gramsci'nin hapishanede kaldığı sürede (1926-1937) devlet, sınıf, iktidar, kültür konuları ile ilişkilendirerek ele aldığı aydın konusu günümüz aydınını anlamak için halen önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Hemen belirtmek gerekir ki, Gramsci özel olarak aydın çalışmamıştır. Kendi teorisi içerisinde aydınların önemli bir işlevi olduğunu fark etmiş ve kuramı kapsamında aydın mefhumunu ayrıntılı bir şekilde analiz etmiştir. Bundan dolayı Gramsci'nin aydını işlevi olan ve bu işlevi yerine getirdiği tarafa ve döneme göre belirlenen bir yapıdadır. Gramsci “her insanın aydın olduğunu ancak her insanın toplumda aydın vasıflarını yerine getiremeyeceğini belirtmektedir. Şu örneği verir, herkes yumurta pişirebilir veya sökülen ceketini dikebilir ancak bu durum herkesin aşçı veya terzi olduğunu söylemek değildir” (Gramsci, 1992: 9). Gramsci literati ve entelektüel ayırımına az da olsa benzerlikler taşıyan ikili bir aydın tanımı yapmaktadır. Nesilden nesile aynı şeyi yapmayı sürdüren öğretmenler, papazlar, idarecilere “geleneksel entelektüel” adını vermektedir (Said, 1995). Geleneksel entelektüel literatiye benzerliği ile dikkat çekmektedir. Gramsci “çıkarlarını örgütlemek, daha fazla iktidar ve daha fazla denetim gücü elde etmek için kullanan sınıflar veya kuruluşlarla doğrudan bağlı olduklarını düşündüğü kişilere organik entelektüeller” adını vermektedir (Said, 1995: 22). Geleneksel entelektüelin tarihi organik entelektüelden daha eskidir. Geleneksel entelektüel feodal dönem içerisinde yer alan toprak aristokrasisi içinde yetki, gücü ve saygınlığı olan entelektüeldir (Akkaya, 2012). Geleneksel entelektüel kendisini bir sosyal tabaka ile bir tutmaz, farklılığı bilgisinden gelmektedir. Organik entelektüel ise oluşan yeni endüstri çağıyla birlikte beliren yeni sosyal sınıflarla birlikte ortaya çıkmıştır. Bu nedenle “organik entelektüel ilişki içerisinde olduğu sınıf için her alanda “farkındalık ve benzerlik” yaratıcısı olarak önemli olacaktır” (Akkaya, 2012: 123). Organik entelektüel bağlı bulunduğu sınıfın iktidar ile kurduğu ilişkiye göre devlet kademelerinden, üretim kademelerine, kültürel konulardan, bilimsel konulara kadar her alanda etkin olabilmektedir. Organik entelektüel sürekli hareket halinde ve etkindir. Günümüz mühendislerinden, gazetecilerine, profesyonel akademisyenlere, bilgisayar analistlerine, spor ve medya alanında uzmanlaşmış hukukçulara, işletme danışmanlarına, hükümet danışmanlarına, özel pazarlar hakkında rapor hazırlayan analistlere kadar hemen hemen zihin emeği üreten herkes Gramsci'nin organik entelektüeline örnek teşkil etmektedir (Said, 1995). Bu bağlamda Gramsci'nin aydını sınıfı için işlevseldir. Sınıfının ihtiyaçları doğrultusunda gerekli olan bilgilerde uzmanlaşmıştır. Gramsci'de aydın, iktidarların halkların rızasını almak için gerekli duyduğu bilgileri üretendir. Modern aydının profesyonelleşmesi ile ortaya çıkan uzmanlaşma ile ürettiği bilgi belli bir iktidar bloğunun kendisini geliştirmesi, örgütlenmesi ve etki alanını arttırması için kullanılan bir araca dönüşmektedir. Özetle Gramsci Marksist bir praksis teorisi inşa etme hedefinde olduğu için

organik entelektüel bağlı bulunduğu sınıfın meşruluğunu sağlayacak kültürel zemini ve örgütlenme koşullarını yerine getirecek aydınlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Modernizm, devlet, sınıf ve milliyetçiliğin aydın üzerine etkisini uluslararası literatürde güncelle çekerek anlamak için değinilmesi gereken son isim Edward Said ve onun 1994 yılında yayınlanan “Entelektüel¹, Sürgün, Marjinal, Yabancı” adlı eseridir. Said eserinde hem Benda'nın hem de Gramsci'nin görüşleriyle hesaplaşarak aydın anlayışını ortaya koymuştur. Said, Benda karşısında Gramsci'nin organik entelektüel anlayışının daha güçlü ve işlevsel bulunduğunu belirtmektedir. Said'in aydın anlayışının gücü Benda ve Gramsci'den beslenmesinden, onlardan yaklaşık altmış yıl sonra aydının farklılaşan konumunu net görerek düşüncelerini belirlemesinden ve Avrupa merkezli bakmayan bir aydın olmasından ileri gelmektedir. Said için “aydın, belli bir kamu için ve o kamu adına, bir mesajı, görüşü, tavrı, felsefeyi veya kanıyı temsil etme, cisimleştirme, ifade etme yetisine sahip bireydir” (Said, 1995: 27). Aydın üretip paylaştığı zaman kamusal olur, özel alanda aydın olunmaz ancak sadece bir dava, hareket, konumun sözcüsü veya simgesi olan bir insan aydın olamaz. Aydın mutlu eden, umut dağıtan değildir, yanılabilen, hatalarını kabul eden kimi zaman sıkıntı verici, huzursuz edici hatta keyif kaçırıcıdır. Aydın etkinliğinin amacı hayat boyu insanlığın özgürlüğünü ve bilgisini arttırmaktır. Bu nedenle “aydının temsil edimleri kuşkucu, kendini dur durak bilmeksizin akılcı sorgulamaya ve ahlaki yargıya adayan bir tür bilince yaslayan faaliyetlerdir” (Said, 1995: 34). Aydın, yalnızlık ile saf tutma arasında bir yerde durur, Said için aydın temsil edilemeyenlerin ve zayıf olanların safına aittir. Bu bağlamda “aydının görevi krizi evrenselleştirmek, belli bir ırkın veya ulusun çektiği acıları daha geniş insani bağlama oturtup bu deneyimi başkalarının acılarıyla ilişkilendirmektir” (Said, 1995: 51). Said'in aydını çok ince bir ayrımı izlemekle yükümlüdür. Hem bağımsız olduğunu fark ettirerek bir safta duracak hem de bu safta dururken aydın geleneğinin ahlak anlayışına bağımlı ve gerektiğinde kişisel olarak kendisine nelere mal olacağını düşünmeden bağlı bulunduğu ilişkilerden ayrılmayı ve yalnız kalmayı göze alabilecektir. “Aydın gemisi battıktan sonra karada yaşamayı değil karayla birlikte yaşamayı öğrenen kişidir” (Said, 1995: 63).

Aydınlar ile devlet, kurumlar, sivil toplum örgütleri, siyasi partiler arasındaki ilişki hiç bir zaman statik değil, hareketli, her an değişebilecek, hatta kimi zaman şaşırtıcı bir yapıya sahiptir. Aydın ilişkilerinde birilerini memnun etmeye, izleyici kitlesini etkilemeye yönelik tutum ve davranış izlerse yaptığı işleri devam ettirse dahi kendi varlığını ketlemiş olacaktır. Aydınların varlığı, düşünceleri, davranışları bireyselliği vurgulama eğiliminde değilse aydının söylem, tavır ve düşünceleri içinde bulunduğu grubun içerisinden düşünülür, böylece aydının söylemi bir iktidarı, bir lobiyi, veya örgütlü bir siyasi davayı temsil ettiği düşünülebilecektir (Said, 1995). Aydınlar modern dönemde daha önce olmayan yeni tip baskı mekanizmaları ile karşı karşıyadır. Bu mekanizmaların başında “uzmanlaşma” gelmektedir. Uzmanlaşma aydının heyecan duyma, yeni bir şeyler keşfetme duygusuna ket vuran, belirli bir disiplin veya bilim dalı içerisine sıkışmasına neden olan bu nedenle aydını uzun vadede tembelliğe iten bir durumdur. Uzmanlaşmayla birlikte gelen profesyonelleşme “bilirkişilik” anlayışını getirmiştir. “Bilirkişi olabilmek için uygun otoriteden tasdikname almak zorundasınızdır; bunlar size doğru dili konuşmayı, doğru otoriteleri zikretmeyi ve doğru sahada olmayı öğretirler” (Said, 1995: 77). Profesyonelizmin aydınlar üzerindeki

¹ Edward Said'in Ayrıntı Yayınları tarafından Türkçeye çevrilmiş eserinde Julien Benda'nın “The treason of Intellectual” adlı eseri “Entelektüellerin İhaneti” olarak geçmektedir. Ancak aynı eser Doğu Batı Yayınları tarafında Türkçeye “Aydınların İhaneti” olarak çevrilmiştir. Metnin “aydın” tanımı hem literatiyi, hem de entelektüeli içerdiği için Said'in Türkçe çevirisinde entelektüel olarak çevrilmiş yerler aydın olarak ele alınmıştır.

üçüncü baskısı ise taraftarlarının kaçınılmaz olarak iktidar ve otorite adına çalışmaya sürükleniyor olmasıdır. Çalışma konularına ve çalışma alanlarına göre verilen araştırma teşvikleri aydınların çalışmalarını yapabilmeleri için iktidar ve otorite ile aralarında profesyonelliğe dayalı bir ilişki kurmayı dayatmaktadır. Said, profesyonelleşme ile aydınların üzerinde kurulan baskıyı aşmak için amatörlüğe övgü dizmektedir. Ona göre, “aydın amatör olmalı, ülkesinin kendi yurttaşları ve diğer toplumlarla ilişki kurma tarzına dair en teknik ve profesyonelleşmiş faaliyetlerin bile özünde yatan ahlaki meseleleri gündeme getirmeyle yükümlü kişidir” (Said, 1995: 81). Said aydının etkileme gücünün ele aldığı var olan durumu dünyadaki diğer benzerleri ile birlikte ilişkilendirerek açıklayabilmesiyle gerçekleşebileceğini savunan ve otoriteyi sorgulamadan kabul eden bir aydının olamayacağını, aydının etrafta dolaşıp, otoriteye cevap verebileceği bir mekana sahip olmasının zorunlu olduğunu vurgulamaktadır.

Aydın literatürünü belirleyen temel isimler olan Benda, Gramsci ve Said üzerinden Türk aydınını etkileyen Avrupa aydınının temel yönleri aktarıldı. Bunun nedeni Türk ve Avrupa aydınının benzerlikleri ve farklılıklarını net olarak gösterme çabasıdır. Bu çabayı başarabilmek için şimdi Türk aydınının temel yönlerine değinmek ve sosyal medyada aydın söylemini analiz edebilmek için Türk aydının yapısını çıkarmak gerekmektedir.

1.2. Türk Aydın ve Türk Aydın Temel Yapısı

Türk aydını konusunda yazmanın en büyük tehlikesi Türk aydınını yine Türk aydınından öğreniyor olmaktır. Bu tehlikeyi bertaraf etmek için hangi kaynaklardan ve hangi isimlerden yararlanılarak Türk aydınının anlatılacağı çok önemlidir. Bu nedenle düşünceleri bu bölümün temel yapısını oluşturan Niyazi Berkes, Sabri F. Ülgener ve Şerif Mardin’in isimleri özenle belirlenmiştir.

Türk aydını üzerine bilgi sunmadan önce Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne giden süreçte Türk aydınının Batı’dan farklı bir sosyal tarih ve toplumsal yapının içerisinde geçtiğini kabul etmek gereklidir. Berkes, Tanzimat ve sonrasında gelen Abdülhamit döneminin günümüze kadar gelen dört çeşit okumuş kitlesi yarattığını belirtmektedir. Bunlar, “kapıkulu okumuşlar, toplumdan kaçan kendi hayal dünyasında yaşayan okumuşlar, köksüzleşmiş yabancı kuklası, züppe ve alafranga okumuşlar ve polis devamlı ilgisi nedeniyle gelişemeyen, göz açamayan, ciddi aydınlardır” (Berkes, 2007: 79). Berkes’e göre, “Osmanlıda ulema ve mutasavvıflar² aydın rolü oynamıştı, fakat ulemanın cehalete, mutasavvıfın mistisizme ‘gömülmesi’, modern Türk aydının gelenekten kopmasına ve laik bir renk kazanmasına yol açmıştır. Bu yüzden aydın medrese veya tekkenin değil, devletin kucagında büyümeye başlamıştır” (Doğan, 2014). Bu durum Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan aydın tipinin şekillenmesindeki en önemli etkidir. Cumhuriyet döneminde ise karşımıza Berkes’in dört tip aydın kategorisiyle sembiyotik ilişki içinde olan Kemalizm, endüstrileşme çabası ve çok partili hayatın şekillendirdiği aydın grupları ortaya çıkmıştır. Bu grupların başında “bürokratik aydınlar” gelmektedir. Bunlar tek partili dönemde bürokratik görevlerde bulunan ve toplumu Batılı yöne döndürme hedefi taşıyan seçkinlerdir. Osmanlı’nın bürokratik aydın geleneğinin Kemalizm dönemindeki devamı niteliği taşımaktadırlar. Cumhuriyet’in ikinci aydın grubu ise “bürokrasi dışı” aydınlardır. Tek partili dönemin sonunda Anadolu’nun okumuş doktor, mühendis, serbest meslek sahibi, tüccar vb. kişilerinden oluşmaktadır. Klasik bürokratik aydınla aynı eğitim seviyesine sahip fakat farklı ideolojilerden beslenen, devletçi ve gelenekçi değerlere bağlı fakat özel teşebbüs

² Tasavvuf inançlarını benimseyerek kendini Tanrı’ya adanmış kimse, İslam gizemcisi, sufi (Kaynak: Kelimeler.gen.tr)

yanlısı aydın grubudur. Üçüncü aydın grubu ise, “kır kökenli aydınlar”dır. Bu aydınlar köylünün eğitilmesi ve yeni ideolojinin kıra aktarılması politikasıyla yetişmiş, kırdan doğan ve genellikle öğretmen olan, devletçi ve politik aydınlardır. Sonuncu aydın tipi ise 1970’lerden sonra şehirleşmenin ve özel teşebbüsün gelişmesiyle beliren teknik bilgisi ve devletten bağımsızlığı ile öne çıkan, Batılı formda entelijansiyaya benzeyen ancak Türk devlet yapısından dolayı onlar kadar etkin olamayan “yeni aydınlar”dır (Belge, 1983). Anlaşıldığı gibi Osmanlıdan Cumhuriyete aydınları derli toplu kategorize (kategorize etmenin bilgiyi sınırlandırıcı yönünü kabul etmek şartıyla) etme teşebbüsünde bulunduğumuzda karşımıza Berkes’in ontolojileri üzerinden belirlediği dört tip Osmanlı aydını ve bu aydınlarla sembiyotik ilişki içinde olan ve Belge’nin etkinlikleri ve konumları üzerinden belirlediği dört tip Cumhuriyet aydını karşımıza çıkmaktadır. Bu aydın kategorilerinin varlığını kabul ettikten sonra Osmanlı’dan Cumhuriyet’e belirtilen aydın tiplerinin ortaklaşan ve öne çıkan yönlerinin ele alınması araştırma bulgularının analizinin yapılması için gereklidir.

Türk aydınında Batıda olduğu gibi keskin bir literati ve entellektüel ayrımı görülmemektedir. Türk aydını eleştirel yönü olmayan literati’ye daha yakın durmaktadır. Bunun nedeni sadece eleştiri kapasitesinden kaynaklanmamaktadır. Batı aydını Türk aydınına göre daha bireyseldir. Türk aydını eleştiriyi bir grubun içinden yapmaya ve kolektif bir görev bilinciyle gerçekleştirmeye yatkındır (Mardin, 1991). Buna neden olan etkenlerin başında 18. yüzyıl sonunda çıkan Romantizm akımının aydına getirdiği felsefi düşünceyle Türk aydını arasındaki kopukluktur. “Romantiklere göre “gerçeklik”, kişinin yaratıcı kabiliyetinin sonucu olduğu için somut bir dış gerçeklik olamaz; “gerçeklik” insanın yoğurucu kudretinin bir sonucudur” (Mardin, 1991: 261). Romantiklerde kainatın sırrı insandadır. Romantikler insanın içindeki daemonic (öz bilinç) güçlere meşruluk zemini yaratmışlardır. “Daemonic bir nesne olmaktan ziyade saklı bir güç insanın yaratıcı ve kahredici gücünün müşterek kaynağıdır. Daemonun kabul edilmediği maskelendiği ve yalnız “kötü” ile bir tutulduğu uygarlıklarda edebiyat ve sanat yüzeysel kalmaya mahkumdur (Mardin, 1991: 262). Bu nedenle Türk aydınının sanat, edebiyat konusunda ürettiği derinlikli eserler sınırlıdır. Türk aydınının eleştiri yönünün kısıtlı olmasının bir diğer nedeni devlet ile aydınlar arasındaki ilişkinin yapısıdır. Türk aydını karşısında hiçbir zaman Batı’da olduğu gibi devletten bağımsız ve aydın tabakasına finans ve nüfus sağlayabilen müteşebbis bir sınıf veya tabaka bulmamıştır. Hatta karşısında bulamadığı sınıfın görevini devlet içinde üstlenme çabasında olmuştur (İlhan, 1991). 18 yüzyılda Osmanlı aydını denildiğinde büyük bir kısmı devletin içerisinde görev alan kişilerden oluşmaktaydı. Bağlı bulunduğu devletin uygulamalarını ve işleyişini olumsuz eleştirmek hem yetiştiği düşünce geleneğinin etkileri, hem de hayatında meydana gelebilecek gelişmelerden çekindiği için kolay bir şey değildi. Bu nedenle muhalif olan az sayıdaki ideolojik (Şinası ve Tasfir-i Efkâr gazetesi örneği vb.) aydın tutumunun yanında egemen olan aydın tutumu ansiklopedicilikti (Mardin, 1991). Ansiklopedicilik bilgili ve okuryazar daha çok devlet memuru aydınların devletin işine yarayacak bilgileri tasnif ederek sistematik bir şekilde derlemesi şeklinde gelişmiştir. Bu aydın yapısı Batı’nın literatiyi temsil eden kişilerle paralellik taşımaktadır.

Osmanlı İmparatorluğunun yönetim yapısında meydana gelen değişiklikler (Tanzimat ve Meşruiyet) ve Türk aydınının Batı’nın edebiyat ve fikir dünyasıyla giderek artan ilişkisi Türk aydınının değişim yönünü ve aydın yapısını belirleyen temel etkidir. Türk aydını Batı aydınından farklı olarak toplumsal değişim konularında olumlu veya olumsuz roller üstlenmiştir. Bu bağlamda “ses ve söz sahibi olmak aydının değişmeyen rolüdür” (Ülgener, 1983: 68). Bu rolü gerçekleştirmek için gerekli olan kuvvetten yoksun olduğu için Türk aydını umudunu hükümetlere bağlamıştır (Berkes, 2007). Peykçilik

dönemlerinde Batı'da eğitim görmüş aydınlar muhafazakar bir tutum izlerken, Batı'da okumamış aydınlar eksikliklerine rağmen daha devrimci bir tavır izlemişlerdir. “Türk aydınının, özellikle hükümet değişme istemeyen kişilerin elinde olduğu zamanlar eğilimi ilerici olmuştur. Okumuş kütlesi ile hükümet arasında daima bir gerginlik olmuştur” (Berkes, 2007: 76). Türk aydını ile halk arasında da her zaman bir gerginlik olmuştur. Bir tarafta cahil ve basit adamı yakalar yakalamaz ağdalı ve perdahlı sözle üstüne çullanıp hesabını görmenin tadını çıkaran ukala ve bilgiç aydın (Hacivat), diğer tarafta aydının ağdalı sözleri ile kafası karışmış saf ve cahil ama tepesi attığında karşısındakine dersini veren halk (karagöz) (Ülgener, 1983). Bu bağlamda Türk aydını devletin desteği ile aydınlanan ve öğrendiği bilgilerin açtığı fikir şemasından dolayı devlet ve halk ile arasında mesafe olan, aynı zamanda Anadolu'yu bilmeyen, halka uzak bir karaktere sahiptir. Cumhuriyetin kurucu aydınları dahil bir çok önemli Türk aydını bu durumun farkındaydı. Ziya Gökalp 1923 yılında yayınlanan “Türkçülüğün Esasları” adlı eserinin “Halka Doğru” alt başlığında “bir milletin aydınlarına, fikir adamlarına o milletin "seçkinler" i adı verilir. Seçkinler, yüksek bir eğitim ve öğretim görmüş olmakla halktan ayrılmış olanlardır. İşte, halka doğru gitmesi lazım gelenler bunlardır” demiştir (Gökalp, 1968: 42). Bu halktan kopuk aydın tipinin temel nedeni Batı'da aydın dendiğinde yazar, romancı, gazeteci akla gelirken Türk aydını denildiğinde üst düzey bürokrat olan aydın kişinin akla geliyor olmasıdır. Batıda aydın, dili dönen iken Türk aydını hem dili dönen hem gücü yeten olmuştur (Ülgener, 1983). Gücü yeten bürokrat aydın anlayışı Türk aydın geleneğinin ve aydın halk arasındaki ilişkinin yapısının belirlenmesinde etkin olmuştur. Türk aydını danışılan bir kimlikten ziyade var olan belirlenmiş durumu kitlelere aktararak onları yönlendiren bir rol üstlenmiş, kendi ihtiraslarını veya bürokrati olduğu iktidarın uygulamalarını aydın kimliğini öne çıkararak aktarmıştır. “İster iktidardan yana, ister iktidara karşı olsun aydın ihtirasları adına yığının yakasını bırakmayı hiç düşünmemiştir” (Ülgener, 1983: 91). Bu nedenle Türk aydını söz söyleyecek ve türlü kanallardan etkilenebilecek çoğunlukla anonim bir çevreye ulaşabileceği konumda kendini tutmaya heveslidir. Bu durumun Türk aydın geleneğindeki en önemli göstergesi gazete ve dergilerdir. Gazete ve dergiler aydınların gündemi etkileyebilecek bir zaman diliminde görüşlerini halk ile buluşturdukları önemli araçlar olmuştur. Mardin'in dediği gibi “19. yüzyılın sonlarında memuriyetleri ağır basan aydınlardan aydın nitelikleri önde olan memurluğa geçişte aydınlara “ekmek çıkarmalarını” mümkün kılan, gazete roman gibi kitle iletişim araçlarının rolü açıktır” (Mardin, 1991: 273). Kitle iletişim araçları (gazete ve dergiler) özellikle muhalif aydınların görüşlerini kamuoyu ile paylaşmanın, kendi aralarında birleşmenin ve birbirlerinden haberdar olacak bir çatı bulma işlevi göstermesi bakımından Türk aydın geleneğinin oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda Türk aydınlarının (Namık Kemal, Şinasi, günümüzde tanınmış bir isim olarak İlber Ortaylı vb.) temel karakteristliğinden birisi de görüş ve düşüncelerini sıklıkla köşe yazarlığı, dergi yazarlığı yaparak paylaşmasıdır. Günümüzde sosyal medyadaki aydınların var olma sıklığı ve oranı bu geleneğin farklılaşmış hali olarak anlaşılmalıdır.

Türk aydın tipinin önemli diğer bir yönü ise tekrarlayıcılıktır. “Osmanlı'da sınıf-ı ulema tekrarlayıcıydı. Kur'anın, hadislerin ve daha önceki imam ve müçtehitlerin³ tekrarlayıcısı. Tanzimat'tan sonraki aydınlarda Avrupalı yazarların tekrarlayıcısı” (Meriç, 1983: 133). “Bizde tarih boyu aydının yokladığı kapı daima bu olmuştur: Söyleyecek yeni ve değişik bir şey bulamayınca ifade biçimini daha da ağdalaştırarak herkesin anlamayacağı kelimelere başvurmak, hatta sıkışıkça yenilerini icat etmek” (Ülgener, 1983: 68). Türk aydını kimi zaman Batının düşüncelerini tekrarlamış, kimi zaman ise devletin bekası için geleneğinden gelen duruş biçimlerini tekrarlamıştır. Türk aydını çok sıkıştığı zaman ise ya

³ Bir Konuda ayet ve hadislerle dayanarak yargıya varan, karar veren din düşünürü. (Kaynak: TDK)

Batı'ya çatmış, sorunların sebebi olarak suçlamış veya “Batı'ya parmak kaldırarak hak, hukuk ihlali diyerek ülkesini şikayet etmiştir” (İlhan, 1991: 70).

Türk aydın tipinin bir diğer belirgin özelliği ise kapitalizm karşıtlığıdır. Devletçi, sağcı veya solcu aydınlarda ortak bir kapitalizm karşıtlığı bulunmaktadır. Bu duruma Ülgener tatminkar bir yanıt vermektedir. “Kişi, saldırılan düzenin öz ve gerçek elemanı da olsa, kendisi boy hedefi alınmadıkça “varsın öfkesini bir korkuluktan” alsın yollu düşünmede sakınca görmemektedir” (Ülgener, 1983: 80). Aydın kendini dışarıya çekip garantiye aldıktan sonra hırçınlığını ve öfkesin kapitalizm gibi soyut bir kavramdan almakta sakınca görmemektedir. Demokrasi kapitalizm ilişkisi üzerinden bakıldığında aydının konumunu tek bir hükümdara, senyöre, padişaha veya krala yaslanması ile elde ettiği rahatlığı ve seçkinliği yitirmesine neden olan yapı aslında demokrasidir. Ancak aydın artık varlığını yığınlara, okuyuculara, kamuoyuna, seyircilere borçlu olduğu için demokrasi yerine kapitalizme karşı durmayı yeğlemektedir (Ülgener, 1983). Ama günümüzde Türk aydını içerisinde demokrasiye tümünden karşı çıkma seviyesinde olmasa da dönem dönem demokrasinin belirli işlevsel özelliklerini eleştiren aydınlar ortaya çıkmaktadır.

Türk aydını katı tarihsel ilişkilerinin belirlediği temel karakteristliği nedeniyle hiçbir zaman tam bağımsız olmamıştır. Dahası dönem dönem halka kurduğu ilişkiyi araçsallaştırmıştır. Yönetme arzusu ön planda olduğu için maddi gerçekler yerine hınç ve ihtirasın düşünce dünyasını belirlemesine izin vermiştir. Bu nedenle “şahsi kin ve ihtiraslarına her defa ilim katında ve ilim kisvesi altında gerçekler arayıp bulmakta emsalsiz ustalığından dolayı! Hırçın aydın ve hırslı alim aynı kişilik içinde yanyana gelince tahrip gücü hakikaten kahredici boyutlara varabilir, varmıştır da” (Ülgener, 1983: 91). Günümüzde Türkiye’de yükselen eğitim seviyesi nedeniyle aydın sayısı artmaktadır. Sayısı artan aydınlar gelişen basım yayım teknolojisi, internet ve sosyal medya (yayınevi, gazete, dergi ve aydın ortamlarına girmesine gerek kalmadan) olanakları sayesinde kitlelere daha eşit koşullarla ulaşabilme imkanı bulmuştur. Var olan yeni durum aydının kafasında tanınma, kitleleri etkileme, bilgisini paraya dönüştürme, safı tarafından desteklenme, görünür olma “imkanlarından” yeterince yararlanamadığı düşüncesinin gelişmesine sebep olmaktadır. Bu imkanlardan yararlanmayı başaran aydınlar ise elde ettiği konumu korumasının zorluğundan dolayı durmadan mücadele vermek zorundadır. İmkanlardan yararlanamadığını düşünme ve varlığının devamı için mücadele vermek zorunda olmak aydının üzerinde sürekli baskı oluşturmaktadır. Bu baskı aydınların hırçın, öfke dolu, gereksiz ve hızlı, düşünmeden hamleler yapmasına, tavır ve fikir belirlemesine neden olmaktadır. Bu hırçınlık ve öfke Türk aydın tarihinde kimi zaman kapitalizme, kimi zaman Batıya, kimi zaman Kemalizm’e, kimi zaman siyasal İslam’a karşı olmuştur. Ancak günümüzde sosyal medya aydın-okuyucu ve aydın-aydın ilişkisinin yapısını değiştirmiştir. Öfke ve hırçınlığın yalnızca kapitalizm, Batı karşıtlığı gibi soyut öğeler üzerinden karşılanması anlık fikir paylaşımlarının kamuoyuna sunulduğu okuyucunun ve diğer aydının anında cevap verdiği sosyal medya platformlarında yetersiz kalmaktadır. Bu dönemde hırçınlık ve öfke Türk aydın yapısının temel özelliklerine (özellikle Ülgener’in Osmanlı aydını için işaret ettiği, dedikodu, haset, taşlama) bağlı kalarak öteki aydına veya okuyucu kitlesine yönelmiştir. Sosyal medyada etkin bir aydın olunması ve bu durumun korunması isteniyorsa sosyal medyanın konu değişim hızına uymak gerekmektedir. Bu bağlamda hiç bitmeyen bir görünür ve etkin olma isteği (dili ve akli yeten aydın olmak yerine gücü de yeten aydın olma isteği) olan aydınının işi günümüzde eskisine göre daha zordur. Böylesi bir aydın var olma mücadelesinin yorgunluğu ile hareket etmektedir. Ayrıca günümüz Türk aydını birçok farklı konuda sosyal medya hızında cevap vermeli ve bunu yaparken şahsi kin ve ihtirasları aydın kimliğine, safına, konumuna, ilişkilerine, bilgisine ve jargonuna uygun bir şekilde anlatmalı, gerekçelendirmelidir. Bu

nedenle kitleleri etkileme kapasitesi olan, kamuoyunda varlığını sürdürmek için çabalayan Türk aydınının yeni sosyal medya oluşumları ile karşılaştığında gösterdiği tavır ve tutumları Türk aydın geleneği üzerinden anlamak önem arz etmektedir. Bu çalışma bu önemi yerine getirmeyi amaçlamıştır. Bunun için şu ana kadar kuramsal çerçeve içinde Benda, Gramsci ve Said gibi uluslararası aydın literatürünün temel isimlerinin aydın mefhumuna dair temel görüşleri aktarıldı. Ardından Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk aydınının temel yapısal özellikleri belirtildi. Şimdi ise araştırmanın yeni bir söz söylemeye cüret edeceği bölüme gelindi. Bu bağlamda bir sonraki başlıkta Türk aydın geleneği ile Twitter'da fikir paylaşımı yapan Türk aydını arasındaki ilişkinin sosyolojik analizi yapılacaktır.

2. ARAŞTIRMANIN METEDOLOJİSİ

2.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, Türk aydınlarının yeni sosyal medya mecralarından Twitter'daki tutum ve davranışları ile Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan köklü aydın geleneği ile arasındaki benzerliklerin ve farklılıkların saptanmasıdır.

2.2. Araştırmanın Önemi

Tük'in 2018 yılı raporlarına göre Türkiye'de internet kullanım oranı % 72,9 olarak belirlenmiştir. Sosyal medya üzerinde profil oluşturma, mesaj gönderme veya içerik paylaşma oranı ise % 84,1'dir (Tük, 2018). Böylesine yüksek oranlarda internet ve sosyal medya kullanımı olan Türkiye'de aydınların sosyal medyada yer alması kaçınılmazdır. Ancak sosyal medyanın yapısı aydın-aydın ve aydın-okuyucu ilişkisini değiştirmiştir. Artık aydınların görüş ve düşünce paylaşımları belirli sınırlılıklar içerisinde gerçekleşmekte ve anında okuyucu ile diğer aydınlara ulaşmakta ve yanıt alabilmektedir. Bu değişimin Türk aydın geleneğini nasıl etkilediğini anlamak bu çalışmanın önemini oluşturmaktadır.

2.3. Araştırmanın Hipotezi

Araştırmanın hipotezi, Tanzimat'la şekillenmeye başlayan ve Cumhuriyet'in politikalarıyla netleşen Türk aydın geleneğinin temel yapısının bazı öğelerini aydınların sosyal medya paylaşımlarında görmenin mümkün olduğu ve aydınların sosyal medyada yeni olduğu varsayılan davranış biçimlerinin Türk aydın geleneğinin yapısı içerisinde olan ve farklılaşan öğeler olduğudur. Ayrıca sosyal medyanın kullanım yapısının aydınlar üzerinde yeni davranış biçimleri ortaya çıkarma potansiyelinin olduğu varsayılmaktadır.

2.4. Araştırmanın Yöntemi

Aydınlar üzerine yapılan bir araştırmanın en zor yönü araştırma nesnesi olan aydının belirlenmesidir. Bunun nedeni toplumsal yapı içerisinde aydının konumunun birçok değişken tarafından belirleniyor olmasıdır. Aydın diye kabul edilebilecek meslek gruplarında akademisyenler, mühendisler, yazarlar, gazeteciler, sanatçılar, mimarlar vb. yer almaktadır. Ancak bu meslekler arasında bir ortaklık bulmak kolay değildir. Kimi devlet için çalışan, kimi özel sektörde var olan, kimi firma sahibi, kimi düşük ücretle geçinmeye çalışan, kimi geliri olmayan, kimi ise birkaç kuşaktır çok zengin insanlardır. Bu zorluğu aşmak için aydını fonksiyonları üzerinden tanımlamak gerekmektedir. Bu nedenle araştırma aydını, aydın fonksiyonlarını yerine getiren kişi olarak tanımlamıştır. Aydın fonksiyonu, kültür değişimine öncülük etmek; değişeni daha popüler ve yaygın hale getirmek; yeni bir zevkin

ve üslubun öncülüğünü sürdürmek; halkın politik ve sosyal tercihlerini etkilemek; ortak kültürler geliştirmek olarak sıralanmaktadır (Ülgener, 1983). Araştırmanın verileri bu aydın tanımına uyan ve takipçi sayısı en az 15 bin kişi olan, Twitter hesabını aktif olarak kullanan 20 aydının Ocak 2019 tarihinde tweetler üzerinden yaptığı fikir ve bilgi paylaşımlarından oluşmaktadır. Bu verilerin analizi için kullanılacak araştırma yöntemi nitel veri analiz (içerik analizi) yöntemi olarak saptanmıştır. Çünkü Türk aydını denildiği zaman tek tip bir aydın figürü karşımıza çıkmamaktadır. Ayrıca Twitter üzerinde aydınların yaptığı paylaşımların konu aralığı sınırsız denecek kadar fazladır. İçerik analizi araştırma nesnesinin tek bir biçiminin olmadığı durumlarda araştırmacıya daha geniş bir hareket alanı sunmaktadır. İçerik analizi ile yapılan araştırmalarda verilerin analizinin düzenli bir şekilde gerçekleştirilmesi için kodlar çıkarılmaktadır. Bu bağlamda araştırmada “genel bir çerçeve içinde yapılan kodlama” biçimi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu kodlamaya göre, araştırmanın temelini oluşturan kuram ve kavramsal çerçevenin olduğu durumlarda önceden bir kod listesi çıkarılır. Araştırma esnasında ortaya çıkan yeni kodlar ise sonradan bu listeye dahil edilebilmektedir. (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 264). Araştırmanın öncesinde araştırmanın kuramsal çerçevesinin içerisinden çıkarılan “karşıtlık”, “eleştiri”, “bağımsızlık”, “vasıf”, “tekrar” adlı kodlar ile araştırma verilerinin toplanmasından sonra ortaya çıkarılan “destek” kodu araştırmanın alt kodlarını oluşturmuştur. Bu alt kodlar “Twitter’da Türk aydınının yapısı” adlı ana temanın altında toplanarak araştırma verileri analiz edilmiştir.

2.5. Araştırmanın Evren, Örneklem ve Sınırlılıkları

Araştırmanın evreni aktif Twitter kullanıcısı Türk aydınlarıdır. Örneklem olarak ise aydın tanımına uyan takipçi sayısı en az 15 bin kişi olan ve Ocak 2019 tarihinde Twitter’da aktif paylaşım yapan 20 Türk aydınıdır. Araştırmanın sadece bir aylık dönemde Twitter paylaşımı yapmış 20 Türk aydınının yaptığı paylaşımlar ile sınırlı tutulmuştur. Aydınların başka kişilerin attığı tweetleri kendi adıyla paylaşması (retweeted) araştırma verisine dahil edilmemiştir.

2.6. Araştırma Verilerinin Toplanması

Araştırmanın verileri takipçi sayısı en az 15 bin kişi olan ve ocak 2019 tarihinde Twitter’da aktif paylaşım yapan 20 Türk aydınının Twitter profillerine teker teker bakılarak belirtilen zaman aralığında gerçekleştirilmiş tüm paylaşımlarının analiz verisi olarak toplanması ile elde edilmiştir.

3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE TARTIŞMA

Araştırmanın verileri meslekleri Twitter profil sayfalarında kedileri tarafından tanımlanan farklı meslek sahibi toplam 20 aydının (Bknz. Tablo 1) 2019 yılı ocak ayı boyunca attığı 1820 adet tweetin içeriğinden oluşmuştur. Her bir aydının ocak ayında attığı tweetler ayrı ayrı toplanmıştır. Ardından tüm tweetler günlük tarihlerine göre birleştirilmiştir. Elde edilen veriler “karşıtlık”, “eleştiri”, “bağımsızlık”, “vasıf”, “tekrar”, “destek” alt kodları kullanılarak “Twitter’da Türk aydınının yapısı” adlı ana kodu altında analiz edilmiştir.

Tablo 1.

1. Yazar, 35 Tweet	2. Çevirmen ve Tarihçi, 54 Tweet
3. Gazeteci, 109 Tweet	4. Psikoloji Profesörü, 352 Tweet
5. Felsefeci ve Yazar, 33 Tweet	6. Gazeteci ve Yazar, 23 Tweet

7. Sosyoloji Profesörü, 68 Tweet	8. Hukuk Uzmanı ve Yazar, 35 Tweet
9. Mühendis, 24 Tweet	10. Uluslararası İlişkiler Uzmanı, 201Tweet
11. Siyaset Bilimci, 60 Tweet	12. Gazeteci, 141Tweet
13. İktisat Profesörü, 90 Tweet	14. Kurum Müdürü, 15 Tweet
15. Doçent Siyaset Bilimci, 231 Tweet	16. Ortadoğu Uzmanı, 23 Tweet
17. Araştırma Danışmanı, 53 Tweet	18. İlahiyatçı Yazar, 51Tweet
19. Finans Uzmanı, 62 Tweet	20. Mimar, 160 Tweet
TOPLAM: 20 Aydın ve 1820 Tweet	

Araştırmanın alt temaları aydınlar üzerine çalışmış ve kuramsal çerçevede görüşleri ayrıntılı bir şekilde aktarılmış olan uluslararası sosyal bilimciler Benda, Gramsci, Said ve Türk sosyal bilimciler Berkes, Ülgener ve Mardin'in aydın anlayışlarında aydın ile ilişkilendirerek sorguladıkları karşıt olma, eleştiri kapasitesi, devlet ve sınıf ile kurduğu bağımlı-bağımsız ilişkiler, aydının sahip olması gereken vasıflar, aydının sıkıştığında başvurduğu hamleler üzerinden belirlenmiştir. Yalnızca “destek” adlı alt tema veriler toplanırken ihtiyaçtan dolayı ortaya sonradan oluşturulmuş bir alt temadır. Araştırma bulgularının sunumu için belirlenen alt temalar verilerin içeriği üzerinden ayrıntılı olarak açıklanmalıdır.

3.1. Karşıtlık

Karşıt olma Türk aydını için belirleyici bir tutumdur. Bu tutum sosyal medya üzerinde halen devam etmektedir. Araştırmaya konu olan 20 aydının 17 tanesinin tweet içeriğinde bir karşı olma durumu ortaya çıkmıştır. Herhangi birşeye karşıtlık göstermeyen üç aydın ise mimar, kurum müdürü ve finans uzmanı mesleklerine sahiptir. Piyasada farklı gruplarla, partilerle, ideolojilerle çalışma potansiyeli olan aydınlar sosyal medyada karşıtlık üzerinden değil uzmanlık alanları üzerinden paylaşım yapmayı tercih etmektedir. Aydınların karşıt olarak öne çıkardığı öğeler, ABD, Batı, Çin, İsrail, İktidar, Parti, Sosyalizm, kapitalizm, despotizm olarak belirlenmiştir. Öte yandan karşıtlığını çekinmeden ortaya koyan aydınların önemli bir çoğunluğunda ABD ve Batı karşıtlığı, kuşkuculuğu ortaklaşmaktadır. Bu karşıtlığı keskin bir şekilde belirtmeyen aydınların paylaşımlarında ise net bir vurgu olmadan ABD ve Batı politikalarına karşı ama medeniyet göstergesi olarak Batı modernizmi düşüncesinin evrensel ilkelerinden yararlanılmalı fikri bulunmaktadır. Bu bağlamda Türk aydın geleneğinde var olan Batı karşıtlığı ve Batıya ülkesini şikayet etme davranışı sosyal medyada kendini göstermektedir.

Cumhuriyet'in aydın geleneğinde (bürokratik, kır, bürokrasi dışı ve yeni aydınların) ortaya çıkan aydın biçimlerinin varlığını kabul ettirmesi cumhuriyet düşüncesini oluşturan ideolojinin öğeleri sayesinde gerçekleştiği için Türk aydınının karşıt olduğu devlet geleneğinden çok farklılaşmamıştır. Türk aydını devlet yönetiminin tavrına ve zamanına göre karşıtlığını öne çıkaran bir tutuma sahiptir. Bu nedenle Türk aydını devleti için her zaman karşıt olan öğelerle paralel bir karşıtlıkta hareket etmeyi, bunun üzerinden nüfus ve etkinlik alanı sağlayarak kendi düşüncelerini dile getirmeye yatkındır. Farklı ideolojilere ve konulara sahip aydınların karşıtlık konusunda ABD, Batı gibi genel ve somutlaması esnasında tavır ve tutum değişikliği alınabilecek öğelere karşıt olma geleneğinin sosyal medyada devam etmesi anlaşılabilir bir olgudur.

3.2. Eleştiri

Edward Said, aydının belli bir kamu için ve o kamu adına, bir mesajı, görüşü, tavrı, felsefeyi veya kanıtı temsil etme, cisimleştirme, ifade etme yetisine sahip kişi olduğunu savunmaktadır (Said, 1995). Günümüzde sosyal medya bir kamu ve sosyal medya içinde yer alan aydın da sosyal medyada kamu adına var olan kişidir. Bu nedenle sosyal medyada aydınının bir tavrı bulunmaktadır. Aydınlar sosyal medyadaki tavırlarını olumlu veya olumsuz eleştiri olarak ortaya koymaktadır. Ancak Türk aydınlarının karşıt oldukları şeylerde ortaklaşma olmasına karşın eleştiri konusunda bir ortaklaşma bulunmamaktadır. Sosyal medyada yer alan aydınları aydınların sahip olması gereken eleştiri mefhumu üzerinden değerlendirdiğimizde dört tip aydının ortaya çıktığı görülmüştür. İlki iktidara toz kondurmayıp öteki olanı (partiyi, aydını, şahsı vb.) eleştirenler, hem dili hem gücü yetsin isteyen aydınlardır. İkincisi iktidara karşı olmayan, destekleyen ancak iktidarın yaptığı hataları eleştiren aydınlardır. Bu durum bireysel tutum olarak doğru olduğuna inandığı şeyi söyleme cesareti gösteren aydın varlığı ile geleneksel Türk aydınının grup içerisinden düşünme tavrı arasındaki çarpışmasının göstergesidir. İlk tip ikinci tipi dışlamakta, ayırtırmakta, hatta sosyal medya üzerinde ifşa etmektedir. İlk aydın grubu ikincisini devletin bekasına, ülkenin istikrarına zarar vermekle, kendi içlerindeki bozukluklar olarak suçlamaktadır. İkinci aydın grubu ise ilk grubu iktidar üzerinden devletin kadrolarında yer alarak ekonomik ve çoğunluğun gücünü elde etmeye çalışarak suçlamaktadır. Sosyal medyada yaşanan bu durum Ülgener'in Osmanlı aydını için işaret ettiği, dedikodu, haset, taşlamanın sosyal medyada halen yaşandığını göstermektedir.

Sosyal medyada yer alan aydınların eleştiri temelli aydın tipinin üçüncü aydın tipi ise kendi doğruları bağlamında her gruba olumlu veya olumsuz eleştirisi olan aydın tipidir. Bu aydınlar batıyı iyi bilen halkın yanında olduğunu inanarak savunan ancak halkla arasında mesafe olan aydınlardır. Sosyal medyada eleştiri temelli aydın aydın tipinin sonuncusu ise, hiç eleştiri yapmayan sadece haber ve bilgi paylaşan aydın tipidir.

3.3. Bağımsızlık

Batı'da ve/veya Türkiye'de aydın bağımsızdır demek aydının anlaşılmasını zorlaştıracak bir yargıdır. Batı'da devletten bağımsız kurum, kuruluş ve sınıflar sayesinde nüfus ve finansa sahip olabilen aydının devletin kucağında büyümüş (Berkes, 2007) ve şekillenmiş Türk aydınına göre devletten daha bağımsız olmasında şaşırılacak bir şey yoktur. Ancak Batılı aydının da bağımsızlığı sınırsız değildir. Araştırma kapsamında ele alınan 20 aydının sosyal medya paylaşımları üzerinden üç tip aydın bağımlılığı belirlemiştir. İlki bağımsız olmadığını, bir grubun içinden grubu temsil ederek konuştuğunu en çok vurgulayan aydınlardır. Bu aydınlar iktidarın yanında yer alan aydınlar olarak belirlenmiştir. Bu aydınların kendi tanımladıkları halka (kitle tabanına) ve devlet politikalarına bağlı olduğunu belirten ve bu politikalarla dair önerileri içeren paylaşımları sıklıkla görülmektedir. İkinci bağımlı aydın tipi ise iktidara karşı olup devlete bağlı olduğunu belirten aydın tipidir. İktidara öneriler ve eleştirilerde bulunan Türkiye Cumhuriyeti'nin güçlenmesini amaçlayan aydınlardır. Üçüncü aydın tipi ise bağımlılık veya bağımsızlık kurulacak konulara girmemeye özenen kendi uzmanlık konuları üzerinden oldukça fazla sayıda insan tarafından sosyal medyada takip edilen aydınlardır.

3.4. Vasıf

Araştırmaya konu olan 20 aydın, aydının fonksiyonları üzerinden belirlenmiştir. Aydınların sahip olması gereken fonksiyonlar vasıf alt teması (kodu) içerisinde ele alınmıştır. Bu vasıflar, öğreticilik yönü, politika önerisi, öncülük yeteneği, tercihleri etkileme çabası,

ortaklıklar geliştirme çabası, kendini öne çıkarma isteği olarak belirlenmiştir. Twitter üzerinden görüşleri değerlendirilen 20 aydının tamamı öğreticilik vasfı taşıyan paylaşımlarda bulunmuştur. Bu paylaşımlar Twitter yapısının elverdiği ölçüde kimi zaman geleneksel Türk aydını ansiklopediciliği tarzında olmaktadır. Bazı aydınlar ise paylaşımlarındaki argümanları, ikna cümleleri ve Twitter üzerinden takipçilerine uyguladıkları kapalı uçlu küçük anketlerle tercihleri ve fikirleri etkileme çabasındadırlar. Bu çabada olan farklı ideolojilerde ve konularda aydınlara rastlanmıştır. Farklı ideoloji, tutum ve davranışlardaki bazı aydınlarda tüm herkesi kapsayacak ortak bir dil belirleme isteği göze çarpmıştır. Paylaşımlara bakıldığında bu ortak dilin hukuk olabileceği görülmüştür. Ayrıca sosyal medya aydınlarının etkinlik kapasitesi takipçi sayısı üzerinden belirlendiği için fikir ve ideoloji farkı gözetmeksizin aydınlara kendi etkinlik, yayın, eserlerini sıklıkla paylaştığı görülmüştür. Bu durum artan aydın sayısı içerisinde kendisini öne çıkarma isteği açısından anlaşılır bir durum olmaktadır.

3.5. Tekrar

Türk aydınının temel özelliklerinden birisi tekrarlayıcılığıdır. Bu durum aydın geleneği içerisinde ideolojinin, Batı teorisinin, Kur'anın, hadislerin tekrarlanması şeklinde olmuştur. Tekrarlanacak bir şey kalmadığı zaman ise aynı şeyleri ağıdalı, anlaşılmayacak bir şekilde söyleme teşebbüsü biçimine dönüşmüştür. Sosyal medyanın mantığı gereği, aydının etkinliğinin artması takipçi sayısına bağlı olduğu ve paylaşımların 280 karakter şeklinde parçalı yapılmasından ötürü ağıdalı dilin sosyal medya aydınları tarafından tercih edilmediği saptanmıştır. Öte yandan Batı teorisinden, hadislerden, sosyalist ideolojiden gelen ve tekrarlanarak sosyal medyada okuyucu-aydın ve diğer aydınlar arasında polemiklere neden olan tekrarlara az sayıda tweet'de rastlanmıştır.

3.6. Destek

Bu alt tema belirlenen aydınlara tweet'lerinin analizi esnasında atılan bir çok benzer içeriğin Türk aydın geleneğinden gelen diğer hiçbir alt temaya dahil edilememesinden dolayı ortaya çıkan bir temadır. İçeriği aydınlara sosyal medya üzerinden paylaştığı, haber, kitap, film, sosyal yardım, televizyon programı gibi duyurulmasına öncü olduğu paylaşımları belirtmektir. 20 aydının 18 tanesinin bu tür paylaşımları yaptığı görülmüştür. Bu tür paylaşım yapmayan 2 aydın twitter'ı yalnızca kendi düşüncelerini paylaşmak için kullanmaktadır. Twitter üzerinden yapılan destek paylaşımları iki açıdan ele alınmalıdır. İlki sosyal medyanın işleyiş mantığı gereğidir. Sosyal medya bilgi paylaşımını kişiler üzerinden yapmaktadır. İkincisi ve araştırma konusunu ilgilendiren ise aydın kişinin neyi paylaşacağını, ne zaman paylaşacağını ayrıntılı düşünen kişi olmasıdır. Bu bağlamda aydınlar kendilerine benzer düşünen köşe yazarlarını, yönetmen filmlerini, sanatçı eserlerini paylaşmayı tercih etmektedir. Eseri paylaşılan diğer aydınlarda genellikle eserini paylaşan aydının eserini paylaşmayı tercih etmektedir. Bu bağlamda eser paylaşımı ile olunan destek bir çeşit aydının kendisinin daha çok kişiye ulaşmasını sağlayan bir sosyal medya sürecidir. Aydınlara destek amaçlı yaptığı belli bağımsız sosyal yardım paylaşımlarında ideoloji ve fikir farklılıkları gözetilmezken, fikirsiz ürün paylaşımları genellikle aydının içinde bulunduğu grup üyeleri tarafından gerçekleştirilmektedir.

Görüldüğü gibi Türk aydını Benda'nın pratik amaç yerine getirilmesine dayanmayan, sanat, bilim veya metafizik düşünceden zevk alan, maddi olmayan avantajlar sağlama peşinde olan ve dolayısıyla "benim yurdum bu dünya değildir!" tanımına uzak, Gramsci'nin

organik aydını ile Said'in kamu için ve o kamu adına, bir mesajı, görüşü, tavrı, felsefeyi veya kanyı temsil etme, cisimleştirme, ifade etme yetisine sahip kişi anlayışına yakındır.

SONUÇ

Belirtmek gerekir ki, Türk aydın geleneği ile sosyal medya platformlarından Twitter'da yer alan Türk aydını arasındaki süreklilikleri ve kopuşları ele alan bu çalışma Türk aydınlarının tamamını kapsamamaktadır. Çünkü bu çalışmada sosyal medyada görünür olmayı, söylemlerinin hemen duyulmasını, hemen yanıt almayı, eserlerini paylaşmayı, diğer aydınlardan öne çıkmayı, güncel konular hakkında tartışmayı, tavrını ve varlığını sıklıkla vurgulamayı seçen ve takipçi sayıları en az 15 bin olan aydınlar ele alınmıştır. Sosyal medya ile böylesi bir ilişkisi olmayan ve böyle bir ilişkiden hoşlanmayan Türk aydınları bu çalışmanın dışında bırakılmıştır.

Araştırma neticesinde "Twitter'da Türk aydınının yapısı" ana teması altında ortaya çıkan bilgileri ortaklıklar ve farklılıklar olarak iki ayrı biçimde ele almak mümkündür. Twitter'da var olan Türk aydınının ortaklıkları: Hangi görüş ve ideolojiden olursa olsun Türk aydını bir grup ile kendi kaderini özdeşleştirmeye yatkındır. Bu yatkınlığın karşısında duran ve eleştiren aydınlığın birey olma yükümlülüğünü yerine getiren aydınlar, diğer aydınlar tarafından acımasızca eleştirilmektedir. Öte yandan Twitter aydını yeni bir şey söylemekten ziyade (bu kadar hızlı yeni birşey söylenemez) var olan gündeme, değişen güç dengelerine karşı varlığını vurgulama, tutumunu sergileme ve takipçilerini etkileme fonksiyonunu yerine getirmektedir. Twitter'da aydının güncel ve popüler hakkında konuşması geniş kitleler tarafından takip edilmesine neden olmaktadır. Bu duruma istisna olan aydın tipi uzmanlık biçimi üzerinden herkesi ilgilendirebilecek bilgi veren aydınlardır. Twitter'da yer alan aydınların tamamı öğreticilik aydın fonksiyonunu yerine getirme konusunda birleşmektedir. Ansiklopedik bilgi Twitter aydınının paylaşımlarında sıklıkla yer almaktadır. Devletin belirleyiciliği üzerinden konumlanmak Twitter'da yer alan Türk aydınının ortaklaştığı bir diğer öğedir. Son olarak bütün dünyada aydın hilelerinin en bayağlarından biri olan, "bir başkasının kültüründeki bozukluklar hakkında ahkam keserken kendi kültüründeki tam tamına aynı uygulamalara mazeretler bulmak" Twitter'da yer alan Türk aydınlarının arasında da ortaklaşan bir durumdur.(Said, 1995: 87).

Twitter kitlelere hızla ulaşan, bilgi veren ve etkileme gücüne sahip bir sosyal medya platformu olduğundan dolayı bir çok siyasetçi, siyasi parti, siyasi parti destekçisi içerisinde aktif olarak yer almaktadır. Türkiye'de herhangi bir sivil toplum yapılanmasına siyaseti temsil eden kişiler girdiği anda o platformda iktidar, muhalefet ve Türk devlet geleneği kendisine hızla yer açmaktadır. Bir sosyal medya platformu olan Twitter'da bu duruma güzel bir örnek teşkil etmektedir. Bu nedenle Twitter'da yer alan Türk aydınlarının temel farklılıkları bu bağlamdan bağımsız düşünülmemelidir. Farklılıklar:

Tablo 2.

İktidarlar	Muhalefetler			
A.Tamamen Destekleyen Aydın	A1.Tamamen Destekleyen Aydın	D.Bağımsız Tarafsız Aydın	Devlet Geleneği ile Uyum	F.Göz Açamayan Ciddi Aydınlar
B.Eleştiren Destekleyen Aydın	B1.Eleştiren Destekleyen Aydın			

C. Eleştirel Aydın	C1. Eleştirel Aydın			
--------------------	---------------------	--	--	--

Araştırmanın kuramsal çerçevesinde Berkes'in ontolojik, Belge'nin etkinlikleri ve konumları üzerinden aydınları nasıl gruplandığı hakkında bilgi verildi. Özellikle Berkes'in yaptığı gruplandırmanın uzantıları çalışmada belirdi. Ancak bu araştırma Türk aydınlarını değil sadece takipçileri 15 bini geçen Twitter kullanıcısı Türk aydınlarını kapsadığı için aydınların konumsal ayrımları bu çalışmanın sonucunda farklı çıkmıştır. Tablo 2.'de görülmekte olduğu gibi Türk aydını, iktidarlar, muhalefetler ve bağımsız tarafsız aydın olarak ayrılmaktadır. İktidarlar ve muhalefetler cephesinde ise aydın tipleri kendi içerisinde üçe ayrılmaktadır. Tamamen İktidarı veya muhalefeti destekleyen aydın (A, A1). Eleştirip muhalefeti veya iktidarı destekleyen aydın (B, B1). Eleştirel ve iktidarı veya muhalefeti desteklemeyen ancak desteklemek zorunda kaldığı dönemlerde tarafı belli olan aydın (C, C1). Bağımsız tarafsız aydın (D). Tüm bu A,A1,B,B1,C,C1 ve D Türk devlet geleneği ile az veya çok noktada uzlaşabilen bir yapıya sahiptir. Ancak seçilen 20 kişinin içerisinde olmayan (bunun nedeni Twitter'da gerçek kimlikleri ile paylaşım yapmıyor oluşları) Berkes'in tabiri ile polisin devamlı ilgisi sayesinde hiç gelişemeyen, göz açamayan, ciddi aydınlar (F) bulunmaktadır.

Özetlemek gerekirse Twitter'da yer alan Türk aydınları tüm Türk aydınlarını temsil etmemektedir. Ancak Türk aydın geleneği içerisinde oluşmuş olan farklı aydın tiplerinin özelliklerini taşıyan aydınlar Twitter'da yer almaktadır. İnternetin ve sosyal medyanın olmadığı dönemlerde aydınların köşe yazarlığı ve dergi yazarlığıyla düşüncelerini kamuoyu ile paylaştığı dönem halen varlığını sürdürmesine karşın etkinliğini yitirmiştir. Günümüzde Twitter gibi sosyal medya platformları aydınların tanışmak, dayanışmak, örgütlenmek, kamusal etkilemek için görüş ve fikirlerini paylaştığı etkin alanlara dönüşerek köşe yazarlığına alternatif haline gelmiştir. Bunun en önemli nedeni gazetelerin, dergilerin yazar sayısı limiti olmasına karşın Twitter'a isteyen her aydının girebiliyor olmasıdır. Twitter aydınlarının, aydın geleneğinden ayrılan en önemli yönü ise Twitter aydınlarının hızla çok sayıda insandan oluşan homojen bir okuyucu kitlesine ulaşması ve okuyucuların aynı anda eşit seviyede karşılık verebilme hakkının olmasıdır. Bu durum Twitter'da aydınının etkilenme biçimini farklılaştırmaktadır. Ayrıca aydının argümanlarına karşı hızla 280 karakter sınırı içerisinde söz oyunları ile kitleleri etkileme adına amaçsız ve hedefsiz cevap verme durumu yargıda bulunma, fikir sunma, tecrübe aktarma konularında aydının yerinin gereksiz olduğu izlenimi vermektedir. Bu durum Twitter'daki Türk aydınları üzerindeki en büyük tehlikedir.

Teşekkür

Değerli yorumları ve katkıları için Prof. Dr. Ayşe Azman'a teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

- Akkaya, A. Y. (2012). *Gramsci ve Bourdieu Düşüncesinde Entelektüel Kavramsallaştırmasının Tekel İşçi Eylemi Üzerinden Analizi* (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Belge, M. (1983). Tarihi Gelişme Süreci İçinde Aydınlar. M. Belge içinde, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (s. 122-129). İstanbul : İletişim Yayınları.
- Benda, J. (2006). *Aydınların İhaneti* (Çev. Cem Soydemir). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Berkes, N. (2007). *Baticılık, Ulusculuk ve Toplumsal Devrimler*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Daniels, R. V. (1961). Intellectuals and the Russian Revolution. *The American Slavic and East European Review* , 270-278.

- Doğan, N. (2014). Türkiye’de Aydın Sosyolojisi Literatürüne Eleştirel Bir Yaklaşım. *Sosyoloji Divanı* , 215-233.
- Genç, E. (2006). *Sosyolojik Açıdan Entelektüel Kavramlaştırmaları..* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Gökalp, Z. (1968). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Gramsci, A. (1992). *Selections From The Prison Notebooks*. New York: International Publisher.
- İlhan, A. (1991). *Aydınlar Savaşı*. İstanbul: Bebekus'un Kitapları.
- Mardin, Ş. (1991). *Türkiye’de Din ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (1983). Batıda ve Bizde Aydının Serüveni. M. Belge içinde, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (s. 130-137). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Morson, G. S. (1993). What is The Intelligentsia? Once More, An Old Russian Question. *Slavic Languages and Literature* , 20-38.
- Said, E. (1995). *Entellektüel, Sürgün, Marjinal, Yabancı*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Tüik. (2018). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- Ülgener, S. (1983). *Zihniyet, Aydınlar ve İzmler*. Ankara: Mayaş Matbaacılık.
- Weber, M. (2004). *Sosyoloji Yazıları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

TÜRKİYE'DE GREV HAKKI VE GREV ERTELEMELERİ*

RIGHT TO STRIKE AND POSTPONEMENT OF THE STRIKE IN TURKEY

Hasan Ejder TEMİZ**, Ömer ÜNAL***

ÖZ

Grev hakkı, Anayasa'nın Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler bölümünün 54. maddesinde koruma altına alınan sosyal bir haktır. Bu hak anayasal güvencenin yanında Türkiye tarafından onaylanan uluslararası belgelerle de güvence altına alınmıştır. Anayasa ile koruma altına alınan hakkın kısıtlama yetkisi kanuna bırakılmış olmakla beraber, kanun koyucuya bu sınırlama yetkisi sınırsız ve keyfi biçimde kullanma yetkisini de vermemektedir. Bununla birlikte 1963 yılından itibaren çıkarılan 275, 2822 ve 6356 sayılı kanun dönemlerinde grev hakkının kısıtlanmasına yönelik uygulamalarının başında grev ertelemeleri gelmektedir. İşçi sendikası tarafından alınan grev kararının grev erteleme uygulaması ile kısıtlanması grev hakkının özgür biçimde kullanılmadığını da açıkça göstermektedir. Bu çalışmada, Türkiye'de grev erteleme gerekçesi olarak kullanılan kavramlar tanımlanmakta ve 1963 yılından itibaren gerçekleştirilen grev ertelemeleri dönemsel olarak incelenmektedir. Çalışmada ayrıca, grev ertelemelerine yönelik işçi sendikalarının mücadeleleri ve Uluslararası Çalışma Örgütü'nün grev hakkının kısıtlanmasına yönelik görüşleri de değerlendirilmektedir.

Anahtar sözcükler: grev hakkı, grev ertelenmesi, toplu hak uyuşmazlığı, işyeri pazarlık gücü.

ABSTRACT

The right of strike is a social right, protected under Article 54 of the “Social and Economic Rights and Duties section” of the Constitution. In addition to the constitutional guarantee, these rights are guaranteed by the international instruments ratified by Turkey as well. Although the restriction power of the right protected by the Constitution is left to the law, it does not give the legislator the authority to use this restriction power in an unlimited and arbitrary manner. However, in the periods of law no. 275, 2822 and 6356, which started to be enacted since 1963, strike delays are among the most important practices for restricting the right to strike. The restriction of the strike decision taken by the trade union with the application of strike postponement clearly shows that the right of strike cannot be implemented freely. In this study, the concepts used as a justification to postpone strikes in Turkey are defined and strike delays performed since 1963 are periodically examined. Also in this study, the struggles of trade unions for strike-offs and the views of the International Labour Organization on the restriction of the right to strike are evaluated.

Keywords: right of strike, postponement of strike, collective right disputes, workplace bargaining power.

* Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü tarafından 19-20 Ekim 2017 tarihinde gerçekleştirilen 10.Mülkiye Genç Sosyal Politikacılar Kongresi'nde özet olarak sunulmuş olan tebliğin genişletilmiş, gözden geçirilmiş ve yeniden düzenlenmiş biçimidir.

** Doç.Dr., Mersin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Mersin-Türkiye, hejdertemiz@mersin.edu.tr, ORCID : 0000-0002-2020-3193

*** Mersin Üniversitesi, SBE, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, Mersin-Türkiye, omerunal1925@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9819-1703

1. GİRİŞ

Yirminci yüzyılın son çeyreğinden günümüze uzanan süreçte emek piyasaları tüm dünyada ulusal hükümetler eliyle yeniden şekillendirilmiştir. Yeni liberal diye tabir edilen bu dönemde, kapitalizm ekonomiyi, toplumsal yapıyı, medyayı, siyaseti ve son olarak hukuku kendi egemenliğini daha da güçlü kılabilmek için birer araç olarak kullanmaktadır (Erdut, 2004: 31-32). Yeni liberal politikalar ile birlikte sendikaları güçsüzleştirme - işçileri sendikasızlaştırma - çabaları, esnek istihdam modellerinin yaygınlık kazanması ve ulus devletlerin talep yanlı müdahalesinden giderek vazgeçmesi yeni liberal dönüşümün başlıca göstergeleri arasında yer almaktadır.

Küresel ölçekteki değişim dalgasına benzer biçimde Türkiye’de de yeni liberal dönüşümünün sonucu olarak kazanılmış sosyal haklara ve özellikle de grev hakkına karşı kısıtlamalar veya ihlaller her geçen gün artmaktadır. Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu’nun (ITUC) 2019 yılında yayımlanmış olduğu “Küresel Haklar Endeksi Raporunda” yer alan ülkelerin yüzde 85’inin grev hakkını ihlal etmesi bu durumun bir göstergesidir (ITUC, 2019: 28). Grev hakkının kısıtlanmasına yönelik yakın dönemde verilecek örneklerden biri 2017 yılında Kanada’da gerçekleşen yasa değişikliğidir. Bu bağlamda, Kanada’da 175 bin inşaat işçisinin çıktığı grevin sona erdirilmesi için yerel hükümet tarafından “işe geri dönüş yasası” kabul edilmiş ve grev sona erdirilmiştir¹.

Grev hakkına yönelik kısıtlamalar küresel ölçekte artan biçimde devam ederken Türkiye’de Anayasal sosyal hakların kısıtlanması konusunda hassas olunması gerekirken ülkemizde eleştirilere konu olan ertelemeleri söz konusu olmaktadır. Türkiye’de “Metal, Bankacılık, Cam, İlaç, Kimya ve Taşıma” işkollarında yapılacak grevlere yönelik erteleme adı altında fiili ve yasaklayıcı uygulamalarla karşılaşılmaktadır.

Çalışmada öncelikli olarak, Türkiye’de grev hakkının anayasal çerçevesi incelenmiş ve grev ertelemelerine yönelik kullanılan “milli güvenlik, genel sağlık, şehir içi toplu taşıma ve bankacılık sektöründe ekonomik finansal istikrar” kavramları irdelenmiştir. Daha sonra Türkiye’de grev hakkının yasal olarak tanındığı 1963 yılından itibaren gerçekleşen grev ertelemelerinin dönemsel olarak analizi yapılmış ve son dönem grev ertelemelerine yönelik işçi sendikalarının mücadele yöntemleri incelenmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise Uluslararası Çalışma Örgütü’nün grev hakkının kısıtlanmasına ilişkin sendika özgürlük komitesinin görüşleri değerlendirilmiştir.

2. TÜRKİYE’DE GREV HAKKININ KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

2.1. 1961 Anayasası

27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrasında hazırlanan Anayasa 9 Temmuz 1961 tarihinde gerçekleştirilen referandum sonrası kabul edilmiştir. 1921 ve 1924 anayasalarında grev hakkına yer verilmemesine karşın askeri yönetim tarafından hazırlanan 1961 Anayasası grev hakkına yer veren ilk Anayasa olma özelliğini de taşımaktadır (Aydemir, 2001: 66). Anayasa’da, Grev hakkı, “Sosyal Haklar” başlığının 47. maddesinde “İşçiler, işverenlerle olan münasebetlerinde, iktisadî ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev haklarına sahiptirler. Grev hakkının kullanılması ve istisnaları ve işverenlerin hakları kanunla düzenlenir” hükmü ile yer almıştır². 1961 Anayasası, grev hakkını düzenleme yetkisini ise kanun koyucuya devretmiştir. Kanun koyucu tarafından gerekli çalışmalar yapılmış ve 274 Sayılı Sendikalar Kanunu (SK) ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev Lokavt Kanunu (TİSGLK) 15 Temmuz 1963 tarihinde kabul edilmiştir. 274

¹ Bkz. <https://www.wsws.org/en/articles/2017/05/31/queb-31.html>; <https://globalnews.ca/news/3488125/quebec-passes-back-to-work-law-to-end-construction-strike> (Erişim Tarihi: 19.04.2020).

² <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm> (Erişim Tarihi 20.04.2020)

Sayı SK ve 275 Sayılı TİSGLK, kabul edildiği 15 Temmuz 1963 tarihinden 12 Eylül 1980 Askeri darbesine kadar yürürlükte kalmıştır.

2.2. 12 Eylül 1980- 1982 Askeri Dönem

12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen askeri darbe sendikal hareket üzerinde gerek uzun gerek kısa vadede son derece ağır etkiler yaratmıştır. Askeri darbe sonrası tüm yasal yetkinin toplandığı Milli Güvenlik Konseyi kısa bir süre sonra sendikal faaliyetleri önemli ölçüde kısıtlamıştır. 12 Eylül'ün işçi haklarına yönelik ilk yasaklaması 24 Ocak kararları doğrultusunda dayatılan toplu sözleşmelere yönelik çıkılan grevleri sonlandırmak olmuştur (Tayanç, 1980: 69). 14 Eylül 1980 günü Resmi Gazete'de yayımlanan Milli Güvenlik Konseyi 3 numaralı bildiriyle "tüm grev ve lokavtlar ikinci bir karara kadar ertelenmesine" karar verilmiştir³. İkinci olarak, 27 Aralık 1980 tarihinde yayımlanan 2364 sayılı "Süresi Sona Eren Toplu İş Sözleşmelerinin Sosyal Zorunluluk Hallerinde Yeniden Yürürlüğe Konulması Hakkında Kanun" düzenlemesiyle Yüksek Hakem Kurulu (YHK) toplu iş uyuşmazlıklarının çözümü noktasında tek yetkili belirlenmiştir. 1980-1983 yıllarında Yüksek Hakem Kurulu'nun bağıtladığı toplu sözleşmeler de reel ücretlerde aşınma veya erime meydana gelmiştir (Koray,2012:133). IMF'nin Türkiye için yapısal uyum programları adı altında önermiş olduğu 24 Ocak kararları esasen 12 Eylül askeri darbesinin de işçi sınıfı yeniden şekillendirmesinde etkili olmuştur.

2.3. 1982 Anayasası

Grev hakkı 1961 Anayasasında olduğu gibi 1982 yılında kabul edilen Anayasada da temel bir hak olarak düzenlemiş; Anayasasının "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler" bölümünün 54.maddesinde açıklanmıştır. Bu düzenleme ile işçilere tanınan grev hakkının yanında işverenlere lokavt hakkı da anayasal güvence altına alınmıştır (Aydemir,2001: 66-68). Anayasa'da grev ertelemelerinin, 60 günlük erteleme süresi sonrasında greve kalındığı yerden devam etmesi yerine, uyuşmazlıkların Yüksek Hakem Kurulu'na çözüleceği ve YHK tarafından toplu sözleşmenin bağlanması da yer almıştır (1982 Anayasası, m.54).

1982 Anayasasının 54.maddesinin ilk paragrafında "*toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında, uyuşmazlık çıkması halinde işçiler grev hakkına sahiptirler*". Bu düzenleme ile grev hakkının sadece işçilere (memurlar grev hakkından yoksun bırakılmıştır) tanınmış olduğu ve toplu pazarlık sürecinde ortaya çıkabilecek uyuşmazlık durumlarında işçilerin greve çıkılabileceği belirtilerek 1963-1980 yılları arasından geçerli olan "hak" grevinin de önüne geçilmiştir. Bu dönemde grev türü olarak sadece "menfaat" grevine yer verilmiştir. 1982 Anayasasının halk tarafından kabulünden (18.10.1982) sonra hazırlanan 2821 Sendikalar Kanunu (SK) ve 2822 Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu (TİSGLK) 5 Mayıs 1983 tarihinde kabul edilmiştir. 12 Eylül 1980 askeri darbesinin işçi sınıfına ağır bir miras olarak bıraktığı 2821 ve 2822 sayılı kanunlar bütün eleştirilere rağmen yaklaşık 30 yıl yürürlükte kalmıştır. 2821 SK ve 2822 TİSGLK' nin yerine hazırlanan ve halen yürürlükte olan 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu ise 7 Kasım 2012 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Çelik, 2018: 772).

3. CUMHURBAŞKANLIĞININ GREV ERTELEME YETKİ VE GEREKÇELERİ

Grev hakkı endüstri ilişkilerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Ancak bazı istisnai durumlarda veya sektörlerde greve müdahale hakkının da olabileceği ifade edilmektedir. Grev hakkı ve bu hakkın sınırlandırılmasını içeren müdahale hakkı dünyada ilk kez 1947 tarihli Taft Hartley yasası ile birlikte ABD başkanına tanınmıştır. ABD başkanına tanınan grev erteleme yetkisi

³ 11 Eylül tarihinde grevde bulunan 55 bin işçi, MGK'nın 3 numaralı kararıyla 15 Eylül 1980 Pazartesi günü işbaşı yapacakları açıklandı (Koç,1989: 55, vurgular tarafımıza aittir).

Türk yasa koyucular tarafından da dikkate alınmış ve bu bağlamda idareye “genel sağlık ve milli güvenlik” gerekçeleriyle grev erteleme yetkisi tanınmıştır (Gündüz, 2007: 87; Çelik, 2008: 90; Kutal, 2004: 183). Türkiye’de kanun koyucu grev hakkının sınırlandırılmasına ilişkin düzenlemeyi ABD’nin Taft Hartley yasası ile aynı doğrultuda hazırlamış ve 275 sayılı Kanun döneminde grev ertelemeleri zaman kazanma için kullanılırken, gerek 2822 ve gerekse 6356 sayılı yasa dönemlerinde erteleme kararları fiili yasaklayıcı müdahaleler şekline dönüşmüştür.

3.1. Genel Sağlık Kavramı

Genel Sağlık kavramı tanımlanması oldukça zor olan bir kavramdır. Nurşen Canıklıoğlu, “genel sağlık” kavramını anayasal bir hak olarak belirtmiş ve açıklanmasını ve sınırlandırılmasını da yine anayasal çerçevede yapmıştır: “1982 Anayasasında temel hakların sınırlandırılma sebepleri arasında sayılan (AY. m.20/II, m.21, m.22, m.33/III, m.51/II) genel sağlık kavramı öğretilde tüm bireylerin bulaşıcı ve salgın hastalıklardan korunması, genel yaşantının sağlık koşulları içerisinde devam ettirilmesi biçiminde tanımlanmaktadır (Canıklıoğlu, 2013: 311)”. Genel Sağlık kavramının tanımlanması konusunda genellikle başvurulan (Aydemir, 2001: 161; Topalhan, 1999: 27) 1930 tarihli Umumi Hıfzıssıhha Kanununun 1. maddesinde ise genel sağlık kavramı şu şekilde açıklanmaktadır:

“Memleketin sıhhi şartlarını ıslah ve milletin sıhhatine zarar veren bütün hastalıklar veya sair muzır amillerle mücadele etmek ve müstakbel neslin sıhatli olarak yetişmesini temin ve halkı tıbbi ve içtimai muavenete mazhar eylemek umumi devlet hizmetlerindedir” (Resmi Gazete, 1489: 8895).

Türkiye’de halk sağlığını ilgilendirecek işyerleri veya işkolları grev yasakları kapsamı içerisinde yer almaktadır (6356/62-1). Yasak kapsamında olan ve halk sağlığını ilgilendirebilecek konularda veya belirli ağır hastalık durumlarındaki (sanatoryumlarda gerçekleşebilecek grev) işyerleri ve/veya işkollarında gerçekleştirilecek grevlerin genel sağlığı olumsuz yönde etkileyebileceği bilinmektedir. Cumhurbaşkanı genel sağlığı bozucu nitelikte gördüğü grevleri yetkisini kullanarak erteleyebilmektedir. Gerçekleştirilecek ertelemelerin halk sağlığını ilgilendirecek işkolları veya işyerlerinde olması büyük önem taşımaktadır. Aksi takdirde anayasal güvence altına alınmış olan grev hakkının ihlal edilmesi söz konusudur.

3.2. Milli Güvenlik Kavramı

Milli Güvenlik kavramı, hukuk literatüründe sıkça kullanılan bir kavram olmasına karşılık tanımına ilişkin net bir açıklamaya rastlanmamaktadır. Nitekim Türkiye’de çıkarılmış olan toplu iş sözleşmelerine ilişkin tüm yasalarda milli güvenlik kavramına yer verilmiş olsa da kavramın tanımı yapılmamış ancak kullanılmaya da devam edilmiştir (Urhan & Çelik, 2010: 126). Milli güvenliğin tanımına ilişkin genel kabul gören 17 Nisan 1963 tarihinde yayımlanan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) Genel Sekreterliği Yönetmeliğinin 3. Maddesinde, milli güvenlik kavramı şu şekilde tanımlanmıştır (Resmi Gazete, 11422: 1; Çelik, 2008: 90; Urhan & Çelik, 2010: 126):

“Dışardan ve içerden yapılacak her çeşit taarruzlara, bozguncu teşebbüslere, tabi afetler ve büyük yangınlara azimle karşı koyabilmek. Devlet otoritesini muhafaza ve devam ettirmek ve bir savaştan galip çıkabilmek için, bütün milli kudret, gayret ve faaliyetlerin tam olarak kullanılmasıdır”.

1983 tarihine kadar yürürlükte kalan söz konusu yönetmeliğin yerini alan 9 Kasım 1983 tarihli MGK Genel Sekreterliği Yönetmeliğinde Milli Güvenlik kavramı yeniden tanımlanmıştır. 1983 tarihli MGK Genel Sekreterlik Yönetmeliğinin 1. Maddesinin (a) bendinde “milli güvenlik” kavramı şu şekilde tanımlanmıştır:

“Milli Güvenlik; Devletin anayasal düzeninin, milli varlığının, bütünlüğünün, milletlerarası alanda siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dâhil bütün menfaatlerinin ve ahdi hukukunun her türlü dış ve iç tehditlere karşı korunması ve kollanması” şeklinde açıklanmıştır (Resmi Gazete,18216: 3; Çelik, 2008: 92; Urhan & Çelik, 2010: 127).

Milli Güvenlik kavramı sadece mevzuat türünde yorumlanmamış Danıştay’ın 1969 yılında vermiş olduğu bir kararda milli güvenlik kavramı tekrardan tanımlanmıştır. Danıştay Dava Daireleri Genel Kurulu: *milli güvenlik tanımını “yurt ölçüsünde beliren iç ve dış tehlikelere karşı Devlet tüzel kişiliğinin savunma ve güvenlik altına alınması”* şeklinde tanımlanmıştır (Urhan & Çelik, 2010: 127; Topalhan, 1999: 27).

Milli Güvenlik, grev ertelemelerine gerekçe olarak gösterilen unsurların başında gelmektedir. Danıştay Dava Daireleri Genel Kurulunun 1969 yılındaki kararında tanımlanmış olduğu milli güvenlik kavramı, 1980 yılından sonra grev erteleme kararlarına karşı işçi sendikaları tarafından açılan yürütmeyi durdurma ve iptal davalarında emsal teşkil etmiştir. Danıştay tarafından incelenen grev erteleme uygulamaları karara bağlanmış ve ertelemelerin ülke içini ve dışını tehdit edici ve bozucu unsur olmadığına karar verilerek erteleme kararlarının yürütmesini durdurma kararı verilmiştir (Çelik, 2008: 110-117).

Milli güvenlik kavramı ulusal güvenlik ve kamu güvenliği esas alınarak hazırlanmış ve bir ülkenin savunma tedbiri olarak doğal karşılanabilmektedir. Ancak, Milli Güvenlik kavramının muğlak anlamlar içermesi ve yurt içinde gerçekleşecek bir grevin ertelenme gerekçesi olarak kullanılması çıkılacak her grevin milli güvenliği “tehdit ve/veya bozucu” gerekçe olarak gösterilme ihtimali grev özgürlüğünü sınırlandırmaktadır.

3.3. Ekonomik veya Finansal İstikrar ve Şehir İçi Toplu Taşıma Kavramları

Türkiye’de grev hakkının tanındığı 1963 yılından itibaren grev erteleme gerekçeleri olarak gösterilen “Milli Güvenlik ve Genel Sağlık” kavramlarına ek olarak 2016 yılında yapılan düzenleme ile “*büyükşehir belediyelerinin şehir içi toplu taşıma hizmetlerini ve bankacılık hizmetlerinde ekonomik veya finansal istikrarı*” bozucu görülen grevleri erteleme yetkisi Bakanlar Kurulu’na tanınmıştır (Resmi Gazete, 29896: 379). Bakanlar Kurulu bu yetkiye dayanarak ilk olarak, Akbank Türk Anonim Şirketi(T.A.Ş) grevini ekonomik ve finansal istikrarı bozucu niteliği gerekçesiyle ertelenmiştir. İkinci olarak, toplu taşıma hizmetlerine yönelik ise 2019 yılında İzmir Banliyö Taşımacılığına (İZBAN) grevi ertelenmiştir. Önce Bakanlar Kurulu ardından yeni hükümet sistemi ile Cumhurbaşkanlığı devredilen bu düzenleme 13 Şubat 2020 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan Anayasa Mahkemesi kararı ile iptal edilmiştir. Ekonomik veya Finansal İstikrar ve Şehir İçi Toplu Taşıma hizmetlerine yönelik bu sektörlere ait grev erteleme uygulamalarının olması nedeniyle her iki kavram gerekçeleri ile birlikte aşağıda daha ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir.

3.3.1. Ekonomik veya finansal istikrar

Bankacılık sektöründeki grev yasağı, 12 Eylül sonrası hazırlanan ve 5 Mayıs 1983 tarihinde kabul edilen 2822 sayılı TİSGLK’ nin 29.maddesinin 4. bendinde arasında yer almıştır. Yasanın yürürlükte kaldığı 30 yıllık süre içerisinde de grev yasakları arasındaki yerini korumuştur. 2821 sayılı SK ve 2822 sayılı TİSGLK yasaları yerine ‘çağdaş normlara’ göre hazırlanan 6356 Sayılı yasanın 62. Maddesinde yer alan grev yasakları kapsamında değişikliği gidilmemiş ve bankacılık sektöründeki grev yasağı devam etmiştir. Ancak 6356 sayılı yasa döneminde Anayasa Mahkemesi’nde yasanın iptal edilmesine ilişkin açılan davanın sonuç kararıyla bankacılık sektöründeki grev yasağı düzenlemesi kaldırılmıştır⁴.

⁴Daha ayrıntılı incelemek için bkz. Anayasa Mahkemesi 11 Kasım 2015 tarihli basın duyurusu: <http://www.kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/9d7ecb1c-70c5-4b01-9484-5d6b172a18aa?excludeGereke=False&wordsOnly=False> , (Erişim Tarihi: 27.04.2020).

Bankacılık sektöründeki çalışanlara verilen “grev hakkı” hukuki düzeyde dahi uzun süre varlığını koruyamamıştır. Nitekim 22 Kasım 2016 tarihinde çıkarılan “678 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname” (KHK) ile Bakanlar Kurulu’na “bankacılık hizmetlerinde ekonomik veya finansal istikrarı bozucu nitelikte” olan grev veya lokavtları altmış gün süre ile erteleme yetkisi tanınmıştır. 678 sayılı KHK ile birlikte yürürlüğe giren bu düzenlemenin ardından Bakanlar Kurulu bu yetkisini ilk olarak Akbank T.A.Ş işyerlerinde ilan edilen grev kararı sonrasında kullanmıştır.

Söz konusu Akbank grevinin ekonomik ve finansal istikrarı bozucu nitelikte olduğuna katılmak mümkün değildir. Zira bankacılık sektörü 2001 ekonomik krizi sonrası Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumunun kontrolleri ve sektörün yeniden yapılandırılması sonucu ilerlemesini ve istikrarlı bir biçimde gelişimini sürdürmüştür. Bu doğrultuda aşağıdaki tablo da bankacılık sektörünün 2001 ekonomik krizi sonrasındaki ilerlemesini ve istikrarlı gelişimini göstermektedir.

Tablo 1. Bankalar Arası Çalışan Başına Kar Oranları (2016 Yılı)

Bankalar	Aktif Toplam (Bin TL)	Net Kar (Bin TL)	Çalışan Sayısı	Çalışan Başına Düşen Net Kar (Bin TL)
Akbank	271.016.470	4.528.710	13.843	327
Ziraat Bankası	357.761.365	6.576.420	25.015	263
Garanti Bankası	284.155.400	5.070.549	19.689	258
Türkiye İş Bankası	311.625.913	4.701.206	24.756	190
Vakıfbank	212.539.905	2.703.042	15.615	173
Yapı Kredi	252.819.538	2.932.795	18.366	160
Halk bank	231.440.818	2.558.265	16.956	151
Denizbank	103.158.827	1.409.281	12.938	109
TEB	79.727.390	941.799	9.640	98
QNB	101.503.054	1.203.410	12.451	97
Toplam	2.205.748.680	32.625.479	169.269	193

Kaynak: <http://www.hurriyet.com.tr/calisan-basina-kar-rekoru-akbankin-40385033> (E.T. 10.05.2020)

2016 yılı “Çalışan Başına Kar Oranları Tablosu” incelediğinde Akbank T.A.Ş bankacılık sektöründe çalışan başına düşen net kar sıralamasında ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Aktif Toplam sıralamasında ise dördüncü sırada yer almaktadır. Akbank T.A.Ş ile Banka ve Sigorta İşçileri Sendikası (BANKSİS) sendikası arasında sürdürülen toplu pazarlık sonucu anlaşmanın sağlanamaması sonucunda yetkili işçi sendikası BANKSİS tarafından grev kararı alınmış ancak getirilen söz konusu yeni düzenleme ile Akbank grevi 60 gün süre ile ertelenmiştir.

İşçilerin ekonomik ve sosyal durumlarını iyileştirmek ve refahını arttırmak amacıyla çıktıkları bir grevin ekonomik veya finansal istikrar gerekçesine dayanılarak ertelenmesi esasen bankacılık sektöründe çalışanların grev hakkının zedelenmesi anlamına gelmektedir. Bankacılık sektörünün 2001 yılından itibaren içine girdiği istikrarlı büyüme süreci şube ve personel sayısının artışı ile birlikte gerçekleşmiştir⁵. Grev ertelemesinin gerçekleştiği işyerlerinde sendikalı personelin son yıllarda yoğun bir biçimde sendikasıylaştırma uygulamalarına maruz kalması⁶ ve 17. dönem toplu iş sözleşme sürecinde işçi sendikasının önerdiği tekliflerin banka yönetimi tarafından göz ardı edilmesinin gerekçesi olarak ekonomik

⁵ Banka, Finans ve Sigorta işkolunda çalışan sayısı 290 bin 706 kişi olarak istatistiklere yansımıştır. Türkiye Bankalar Birliği 2020 Ocak ayı verilerine göre Türkiye’de Faaliyet gösteren bankalarda çalışan sayısı ise 188 bin 164 kişi olarak tespit edilmiştir. Sendikalaşma oranı tüm sektörde yüzde 34,24 iken sadece bankacılık verisi dikkate alındığında yüzde 52,8 oranına yükselmektedir.

⁶ Bkz. <http://www.banksis.org.tr/duyurular/192-akbank-ta-sendika-umudu>: (Erişim Tarihi: 12.05.2020)

ve finansal sıkıntılar dile getirilmiştir. Bankacılık sektörüne getirilmiş olan geçici grev erteleme uygulaması bankacılık sektöründe bulunan sendikaların toplu pazarlık gücünün zayıflamasına ve sendikaların bu süreçte etkisizleştirilmesine neden olmuştur. Anayasa Mahkemesi tarafından açıklanan son hüküm ile birlikte bankacılık sektörüne tanınan grev hakkının bir kez daha anayasal bir hak olduğu vurgulanmıştır.

3.3.2. Toplu taşıma hizmetleri

Anayasa Mahkemesi'nin toplu taşıma hizmetlerine tanıdığı grev özgürlüğü 678 sayılı KHK sonrasında getirilmiş olan yeni düzenleme ile toplu taşıma hizmetlerinde yapılacak grevlerin ertelenebilmesine olanak sağlamıştır. Bu bağlamda şehir içi toplu taşıma hizmetlerine yönelik ilk grev erteleme İZBAN grevine yönelik gerçekleşmiştir. 7 Ocak 2019 tarihli Resmî Gazete'de yayınlanan Cumhurbaşkanlığının 556 sayılı kararı ile Türkiye Demiryolu İşçileri sendikasının aldığı grev kararı "Toplu Taşıma Hizmetlerini Bozucu Nitelikte" görülerek ertelenmiştir (Resmi Gazete, 30649: 3).

4. TÜRKİYE'DE GREV ERTELEMELERİNİN DÖNEMSEL İNCELEMESİ

4.1. 275 Sayılı Yasa Dönemi (1963-1980 Dönemi)

1961 Anayasası grev hakkını düzenleme yetkisini kanun koyucuya bırakmıştır. Kanun koyucunun hazırlamış olduğu 274 sayılı SK ve 275 sayılı TİSGLK 15 Temmuz 1963 tarihinde kabul edilmiştir. Kabul edilen 275 sayılı TİSGLK'nda grev hakkının sınırlandırılmasına ilişkin düzenlemelere de yer verilmiştir. Bu kapsamda, 275 Sayılı Kanunun 20. maddesinde grev yasakları ve 21. maddesinde ise grev ertelemeleri düzenlenmiştir. Buna göre grev ertelemeleri şu şekilde açıklanmaktadır:

"Karar verilmiş veya başlamış olan kanuni bir grev veya lokavt, memleket sağlığını veya millî güvenliği bozucu nitelikte ise Bakanlar Kurulu, bu uyuşmazlıkta, grev ve lokavtı bir kararname ile en çok otuz gün süreyle geciktirebilir" Bakanlar Kurulu, geciktirme kararını ilân eder etmez, Yüksek Hakem Kurulundan, geciktirilen grev veya lokavtın niteliği hakkında istişare mütalâasını ister. Bu mütalâanın en geç 1 inci fıkrada söz konusu otuz günlük sürenin bitiminden önce verilmesi gereklidir. Bakanlar Kurulu, Yüksek Hakem Kurulunun mütalâasını inceledikten sonra, geciktirme süresini en çok altmış gün daha uzatabilir. Bu konudaki kararname, yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Bu doğrultuda Bakanlar Kuruluna "memleket sağlığını ve/veya millî güvenliği bozucu nitelikte" olduğu gerekçesiyle grevleri erteleme yetkisi tanıdığı anlaşılmaktadır. Bakanlar Kurulu yasanın yürürlüğe girdiği tarihten 12 Eylül 1980 dönemine kadar toplam 252 grev erteleme kararı vermiştir (Topalhan, 1999: 29). Grev veya lokavt ertelemeleri "memleket sağlığı ve/veya milli güvenliği" bozucu gerekçelere dayandırılmıştır. Söz konusu dönemde yaşanan grev ertelemelerinin 159 tanesi devlet işletmelerine yönelik, geri kalan 93 tanesi ise özel işyerlerine ve/veya işletmelere yönelik olmuştur. Grevlerin 154 tanesi "Millî Güvenliği" bozucu niteliğinden, 42 tanesi "Memleket Sağlığı"ni bozucu, 55 tanesi ise "Memleket Sağlığı ve Millî Güvenliği" bozucu niteliğinden dolayı ertelenmiş ve son olarak 1 ertelemenin ise gerekçesinin bile yazılmadığı tespit edilmiştir. Ertelemelerin 159 tanesi ilk geciktirme süresi olan 30 günlük ertelemeler, geriye kalan 93 erteleme ise Yüksek Hakem Kurulu(YHK) mütalâası sonucu 60 günlük ikinci ertelemelerdir (Topalhan, 1999: 29- 30)⁷.

⁷ "Başbakan Yardımcısı Kemal Satır, demiryolu grevi için sendika yöneticileri ile yaptığı görüşmede anlaşma için 10 gün süre istemişti, toplantının ertesi günü demiryolu grevi 30 gün süreyle ertelenmişti. Satır, grev ertelemesini, greve müsaade edersek hükümetten düşeriz sözleriyle savunmuştu" (Çelik, 2010: 480). Bu durum 1963-1980 döneminde gerçekleşen grev ertelemelerinin dönemin siyasi otoritesi tarafından keyfi biçimde gerçekleştirilmiş olduğunu yansıtmaktadır. Hükümet yetkililerinin gerçekleşmesi beklenen etkili bir grevin siyasi otoriteyi sarsma endişesinden, 275 sayılı yasanın kendilerine verdiği yetkiyi kullanarak, grevleri önce 30 gün, ardından 60 günlük geciktirmelerle grevlerin yaratacağı tepkiyi 90 gün süreyle etkisiz hale getirmeyi veya anlaşmanın gerçekleşmesini amaçlamıştır.

Bu dönemde gerçekleştirilen grev ertelemeleri sektörel düzeyde değerlendirildiğinde 1960-1980 döneminin kalkınma modeli olan ithal ikameci sanayileşmenin büyük bir atılım sergilediği imalat sanayi sektöründe gerçekleştiği görülmüştür. İmalat sanayi sektörü toplam 155 grev ertelemesi ile sektörler arasında ilk sırada yer almıştır. İmalat sanayi sektörünün en önemli stratejik işkollarından biri olan petrol sektörüne yönelik grev ertelemeleri 84 adet grev ertelemesi ile ilk sırada yer almıştır. “Nakliye, Ambarlama ve Muhaberat” sektörü 48 adet grev ertelemesiyle ikinci sırada yer almıştır. Bu döneme ait diğer ertelemeler sırasıyla: Hizmet sektörü 21 erteleme, Elektrik, Gaz, Su Tesisleri 8 erteleme, Maden sektörü 9 erteleme, Ticaret 3 erteleme, Tarım ve Kolları 2 erteleme, İnşaat 1 erteleme, geri kalan 5 erteleme ise diğer işyerlerine ait ertelemelerden oluşturmaktadır (Topalhan, 1999: 30).

1963 yılından 1 Ocak 1980’e kadar geçen 16 yıllık dönemde gerçekleşen grev erteleme sayısı 181 olmuştur. Altıncı Demirel hükümetinin (12 Kasım 1979-12 Eylül 1980) görevde olduğu bu dönemde grev ve grev ertelemelerinin peşi sıra geldiği görülmektedir. Bu dönemde, artan grevlerin ve grev ertelemelerin temel gerekçesi 24 Ocak kararları ile uygulanmak istenen IMF “yapısal uyum” programları çerçevesinde emekçi kesime yönelik iş yoğunlaştırmaları ve reel ücret kayıpları yol açacak sözleşmelerin uygulanmak istenmesidir (Özveri,2013: 199-200). 24 Ocak kararları doğrultusunda kamu sektörü işyerlerinde yürütülen toplu sözleşmelerde tarafların uzlaşmaz tutum sergilemeleri sonrası kamu ve özel işyerlerinde 1980 öncesi dönemde gerçekleşen toplam grevlerin yüzde 15,3’e karşılık gelen 220 adet grev gerçekleşmiştir (ÇSGB, 2000: 51-71). Grev eğiliminin artması karşısında Bakanlar Kurulu’nun grev erteleme yetkisi kullanma eğilimi bu dönem de hızlı artış göstermiştir. Zira Bakanlar Kurulu bu dönemde de 71⁸ grev ertelemesi (toplam ertelemelerin %28,1) kararı almıştır (Özveri, 2013: 199-200).

Özetle, bu dönemi, özgür sendikacılık, örgütlenme ve grev hakkının etkin kullanıldığı bir dönem olarak nitelendirmek mümkün olmakla birlikte 275 sayılı kanunda yer alan grev erteleme yetkisinin keyfi biçimde kullanıldığını söylemek de mümkündür. Zira il ve ilçe belediyelerinde uygulanacak grevlerin, margarin, soda, otel, değirmen, TCDD, deniz yolu ulaşımı, Et ve Balık işletmelerinde⁹ (Tayanç,1980: 71-77; Topalhan, 1999: 29-32; Çelik, 2008: 105-108) çalışan işçilerin çıkacağı grevlerin milli güvenliği ve/veya genel sağlığı tehdit unsuru oluşturmayacağı açıktır. Grev ertelemelerin temel gerekçesi dönemin Başbakan Yardımcısı Kemal Satır’ın “*hükümetten düşeriz*” sözleri esasında ertelemelerin temel gerekçesini açıklamakta ve ertelenen grevlerin siyasi otoritenin gücünün kırılmaması amacıyla kullanıldığına da işaret etmektedir.

4.2. 2822 Sayılı Yasa Dönemi (1983-2012 Dönemi)

12 Eylül 1980 - 1983 Askeri Dönemi başlığı altında 12 Eylül askeri darbesi sonrası işçi sınıfına yönelik kısıtlamalar incelenmiştir. Türkiye’nin küresel ekonomiye eklenmesi sürecinde IMF’nin “yapısal uyum” programları çerçevesinde dayatmış olduğu uygulamaların, 1980 öncesi dönemin özgün karakterine uygun şekillenmiş olan 274 ve 275 sayılı kanunların varlığı halinde hayata geçirilemeyeceği de anlaşılmıştır. Bu doğrultuda 274 ve 275 sayılı kanunların değiştirilmesi gereği doğmuş ve bu kanunların yerine 2821 sayılı Sendikalar Kanunu (SK) ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu (TİSGLK) 5 Mayıs 1983 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.

⁸ VI. Demirel / 43.Hükümet göreve başladığı 12 Kasım 1979 tarihinden 12 Eylül 1980 tarihi arasında 75 erteleme kararna imza atmıştır (Topalhan, 1999: 32). 43.Hükümet tarafından 12 Kasım 1979 tarihinden 1 Ocak 1980 tarihi arasında toplam 4 grev erteleme kararı çıkarılmıştır. Bununla beraber Resmi Gazete verileri incelendiğinde 5 adet grev erteleme kararı yayımlanmıştır. Ancak, bu grev erteleme kararlarından biri 42.Hükümete ait olup 1 ay gecikmeli olarak yayımlanmış olan grev erteleme kararıdır.

⁹ Daha geniş bilgi için bkz. Devlet Arşivleri: <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 11.04.2020)

1983 sonrası çalışma yaşamına ilişkin olarak gerçekleşen yasal düzenlemeler *sendikalaşmayı zorlaştıran, grev yasaklarını arttıran* ve hak grevini yasaklayan bir niteliğe bürünmüştür. Bu bağlamda grev salt toplu görüşmeler sırasında ortaya çıkan uyuşmazlığın barışçıl yollarla çözüme kavuşturulamaması durumunda başvuru ve menfaat grevi olarak nitelendirilen bir özelliğe dönüştürülmüştür (Koray, 2012: 133). Menfaat grevi ile şekillenen bu dönemde grev ertelemeleri sonrası Yüksek Hakem Kurulu'nun devreye girmesi sağlanarak işçi sendikaların greve devam edebilmelerinin önüne geçilmiştir. Bu durum esasen sendikal özgürlüğe yönelik önemli bir kısıtlama olarak değerlendirilmelidir.

2822 Sayılı TİSGLK döneminde işçilerin yasal hakların en çok sınırlandırıldığı konuların başında grev ertelemeleri gelmektedir. 2822 Sayılı kanunun 33. Maddesinde grev ertelemelerine aşağıdaki şekilde yer verilmiştir:

“Karar verilmiş veya başlanmış olan kanuni bir grev veya lokavt genel sağlığı veya milli güvenliği bozucu nitelikte ise Bakanlar Kurulu bu uyuşmazlıkta grev ve lokavtı bir kararname ile altmış gün süre ile erteleyebilir. Erteleme süresi, kararnamenin yayımı tarihinde işlemeye başlar”.

275 Sayılı kanun döneminde olduğu gibi 2822 Sayılı Kanun döneminde de Bakanlar Kuruluna “grev veya lokavt genel sağlığı veya milli güvenliği bozucu nitelikte” gördüğü grevleri ve/veya lokavtları erteleme/fiili yasaklama yetkisine sahip olmuştur. Bakanlar Kurulu, 2822 sayılı Kanunun yürürlükte olduğu dönem (05.05.1983- 18.10.2012) boyunca toplam 27 grev erteleme kararnamesi çıkarmıştır. Bu dönemde 13 erteleme Milli Güvenliği bozucu, 5 erteleme Genel Sağlığı bozucu, 7 erteleme Milli güvenliği ve Genel Sağlığı bozduğu gerekçesiyle çıkarılmış ve 2 erteleme kararında ise herhangi bir gerekçe gösterilmemiştir (Çelik, 2008: 108-109).

2822 sayılı TİSGLK döneminin ilk erteleme kararı 20 Şubat 1985 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanan Koruma Tarım İlâçları A.Ş.’ye ait işyerlerinde Petrol-İş sendikasının aldığı grev kararı ve işveren tarafının aldığı lokavt kararına ilişkin olmuştur (Resmî Gazete, 18672: 19). Erteleme gerekçesi olarak alınan grev ve lokavt kararının “genel sağlığı” bozucu niteliği ileri sürülmüştür.

2822 sayılı kanun döneminde salt milli güvenliği tehdit edici özelliği nedeniyle grev ertelemelerine ilişkin 13 adet kararname çıkarılmıştır. Çıkarılan kararnamelerin 8’i özel işyerlerine, 2’si kamu işletmelerine ait olup, diğer 3 kararname hem özel işyerlerinde hem de kamuya ait işletmelerde gerçekleşen grevlere yönelik ertelemeleri içermektedir (Çelik, 2008: 130-132).

Türkiye’nin 1980 sonrası uygulamış olduğu ihracata dayalı ekonomik büyüme modelinin tıkanıdığı, bir yandan işsizliğin arttığı diğer yandan ise reel ücretlerin düştüğü bir dönem olan 1989 baharında, “*işçi sınıfı tabanından başlayan bir direnme dalgasını izleyen hareketlenmelerin*” (Boratav, 2016: 175) gerçekleştiği bilinmektedir. Bu dönemde işçilerin greve çıkma eğilimleri artarken, grevlere yönelik grev erteleme uygulamalarının genişlediği bir döneme de girildiği dikkat çekmektedir.

Bu dönemde tek kararname ile birden çok işyerini etkileyen ertelemeler gerçekleşmiştir. İlk toplu erteleme kararı, 10 Ağustos 1990 tarihinde yayımlanmıştır. Resmî Gazete’de yayımlanan erteleme kararnamesinde sadece 4 işyeri belirtilmesine rağmen ertelemeler 100 işyerini etkilemiştir (Çelik, 2008: 130).

Birden çok işyerini etkileyen diğer bir erteleme kararı ise 27 Ocak 1991 tarihli 91/1413 numaralı kararname ile gerçekleştirilmiştir. 27 Ocak 1991 tarihli 91/1413 sayılı kararnamede “Körfez Savaşı” gerekçe gösterilerek karar verilmiş 100 grev ve Resmî Gazete’de liste halinde yayımlanan 160 işyerinde uygulanacak grevler veya lokavtlar milli güvenliği bozucu

ve tehdit edici gerekçesiyle ertelenmiştir (Çelik, 2008: 110)¹⁰. 27 Ocak 1991 tarihli grev erteleme kararına konu olan 160 işyeri incelendiğinde 121 grev erteleme kararının “metal” sektörünü ait olduğu anlaşılmaktadır. Metal sektörünü sırasıyla Petrol (9 erteleme) ve Dokuma (7 erteleme) işkolları takip etmiştir (Resmî Gazete, 20768: 4-8).

2822 sayılı yasa döneminde genel sağlığı bozucu niteliği gerekçesiyle 5 grev erteleme gerçekleşmiştir. Ertelemelere yönelik kararnamelerin 3 tanesi birden çok il ve ilçe belediyelerini kapsarken, 1 erteleme imalat sanayine yönelik ve diğer 1 erteleme kararı ise ziraat işkoluna ait grev erteleme kararı şeklinde göze çarpmaktadır (Topalhan, 1999: 36).

Bu dönemde “Millî Güvenliği ve Genel Sağlığı” bozucu niteliği gerekçe gösterilerek grevlerin ertelenmesine yönelik çıkarılan kararname sayısı ise 7 olmuştur. 17 Şubat 2004 tarihli Şişecam grev erteleme dışında, geri kalan 6 erteleme kararnamesi kamuya ait işyerlerinde gerçekleşen grevlere yönelik erteleme kararlarını kapsamaktadır. Grev ertelemelerinin gerçekleştiği işyerleri/işletmeler incelendiğinde ise; şeker, demiryolu taşımacılığı, kâğıt sanayi faaliyetleri olarak öne çıkmaktadır (Çelik, 2008: 130-132).

1993 ve 1995 yıllarında “Başbakanlık Basımevinde” yetkili Basın-İş Sendikası tarafından yürütülen 2 toplu pazarlık sürecinde anlaşma sağlanmaması nedeniyle çıkılan iki grev gerekçe dâhi gösterilmeden ertelenmiştir. Ertelemelerin 2822 sayılı kanunun 33. maddesi gereğince gerçekleştirildiği ifade edilmekle beraber ertelemenin dayandırılması gereken, “bozucu” niteliğin ne olduğu belirtilmemiştir (Çelik, 2008: 109).

Yaklaşık 30 yıl yürürlükte kalan 2822 Sayılı TİSGLK döneminde gerçekleşen grev ertelemeleri genel hatlarıyla değerlendirilecek olursa; 12 Eylül askeri darbesinin ardından gerçekleşen yasal düzenlemelerin işçi sınıfı üzerindeki etkilerinin son derece ağır olduğu sonucuna varılabilir. Bu bağlamda, 2821 ve 2822 sayılı yasalar aracılığıyla sendikalaşma, toplu pazarlık ve grev hakkı önemli ölçüde kısıtlanırken işçi sınıfının büyük ölçüde bu haklardan yararlanması engellenmiştir. 1989 Baharının ardından başlayıp 1992 yılına kadar süren yüksek grev yoğunluğu, dönemin hükümetleri tarafından grev erteleme kararlarıyla birlikte zayıflatılmak istenmiştir (ÇSGB, 2000: 51-71). 1995 yılında tekrardan başlayan mücadelecî tavır ekonomik, sosyal ve siyasal pek çok faktörün etkisiyle aynı yıl son bulmuştur. 1995 yılı sonrası kamu teşebbüslerinin yeni liberal ideoloji bağlamında ve ülkede uygulanan ekonomik politikaları özelinde özelleştirilmesi, Türkiye’de sendikacılığın bel kemiğini oluşturan kamu sendikacılığının olumsuz yönde etkilenmesine ve bunun sonucunda grev ve grev erteleme kararlarının kamu sektörü niteliği yerine özel sektör niteliğinin ön plana çıkmasına neden olmuştur (Çelik, 2008: 113).

1983-2012 yılları arasından gerçekleşen grev erteleme kararlarına yönelik iptal davaları incelendiğinde ise; işçi sendikası veya işçi sendikasının bağlı olduğu konfederasyonlar¹¹ tarafından Danıştay’a açılan yürütmeyi durdurma ve iptal davaları kabul görmüş ve Danıştay tarafından yürütme durdurma kararı birçok kez uygulanmıştır. Danıştay’ın grev ertelemelerine yönelik verdiği yürütmeyi durdurma ve iptal kararlarının gerekçeleri incelendiğinde ise; iktidar tarafından talep edilen grev ertelemelerinin “millî güvenliği ve/veya genel sağlığı bozucu” niteliğinin veya başka bir ülkede yaşanan savaşın gerekçe gösterilmesinin hukuka uygun olmadığı sonucuna varılmış ve grev erteleme kararlarını bozulmuştur (Çelik, 2008: 110-117).

4.3. 6356 Sayılı Yasa Dönemi (2012-2020 Dönemi)

¹⁰ 27 Ocak 1991 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanan 91/1413 sayılı kararnamede 160 işyerinin ismi yer alırken, çıkarılan kararnameye dayanak olarak 100 işyerinde alınan grev kararları da millî güvenliği bozucu niteliklerinden dolayı ertelemeye konu olmuştur (Çelik, 2008: 130).

¹¹ 27.01.1991 Resmî Gazete’de yayımlanan ve 260 işyerini kapsayan grev erteleme kararnamesinin iptal davası Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu tarafından açılmıştır (Çelik, 2008: 110).

Çağdaş normlara uyum sağlamak amacıyla hazırlanan 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu 7 Kasım 2012 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir¹². Yürürlükte kaldığı süre boyunca pek çok eleştiriye konu olan 2821 SK ve 2822 TİSGLK 6356 sayılı yasada birleştirerek yürürlükten kaldırılmıştır (Çelik, 2018: 772).

6356 sayılı Kanunun 2821 ve 2822 sayılı yasalara nazaran getirdiği yeni bir takım sendikal kazanımlar da bulunmaktadır. Örneğin, işçilerin “E-Devlet” üzerinden sendikaya üye olma ile işçilerin noter aracılığıyla üye olma sürecine son verilmiştir. Bir diğer düzenleme ise sendikal üyeliği olumsuz etkileyen işkolu barajının yüzde 10 oranından yüzde 3’e indirilmesidir (Yorgun, 2013: 373). “6552 sayılı İş Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması ile Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına Dair Kanunu” ile birlikte Ekonomik Sosyal Konsey üyesi sendikaların işkolu barajı yüzde 1 oranına çekilmişse de (Hekimler, 2015: 28) ilerleyen süreçte Anayasa Mahkemesinin verdiği karar ile yüzde 1 işkolu barajının tüm sendikalar için geçerli olmasına karar verilmiştir (Çelik, 2017: 180). 2822 sayılı yasa döneminde eleştirilere konu olan grev ertelemesine ilişkin düzenlemeler yeni yasada da korunmuştur. 6356 Sayılı Kanunun 62.Maddesinde grev yasakları ve 63. maddesinde grev ertelemeleri yer almaktadır. Grev ertelemeleri yasanın 63. maddesinde şu şekilde tanımlanmıştır:

“Karar verilmiş veya başlanmış olan kanuni bir grev veya lokavt; genel sağlığı veya millî güvenliği, bozucu nitelikte ise Cumhurbaşkanı¹³ bu uyuşmazlıkta grev ve lokavtı altmış gün süre ile erteleyebilir. Erteleme süresi, kararın yayımı tarihinde başlar”¹⁴.

Önceki yasa dönemlerinde olduğu gibi 6356 sayılı yasa döneminde de grev erteleme yetkisi Bakanlar Kurulu’na tanınmıştır. Ancak yeni hükümet sisteminin devreye girmesiyle beraber 2 Temmuz 2018 tarihli düzenleme ile Bakanlar Kurulu kaldırıldığından grev ertelemesine ilişkin yetki ve sorumluluğu Cumhurbaşkanlığına devredilmiştir. Bu düzenleme ile Cumhurbaşkanlığı, karar verilmiş olan grev veya lokavtı “genel sağlık ve/ veya milli güvenliği” bozucu niteliğinden dolayı erteleme” yetkisine sahip kılınmıştır.

6356 Sayılı yasa döneminde grev veya lokavt ertelemelerine yönelik çeşitli düzenlemeler de gerçekleşmiştir. Anayasa Mahkemesi tarafından grev yasakları arasında yer alan bankacılık sektörü ve toplu taşıma hizmetlerindeki grev yasağı iptal edilmiştir. İptal kararı 678 sayılı KHK’da düzenlenmiştir. Buna göre “büyükşehir belediyelerinin “toplular taşıma hizmetleri ve bankacılık hizmetlerinde ekonomik veya finansal istikrarı bozucu” niteliğinin varlığı halinde grev veya lokavtların erteleme kapsamına alınması olanaklı kılınmıştır.

678 sayılı KHK ile birlikte getirilen “büyükşehir belediyelerinin şehir içi toplular taşıma hizmetleri ve bankacılık hizmetlerinde ekonomik veya finansal istikrarı bozucu” şeklindeki düzenleme muhalefet tarafından Anayasa Mahkemesi’ne taşınmıştır. Anayasa Mahkemesi tarafından bu düzenleme incelenmiş ve iptal edilmiştir. Anayasa Mahkemesinin iptal gerekçesi ise;

“Bankacılık hizmetleri ve şehir içi toplular taşıma hizmetleri Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından kabul edilen toplum için yaşamsal nitelik taşıyan kamu hizmetleri arasında yer almadığını, demokratik bir toplumda temel hizmet sayılamayacak bir sektörde iktisadi kaygılarla Anayasa’nın tanıdığı grev hakkının sınırlandırılması kabul edilemez. Bununla birlikte itibarla dava konusu kuralla toplum için yaşamsal nitelikte olmayan büyükşehir belediyelerinin şehir içi toplular taşıma hizmetleri ile bankacılık hizmetlerinde karar verilmiş

¹² 6356 Sayılı yasanın Türkiye Büyük Millet Meclisinde hazırlık sürecinde Avrupa Sosyal Şartı ve ILO normlarına uygun olarak hazırlandığı ifade edilmesinden dolayı çağdaş normlar kelimesi kullanılmıştır (Çelik, 2018: 752).

¹³ “2 Temmuz 2018 tarihli düzenleme ile “Bakanlar Kurulu” ibaresi “Cumhurbaşkanı” şeklinde değiştirilmiştir”.

¹⁴ 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanununun 1 Haziran 2020 tarihinde geçerli olan metni esas alınmıştır.

veya başlanmış olan kanuni bir grevin ertelenmesi yönünde getirilen sınırlama demokratik toplum düzeninin gerekleriyle bağdaşmamaktadır” şeklindedir¹⁵.

6356 sayılı yasanın kabulünden 1 Temmuz 2020 tarihine kadar toplam 11 grev ertelemesi gerçekleşmiştir. Gerçekleştirilen grev erteleme kararlarının 7’si milli güvenliği, 1’i genel sağlığı, 1’i milli güvenliği ve genel sağlığı, 1’i bankacılık hizmetlerine yönelik finansal istikrarı ve bir diğeri ise şehir içi toplu taşıma hizmetlerine yönelik gerçekleşmiştir.

6356 sayılı yasa dönemi içerisinde en çok erteleme kararının çıktığı yıl ise 2017 yılı olmuştur. 2017 yılında toplam 5 grev erteleme kararı alınmıştır. Gerçekleşen bu grev erteleme uygulamalarından toplam 23 bin 874 işçi etkilemiştir. Söz konusu bu grev erteleme uygulamalarından etkilenen işçi sayısı, son 13 yıl boyunca greve katılan (yıl esas alınır) işçi sayısından yüksek olmuştur. 2007 yılında gerçekleşen Türk Telekom (2007 yılı içinde greve çıkan işçi sayısı 25920’dir) grevi hariç tutulursa son 25 yıl içerisinde gerçekleşen grevlere katılan işçi sayısının da üzerine çıkmıştır (ÇSGB, 2000: 51-71; AÇHB: 2018).

Tablo 2. 6356 Sayılı Yasa Döneminde Gerçekleşen Grev Ertelemeleri

Yıl	İşyeri/İşletme	Gerekeç	İşçi Sayısı	Sendika	İşkolu
27.06.2014	Şişecam	MG	5.800	Kristal-İş	Cam
24.07.2015	Çayırhan Kömür İşletmeleri	MG + GS	1.500	Türkiye Maden-İş	Maden
30.01.2015	MESS Grup TİS	MG	15.000	Birleşik Metal-İş	Metal
18.01.2017	Asil Çelik	MG	674	Birleşik Metal-İş	Metal
20.01.2017	EMİS Grup TİS	MG	2.200	Birleşik Metal-İş	Metal
20.03.2017	Akbank	EFİ	14.000	Banksis	Banka
22.05.2017	Şişecam	MG	6.500	Kristal-İş	Cam
05.06.2017	Mefar	GS	500	Petrol-İş	İlaç
26.01.2018	MESS Grup TİS	MG	130.000	Türk Metal Sendikası, Birleşik Metal-İş, Çelik-İş,	Metal
23.05.2018	Soda Sanayisi	MG	542	Petrol-İş	Kimya
08.01.2019	İzmir Banliyö (İZBAN)	TT	320	Demiryolu-İş	Taşımacılık
TOPLAM	11 Adet Grev Ertelemesi	MG:7; MG+GS:1 EFİ:1, GS:1, TT:1	177.036		

MG: Milli Güvenlik, **GS:** Genel Sağlık, **EFİ:** Ekonomik ve Finansal İstikrar, **TT:** Toplu Taşıma, **TİS:** Toplu İş Sözleşmesi, **MESS:** Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası **Kaynak:** Çelik, 2017, DİSK, Çalışma Raporu 2017, <http://www.hurriyet.com.tr/bakanlar-kurulu-petrol-icin-soda-sanayi-grevin-40845393>, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/izbandaki-grev-karari-ertelendi-41076064> ve Resmi Gazete’den derlenmiştir.

2018 yılında ise son 30 yılın en kapsamlı grevi olabilecek niteliğe sahip olan ve 130 bin işçiyi ilgilendiren “Metal Grup Toplu İş Sözleşmesi” görüşmeleri Türk Metal Sendikası, Birleşik Metal-İş Sendikası, Çelik-İş Sendikası ile işveren tarafını temsil eden Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası (MESS) arasında gerçekleşmiştir. İşçi sendikaları ve MESS arasında gerçekleştirilen görüşmelerde herhangi bir sonuç alınamaması nedeniyle uzlaşa sağlanamamıştır¹⁶. Arabulucu görüşmelerinin sonunda uzlaşa sağlanamaması nedeniyle grev gitme kararı alınmıştır. Bazı işyerleri de grev kararına karşı lokavt kararı olarak çözümün tıkanmasına neden olmuştur. Greve çıkma hazırlığı içinde olan sendikaların ve lokavta

¹⁵Anayasa Mahkemesi’nin 14/11/2019 Tarihli ve E: 2018/90, K: 2019/85 Sayılı Kararı, Resmi Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/02/20200213-6.pdf> (Erişim Tarihi 20.05.2020).

¹⁶ Türk Metal Dergisi 2017 yılı Kasım-Aralık Aylık Dergisi ss. 12-15.

hazırlanan işverenlerin 26 Ocak 2018 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan 2018/11225 sayılı kararname ile grev ve lokavt kararları ertelenmiştir. “Metal Grup Toplu İş” sözleşmesinde ilan edilen grev ve lokavt kararı milli güvenlik gerekçe gösterilerek ertelenmiştir.

Son grev erteleme kararı ise İZBAN grevine yönelik gerçekleşmiştir. 7 Ocak 2019 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanan Cumhurbaşkanlığının 556 sayılı kararı ile Türkiye Demiryolu İşçileri Sendikasının aldığı grev kararı “şehir içi toplu taşıma hizmetlerini bozucu nitelikte” olduğu gerekçesi ile ertelenmiştir (Resmi Gazete, 30649: 3).

5. 6356 SAYILI KANUN DÖNEMİNDE GREV ERTELEMELERİNE YÖNELİK SENDİKALARIN MÜCADELELERİ

Araştırma kapsamında sendikaların, grev ertelemelerine yönelik sendikalar tarafından uygulanan 4 farklı yöntem tespit edilmiştir. Bu yöntemler; Danıştay’a iptal davası, toplu sözleşme masasına geri dönme, işletme/ işyeri düzeyi mücadele ve Yüksek Hakem Kurulu’na başvurma biçiminde sıralanabilir.

Öncelikle, aldığı grev kararı ertelenen işçi sendikası Danıştay’a yürütmeyi durdurma ve iptal davası açabilmektedir. Grev ertelemelerine yönelik açılan yürütmeyi durdurma ve iptal davalarına ilişkin Danıştay’ın karar verme süresi 6356 Sayılı yasada belirtilmemiştir. İş yoğunluğu nedeniyle Danıştay’ın bu davalara ilişkin karar verme süresi zaman zaman 60 günlük süreyi aşabilmektedir¹⁷. Danıştay ilgili dava hakkında kararını açıklayana kadar işçi ve işveren tarafları arasında anlaşma sağlanması durumunda veya YHK tarafından bağitlanan toplu iş sözleşmesinin Danıştay tarafından yürütmeyi durdurma kararı verilse dahi yeniden greve çıkılması söz konusu olmayacaktır. Danıştay 60 günlük grev ertelemesi süresi içerisinde yürütmeyi durdurma kararı verdiği takdirde, sendika ile işveren arasında anlaşma sağlanmamış ise işçi sendikası greve devam edebilme hakkına sahiptir.

İkinci yöntem ise toplu sözleşme masasına yeniden dönmektir. Örneğin 6356 sayılı yasa döneminde Petrol- İş sendikası tarafından grev kararı alınan “Mefar” işletmelerinde olduğu gibi toplu pazarlık süreci yeniden başlatılmış ancak anlaşma sağlanamamış ve grev kararı alınmıştır. Mefar grevi, Bakanlar Kurulunun 6356 sayılı kanununun 63.maddesine göre 5 Haziran 2017 tarihli Resmi Gazete yayımlanan karar ile 60 gün süreyle ertelenmiştir. 60 günlük süre içinde taraflar yeniden toplu sözleşme masasına dönmüş ve anlaşma (7 Haziran 2017 tarihinde) sağlanmıştır¹⁸.

Üçüncü yöntem, yetkili sendika tarafından alınacak mücadele ¹⁹ yöntemidir. 2017 yılı içinde ilk mücadele kararı Birleşik Metal-İş Sendikası tarafından alınmıştır. 20 Ocak 2017 tarihinde yayımlanan Resmi Gazete’de, Birleşik Metal-İş Sendikası’nın Endüstriyel Metal İşverenleri Sendikasının (EMİS) bağlı olduğu işyerlerinde aldığı grev kararı Bakanlar Kurulu kararıyla milli güvenliği bozucu niteliği gerekçe gösterilerek ertelenmiştir. Birleşik Metal-İş sendikası tarafından alınan karar sonucu EMİS grubu işyerlerindeki işçiler tarafından 2

¹⁷ 30 Ocak 2015 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan Birleşik Metal-İş sendikasının MESS grup toplu iş sözleşmesi grevi, milli güvenliği bozucu niteliği gerekçe gösterilerek ertelenmiştir. Birleşik Metal-İş Sendikasının bu karara karşı Danıştay’a açtığı dava 60 günlük erteleme süresi içinde sonuçlandırıl(a)mamıştır (Çelik, 2017: 209).

¹⁸ Mefar İlaç’ta TİS İmzalandı. <https://www.petrol-is.org.tr/haber/mefar-ilacta-tis-imzalandi-11098> (Erişim Tarihi: 25.04.2020)

¹⁹ Beverly Silver, Emeğin Gücü (2015: 70-106) kitabında “İşyeri Pazarlık Gücü” kavramına yer vermiştir. Silver, ABD, Batı Avrupa, Güney Afrika ve Brezilya’da metal, maden, otomotiv sektörlerinde çıkılan grevlerin etkili olmasını, üretimin yapıldığı işyerlerinin yığın üretim yapan ve sektörel olarak önemli işyerleri olmasına bağlamaktadır. Kritik öneme sahip işyerlerinde alınan grev kararının etkili olacağını ve işçilerin olumlu kazanımlar elde edebileceğini belirtmektedir. Emeğin Gücü (2015) kitabında, otomotiv sektörünün yıllar içerisinde üretim yerlerinin değiştiğini ama üretimin yeni başladığı ülkelerde belirli zaman sonrasında grevlerin gerçekleşebileceğini ve etkili olacağını belirtmektedir. Çalışmamız da grev ertelemesi sonrası mücadele yöntemi benimsenen Cam ve Metal sektörlerinde üretimin yapısı ve yapılan işin gereği iş durdurma gibi uygulamalar işletmelerde grev etkisi yaratabilmektedir. Bu bağlamda, Kristal-İş ve Birleşik Metal-İş Sendikalarının grev erteleme kararı sonrası mücadele yöntemini seçme nedeni esasen işyeri pazarlık düzeylerinin yüksek olmasıdır.

günlük fiili grev uygulanmış ve grev erteleme kararına rağmen grevlerini devam ettirmişlerdir (Çelik, 2017: 211). Birleşik Metal-İş Sendikası ve EMİS bu süre zarfında toplu görüşmeleri yeniden başlatma kararı alarak bu görüşmeler sonrasında toplu iş sözleşmesi imzalanmıştır²⁰.

²⁰ Daha geniş bilgi için: http://www.birlesikmetal.org/etkinlik/etkinlik_2017_1.htm (Erişim Tarihi: 25.04.2020)

Tablo 3. 6356 Sayılı Yasa Döneminde Grev Ertelemelerine Yönelik Sendikaların Mücadeleleri

Erteleme Tarihi	İşyeri/İşletme	Sendika	İşçi Sayısı	Mücadele Yöntemi	Yargıya Sonucu	Başvurma	TİS İmzalayan Taraf	TİS İmzalanma Tarihi
27.06.2014	Şişecam	Kristal-İş	5.800	Mahkeme-Direnış	RET		Kristal-İş	28.08.2014
24.07.2014	Çayırhan Kömür İşletmeleri	Türkiye Maden-İş	1.500	Mücadele/ Direniş (Toplu iş bırakma)	Bilinmiyor		YHK	Bilinmiyor
30.01.2015	MESS Grup TİS	Birleşik Metal-İş	15.000	Mahkeme- Mücadele/ Direniş	Cevap Yok - (Süre aşımı sonrası RET)		YHK	28.05.2015
18.01.2017	Asil Çelik	Birleşik Metal-İş	674	Mahkeme	RET		YHK	18.05.2017
20.01.2017	EMİS Grup TİS	Birleşik Metal-İş	2.200	Mücadele/ Direniş	Başvuru Yok		Birleşik Metal-İş	23.01.2017
20.03.2017	Akbank	Banksis	14.000	YHK Hazırlanma	Başvuru Yok		YHK	22.06.2017
22.05.2017	Şişecam	Kristal-İş	6.500	Mücadele/ Direniş	Başvuru Yok		Kristal-İş	08.06.2017
05.06.2017	Mefar	Petrol-İş	500	Masaya Geri Dönme	Başvuru Yok		Petrol-İş	07.06.2017
26.01.2018	MESS Grup TİS	Birleşik Metal-İş, Çelik-İş, Türk Metal Sendikası	130.000	Mücadele/ Direniş Kararı	Başvuru Yok		Birleşik Metal-İş, Çelik-İş, Türk Metal Sendikası	30.01.2018
23.05.2018	Soda Sanayii	Petrol-İş	542	Mücadele/ Direniş	Başvuru Yok		Petrol-İş	05.08.2018
08.01.2019	İZBAN	Demiryolu-İş	320	Masaya Geri Dönme	Başvuru Yok		Demiryolu-İş	10.01.2019
TOPLAM	11 Grev Ertelemesi		177.036					

TİS: Toplu İş Sözleşmesi, **YHK:** Yüksek Hakem Kurulu, **MESS:** Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası

Kaynak: Çelik, 2017, DİSK, Çalışma Raporu 2017; <http://www.madenis.org.tr/haber-duyuru-1/grevi-ertelenen-ve-direnen-park-iscilerine-ziyaret-393.html>; <http://www.madenis.org.tr/tr/haber-duyuru-4/grev-hakkimiz-engelleniyor-532.html> <http://www.kristalis.org.tr/yeni/?p=12880>; <https://www.petrol-is.org.tr/haber/mefar-ilactatis-imzalandi-11098>; <http://banksis.org.tr/>; “Grev Yasağına Rağmen, Grevle Kazandık”; http://www.birlesikmetal.org/etkinlik/etkinlik_2017_1.htm, <http://mess.org.tr/tr/haberler/messin-teklifiyle-uzlasma-saglandi-kazanan-turkiye-oldu/>; Resmi Gazete’den derlenmiştir,

Bir diğ er örnek ise, 2017 yılı içinde bir diğ er mücadele kararı ise Şişecam fabrikalarında gerçekleşmiştir. Kristal-İş Sendikasının, Şişecam A.Ş ile yürüttüğü toplu pazarlık sürecinin sonunda Kristal-İş Sendikası tarafından grev kararı alınmıştır. Kristal-İş Sendikası tarafından alınan grev kararı 22 Mayıs 2017 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan Bakanlar Kurulu kararınca Milli Güvenliğı bozucu niteliğı gerekçe gösterilerek 60 gün süre ile ertelenmiştir. İşçi sendikası grev ertelemesinin ardından örgütlü oldukları fabrikalarda mücadele kararı almıştır. Sendika ve işçilerin ortak kararıyla işçiler her vardiya değışiminde 1 saat üretimi durdurma, vardiya sonrası fabrikayı terk etmeme, fabrika içi slogan atma (“şalter inecek bu iş bitecek”) gibi mücadele yöntemleri uygulamıştır. Kristal-İş Sendikası üyesi işçilerin 12 günlük mücadelesi sonrası uyuşmazlık tarafların anlaşması son bulmuştur²¹.

Yukarıda sözü edilen örneklerden sendikaların mücadele kararı almasının temel nedeninin esasen; tahmini olarak 4-5 ay boyunca yürütülen toplu pazarlık sürecinde anlaşma yanlısı olmayan işverene karşı grev silahına benzer bir yöntemle mücadele etmektir. Sendikaların işverenlere sunduğı tekliflere karşı anlaşmazlık tavrından vazgeçirilerek anlaşmanın en hızlı biçimde çözümlenmesi hedeflenmiştir.

Grev ertelemelerine karşı işçi sendikalarının uyguladığı/zorunlu kaldığı yöntem ise Yüksek Hakem Kurulu’na başvurmaktır. 2015 yılında MESS grup toplu iş sözleşmesi ve 2017 yılında Akbank ve Asil Çelik grevlerinin ertelemesinde olduğu gibi toplu pazarlık yetkisi bulunan Birleşik Metal-İş ve Banksis sendikaları toplu pazarlık dönemi ve 60 günlük erteleme süresi sonunda işveren gruplarıyla anlaşma sağlanamamış ve erteleme süresinin sonunda yetki kaybı olmaması için işçi sendikaları YHK’na başvurmak zorunda kalmışlardır.

6. ULUSLARARASI ÇALIŞMA ÖRGÜTÜ’NÜN GREV HAKKININ SINIRLANDIRILMASINA YÖNELİK GÖRÜŞÜ

Ulusal ve uluslararası düzenlemeler bağlamında güvence altına alınmış olan grev hakkı sınırsız bir hak değildir. Grev hakkının bazı koşullarda sınırlandırılabilceğı veya kullanılmasının sakıncalı olabileceğı ve bu sınırlandırmanın da taraflarca makul bulunması gerektiğı kabul edilmektedir (Talas, 1997: 365-366; Gülmez, 2013: 89). Grev hakkının kısıtlanması konusunda Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Sendika Özgürlüğü Komitesi; zorunlu hizmetler kapsamına alınan işyerleri veya işkollarında grev hakkının sınırlandırılabilceğini kabul etmektedir. Bu bağlamda hastane hizmetleri, elektrik hizmetleri, su temin hizmetleri, telefon hizmetleri, polis ve silahlı kuvvetler, itfaiye hizmetleri, okul çağındaki çocuklara yemek temini ve okulların temizliğı, hava trafik kontrol hizmetleri Sendika Özgürlük Komitesi tarafından zorunlu hizmetler kapsamında değerlendirmektedir (Çelik, 2008: 97; Sur, 2016: 1027). ILO Sendika Özgürlük Komitesi zorunlu hizmetler kapsamı dışında kalan işkolları veya işyerlerinde grev yasaklamalarının ve sınırlandırmalarının kolektif sendika özgürlüğü hakkını ihlal edeceğı ve engelleyeceğı görüşünden hareket etmektedir.

ILO konferanslarında, Türkiye’de kapsamı son derece geniş olan grev yasakları ve adeta fiili yasaklama halini alan grev erteleme uygulamaları sıkça eleştiri konusu olmaktadır (Gülmez, 2011: 323). Üstelik çağdaş normlara uyum ve ILO’ nun bu konudaki eleştirileri dikkate alınarak hazırlandığı ifade edilen 6356 sayılı kanun döneminde de bu konuya ilişkin eleştirilerde bir değışiklik olmamıştır. Zira 2821 sayılı kanunda yer alan grev ertelemesine ilişkin hükümler 6356 sayılı yasanın kabulü sırasında da varlığını korumuştur. Öyle ki; 6356 sayılı kanunda grev hakkı üç aşamalı biçimde kısıtlanmaktadır. Bu kısıtlamalar; sürekli grev yasakları (m.62/1), geçici grev yasakları (m.62/2), Cumhurbaşkanlığı kararıyla grev erteleme (m.63) biçimde sıralanabilir.

²¹ “Zafer Direnen Emekçinin Oldu” , <http://www.kristalis.org.tr/yeni/?p=13592>, (Erişim Tarihi: 03.04.2020).

6356 Sayılı Kanununun 62.maddesinde ILO' nun zorunlu hizmetler kapsamına aldığı iş kolları veya işyerlerinin tamamına yakını grev yasakları bölümünde yer almaktadır. Yasak kapsamında olmayan “doğal gaz, petrol üretimi, tasfiyesi ve dağıtımı ile nafta veya doğalgazdan başlayan petrokimya işleri” ise ILO Sendika Özgürlük Komitesi tarafından belirtilen zorunlu hizmetler kapsamına girmemektedir.

Grev hakkını sınırlandıran bir diğer müdahale aracı olan grev ertelemeleri ülkemizde gerçekleşen Cam, Lastik, Metal işkollarındaki grev ertelemelerine yönelik eleştirilere konu olmuştur²². ILO Sendika Özgürlük Komitesi 98 Sayılı Sözleşme çerçevesinde örgütlenmeyi ve grev hakkının kullanılabilmesini savunmaktadır. ILO grev ertelemesi uygulamasını gerçekleştirecek güç olarak ise siyasi otorite yerine sosyal *tarafaların üzerinde uzlaşa sağlamış olduğu bağımsız bir kurul tarafından alınması gerektiğine* vurgu yapmaktadır (Çelik, 2008: 98).

7. SONUÇ

Türkiye’de grev hakkı bazı yıllarda kesintiye uğramakla beraber 1961 yılından itibaren anayasal bir hak olarak varlığını korumaktadır. Grev hakkını düzenlemek için çıkarılmış olan 275, 2822 ve 6356 sayılı yasa dönemlerinde bu hakkı sınırlayan ve kısıtlayan pek çok hüküm yer almıştır. Üç yasa döneminde de grev hakkını kısıtlayan düzenlemelerin başında grev erteleme uygulamaları gelmektedir. Bu bağlamda işçi sendikası tarafından alınmış olan grev kararı yasa koyucu tarafından yasada yer alan gerekçelere dayanarak kimi zaman kısıtlamaya maruz bırakılmıştır.

İthal ikameci büyüme politikalarının uygulandığı 1963-1980 dönemlerinde yüksek ve istikrarlı büyüme oranlarına bağlı olarak sosyal alanda da önemli gelişmeler kaydedilmiştir. İstikrarlı büyüme çalışanların bir yandan daha yoğun bir biçimde sendikalaşmasına diğer yandan ise gelirden daha adil bir biçimde pay almalarına da olanak tanımıştır. Bu dönemde verimlilik artışı ile ücret artışı neredeyse eş değer düzeyde gerçekleşmiştir. 275 sayılı TİSGLK'nın uygulandığı bu dönemde dönemin ekonomik ve sosyal politikaların doğal sonucu olarak yüksek grev yoğunluğu ve grev ertelemeleri söz konusu olmuştur. 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile yeni bir ekonomik sürece giren Türkiye’de bu ekonomik yapı ile uyumlu bir sosyal yapı gereksinimi toplu iş hukuku alanında yeni bir yasal düzenlemeyi zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda 1983 yılında yürürlüğe girmiş olan 2822 sayılı kanun bir önceki 275 sayılı kanun ile karşılaştırıldığında grev kararı almayı zorlaştıran ve grev erteleme uygulamalarının kapsamını genişleten bir nitelik kazanmıştır. Bu gelişmenin temel gerekçesi ise 2822 sayılı kanunun sendikalaşma, toplu sözleşme ve grev hakkının kullanımına yönelik kısıtlayıcı hükümler içermesidir. Bu dönemin diğer bir özelliği ise grev ertelemelerine yönelik çıkarılan kararnamelerin birden çok işyerlerini/işletmelerini kapsayacak şekilde gerçekleştirilmesidir. Yeni liberal politikaların çalışma ilişkileri alanına ilişkin en önemli etkisi 2822 sayılı kanun ile ifade edilebilir. Bir başka ifade ile bu yasa dönemi ekonomik, sosyal ve siyasal dönüşümü de yansıtmaktadır. 1980’li yılların ortasından itibaren gündeme gelen özelleştirme politikaları ve sendikasızlaştırma uygulamaları grev erteleme kararlarına yansımıştır. Nitekim özelleştirmeler sonucu Türkiye’de sendikal hareketin ağırlıkta bulunduğu kamu sendikacılığı güç kaybederken özelleştirilen işyerlerinde/işletmelerde sendikasızlaştırma uygulamaları da hız kazanmıştır. Bu doğrultuda 2000’li yıllardan itibaren grev ertelemelerinin de özel sektör ağırlıklı niteliği ön plana çıkmıştır.

Grev ertelemelerine gerekçe olarak gösterilen, milli güvenlik ve genel sağlık (büyükşehir belediyelerinin şehir içi toplu taşıma hizmetleri ve bankacılık hizmetlerinde

²² Kristal İş Sendikası, Şişecam grev ertelemesini ILO’ ya taşımış ve ILO da gerekli çalışmaları yaparak hak ihlali sonucuna ulaşmıştır. Daha ayrıntılı incelemek için bkz. “ILO sendikamızın ertelenen grevi konusunda hükümeti haksız buldu: Erteleme hak ihlali” (<http://www.kristalis.org.tr/yeni/?p=13016> Erişim tarihi 05.04.2020)

ekonomik veya finansal istikrarı bozucu) kavramlarının muğlak anlamlar taşıması nedeniyle hukuki düzeyde pek çok tartışmaya neden olduğu da bilinmektedir. Nitekim milli güvenlik ve/veya genel sağlığı bozucu nitelik taşımayan grevlerin de (grev ertelemelerine konu oluşturmayan) ertelendiği, Danıştay tarafından verilen yürütmeyi durdurma kararlarında da kabul edilmiştir. Bunun da ötesinde Anayasa Mahkemesi tarafından grev hakkının tanınmış olduğu taşımacılık ve bankacılık sektöründeki çalışanların grev hakkının 678 sayılı KHK ile yeniden grev erteleme kapsamına alınmış olması bu hakkın kullanımını kısıtlamış ve Anayasa Mahkemesinin bu konuya ilişkin yeni bir karar almasına yol açmıştır. Bu doğrultuda Anayasa Mahkemesi her iki işkolunda da grev erteleme kararının verilemeyeceği hükmünü bir kez yinelemiştir.

Son yıllarda ise aldıkları grev kararı ertelenen işçi sendikaları Danıştay'a dava açmak ve/veya açmış oldukları yürütmeyi durdurma davasının sonucunu beklemek yerine mücadele yöntemini tercih etmektedir. Benzer biçimde işçi sendikasının grev kararı aldığı işyeri/işletme özelliklerine göre üretimden gelen güçlerini kullanarak, fiili grev, vardiya durdurma ve protesto şeklinde farklı mücadele yöntemlerine yöneldiklerine de sıklıkla rastlanmaktadır.

ILO Sendika Özgürlük Komitesi bir yandan grev hakkının bir sosyal hak olduğu güvence alırken diğer yandan bu hakkın bazı işyeri ve sektörler ile sınırlı kalmak koşuluyla sınırlandırılabilirliğini/kısıtlanabilirliğini de kabul etmektedir. Sendika Özgürlük Komitesi'nin bu kısıtlamaların herkesin etkilenebileceği zorunlu/temel hizmetler içerisinde yer alması gerekliliğine de vurgu yaptığını belirtmek gerekir. Grev hakkını sınırlandırabilecek kurulun ise işçi sendikaları, işveren/işveren sendikaları ve devlet temsilcilerinden oluşan *bağımsız bir* yapıya sahip olması gerekliliği de vurgulanmaktadır. Bağımsız bir yapıya sahip olmayan ve işçi sendikalarının temsil edilmediği bir kurul tarafından alınabilecek grev erteleme kararının, greve çıkmış olan işçi sendikalarının grev hakkının ihlal edilmesi ve işveren karşısındaki pazarlık gücünün zayıflatılması söz konusu olacaktır.

KAYNAKÇA

- Anayasa Mahkemesi [AYM]. Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu Kararına İlişkin Basın Duyurusu. [URL: <http://www.kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/9d7ecb1c-70c5-4b01-9484-5d6b172a18aa?excludeGerekce=False&wordsOnly=False>] internet adresinden 27 Nisan 2020 tarihinde edinilmiştir.
- Anayasa Mahkemesi [AYM]. 14/11/2019 Tarihli ve E: 2018/90, K: 2019/85 Sayılı Kararı. [URL: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/02/20200213-6.pdf>] internet adresinden 20 Mayıs 2020 tarihinde edinilmiştir.
- Aydemir, M. (2001). *Grev Hakkı ve Lokavtın Sınırları*, İstanbul: Selüloz-İş Yayıncılık.
- Banksis. (2017). [URL: <http://www.banksis.org.tr/duyurular/192-akbank-ta-sendika-umudu>] internet adresinden 12 Mayıs 2020 tarihinde edinilmiştir.
- Birleşik Metal-İş. (2017). Grev Yasağına Rağmen, Grevle Kazandık. [URL: http://www.birlesikmetal.org/etkinlik/etkinlik_2017_1.htm] internet adresinden 25 Nisan 2020 tarihinde edinilmiştir.
- Boratav, K. (2016). *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Caniklioğlu, N. (2013). 6356 Sayılı Kanuna Göre Grev Yasakları ve Grevin Ertelenmesi, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 4, 289-316.
- Çelik, A. (2008). Milli Güvenlik Gerekeçli Grev Ertellemeleri, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 3, 87-132.
- Çelik, A. (2010). *Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çelik, A. (2017). Zarf Değiştirdi Mazruf Aynı Kaldı: 6356 Sayılı Yasa Sonrasında Türkiye'de İşçi Sendikacılığı, A. Makal ve A. Çelik (Eds.), *Zor Zamanlarda Emek Türkiye'de Çalışma Yaşamının Güncel Sorunları* içinde (ss. 149-215). Ankara: İmge Kitabevi.

- Çelik, N. (2018). *İş Hukuku*, İstanbul: Beta Yayınevi.
- ÇSGB. (2000), Çalışma Hayatı İstatistikleri 2000. [URL: https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/1282/2000_26-kitap.zip, Grev Yıllar 1. Bölüm] internet adresinden 23 Mart 2020 tarihinde edinilmiştir.
- DİSK. (2017). “Olağanüstü Hal ve Çalışma Yaşamı. [URL: <http://disk.org.tr/wp-content/uploads/2017/07/OHAL-ve-C%CC%A7al%C4%B1s%CC%A7ma-Hayat%C4%B1-DISK-RAPOR-SON.pdf>] internet adresinden 10 Mayıs 2020 tarihinde edinilmiştir.
- Erdut, Z. (2004). Liberal Ekonomi Politikaları ve Sosyal Politika, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2, 11-37.
- Gülmez, M. (2013). 1924’ten 1982’ye Anayasal Sendikal Haklar ve Ulusalüstü Kurullarla Uyumlu ‘Yeni’ Anayasa İçin Öneriler. *V. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu, Bursa*, İstanbul: Petrol İş Yayınevi, 67-98.
- Gülmez, M. (2011). *Uluslararası Sosyal Politika*, Ankara: Hatiboğlu Yayınevi.
- Gündüz, S. & Demir, Ö. (2007). Türkiye’de Grev Ertelemelerinin Yasal Düzeni, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 5(2), 87-89.
- Global News. (2017). [URL: <https://globalnews.ca/news/3488125/quebec-passes-back-to-work-law-to-end-construction-strike>] internet adresinden 19 Nisan 2020 tarihinde edinilmiştir.
- Hekimler, B.U. (2015). Anayasa Mahkemesi’nin Sendikal Haklara İlişkin İptal Kararlarının Genel Bir Değerlendirmesi, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 4, 11-34.
- Hürriyet. (5 Mart 2017). [URL: <http://www.hurriyet.com.tr/calisan-basina-kar-rekoru-akbankin-40385033>] internet adresinden 10 Mayıs 2020 tarihinde edinilmiştir.
- Hürriyet. (23 Mayıs 2018). [URL: <http://www.hurriyet.com.tr/bakanlar-kurulu-petrol-isin-soda-sanayi-grevin-40845393>] internet adresinden 20 Mart 2020 tarihinde edinilmiştir.
- Hürriyet. (8 Ocak 2019). [URL: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/izbandaki-grev-karari-ertelendi-41076064>] internet adresinden 20 Mart 2020 tarihinde edinilmiştir.
- ITUC. (2019). 2019 ITUC GLOBAL RIGHTS INDEX The World’s Worst Countries For Workers. [URL: <https://www.ituc-csi.org/IMG/pdf/2019-06-ituc-global-rights-index-2019-report-en-2.pdf>] internet adresinden 29 Mart 2020 tarihinde edinilmiştir.
- Koç, Y. (1989). *Günümüzde İşçi Sınıfı ve Sendikalar*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Koray, M. (2012). *Sosyal Politika*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Kristal-İş. (2014). 24. Dönem Cam Grup Toplu İş Sözleşmesi İmzalandı. [URL: <http://www.kristalis.org.tr/yeni/?p=12880>] internet adresinden 8 Nisan 2020 tarihinde edinilmiştir.
- Kristal-İş. (2015). Erteleme Hak İhlali. [URL: <http://www.kristalis.org.tr/yeni/?p=13016>] internet adresinden 8 Nisan 2020 tarihinde edinilmiştir.
- Kristal-İş. (2017). Zafer Direnen Emekçinin Oldu. [URL: <http://www.kristalis.org.tr/yeni/?p=13592>] internet adresinden 3 Nisan 2020 tarihinde edinilmiştir.
- Kutal, M. (2004). Türk Toplu Çalışma İlişkilerinin Hukuksal Çerçevesinden Kaynaklanan Bazı Sorunlar. *Yaşam Boyu Sosyal Koruma, I. Ulusal Sosyal Politika Kongresi, 22-24 Ocak 2004, Ankara*, Ankara: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Yayınları, 178-184.
- Maden-İş. (2014). Grevi Ertelenen ve Direnen Park İşçilerine Ziyaret. [URL: <http://www.madenis.org.tr/tr/haber-duyuru-4/grevi-ertelenen-ve-direnen-park-iscilerine-ziyaret-538.html>] internet adresinden 20 Nisan 2020 tarihinde edinilmiştir.
- Maden-İş. (2014). Grev Hakkımız Engelleniyor. [URL: <http://www.madenis.org.tr/tr/haber-duyuru-4/grev-hakkimiz-engelleniyor-532.html>] internet adresinden 20 Nisan 2020 tarihinde edinilmiştir.
- MESS. (2018). MESS’in Teklifiyle Uzlaşma Sağlandı. [URL: <http://mess.org.tr/tr/haberler/messin-teklifiyle-uzlasma-saglandi-kazanan-turkiye-oldu>] internet adresinden 30 Nisan 2020 tarihinde edinilmiştir.
- Özveri, M. (2013). *Türkiye’de Toplu İş Sözleşmesi Yetki Sistemi ve Sendikasılaştırma (1963-2009)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Sosyal Politika Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara: Legal Yayıncılık.

- Petrol-İş. (2017). [URL: <https://www.petrol-is.org.tr/haber/mefar-ilacta-tis-izmalandi-11098>] internet adresinden 23 Nisan 2020 tarihinde edinilmiştir.
- Resmi Gazete. (07 Haziran 1963). Sayı numarası: 11422. [URL: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11422.pdf>] internet adresinden 23 Nisan 2020 tarihinde edinilmiştir.
- Resmi Gazete. (20 Şubat 1985). Sayı numarası: 18672. [URL: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18672.pdf>] internet adresinden 23 Nisan 2020 tarihinde edinilmiştir.
- Resmi Gazete. (10 Ağustos 1990). Sayı numarası: 20601. [URL: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20601.pdf>] internet adresinden 23 Nisan 2020 tarihinde edinilmiştir.
- Resmi Gazete. (27 Ocak 1991). Sayı numarası: 20768. [URL: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20768.pdf>] internet adresinden 23 Nisan 2020 tarihinde edinilmiştir.
- Resmi Gazete. (11 Kasım 2015). Sayı numarası: 29529. [URL: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/11/20151111.pdf>] internet adresinden 25 Nisan 2020 tarihinde edinilmiştir.
- Resmi Gazete. (22 Kasım 2016). Sayı numarası: 29896. [URL: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/11/20161122-2.htm>] internet adresinden 25 Nisan 2020 tarihinde edinilmiştir.
- Silver, B. (2015). *Emeğin Gücü*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Sur, M. (2016). Grev, Toplumsal İhtiyaçlar ve Asgari Hizmet, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 74, 1025-1042.
- Talas, C. (1997). *Toplumsal Ekonomi*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Tayanç, T. (1980). Geciktirilen Grevler Üstüne Bir Değerlendirme, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 7 (1-2), 67-97.
- Topalhan, T. (1999). Türk İş hukukunda Grev Ertelemesi ve Uygulamaları, *Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, 17-39.
- Urhan, B. & Çelik, S. (2010). Türkiye’de Sistemin “Milli Güvenlik” Algısı ve Bunun İşçi Hareketleri Ve Sendikacılık Faaliyeti Üzerindeki Etkisi, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2, 109-140.
- World Socialist Web Site. (31 Mayıs 2017). [URL: <https://www.wsws.org/en/articles/2017/05/31/quebm31.html>] internet adresinden 19 Nisan 2020 tarihinde edinilmiştir.
- Yorgun, S. (2013). Sosyal Politika Açısından 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 4, 357-380.
- 1961 Anayasası. (1961). [<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi>] internet adresinden 20 Nisan 2020 tarihinde edinilmiştir.
- 1982 Anayasası. (1982). [<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>] internet adresinden 21 Mart 2020 tarihinde edinilmiştir.

T. W. ROBERTSON'S CASTE: A BRIDGE BETWEEN VICTORIAN AND REALIST THEATRE

T. W. ROBERTSON'İN CASTE ADLI OYUNU: VİKTORYA TİYATROSU VE GERÇEKÇİ TİYATRO ARASINDA BİR KÖPRÜ

Sibel İZMİR*

Abstract

Thomas William Robertson (1829-1871), who is a Victorian playwright, made use of melodramatic techniques in his plays just like his contemporaries. The basic aim in melodramatic plays, which are marked by a tight plot structure, exaggerated characters and sensational events, is undoubtedly to move audience members emotionally. As an inevitable result of this aim, most playwrights attempted to make audiences be affected by the events in the play rather than showing an effort to reflect the realities of their time. Although in his plays Robertson embraced most of the techniques mentioned, he possessed a significant characteristic which differentiated him from most of his contemporaries; Robertson went beyond his time's dramatic conventions and added realist and naturalist elements in his plays. In this respect, it can be said that Robertson's plays carried the quality of being a bridge between Victorian theatre and realist theatre. The aim of this study is to investigate Robertson's theatre career and the novelties he brought to Victorian theatre and to show how and to what extent he succeeded in being a precursor of British Realist Theatre in his play *Caste* written by the playwright in 1861.

Keywords: T. W. Robertson, *Caste*, Victorian theatre, melodramatic plays, British realist theatre

Öz

Viktorya dönemi oyun yazarlarından biri olan Thomas William Robertson (1829-1871), tiyatro oyunlarında tıpkı çağdaşları gibi melodramatik yöntemlerden faydalanmıştır. Sıkı bir olay örgüsü, abartılı karakterler ve sansasyonel olayların hüküm sürdüğü melodramatik oyunlarda temel amaç hiç şüphesiz seyirciyi duygusal anlamda etkilemektir. Bu amacın kaçınılmaz sonucu olarak çoğu yazar, içinde yaşadığı çağın gerçeklerini yansıtmaya çabasından çok seyircinin oyunda yer alan olaylara kapılıp giderek heyecanlanmasını sağlamaya çalışmıştır. Her ne kadar Robertson, içinde yaşadığı çağın bir sonucu olarak sözü edilen yöntemleri benimsemişse de bir oyun yazarı olarak onu çağdaşlarının pek çoğundan farklı kılan çok önemli bir özelliğe sahiptir; Robertson bahsedilen tekniklerin ötesine geçip oyunlarına gerçekçi ve natüralist öğeler eklemiştir. Bu açıdan bakıldığında, Robertson'ın oyunlarının Viktorya dönemi tiyatrosundan gerçekçi tiyatroya uzanan bir köprü niteliği taşıdığı söylenebilir. Bu çalışmanın amacı, Robertson'ın tiyatro kariyerini ve Viktorya dönemi tiyatrosuna getirdiği yenilikleri ele almak ve yazarın 1861 yılında yazdığı *Caste* adlı oyununun gerçekçi Britanya Tiyatrosunun öncüsü olmayı nasıl ve ne ölçüde başardığını göstermektir.

Anahtar Kelimeler: T. W. Robertson, *Caste*, Viktorya dönemi tiyatrosu, melodramatik oyunlar, gerçekçi Britanya tiyatrosu

* Dr. Öğr. Üyesi, Atılım Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı, Ankara-Türkiye, sibel.izmir@atilim.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7821-6328

INTRODUCTION

Poor Thomas Robertson—it is, even today, the universal phrase of sorrow and affection that is used in speaking of him; of affection, because they who love the stage easily allow good fellowship to become a legend; of sorrow, because fate seemed always to have a blow prepared for Robertson while he lived ... (Emeljanow 1987: 90)

These lines, written by an unnamed drama critic of the *Times* to mark the centenary on 9 January 1929 of Robertson's birth, clearly show how exceptional the life and career of Thomas William Robertson was. He was born in 1829 into a family with a theatre background and his formal education finished at the age of twelve. He began practising writing plays soon. Being a product of Victorian era, Robertson was surely making use of melodramatic conventions in his drama. He was one of those playwrights who was naturally keen on producing well-made plays. A well-made play is a genre of drama popular in particularly the second half of the nineteenth century which has a tight plot structure, a keen emphasis on exposition of events happening before the action of the play. There is usually an emotional climax containing a revelation of a secret. Although Robertson is most often labelled as a Victorian playwright who remained loyal to melodramatic conventions, he still “made many innovations in his dramas, particularly in terms of realistic or naturalistic convention” (Wolfreys, Womack, and Robbins 2014). This article aims to explore how and to what extent Robertson and his play *Caste* have succeeded in becoming a precursor of British Realist Theatre.

ROBERTSON'S LIFE, WORK AND CAREER

Being the eldest child, Robertson joined his family's company as a handyman where he managed the box office, performed juvenile roles and acted as a prompter. Because of his father's insistence, he learned French. Victor Emeljanow points out that Robertson's life consisted of a series of professional setbacks and disappointments especially from 1849 to 1860 (1987: 90). He was employed as a translator of French plays by a publisher named T. H. Lacy. In the meantime, he tried to write his original material. He also tried to earn money by performing secondary roles at various minor theatres around London. Later, he called all these his 'starving engagements'. In 1856, he got married to Elizabeth Burton who was an actress. In the following two years, Robertson and his wife performed together throughout the provinces of England and Ireland. It was in 1858 that Robertson made the decision of devoting himself solely to writing. As Emeljanow informs: “While his wife continued to act, he wrote feverishly: articles for magazines like *Illustrated Times* and *Fun*, comic songs on commission, and plays, many of which were destined never to be performed” (1987: 94).

Robertson's short farce entitled *The Cantab* brought him not only a reasonable success in 1861 but also to the attention of the literary Bohemians of the London club world. His contributions to some journals had already introduced him to the world of journalists. He was introduced to E. A. Sothorn who was a comedian. Robertson always felt indebted to Sothorn since it was him who acted the life of David Garrick very effectively and contributed to the success of Robertson due to the fact that *David Garrick* was adopted from French into English by Robertson himself (Emeljanow 1987: 94). However, soon Robertson began to believe that in order to be theatrically successful, a playwright had to tailor his dramatic cloth according to the abilities of a specific actor. Therefore, he started to work on a play that would offer scope for Sothorn's talents and the result was *Society* staged in 1865. All this, however, did not satisfy Robertson and his wife's death at the age of twenty-nine made him even worse. One of his friends, H. J. Byron, who was a successful writer and journalist, told about Robertson's

pessimistic mood to Marie Wilton in order to help his friend. Wilton was the manager of the Prince of Wales Theatre in London and so began the intimate relationship between Robertson and the Prince of Wales Theatre that was to bring fame to both parties. Following *Society, Ours* in 1866 and *Caste* in 1867 were written by the playwright. By 1867, he was a popular playwright. A touring company was established to play Robertson's major successes and it travelled for the next seventeen years with *Caste* as the centrepiece. During one of his holidays to Germany, he married Rosetta Feist and wrote his next play for the Prince of Wales titled *Play* which opened in 1868. Among his other renown plays, *A Night's Adventure, Home, School, Dreams, Progress, Birth, The Nightingale, M.P.* and *War* can be counted. Since he was diagnosed with bronchitis by the end of 1869 and had one year left to live, he wrote as much as he could in order to guarantee his family some financial security. He died in 1871 at the age of forty-two (Emeljanow 1987: 95-96).

In his very short life, the importance of Prince of Wales Theatre in Robertson's life is worth mentioning. The same is true for the Prince of Wales Theatre as well. The story of the theatre in question begins with a remarkable female manager named Marie Wilton. She was actually acting as a boy in plays and was tired of it since she was sometimes disillusioned by what she saw in the audience: "My heart sank! Some of the occupants of the stalls were engaged between the acts in devouring oranges, and drinking ginger-beer. Babies were being rocked to sleep, or smacked to be quiet, which proceeding, in many cases, had an opposite effect!" (in Booth 1991: 52). Thus, management of a theatre would be an escape for her.

In such an environment and with such a profile of audiences, Marie Wilton was willing enough to change the situation: She tried to exclude this sort of popular audience from her renovated theatre and the price of stalls rose six hundred per cent. In 1867 she married Squire Bancroft who was an actor in her company. After their marriage, Mr. Bancroft took the responsibility of the management to a great extent. As Michael Booth puts, the burlesques and comediettas with which the theatre opened were replaced by Thomas Robertson's comedies, which were sufficient enough for the Bancrofts for twenty years and interestingly enough there "never was a Victorian management more dependent upon the work of one writer" than Bancrofts (1991: 52-53).

The Prince of Wales Theatre was a small theatre when considered by mid-Victorian urban criteria. It had a seating capacity of about eight hundred. The Bancrofts stayed in this theatre for fourteen years and were highly accomplished with their techniques of attracting the attention of audiences to a comfortable, well-run house performing well-rehearsed and well-acted comedies with an emphasis on the drawing room. As Booth refers: "The *Times*, reviewing Robertson's *M.P.* in 1870, noted that the actors are 'almost at arm's length of an audience who sit, as in a drawing room, to hear drawing room pleasantries, interchanged by drawing-room personages' (25 April 1870)" (1991: 53). When the Bancrofts became aware of the fact that the Prince of Wales had a very small capacity, they decided to take a larger and more central theatre and thus bought the Haymarket with double seating capacity. At the Haymarket, their success in economic terms even doubled and it was only after five years that they retired (Booth 1991: 53).

The relation between Robertson and the Bancrofts was actually on a mutual advantageous basis. Robertson knew the theatre inside out and the Bancrofts were wise enough and glad to entrust him with the stage management of his own plays. On the part of Robertson, it can be said that he was at ease with the Bancrofts since he was most of the time free in creating his own style and novelties. Robertson's comedy includes all the important thematic material and much of the style of a previous generation of Victorian comedy (which inherited much of it from pre-Victorian dramatists) such as:

the animosity between a new emerging moneyed class and an old aristocracy or land-owning gentry, money, social aspiration, romantic love, the co-existence of the pathetic, the melodramatic and the comic, the idealisation of the Victorian womanhood, and a marked reluctance to explore social and moral issues with any real depth or seriousness [...]. What *was* new in Robertson was a delicacy and restraint in the handling of the inevitable love scenes and in much of the dialogue, although he could write a wildly emotional passage with the best of them. Also novel was his simple domesticity and the attractive goodness of perfectly ordinary characters. (Booth 1991: 182)

Critical opinion about Robertson's plays has always been controversial: While he was regarded as the most influential dramatist in the English theatre for fifteen years after his death, he was also considered especially by critics and playwrights led by Henry Arthur Jones as a writer who lacked serious intellectual values in his plays. Again, as far as Daniel Barrett is concerned, while E. B. Watson elevated Robertson to the status of a major playwright in his seminal study entitled *Sheridan to Robertson*, some other critics attempted to discount Robertson's plays questioning his innovations. Barrett, in his exclusively researched book *T. W. Robertson and the Prince of Wales Theatre*, goes on his account of the critical background on Robertson as follows:

Robertson suffered from hyperbole on the part of both his admirers and detractors. Influential critics like Clement Scott, with a highly selective view of theatre history, equated Robertson's plays with a renaissance of English drama, a beacon of light and hope amid the prevailing darkness. Writers like Jones and Bernard Shaw corrected this favourable impression by judging Robertson against the themes and standards of the New Drama of the nineties. The most common critical stance has been to view Robertson as a revolutionary writer, a notion encouraged by the sympathetic portrait of Tom Wrench (for whom Robertson served as a model) in Pinero's *Trelawny of the Wells* (1898). (1995: 1-2)

As a matter of fact, whatever criticism Robertson received from scholars or audiences, positive or negative, the wisest way to understand him and his plays would be possible by remembering the fact that he was a dramatist in the Victorian era. Therefore, it is impossible to think of his plays independent of the cultural and theatrical environment in which they were produced. According to George Rowell:

In nineteenth-century England the audience shaped both the theatre and the drama played within it, [...]. Polite society, when patronized the theatre at all, favoured the opera; a large section of that society, however shunned the theatre altogether" (1978: 1). Rowell also informs that the playwright's place in the Victorian theatre was not different from the place of a handyman to the company. He was there to make a performance possible (rather than the company to interpret his work to an audience). Thus, the audience and dramatist being hand-in-hand was what made the evolution of the Victorian theatre possible. "As the audience's behaviour improved, so did the playwright's position. (Rowell 1978: 2)

However, there is no doubt that drama in the mid-nineteenth century, in which Robertson took his place, was unable to produce any great dramatist like Ibsen. Ernest Reynolds argues this point by giving reasons regarding the pre-Victorian atmosphere: "The dramatists were in the grip of hostile cultural and theatrical conditions. A new uneducated public was growing up which demanded pageantry and brilliant exhibition of stagecraft to relieve the drabness of industrial life" (1965: 1). Besides, there was a great increase in the number of theatres and 'hack dramatists' who were made responsible to write tragedy or farce to immediate order. It

is therefore apparent that “the whole trend of Victorian literary expression was hostile to dramatic development because its intellectual background was not of the kind from which drama springs” (Reynolds 1965: 2). Reynolds wholeheartedly believes that there was not any ‘real’ dramatist in the Victorian era until Robertson emerged (with the production of *Society*) who “inaugurated the realism which cleared the stage for modern drama” (1965: 2). One, however, should not forget that, apart from the hostility of the intellectual background to the dramatic development, there were other things: legal control of the theatres, the restraints which were imposed, the improvements in stage effect which resulted in drama’s keeping itself in the background, and the audiences as a half-illiterate crowd (Reynolds 1965: 25-26).

In such a period when the audience, managers and playwrights were in the full grip of melodramatic conventions, Robertson and Bancroft developed a kind of naturalistic staging. Actually, there was a break with the Georgian theatre now. For example, the accuracy of the kitchen tea party in *Caste* led the critics to name Robertson’s plays as “cup and saucer comedy”. What Robertson actually attempted to do was to “convey delicate emotions that dialogue alone could not provide” (Courtney 1982: 171). It is true that Robertson is a true Victorian in the traditional sense. He may be considered sentimental and even artificial. However, he was able to take “the audience of his time as far as they could go. He got rid of the black villains and distressed maidens” (Courtney 1982: 171). Richard Courtney is also of the opinion that his plot construction is perfect and he is able to combine “a keen power of observation and an acute sense of theatre” (1982: 171).

CASTE

Obviously, one of the plays which brought fame to Robertson is *Caste* which was based on the plot of Robertson’s short story titled “The Poor Rate Unfolds a Tale” published in 1866. It is still unknown whether Robertson wrote the story as a draft for his play script or the idea of adapting the story into a stage comedy appeared later. Barrett, like many other critics, argues that Robertson, in his short story, borrowed partially from Thackeray’s *Vanity Fair*, and therefore *Caste* can be regarded as Robertson’s tribute to and partial dramatization of that novel with major changes, though (1995: 112).

Caste is a three-act play which revolves around one main plot. As the title suggests, *Caste* is a play in which the theme of caste and class division in the Victorian society is handled. Although the play “only partially challenges the status quo” (Epplett 2017: 173) speaking on the caste system was something brave when Victorian theatre is considered. The play has characters who are classified according to their social and economic status: Esther and Polly are two sisters from the lower class and work as dancers with a drunken father, Eccles. Polly’s sweetheart, Sam, also belongs to the same class. The aristocracy group consists of George D’Alroy, who is madly in love with Esther, his friend Captain Hawtree and Marquise de St. Maur, D’Alroy’s mother. Actually, this is a situation “constantly explored and varied in melodrama. To balance this view, George’s friend, Captain Hawtree, offers a far more cynical and worldly attitude which he vindicates by referring to Esther’s father, Eccles” (Emeljanow 1987: 19). The play takes place in a circular setting: It begins in the Little House of Esther in Stangate and this time span is referred to as “courtship”. After a lapse of eight months, Act II takes place in the Lodgings in Mayfair and is referred to as “matrimony”. The last act is set again in Stangate after one year has passed and is called “widowhood”. The readers, if not the audiences, are thus, able to guess the plot structure of the play from the very beginning: Ester will marry George and lose him. This is what almost happens: Speaking plotwise, the play proceeds fast. George, in spite of Hawtree’s warnings about the dangers of inter-class marriages, decides to get married to Esther upon the arrival of a letter showing that she will

have to leave Stangate for Manchester to earn more money. Forgetting all his conversation with Hawtree on the issue of caste, George proposes to Esther without thinking of his mother's possible reactions. But the act does not end in this moment of happiness. The door is open, and a drunken Eccles comes into the room. In Act II, Esther, who is a lady now, seems happy as opposed to George, who is in low spirits. It is soon revealed that George is about to leave for India on military duty and is not strong enough to let Ester know about this situation. Act II has comical scenes especially when George's mother arrives without advance notice. George finds himself trying to hide his wife upstairs together with Polly. There arises a tension when George's mother constantly attempts to utter words of his son's bravery in leaving the place. George becomes really nervous and excited about the situation fearing that Esther will hear his mother. Funnier is the scene when Eccles appears with Sam. After the realization of the Marquise that his son has been married to a lower-class poor dancer, she leaves. In Act III, the audience watches a mournful Esther who has lost her husband, back in her poor house, together with her newly-born baby boy. Her condition has even worsened, and she is seen extremely sorrowful. She is also exposed to her father's financial irresponsibility and her sister's noisiness. She becomes vexed when George's mother suddenly arrives, upon the letter of Eccles, and proposes her to give her the baby for the future of the child. Then, all of a sudden, it is revealed that George is not dead since he reappears. The play ends with everyone being overjoyed about George's reappearance and the Marquise's promising suggestion to Esther: "My dear daughter, we must forget our little differences" (Robertson 1972: 404). In this play, class war is presented in essentially comic terms. Therefore, it seems harmless and acceptable. As Barrett comments, *Caste* is a happy-ending comedy "not without moments of pathos and sentiments, but with many scenes of great humour leading slowly but inexorably towards his finest climax" (1995: 114).

The coming signs of realism in *Caste* are what a great number of critics agree. Oscar Brockett in his *History of the Theatre* asserts:

The distinctive Robertson-Bancroft style—a form of domestic realism—first appeared with *Caste*. While several earlier producers had emphasised realistic visual detail, they had used spectacle primarily as embellishment. In Robertson's plays, on the other hand, character and stage business are inseparable, for the attitude and emotions of his personages are revealed primarily through the minutiae of everyday life. Without spectacle Robertson's plays scarcely exist, and the printed versions require lengthy and detailed stage directions to be comprehensible. They marked the advent of a new kind of realism. (1987: 511)

According to Courtney, the major dramatic event of the 1860s was the dramatization of Robertson's comedies. His plays were about "real people of the time in real situations" (1982: 168). As Courtney explains, naturalism (which Courtney seems to use interchangeably with realism) began with Robertson's plays: "real knobs on real doors, real carpets on the floor, real curtains at the window, and the correct period furniture" (1982: 166). From the outset of the play, it is possible to observe realistic elements in *Caste* although it would be improper to assert that the play is totally realistic. Robertson was a wide reader of French drama and according to George Freedley and John Reeves, he may have acquired "the realistic virus, which infected his plays and made them stand out as the beginning of a new school" (1955: 562). As a matter of fact,

Robertson looked at life and reported it in the theatre, proving that it was possible for the two to mingle. His speeches were characterized by a naturalness which was hitherto unknown to the English playhouse. Native drama did not have to wait for Ibsen for its first naturalistic stirrings. (Feerley and Reeves 1955: 562)

Moreover, as indicated by Marvin Carlson, “Robertson's scenic descriptions begin to suggest the elaborate indications of Bernard Shaw” (1972: 234). Shaw praised all the novelties, especially the scenic ones, Robertson brought to British theatre in *Caste*. As far as Shaw is concerned,

After years of sham heroics and superhuman balderdash, *Caste* delighted everyone by its freshness, its nature, its humanity. You will shriek and snort, O scornful young men, at this monstrous assertion. "Nature! Freshness!" you will exclaim, "In Heaven's name (if you are not too modern to have heard of Heaven) where is there a touch of nature in *Caste*?" I reply, "In the windows, in the doors, in the walls, in the carpet, in the ceiling, in the kettle, in the fireplace, in the ham, in the tea, in the bread and butter, in the bassinet, in the hats and sticks and clothes, in the familiar phrases, the quiet, unpumped, everyday utterance: in short, the commonplaces that are now spurned because they are commonplaces, and were then inexpressibly welcome because they were the most unexpected novelties. (in Carlson 1972: 234)

The living room in Act I reflects the sisters' poverty realistically by means of its shabby wallpaper, plain chairs and scrap of worn paper. Anthony Jenkins clarifies the fact that “the main door gives on to a minute vestibule before emerging directly out to the street” which is also an indication of their poverty (1991: 82-83). Many details reflect the sisters' place in the class structure: “A plain set chamber, paper soiled. A window with practicable blind; street backing and iron railings...Long table before fire, old piece of carpet and rug down; plain chairs; book shelf back...” (Robertson 1972: 347). When George enters this plain room with his friend Hawtree, who are both dressed in expensive clothes, there appears a sharp contrast between the room and their physical appearance. However, when they begin speaking, “Robertson gives them a particular kind of slang which denotes their easy friendship and their casual elegance...” (Jenkins 1991: 83). Their conversation on the idea of inter-class marriage and caste is noteworthy:

Haw: Of course, Dal, you're not such a soft as to think of marriage. You know what your mother is. Either you are going to behave properly, with a proper regard to the world, and all that, you know, or you're going to do the other thing. Now the question is, what do you mean to do? The girl is a nice girl no doubt, but as to your making her Mrs. D'Alroy the thing is out of the question.

Geo: Why, what should prevent me? (Returns to place on table.)

Haw: Caste! The inexorable law of caste. The social law, so becoming and so good, that commands like to mate with like, and forbids a giraffe to fall in love with a squirrel; that holds sentiment to be a dissipation, and demands the exercise of common sense from all. (Robertson 1972: 349)

Hawtree, as a mouthpiece of Victorian class ideals, speaks what he means. He is a man of good intentions but believes that there must be a caste system for the welfare of each person belonging to a specific class:

Haw: I don't pretend to be a particularly good sort of fellow, nor a particularly bad sort of fellow. I suppose I'm about the average standard sort of thing, and I don't like to see a friend go down hill to the devil while I can put the drag on. Here is a girl of humble station, poor, and all that, with a drunken father, who evidently doesn't care how he gets money so long as he doesn't work for it. Marriage—pah! Couldn't the thing be arranged? (Robertson 1972: 352)

It should be noticed that Hawtree is not the only person who rejects the idea of inter-class marriage. To the audience's surprise, Esther is also against the idea which makes the play realistic in terms of plot as well:

Est: Perhaps it will be for the best. What future is there for us? You're a man of rank, and I am a poor girl who gets her living by dancing. It would have been better that we had never met.

Geo: No.

Est: Yes, it would, for I'm afraid that--

Geo: You love me?

Est: I don't know. I'm not sure, but I think I do.

Geo: {trying to seize her hand}. Esther!

Est: No. Think of the difference of our stations.

Geo: That's what Hawtree says. Caste, caste, curse caste! (Robertson 1972: 356)

The small house of Esther in Stangate is a "perfect context for an illustration and discussion of inter-class marriage because of its domestic intimacy yet isolation from the outside world" (Barrett 1995: 122). The room at Esther's house has only one door and one window both of which get a great deal of use sometimes to relieve the frustrations and anxieties inside. As far as Barrett is concerned:

For as characters of different social stations get mixed up in the room, the tension between them builds because there is no escape. Thrown into this pressure cooker together, they (and the audience) must face the intractable consequences of caste. Robertson in a sense traps his own characters, as they find themselves hemmed in not only psychologically but physically by their societal differences. (1995: 122)

The other person who is fully class conscious is Sam, Polly's sweetheart. His description of class structure seems to belong to a man who has already gained a sort of self-awareness and adds to the realistic attitude of the play:

Sam: I mean what I say. People ought to stick to their own class. Life is a railway journey, and mankind is a passenger— first-class, second-class, third-class. Any person found riding in a superior class to that for which he has taken his ticket will be removed at the first station stopped at, according to the by-laws of the company. (Robertson 1972: 359)

Although Esther and George are seen already married in the second act, their dialogues on the topic of caste still go on:

Est: Do you remember our first meeting? Then I was in the ballet.

Geo: Yes. Now you're in the heavies.

Est: Then I was in the front rank. Now I'm of high rank. The Hon. Mrs. George D'Alroy. You promoted me to be your wife.

Geo: No, dear. You promoted me to be your husband.

Est: And now I'm one of the aristocracy, ain't I?

Geo: Yes, dear. I suppose that we may consider ourselves

Est: Tell me, George, are you quite sure that you are proud of your poor little humble wife?

Geo: Proud of you! Proud as the winner of the Derby.

Est: Wouldn't you have loved me better if I'd been a lady?

Geo: You are a lady. You're Mrs. D'Alroy. (Robertson 1972: 363)

This is also realistic in the sense that in only six months, nobody can forget who she or he is. Both Esther and George are still conscious of the gap between one another.

In the second act, the appearance of the Marquise and soon Eccles is both funny and again realistic since it is only in fairy tales that a secret be kept forever without any intrusion. The emergence of the Marquise and Eccles is significant to show that they “represent two social polarities that can only be swept under the carpet in the interests of a happy ending. The focus is on reconciliation and good humour” (Emeljanow 1987: 111). When the reconciliation comes at the end of Act III, the idea of caste is still there:

Mar: (crossing to Esther, l. c). My dear daughter, we must forget our little differences. (Kisses her.) Won't you? How history repeats itself! You will find a similar and as unexpected a return mentioned by Froissart in the chapter that treats of Philip Dartneli.

Geo: Yes, mother. I remember. (Kisses her.)

Mar: {to George, aside}. We'll take her abroad and make a lady of her.

Geo: Can't, mamma. She's ready made. Nature has done it to our hands. (Robertson 1972: 404)

Although the Marquise shows some signs of overcoming her prejudices about her lower-class daughter-in-law, she is determined to “make a lady of her”, which is reminiscent of Bernard Shaw’s play titled *Pygmalion* written in 1913. Her statement also adds to the realism of the play in the sense that even her regaining George cannot make her forget about caste since she is, after all, a product of the Victorian society.

What is the “most realistic” point in the play may be said to be the very last words of George on caste system. George, who has gone through a kind of self-realisation, now believes that caste should exist:

Haw: (on music stool, k.). Best to marry in your own rank of life.

Geo: (c). Yes. If you can find the girl. But if ever you find the girl marry her. As to her station, "Kind hearts are more than coronets, and simple faith than Norman blood."

Haw: Yaas. But a gentleman should hardly ally himself to a nobody.

Geo: My dear fellow, nobody's a mistake. He don't exist. Nobody's nobody. Everybody's somebody.

Haw: Yes. But still, Caste

Geo: Oh, Caste's all right. Caste is a good thing if it's not carried too far. It shuts the door on the pretentious and the vulgar, but it should open the door very wide for exceptional merit. Let brains break through its barriers, and what brains can break through love may leap over.

Haw: Why, George, you're quite inspired; quite an orator. What makes you so brilliant? your captivity, the voyage? What then?

Geo: I'm in love with my wife! (Robertson 1972: 405)

George’s declaration that he is in love with his wife clearly appeals to the audience who is accustomed to and has a passion for melodramatic plot structures. Right from the beginning, George’s love for Esther is there no matter what her and her family’s background is.

CONCLUSION

Undoubtedly, Robertson has a very critical and significant place in the history of British theatre. As Shannon Epplert puts it: “Together, Robertson and Wilton would change the face

of Victorian theatre in pursuit of a new type of verisimilitude; theatre history often treats Ibsen as the motive force of modern realism, when in truth, Robertson and Wilton were moving the Victorian stage away from melodrama and toward realism two decades before *A Doll's House* played in London” (2017: 150).

However, it should be remembered that Robertson’s *Caste* cannot be considered fully realistic due to the melodramatic conventions it inherits. Yet, the approaching and promising signs of realism are there. Patricia D. Denison rightly observes that Robertson's work merits detailed analysis of a kind it has rarely received and his work has a pivotal place in the “transition from Victorian drama to modern drama, the shape and significance of individual plays is likely to be just as important as the viability of the techniques he tended to employ from play to play” (1994: 401). Even George Bernard Shaw, who was critical of playwrights with melodramatic tendencies, accepted that “introduction of everyday commonplaces in dialogue and setting was the key to his [Robertson’s] novelty at the time.” (in Emeljanow 1987: 108).

REFERENCES

- Barrett, D. (1995). *T. W. Robertson and the Prince of Wales Theatre*. New York: Peter Lang Publishing.
- Brockett, O. G. (1987). *History of the Theatre*. Boston: Allyn and Bacon.
- Booth, M. (1991). *Theatre in the Victorian Age*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Carlson, M. (1972). Montigny, Laube, Robertson: The Early Realists. *Educational Theatre Journal*, 24 (3), 227-236. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/3205892>. Accessed 18 August 2019.
- Courtney, R. (1982). *Outline History of British Drama*. New Jersey: Littlefield.
- Denison, P. D. (1994). Victorian and Modern Drama: Social Convention and Theatrical Invention in T.W. Robertson's Plays. *Modern Drama*, 37 (3), 401-420. doi: [10.1353/mdr.1994.0058](https://doi.org/10.1353/mdr.1994.0058). Accessed 3 November 2019.
- Emeljanow, V. (1987). *Victorian Popular Dramatists*. Boston: Twayne Publishers.
- Epplett, S. (2017). The Waterloo Summer of the Prince of Wales's Theatre: New Writing, Old Friends, and Early Realism in the Victorian Theatre. *Theatre History Studies* 36, 149-182. [doi:10.1353/ths.2017.0007](https://doi.org/10.1353/ths.2017.0007). Accessed 1 March 2020.
- Freedley, G. and Reeves J. (1955). *A History of the Theatre*. New York: Crown Publishers.
- Jenkins, A. (1991). *The Making of Victorian Drama*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Reynolds, E. (1965). *Early Victorian Drama*. New York: Benjamin Bloom.
- Robertson, T. W. (1972). *Caste*. Oxford: Oxford University Press.
- Rowell, G. (1978). *The Victorian Theatre*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wolfreys J., Womack K., and Robbins R. (2014). *Key Concepts in Literary Theory*. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/10.3366/j.ctt1g0b2wg.28>. Accessed 10 February 2020.

COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE BİREYLERİN DUYGUSAL ÖZYETERLİK VE POZİTİF DİNİ TUTUMLARININ ÖLÜM KAYGISI İLE İLİŞKİSİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN DEATH ANXIETY AND EMOTIONAL SELF-EFFICACY AND POSITIVE RELIGIOUS ATTITUDES OF INDIVIDUALS DURING THE COVID-19

Mehmet Fatih ŞİRAZ*, Adalet DEĞİRMENÇİ**, Mehmet Sabri BOZDAŞ*

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Covid-19 pandemi sürecinde bireylerin duygusal özyeterlik ve pozitif dini tutumlarının ölüm kaygısı ile ilişkisini belirlemektir. Ayrıca ölüm kaygısının cinsiyet, yaş ve medeni durum demografik değişkenleri açısından farklılaşma düzeyleri ve ilişkileri de incelenecektir. Araştırmamız nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeline uygun olarak desenlenmiştir. Örneklem grubu 18-66 yaş arası 598 (404 kadın, 194 erkek) bireyden oluşmaktadır. Araştırmada demografik veri formu, Duygusal Özyeterlik Ölçeği (DÖÖ), Türkçe Ölüm Kaygısı Ölçeği (TÖKÖ) ve Dini Başa Çıkma Ölçeği (DBÇÖ) kullanılarak veriler toplanmış ve sonuçlar analiz edilmiştir. Araştırmada elde edilen bulgulara göre, duygusal özyeterlik ile pozitif dini tutumlar arasında pozitif yönde ($r=,157$; $p<.01$), duygusal özyeterlik ile ölüm kaygısı arasında negatif yönde anlamlı ilişki olduğu ($r=-,104$; $p<.05$), pozitif dini tutumlar ile ölüm kaygısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı saptanmıştır ($r=,054$; $p>.05$). Ölüm kaygısı demografik değişkenler açısından incelendiğinde yaş değişkeni ile arasında negatif yönde anlamlı ilişki olduğu ($r=-,131$; $p<.01$), cinsiyet değişkeni açısından incelendiğinde kadınların aldıkları puanlar erkeklerin aldıkları puanlardan daha yüksek bulunurken ($t=6,751$; $p<.01$), medeni durum değişkeni açısından ölüm kaygısı incelendiğinde puanların anlamlı düzeyde farklılaşmadığı saptanmıştır ($t=,405$; $p>.05$). Bu bulgular ışığında araştırmacılara ve ruh sağlığı çalışanlarına toplum ve birey sağlığı için ölüm kaygısını azaltmaya yönelik psiko eğitim müdahale programları hazırlarken duygusal öz yeterliliği destekleyecek etkinliklere de yer vermelerinin program etkililiğini arttıracığı söylenebilir.

Anahtar sözcükler: psikoloji, ölüm kaygısı, duygusal özyeterlik, covid-19

ABSTRACT

The purpose of this study was to determine the relationship between death anxiety and emotional self-efficacy and positive religious attitudes of individuals during the Covid-19. Besides, the relationships and differentiation levels of death anxiety were examined in terms of gender, age and marital status socio-demographic variables. Our research was designed in accordance with the relational screening model, one of the quantitative research methods. The Socio-Demographics Form, the Emotional Self-efficacy Scale, the Turkish Death Anxiety Scale and the Religious Coping Scale were applied to 598 people between the ages of 18-66 in total, 404 were women (67,5%) and 194 were men (32,5%). According to the results obtained in the research, it was determined that there was a positive correlation ($r=,157$; $p<.01$) between positive religious attitudes and emotional self-efficacy, there was a significant negative correlation ($r=-,104$; $p<.05$) between death anxiety and emotional self-efficacy, and there was no statistically significant correlation ($r=,054$; $p>.05$) between positive religious attitudes and death anxiety. When death anxiety was examined in terms of socio-demographic variables, a significant negative relationship ($r=-,131$; $p<.01$) was found that there was between age variables, when it was examined in terms of gender variable, the scores obtained by women were higher than the scores obtained by men ($t=6,751$; $p<.01$), and when it was examined in terms of the marital status variable, the scores did not differ significantly ($t=,405$; $p>.05$). According to these research findings, while researchers and mental health professionals are preparing psycho education intervention programs in order to decreasing death anxiety for public and individual health, the inclusion of activities that will support emotional self-efficacy will increase the program effectiveness.

Keywords: psychology, death anxiety, emotinal self-efficacy, covid-19

* Uzm. Psikolog, Sağlık Bakanlığı, Şehitkâmil Devlet Hastanesi, Psikiyatri Kliniği, Gaziantep, Türkiye, fatihsiraz@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5399-5898

** Psikolog, Sağlık Bakanlığı, Şehitkâmil Devlet Hastanesi, Psikiyatri Kliniği, Gaziantep, Türkiye, adaletatas@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1980-2957

*** Psikolog, Sağlık Bakanlığı, Şehitkâmil Devlet Hastanesi, Psikiyatri Kliniği, Gaziantep, Türkiye, sabribzds@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6785-1884

GİRİŞ

Salgın hastalıkların olduğu bir dönemde bireylerin kendileri ile ilgili varoluşsal kaygıları artabilir ve kendi ölümleri üzerine daha fazla düşünebilirler. Ölüm kaygısı olarak ifade edebileceğimiz bu durum günlük yaşamlarını, gelecek planlarını ve yaşamdaki öncelik sıralamalarını yeniden değerlendirmelerine yol açar. Bu değerlendirmelerin sağlıklı düzeyde olması için kaygının işlevselliği etkilememesi gerekmektedir. Ayrıca ölüm kaygısını etkileyebilen değişkenlerin bilinmesi bu durumla baş etme yeterliliğini arttıracaktır.

Salgın, kısa bir zaman içinde çevredeki insanların, hayvanların ya da bitkilerin büyük bir bölümüne bulaşan hastalık olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2020). Bu yerel bir hastalık patlaması olabileceği gibi daha genel hatta dünya çapında (pandemik) olabilir. COVID-19 virüsü, SARS-CoV ve MERS-CoV’unda içine bulunduğu betacoronavirus (beta-koronavirüs) ailesi içinde yer alan bir virüs türü olup, 2019 yılında ortaya çıkıp kısa zaman içerisinde hızla tüm dünyayı etkisine almış ve Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) bu durumu küresel bir salgın yani “pandemi” olarak ilan edilmiştir (WHO, 2020).

Hastalığın yayılma oranının çok yüksek olması tüm dünyada yoğun kaygı yaratmıştır. Yaşanan bu süreç hastalığa yakalanma, risk altında olma ve farkında olmadan yakınlarımıza zarar verme gibi endişeler doğurmuştur. Ortaya çıkan tüm bu endişeler ve hastalık süreci ile ilgili belirsizlikler, ek olarak hızlı bir şekilde artan ölüm oranlarının kişilerde ölüm kaygısına sebep olduğu düşünülmektedir. Literatür incelendiğinde ölüm kaygısı ile bireyin demografik özellikleri (Baum & Boxley, 1984; Chuin & Choo, 2009; Kalaoğlu-Öztürk, 2010), fiziksel ve ruhsal sağlık durumu (Dougherty, Templer & Brown, 1986; Neimeyer, Wittkowski & Moser, 2004) dini tutumları (Chuin & Choo, 2009; Wen, 2010) gibi birçok değişken arasında ilişkiler olduğu gözlenmiştir.

Bu araştırma kapsamında bireylerin ölüm kaygılarını etkileyen ve ölüm kaygısı ile ilişkili olan değişkenler üzerine durulmuştur. Kurumsal temeller ve alan literatürü bağlamında, ülkemiz ve dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemi sürecinde bireylerin duygusal özyeterlik ve dini tutumlarının ölüm kaygısı ile ilişkilerin belirlenmesi araştırma sorusu olarak belirlenmiştir. Ayrıca ölüm kaygısı ile demografik değişkenler arasındaki ilişkiler de incelenerek, elde edilen bulgular literatür bilgilerinin katkısıyla tartışılacak ve ilerleyen zamanlardaki araştırmalar için öneriler sunulacaktır. Araştırmadan elde edilen bulgular ölüm kaygısı ile ilişki olan değişkenler hakkında bilgi sağlayacaktır. Kuramsal temellere dayandırılarak tasarlanan bu araştırmanın verileri ölüm kaygısı ile baş etmek için hazırlanacak olan psikoeğitim uygulamalarında dikkate alınması gereken hususlar açısından katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

KURAMSAL ÇERÇEVE

Psikoloji literatüründeki kuramlar incelendiğinde ölüm ve ölüm kaygısı kavramlarını farklı açılardan değerlendirilmiştir. Psikanalitik kuramın kurucusu olan S. Freud ölümü hayal edemeyeceğimiz ve bilemeyeceğimiz için bilinç dışımızda ölümsüz olduğumuza inandığımızı vurgular (Freud, 1915/1957). Bilişsel yaklaşım açısından ölüm kaygısı kavramı, bireylerin yaşadığı olaylardan ve bu olayları yorumlama biçimlerinden etkilenir. Bazı bireyler daha genel yaklaşırken bazıları incelikli düşünme eğilimindedir. Yine bazı bireyler ölüme esnek yaklaşırken bazıları daha uçlarda esnek olmayan bir yaklaşım ile

değerlendirme eğilimleri, bireysel bağlamda ölüm kaygısı ile ilişkilendirilmektedir (Neimeyer, Bagley & Moore, 1986).

Ölüm düşüncesi, bireyde zaman zaman aşırı, ölçsüz, patolojik şekilde ortaya çıkabilmektedir. Bu durum bireyin ruh halini olumsuz etkileyebilmektedir. Ölüm karşısında ortaya çıkan tutumlar, denge ve uyumu yitirdikçe, bireyin kaygı düzeyi artmakta ve çevreyle uyumu zorlaşmaktadır (Aksu & Okçay, 2010). Ölüm kaygısı ile baş etmek ve bu kaygının günlük hayattaki etkilerini yönetebilme noktasında kişilerin bireysel farklılıklar da önem kazanmaktadır. Bunlardan birisi de duygusal özyeterlik kavramıdır. Duygusal özyeterlik kavramı, duygu ile ilişkili, kendi kendine algılanan yetenekler ve eğilimlerin bir araya geldiği inançları ifade etmektedir (Petrides, Sangareau, Furnham & Frederickson, 2006). Sosyal bilişsel kuramcılar duygu ile ilgili öz düzenlemede özyeterlik inançlarının rolünü kaçınma, engelleme, sürdürme veya kişinin bireysel uyumunu sağlama hizmetinde içsel yönelimli duygular olarak tanımlarlar (Eisenberg & Spinrad, 2004). Sosyal bilişsel kuram açısından güçlü özyeterlik inançları olan bireylerin zor olaylar karşısında daha uzun süre dayanması beklenirken, daha az özyeterlik inancı olan bireyler korkuya ve endişeye daha kolay kapılırlar (Bandura, 1993, 2000). Ölüm kaygısı modeli açısından (Tomer & Eliason, 1996), bireylerin özdenetim ve özyeterlik hakkındaki inanç ve algıları, ölüm kaygısının önemli aracı değişkenleridir. Benlik hakkında güçlü olumlu inanışları olan bireyler, daha düşük ölüm kaygısı düzeylerine dönüşen düşünce süreçleri üzerinde daha fazla kontrol sahibi olurlar (Cicirelli, 1999). Bunun aksine, zayıf özyeterliğe ve öz düzenleme inançlarına sahip bireyler, düşünce süreçleri ve endişeleri üzerinde daha az kontrol uygulayabilirler (Fry, 2003). Bu nedenle, her iki modelde de bireylerin kendi duygusal yetenekleri ve eğilimleri ile ilgili inançlarına ilişkin algılarının ölüm kaygısının sağlam göstergeleri olacağı varsayılabilir. Bu nedenle kuramsal alt yapıdan yola çıkarak özyeterlik ve dini tutumların ölüm kaygısı ile ilişkisine dair hipotezler oluşturulmuştur.

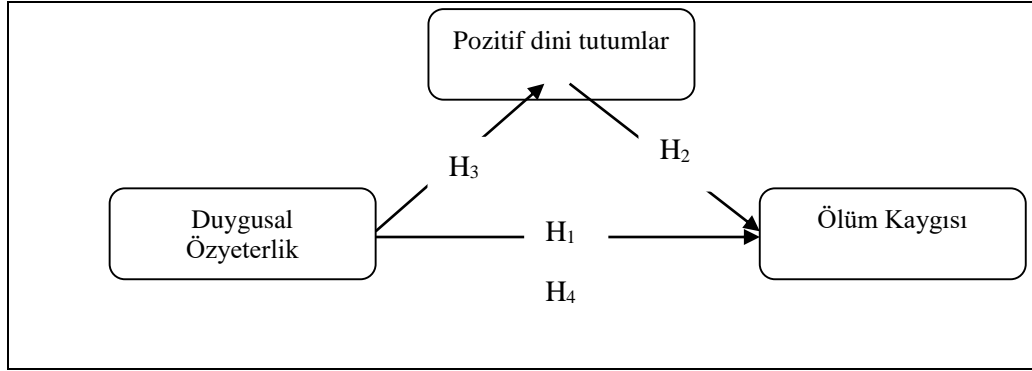
Ölüm kaygısı ile ilişkilendirilen dini tutum ve eğilimleri inceleyen araştırmaları incelediğimizde dindarlık düzeyi arttıkça ölüm kaygısının azaldığını gösteren çalışmalar (Al-Sabwah & Abdel-Khalek, 2006) olsa da iki değişken arasında anlamlı bir ilişki göstermeyen araştırma bulguları da mevcuttur. Chuin ve Choo (2009) yapmış olduğu çalışmada ölüm kaygısı ile içsel ve dışsal dini yönelim ile ölüm anksiyetesi arasında ilişki bulunmamıştır. Wen (2010) yaptığı çalışmada ise içsel dini motivasyon ile ölüm kaygısı arasında pozitif ilişki saptanmıştır. Bir başka araştırmada dindarlık ile ölüm korkusu arasında pozitif ilişki bulunmuştur (Ellis, Wahab & Ratnasingan, 2013). Florian ve Kravetz (1983), eğer belirli bir dini yönelim, yaşamdan sonra bilinmeyenlerde cezalandırma kavramlarını vurgularsa, dindarlığın ölüm korkusuyla olumlu bir şekilde ilişkili olduğu sonucuna varmışlardır. Alanda yapılan bir başka araştırmada yetişkin bireylerin ölüm kaygısı düzeyleri arttıkça genel dindarlık, dindarlığın davranış, duygu ve biliş düzeylerinde de bir artış olduğu ancak ölüm kaygısı ile dinî ilişki boyutu arasında anlamlılık derecesinde herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır (Kınter & Köftegül, 2017). Kandemir'in (2020) yapmış olduğu araştırmada ise dindarlık düzeylerinin ölüm kaygısı düzeylerini yordadığı ve dindarlık ile ölüm kaygısı arasında negatif yönde ilişkiler olduğunu bulunmuştur.

ARAŞTIRMANIN AMACI, MODELİ VE HİPOTEZLERİ

Bu çalışmanın temel amacı Covid-19 pandemi sürecinde duygusal özyeterlik ve pozitif dini tutumların ölüm kaygısı ile ilişkisini belirlemektir. Temel amaca ek olarak alt amaçlar belirlenmiş bunlar: 1) Aracılık etkisi koşulları sağlanırsa duygusal özyeterlik ve

ölüm kaygısı arasındaki ilişkide pozitif dini tutumların aracılık etkisini incelemek. 2) Ölüm kaygısının cinsiyet, yaş ve medeni durum demografik değişkenleri açısından farklılaşma düzeyleri ve ilişkileri de incelenecektir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Araştırmanın ilk aşamasında temel amaç doğrultusunda Şekil 1’de gösterildiği üzere hipotezler oluşturulmuştur, daha sonra alan literatürü ile uyumlu olarak demografik değişkenlerle ölüm kaygısı arasındaki ilişkiyi tanımlamaya yönelik hipotezler oluşturularak incelenmiştir. Oluşturulan hipotezler aşağıda sıralanmıştır.

Temel Hipotezler

H₁ : Duygusal özyeterlik düzeyi ile ölüm kaygısı arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki vardır.

H₂ : Pozitif dini tutumlar ile ölüm kaygısı arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki vardır.

Alt Hipotezler

H₃ : Duygusal özyeterlik düzeyi ile pozitif dini tutumlar arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki vardır.

H₄ : Duygusal özyeterlik ile ölüm kaygısı arasındaki ilişkide pozitif dini tutumların aracılık etkisi vardır.

H₅ : Ölüm kaygısı ile yaş değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki vardır.

H₆ : Ölüm kaygısı cinsiyet değişkeni açısından farklılaşmaktadır.

H₇ : Ölüm kaygısı medeni durum değişkeni açısından farklılaşmaktadır.

YÖNTEM

Araştırmanın Deseni

Bu araştırma nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli ile desenlenmiştir. Bu kapsamda araştırmanın bağımlı değişkeni olan “ölüm kaygısı” ile bağımsız değişkenleri “duygusal özyeterlik, pozitif dini tutumlar, yaş, cinsiyet, medeni durum” arasındaki ilişkiler belirlenmeye çalışılmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni Gaziantep olarak belirlenmiş, örneklem grubu ise kolay ulaşılabilir ve uygulama yapılabilir olması açısından araştırmanın amacına uygun olarak uygun örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Bu amaçla 18 yaşın üzerinde okuma yazması olan, kadın ve erkek bireyler, araştırmaya katılmaya gönüllü oldukları takdirde kabul edilmiştir. Araştırma kapsamında 598 kişiye ulaşılmış ve demografik verilerle birlikte hipotezler doğrultusunda ölçekler uygulanmıştır. Katılımcıların 404'ü (%67,6) kadın, 194'ü (%32,4) erkektir. Yaşları 18-66 arasında değişmektedir. Katılımcıların yaş ortalamaları 31,01 olup, standart sapmaları 9,07'dir. Katılımcıların 336'sı (%56,2) bekâr, 262'si (%43,8) evli bireylerden oluşmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Kişisel bilgi formu

Araştırmacılar tarafından oluşturulan bu formda katılımcıların yaş, cinsiyet ve medeni durum değişkenlerine ait soru örnekleri bulunmaktadır.

Duygusal özyeterlik ölçeği (DÖÖ)

Kirk, Shutte ve Hine (2008) tarafından geliştirilen duygusal özyeterlik ölçeğinin Türkçe'ye uyarlama çalışmaları 2010 yılında Totan, İkiz ve Karaca tarafından yapılmıştır. Ölçek özgün halinde tek boyutta 32 maddeden oluşan beşli Likert tipi bir ölçme aracıdır. Yapılan analizler sonucu ölçeğin orijinali ile uyumlu tek faktörlü yapısının KMO katsayısı .93, Barlett küresellik değeri 4981.61 ($p = ,000$)' dir ve açıklanan toplam varyansın %31,78'ini açıkladığı belirlenmiştir. Ölçeğin güvenilirlik çalışmaları iç tutarlık katsayıları ve test tekrar test yönteminin kullanılmasıyla incelenmiştir. Ölçeğin toplamına ait Cronbach alfa katsayısı .93 olarak hesaplanırken, test tekrar test güvenilirlik katsayısı .62 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin DFA sonucu uyum iyiliği değerleri; $\chi^2/df = 3.27$; RMSEA= .071; NFI= .92; CFI= .94; GFI= .88 olarak saptanmıştır. Ölçeğin 'Duyguları düzenleme, Duyguların destekleyici etkisi, Duyguları anlama, Duyguları algılama' olmak üzere 4 boyutu bulunmakla birlikte toplam puanın yüksekliği duygusal özyeterliliğin yüksekliğini göstermektedir (Totan, İkiz & Karaca, 2010). Araştırmamızda yapılan analiz sonucu ölçeğin toplamına ait cronbach alfa katsayısı .93 olarak hesaplanmıştır.

Türkçe ölüm kaygısı ölçeği (TÖKÖ)

Toplam 20 maddeden oluşan beşli Likert tipi bir ölçme aracıdır. Ölçek Sarıkaya ve Baloğlu (2016) tarafından geliştirilmiş ve geçerlilik ve güvenilirliği yapılmıştır. Yapılan analizler sonucu ölçeğin KMO katsayısı .95, Barlett küresellik değeri 5562.31 ($p = ,001$)' dir ve açıklanan toplam varyansın %67.27'sini açıkladığı belirlenmiştir. Ölçeğin iç tutarlılık katsayıları .71 ile .92 arasında değişmektedir. Ölçeğin öğrenci örnekleminde DFA sonucu uyum iyiliği değerleri; $\chi^2/df = 3.54$; RMSEA= .05; NFI= .90; CFI= .92; GFI= .86 olarak saptanmıştır. Ölçeğin yetişkin örnekleminde DFA sonucu uyum iyiliği değerleri; $\chi^2/df = 3.54$; RMSEA= .04; NFI= .97; CFI= .98; GFI= .89 olarak saptanmıştır. Yapılan geçerlik ve güvenilirlik analizleri sonucunda TÖKÖ final formu oluşturulmuştur. Ölçeğin 'ölümün belirsizliği, ölümü düşünme ve ölüme tanıklık, acı çekme' olmak üzere üç alt bölümü bulunmakla birlikte toplam puan hesaplanarak ölüm kaygısına ulaşılmaktadır (Sarıkaya &

Baloğlu, 2016). Araştırmamızda yapılan analiz sonucu ölçeğin toplamına ait cronbach alfa katsayısı .96 olarak hesaplanmıştır.

Dini başa çıkma ölçeği

Abu-Raiya, Pargament, Mahoney ve Stein (2008) tarafından geliştirilen dini başa çıkma ölçeğinin Türkçe'ye uyarlama çalışması Ekşi ve Sayın (2016) tarafından gerçekleştirilmiştir. Türkçe formun psikometrik çalışmaları, ölçeğin orjinal formu ile aynı yapıya sahip olduğunu göstermiştir. 10 maddeden oluşan ölçek dört' likert tipi bir ölçektir. Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı pozitif dini başa çıkma alt ölçeği için .91, negatif dini başa çıkma alt ölçeği için .86 olarak hesaplanmıştır. DFA sonucunda, 10 madde ve 2 faktörlü model için hesaplanan uyum indeksi değerlerinin $\chi^2/sd = 2,58$; RMSEA= .049; SRMR= .20; GFI= .94; CFI = .95; NFI = .98; NNFI = .93 olarak saptanmıştır. Ölçekten toplam puan elde edilmemekle birlikte 'pozitif dini başa çıkma' ve 'negatif dini başa çıkma' olmak üzere iki alt boyutu bulunmaktadır. Pozitif dini tutum alt boyutundan alınan yüksek puan olumlu başa çıkmayı gösterirken, negatif dini tutum alt boyutundan alınan yüksek puan olumsuz dini başa çıkmayı göstermektedir (Ekşi & Sayın 2016). Araştırmamızda yapılan analiz sonucu ölçeğin pozitif dini tutum alt boyutuna ait cronbach alfa katsayısı .94, negatif dini tutum alt boyutuna ait cronbach alfa katsayısı .90 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Toplanması

Araştırmada öncelikle araştırma hipotezlerine uygun olarak ölçekler belirlenmiştir. Belirlenen ölçekleri kullanmak için, ölçeklerin Türkçe geçerlilik güvenilirlik çalışmalarını yapan araştırmacılarla iletişime geçilerek izinler alınmıştır. Ölçek izinleri tamamlandıktan sonra araştırmamızın etik kurul izni Gaziantep Üniversitesi Klinik Araştırmalar Etik Kurulu'ndan (14.05.2020-168) alınmıştır. Oluşturulan form online olarak katılımcılara ulaştırılmıştır. Katılımcılara araştırmayı tanıtan ve araştırmaya katılmaya yönelik gönüllü katılım formu verilmiştir. Araştırmaya katılmayı kabul eden bireylere yine demografik bilgileri içeren form, duygusal özyeterlik ölçeği, dini başa çıkma ölçeği ve Türkçe ölüm kaygısı ölçeği uygulanmıştır. Ayrıca bireylere kimlik bilgilerine ihtiyaç olmadığı, verecekleri bilgilerin gizli tutulup araştırma dışında kullanılmayacağı bilgileri de verilmiştir. 598 katılımcıdan toplanan veriler değerlendirilmeye alınmış ve analizler yapılmıştır.

İstatistiksel Analiz

Araştırma kapsamında kullanılan ölçeklerin normal dağılım düzeyleri incelenmiştir. Yapılan incelemede ölçeklerin basıklık ve çarpıklık değerlerinin -1 +1 değer aralığı içerisinde kaldığı, dolayısıyla normal dağılım gösterdiği (George & Mallery, 2019; Hair, Black, Babin & Anderson, 2019) görülmüştür. Normal dağılım gösteren Verilerin analizinde parametrik testler kullanılmıştır. Ölçekler arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde Pearson Momentler çarpımı korelasyonu, ölüm kaygısının demografik değişkenler açısından farklılaşıp farklılaşmadığı t-testi ile incelenmiştir. Hipotezlerin incelenmesinde SPSS-26 ve SPSS-Amos paket programları kullanılmıştır. Anlamlılık $p < .05$ düzeyinde kabul edilmiştir.

BULGULAR

Ölçeklerden elde edilen ortama puanlar; Duygusal özyeterlik ölçeği puanı toplam puan ortalamaları $117,67 \pm 16,13$; Pozitif dini tutum ortalama puanları $21,49 \pm 6,47$; Türkçe ölüm kaygısı ölçeği ortalama $33,53 \pm 20,35$ olarak tespit edilmiştir. Ölçeklerin birbirleri ile ilişkileri incelendiğinde duygusal öz yeterlilik ölçeği ile pozitif dini tutum arasından pozitif yönde ($r=,157$; $p<.01$), Türkçe ölüm kaygısı ölçeği arasında negatif yönde ($r=-,104$; $p<.05$) anlamlı ilişki saptanmıştır. Pozitif dini tutum ile Türkçe ölüm kaygısı arasında ($r=,054$; $p>.05$) anlamlı ilişki saptanmamıştır. Sonuçlara ilişkin veriler Tablo 1’de verilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda “Duygusal özyeterlik düzeyi ile ölüm kaygısı arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki vardır (H_1); duygusal özyeterlik ve pozitif dini tutumlar arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki vardır (H_3)”, hipotezlerin desteklendiği “ Pozitif dini tutumlar ile ölüm kaygısı arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki vardır (H_2)” hipotezinin desteklenmediği görülmektedir. Bu sonuçlara göre H_1 , ve H_3 kabul edilirken, H_2 reddedilmiştir. Ayrıca aracı değişken analizi yapabilmek için Baron ve Kenny’nin (1986) bildirdiği aracı değişken ve bağımlı değişken arasında ilişki koşulu gerektiğinden H_4 hipotezi de reddedilmiştir. Analizlere ait veriler Tablo 1’ de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmada Kullanılan Ölçeklere Yönelik Korelasyon Ve Normal Dağılım Değerlendirmeleri

N=598	1	2	3	Ortalama	Standart sapma
1.Duygusal özyeterlik	-			117,67	16,13
2.Pozitif dini tutum	,157**	-		21,49	6,47
3.Türkçe ölüm kaygısı	-,104*	,054	-	33,53	20,35
Çarpıklık	,019	-,892	,384		
Basıklık	-,321	-,342	-,639		

* $p < .05$, ** $p < .01$

Ölüm kaygısı sosyodemografik değişkenler açısından incelendiğinde yaş değişkeni ile arasında negatif yönde anlamlı ilişki olduğu saptanmıştır ($r=-,131$; $p<.01$). Yaş arttıkça ölüm kaygısı yaşama düzeyinin azalmaktadır. Cinsiyet değişkeni açısından ölüm kaygısı incelendiğinde, kadınların aldıkları puanların ($ort \pm ss=37,23 \pm 20,18$), erkeklerin aldıkları puanlardan ($ort \pm ss=25,71 \pm 18,43$) anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($t=6,751$; $p<.05$). Kadınların aldıkları puanlar erkeklerin aldıkları puanlardan daha yüksektir. Medeni durum değişkeni açısından ölüm kaygısı incelendiğinde bekâr bireylerin aldıkları puanların ($Ort \pm Ss=33,83 \pm 19,41$) evli bireylerin aldıkları puanlardan ($Ort \pm Ss=33,15 \pm 21,54$) anlamlı düzeyde farklılaşmadığı saptanmıştır ($t=.405$; $p>.05$). Elde edilen bulgular doğrultusunda “Ölüm kaygısı ile yaş değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki vardır (H_5) ve Ölüm kaygısı cinsiyet değişkeni açısından farklılaşmaktadır (H_6) hipotezleri desteklenirken, Ölüm kaygısı medeni durum değişkeni açısından farklılaşmaktadır (H_7) hipotezi desteklenmediği görülmüştür. Bu doğrultuda H_5 ve H_6 kabul edilmiş, H_7 reddedilmiştir. Analizlere ait veriler Tablo 2’ de verilmiştir.

Tablo 2. Ölüm Kaygısının Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi

N=598	TÖKÖ ^a
+Yaş	r -,131**

		Ort±Ss	t
Cinsiyet	Kadın	37,23±20,18	6,751
	Erkek	25,71±18,43	
**Medeni Durum	Bekâr	33,83±19,41	,405
	Evli	33,15±21,54	

⁺Pearson Korelasyon analizi, ⁺⁺Student t test ^{**}p<0,01

^aTürkçe Ölüm kaygısı ölçeği

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada Covid-19 pandemi sürecinde bireylerin duygusal özyeterlik ve pozitif dini tutumlarının ölüm kaygısı ile ilişkisi incelenmiştir. Ayrıca ölüm kaygısının cinsiyet, yaş ve medeni durum demografik değişkenleri açısından farklılaşma düzeyleri ve ilişkileri de araştırılmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda “duygusal özyeterlik düzeyi ile ölüm kaygısı arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki vardır” hipotezinin araştırma sonuçları ile desteklendiği gözlenmiştir. Alanyazını incelendiğinde Türkiye’de Duygusal özyeterlik ile ölüm kaygısı arasındaki ilişkinin incelendiği herhangi bir çalışma bulunmamıştır. Bu yönüyle araştırmadan elde ettiğimiz sonuçların önemli olduğu söylenebilir. Yurt dışında yapılan çalışmalarda ise Robinson (1991) özyeterlik ile ölüm kaygısı arasında negatif yönde anlamlı ilişki bulmuştur. Fry’ın (2003) yapmış olduğu bir başka çalışmada da kadınların duygusal özyeterlikleri ile ölümden sonraki bilinmezlik korkusu arasında negatif ilişki bulunmuştur. Ancak erkeklerde ölümden sonra bilinmezlik korkusu ile duygusal özyeterlik arasında anlamlı ilişki saptanmamıştır. Ayrıca kadın ve erkeklerin duygusal özyeterlikleri ile ölüm korkusu arasında ilişkiye de rastlanmamıştır (Fry, 2003). Araştırmamızda elde edilen bulgular ışığında bireylerin özyeterliklerinin ölüm kaygısı üzerinde etkili olduğu düşük duygusal özyeterliğe sahip bireylerin ölüm kaygısını daha fazla yaşadığı, yüksek duygusal özyeterliğe sahip bireylerin ölüm kaygısını daha az yaşadığı gözlenmiştir. Bu bulgu sosyal bilişsel kuramının (Bandura, 1993,2000) ve ölüm kaygısı kuramının (Tomer & Eliason, 1996) özyeterlik ile ilgili açıklamaları ile uyumlu olmakla birlikte ölüm kaygısı üzerinde özyeterliğin etkili bir değişken olduğunu göstermektedir. Alanyazınları incelendiğinde araştırmada elde edilen bulgu destekleyen yurt dışındaki çalışmalara rastlanmakla birlikte, yurt içinde bu alanda araştırmaların eksik olduğu görülmüştür.

Araştırma sonucunda bir başka bulgu sonucu, “pozitif dini tutumlar ile ölüm kaygısı arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki vardır” hipotezi desteklenmemiştir. Literatürde bu bulguyu destekleyen araştırmalara rastlanılmaktadır. Chuin ve Choo (2009), Rasmussen ve Johnson (1994) araştırmalarında bu çalışma ile benzer şekilde dini yönelim ile ölüm kaygısı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Alanyazını incelendiğinde Kınter ve Köftegöl (2017) tarafından yapılan araştırmada, bizim çalışmamızdan farklı olarak, katılımcıların genel dindarlık düzeyleri ile ölüm kaygısı düzeyleri arasında da pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlılık düzeyinde bir ilişki olduğu görülmüştür. Yani katılımcıların genel dindarlık düzeyleri arttıkça ölüm kaygısı düzeylerinin de arttığı sonucuna ulaşılmıştır (Kınter & Köftegöl, 2017). Yurtdışında yapılan çalışmalarda Wen’in (2010), 165 denek üzerinde dindarlık ile ölüm kaygısı arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında ölüm kaygısı ve dindarlık arasında anlamlı ve pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Ancak yapılan bazı çalışmalarda aksi yönde bulgularla da karşılaşmaktadır. Amjad’ın (2014) dindarlık ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada iki değişken arasında negatif bir ilişki gözlenmiştir. Roff ve arkadaşları (2002)’nin yaptığı çalışmada ise, iki değişken arasında negatif bir ilişki olduğu

belirlenmiştir. Yani örneklemin dindarlık düzeyleri arttıkça ölüm kaygısı düzeylerinin azaldığı belirlenmiştir. Tüm bu araştırmalara bakıldığında ölüm kaygısı ile pozitif dini tutumlar arasındaki ilişkinin pozitif veya negatif korelasyon gösterebildiği gözlenmiştir. Literatürde pozitif dini tutumlar ile ölüm kaygısı arasında ki ilişkinin yordanmasında anlamlı ilişki bulunmayan araştırmalar da karşılaşılmaktadır. Bu bakımdan ulaştığımız sonuçları destekleyen ve desteklemeyen sonuçlarla karşılaşmaktayız.

Araştırmanın alt hipotezlerinden “duygusal özyeterlik ve pozitif dini tutumlar arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki vardır” hipotezinin araştırma sonuçlarıyla da desteklendiği gözlenmiştir. Bandura, kişilerin aracı ve kolektif kontrol tekniklerini kullanırken diğerleri ile ilişkiye girmek yoluyla hedeflerine ulaştırdıklarını ifade etmiştir. Bu süreçte öne çıkan faktörlerden birisi, ilişkiye girilen kişilerin etkilendiği kültürel sistemlerdir. Kültürel sistemlerin, kişilerin yaşamlarını şekillendiren davranışlar üzerinde büyük oranda etkisi olduğu söylenebilir. Bu nedenle Bandura’nın, sosyal-bilişsel kuramında kullanılan aracı yöntemler kültürel bağlamdan ayrı ele alınmamalıdır. Yetiştirilme biçimi, sosyo-ekonomik düzey, ebeveynlik tarzları, fiziksel sağlık, akademik başarı, özyeterlik, kimlik duygusu ve dindarlık eğilimi ve sosyal ilişkiler başta olmak üzere bireylerin özyeterlik düzeyini etkileyen veya bundan etkilenen pek çok unsurdan söz etmektedir. İşte bu bağlamda özyeterlik kavramının etkileşim içinde olduğu kavramlardan birisi de dini tutumlar olarak düşünülebilir. Dini tutumlar bireyin sosyal yaşamı, bireysel ilişkileri, kişisel seçimleri üzerinde oldukça önemli bir unsurdur. Bu nedenle dini tutumlar ile özyeterlik ilişki bakımından birçok araştırmada yer almaktadır (Bandura, 2002). Kartopu (2015) tarafından yapılan çalışmada dindarlık tutumları ile özyeterlik arasında ki ilişkinin incelenmesi sonucu elde edilen bulgular, dindarlık tutumlarının özyeterlik eğilimini teşvik ettiği yönündedir. Ayrıca özgüven kavramının da “sevilebilir olma” ve “yeterli olma duygusu” olmak üzere iki önemli yönü vardır (Mutluer, 2006). Bu bağlamda özgüven kavramının da öz yeterlikle ilişkili olduğu söylenebilir. Sarıçam ve Güven (2012) tarafından özgüven ile dinî tutum arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmada özgüven ile dinî tutum arasında pozitif ilişki gözlenmiştir.

Ölüm kaygısı sosyodemografik değişkenler açısından incelendiğinde yaş değişkeni ile arasında negatif yönde anlamlı ilişki olduğu saptanmıştır. Yaş arttıkça ölüm kaygısı azalmaktadır. Yaş faktörüne göre ölüm kaygısının yaşa bağlı olarak değişmediği çalışmalar olduğu gibi (Chuin & Choo, 2009; Wen, 2010), literatürde yaşlandıkça ölüm kaygısının arttığını (Feifel & Nagy, 1981) ya da yaşlandıkça ölüm kaygısının azaldığını gösteren (Keller, Sherry & Piotrowski, 1984) çalışmalara da rastlanmıştır. Literatürde bulgularımızı destekleyen ve desteklemeyen çalışmaların varlığı görülmüştür.

Elde ettiğimiz bulgulara göre ölüm kaygısı cinsiyet değişkeni açısından farklılaşmaktadır hipotezi desteklenmektedir. Kadınlarda gözlenen ölüm kaygısı, erkeklerden daha fazladır. Benzer şekilde Chuin ve Choo (2009), Feifel ve Nagy (1981) çalışmalarındaki sonuçlarla uyumludur. Kaygı bozuklukları ve depresyonun kadınlarda erkeklerden iki kat daha fazla yaşanmasının sebeplerinin belirtildiği bir araştırmada, bu farkın düşük gelirli ve yanlış yaşantılara maruz kalma ve fiziksel ya da cinsel istismarı da barındıran olumsuz ve stresli yönlerine bağlanmaktadır. Kadınların daha fazla ölüm kaygısı ifade etmelerinde nedeni olarak kadınların kendilerini daha rahat ifade edebilmeleri, farklı sosyo-kültürel deneyimlere ve kültürel koşullara sahip olmaları olabileceği değerlendirilmektedir (Chuin & Choo, 2009; Feifel & Nagy, 1981).

Elde ettiğimiz verilere göre ölüm kaygısı medeni durum değişkeni açısından farklılaşmaktadır hipotezi desteklenmemiştir. Değişkenler arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Ekşi ve ark. (2019) tarafından yapılan çalışmada medeni durumun ölüm kaygısı üzerinde anlamlı bir farklılık gösterdiği, bekârların evlilere göre daha yüksek ölüm kaygısı yaşadıkları saptanmıştır. Yapılan bazı çalışmalarda da evlilerin daha fazla ölüm kaygısı bildirdiği bulgulara rastlanmıştır (Erdoğan & Özkan, 2007). Aynı zamanda alanyazını incelendiğinde bizim bulgularımıza paralel olarak medeni durum değişkenine göre ölüm kaygısında anlamlı bir farklılık tespit edilmeyen çalışmalara rastlanılmaktadır (Kaloğlu-Öztürk, 2010). Alanyazını incelendiğinde ölüm kaygısı ile ilgili çalışmaların örneklem seçiminde yaşlı gruplardan yararlanıldığı gözlenmiştir. Medeni durum, cinsiyet ve yaş değişkenleri ile ilgili bu durumun olumsuz etkisi olabileceği düşünülmüştür. Örneklemin homojen seçilmesinin bulgular açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Pandemi süreci dünyanın birçok ülkesini etkisi altına alan ve bireylerin yaşamının tehdit eden bir kriz dönemidir. İçinde bulunduğumuz Covid-19 enfeksiyonu dünyada birçok insanın hayatını kaybetmesine, yine azımsanmayacak düzeyde kişinin de enfeksiyon kapmasına sebep olmuştur. Bu süreçte yalıtım, hijyen kuralları, yasaklar ve bunlarla birlikte hastalık süreci toplumlarda kaygı düzeyini belirgin olarak arttırmaktadır. Özellikle yaşamsal bir tehdidin olması ölüm kaygısına yönelik duygu ve düşüncelerin daha belirgin düzeyde yaşanmasına sebep olmaktadır. Bu süreçte yaptığımız bu çalışma ile alan literatüründeki bulguları destekleyen veriler olmakla birlikte araştırmamızı en önemli bulgularından bir tanesi duygusal özyeterlik ile ölüm kaygısı arasındaki negatif ilişki bulunmasıdır. Ayrıca duygusal özyeterlik ile ölüm kaygısı arasında ilişkiyi inceleyen çalışmaların literatürde kısıtlı olması elde edilen bulguyu önemli kılmaktadır. Literatür bulguları ile desteklenen bir başka bulgu gençlerin ve kadınların daha fazla ölüm kaygısı bildirdikleri saptanmıştır. Sonuç olarak bu bulgular ışığında araştırmacılara ve ruh sağlığı çalışanlarına toplum ve birey sağlığı için ölüm kaygısını azaltmaya yönelik Psikoeğitim müdahale programları hazırlarken duygusal öz yeterliliği destekleyecek etkinliklere de yer vermelerinin program etkililiğini arttıracığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Aksu, T. & Okçay, H. (2010) Yaşam dönemlerine göre ölüm algısı ve hemşirelik yaklaşımı. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 5(14),113-126.
- Al-Sabwah, M.N. & Abdel-Khalek, A.M. (2006). Religiosity and Death Distress in Arabic College Students. *Death Studies*, 30(4), 365–375.
- Amjad, A. (2014). Death anxiety as a function of age and religiosity. *Journal of Applied Environmental and Biological Sciences*, 4(9), 333-41.
- Bandura, A. (1993). Perceived Self-Efficacy in Cognitive Development and Functioning. *Educational Psychologist*, 28(2), 117–148.
- Bandura, A. (2000). Exercise of Human Agency Through Collective Efficacy. *Current Directions in Psychological Science*, 9(3),75–78.
- Bandura, A. (2002). Social Cognitive Theory in Cultural Context, *Applied Psychology: An International Review*, 51(2), 269-290.

- Baron, R.M. & Kenny, D.A. (1986). The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations, *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182.
- Baum, S.K. & Boxley, R.L. (1984). Age denial: Death denial in the elderly. *Death Education*, 8(5-6), 419-423.
- Chuin, C.L., Choo, C. (2009). Age, gender, and religiosity as related to death anxiety. *Sunway Academic Journal*, 6,1-16.
- Cicirelli, V.G. (1999). Personality and Demographic Factors in Older Adults' Fear of Death. *The Gerontologist*, 39(5), 569-579.
- Dougherty, K., Templer, D.I. & Brown, R. (1986). Psychological states in terminal cancer patients as measured over time. *Journal of Counseling Psychology*, 33(3), 357-359.
- Eisenberg N. & Spinrad, T.L. (2004). Emotion-Related Regulation: Sharpening the Definition. *Child Development*, 75(2), 334-339.
- Ekşi, F., Okan, N., Kökçam, B. & Ekşi, H. (2019). Yaşamın Anlami Ve Yaşamın Amacı Değişkenlerinin Ölüm Kaygısını Yordamaları Üzerine Bir Model Denemesi, *International Journal of Social And Humanities Sciences*, 6(32), 72-84.
- Ekşi, H. & Sayın, M. (2016). The adaptation of Religious Coping Scale into Turkish language: A study of bilingual equivalence, validity and reliability. *Paper presented at the AGP Humanities and Social Sciences Conference*, BAU International Berlin University, 19-22 May, Berlin, Germany.
- Ellis, L., Wahab, E.A. & Ratnasingan M. (2013). Religiosity and fear of death: a three-nation comparison. *Mental Health, Religion & Culture*, 16(2), 179-199.
- Erdogdu, M.Y. & Özkan, M. (2007). Farklı dini inanışlardaki bireylerin ölüm kaygıları ile ruhsal belirtiler ve sosyodemografik değişkenler arasındaki ilişkiler. *İnönü Üniversitesi Tıp Fak Dergisi*, 14(3), 171-179.
- Feifel, H. & Nagy, V.T. (1981). Another look at fear of death. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 49(2), 278-286.
- Florian, V. & Kravetz, S. (1983). Fear of personal death: Attribution, structure, and relation to religious belief. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44(3), 600-607.
- Freud, S. (1915/1957). Thoughts For the Times on War and Death. (Çev. & Edt. Strachey J.) *The standart edition of the complete psychological works of Sigmund Freud içinde (Vol.14, pp. 275-300)*. London: Hogart Press. (Orijinal çalışma 1915)
- Fry, P.S. (2003). Perceived self-efficacy domains as predictors of fear of the unknown and fear of dying among older adults. *Psychology and Aging*, 18(3), 474-486.
- George, D., Mallery, M. (2019). *IBM SPSS Statistics 25 Step by Step: A Simple Guide and Reference*, (15. Edt.), p. 114. New York: Routledge.
- Hair, J.F., Black, W.C., Babin, B.J. & Anderson R.E. (2019). *Multivariate Data Analysis. Preparing for Multivariate Analysis*, (8. Basım), p.48. United Kingdom: Cengage.
- Kalaoğlu-Öztürk, Z. (2010). Yaşlı bireylerde ölüm kaygısı. Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi, Uzmanlık tezi, Adana.

- Kandemir, F. (2020). Bazı demografik değişkenler bağlamında covid-19 pandemi neslinin dindarlık ve ölüm kaygısı ilişkisi üzerine ampirik bir araştırma. *Tokat İlmîyat Dergisi*, 8(1), 99-129.
- Kartopu, S. (2015). Özyeterlilik Kimlik Duygusu Ve Dindarlık Eğilimi, *Gümüşhane Üniversitesi Yayınları*-27, ss. 243-250.
- Keller, J.W., Sherry, D. & Piotrowski, C. (1984). Perspectives on Death: A Developmental Study. *The Journal of Psychology*, 116(1), 137-142.
- Kımtır, N. & Köftegöl, Ö. (2017). Yetişkinlerde Ölüm Kaygısı İle Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(36), 55-82.
- Mutluer, S. (2006). Özgüven Oluşmasında Manevî Değerlerin Rolü, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Neimeyer, R.A., Bagley K.J. & Moore M.K. (1986). Cognitive structure and death anxiety. *Death Studies*, 10(3), 273-288.
- Neimeyer, R.A., Wittkowski, J. & Moser R.P. (2004). Psychological research on death attitudes: an overview and evaluation. *Death studies*, 28 (4), 309-340.
- Petrides, K.V., Sangareau, Y., Furnham, A. & Frederickson, N. (2006). Trait Emotional Intelligence and Children's Peer Relations at School. *Social Development*, 15(3), 537-547.
- Rasmussen, C.H. & Johnson, M.E. (1994). Spirituality and Religiosity: Relative Relationships to Death Anxiety, *Journal Of Death And Dying*, 29(4), 313-318.
- Robbinson, R.A. (1991). Death Anxiety, Death Competency and Self-Actualization in Hospice Volunteers, *The Hospice Journal*,7(4), 29-35.
- Roff, L.L., Butkeviciene, R. & Klemmack, D.L. (2002). Death Anxiety And Religiosity Among Lithuanian Health And Social Service Professionals, *Death Studies*. 26(9), 731-742.
- Sarıçam, H. & Güven, M. (2012). Özgüven ve Dinî Tutum, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(7), 573- 586.
- Sarıkaya, Y. & Baloğlu, M. (2016). The development and psychometric properties of the Turkish death anxiety scale (TDAS), *Death Studies*, 40(7), 419-431.
- Türk Dil Kurumu –[TDK], (2020). Salgın. Güncel Türkçe Sözlük içinde. <https://sozluk.gov.tr/> internet adresinden 16 Haziran 2020 tarihinde edinilmiştir.
- Tomer, A. & Eliason, G. (1996). Toward a comprehensive model of death anxiety, *Death Studies*, 20(4), 343-365.
- Totan, T., İkiz, E. & Karaca, R. (2010). Duygusal öz-yeterlilik ölçeğinin Türkçeye uyarlanarak tek ve dört faktörlü yapısının psikometrik özelliklerinin incelenmesi. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28, 71-95.
- World Health Organization [WHO], (2020). Covid-19 Pandemic. [URL: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019>] internet adresinden 19 Mayıs 2020 tarihinde edinilmiştir.
- Wen, Y.H. (2010). Religiosity and death anxiety. *The Journal of Human Resource and Adult Learning*, 6(2), 31-37.

POLİS MECMUASI' NA GÖRE OSMANLI DEVLETİ'NDE İŞLENEN SUÇLAR (1913-1923)

ACCORDING TO THE POLICE COUNCIL THE CRIMES COMMITTED IN THE OTTOMAN STATE (1913-1923)

Cüneyt AKDENİZ¹

ÖZ

İstanbul sosyal, ekonomik, demografik ve coğrafi yapısı nedeniyle kontrolü zor bir kenttir. Özellikle Balkan Savaşları'ndan sonra asayişi sağlamak eskiye nazaran daha da zorlaşmıştır. Bazı sosyal ve ekonomik nedenlerin yanında I. Dünya Savaşı ve işgal yıllarının getirdiği yoksulluk ve devlet mekanizmasında görülen zafiyetler suç oranlarının tarihte görülmeyen derecede artmasına neden olmuştur. Özellikle hırsızlık, darp gibi adi suçlar önemli derecede artış göstererek İstanbul'un toplumsal hayatını derinden etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nde modernleşme sürecine paralel olarak adli vakalar düzenli olarak kayıt altına alınmaya başlanmıştır. Bu kayıtlardan biri de polis merkezleri tarafından tutulan ve düzenli olarak Polis Mecmuası'nda yayınlanan suç türleridir. Bu çalışma Polis Mecmuası kayıtlarına göre temelde mecmuanın 1913 ve 1923 yıllarını merkeze koymakla birlikte I. Dünya Savaşı, Mütareke yılları ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk birkaç yılını kapsayan süreçte Osmanlı'da işlenen birbirinden farklı suç çeşitlerine yer verilmiştir. İşlenen suçların kendi içerisinde ayrı ayrı tasnifi yapılmış, suçlara işleniş biçimine göre farklı isimler verilmiştir. Özellikle suç işlenişinde uygulanan farklı yöntemler oldukça dikkat çekici bir tarzda mecmuada yer bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Suç, Cinayet, Hırsızlık, Dolandırıcılık, Polis,

ABSTRACT

Istanbul is a city that is difficult to control due to its social, economic, demographic and geographical structure. Especially after the Balkan Wars, maintaining order became more difficult than before. Besides some social and economic reasons, the poverty caused by the First World War and the occupation years and the weaknesses in the state mechanism caused the crime rates to increase at an unprecedented level in history. In particular, ordinary crimes such as theft and assault have increased significantly and have deeply affected the social life of Istanbul. In parallel with the modernization process in the Ottoman Empire, forensic cases started to be regularly recorded. One of these records is the crime types kept by police stations and regularly published in the Police Journal. In this study, the Police Journal of putting basically magazine's 1913, and centers in 1923 according to records with the First World War, in the period Armistice year and the first few years of the Republic of Turkey's institutions are given for different offenses from each other, committed in the Ottoman Empire. The crimes committed were classified separately, and different names were given to the crimes according to the way they were committed. In particular, different methods applied in committing crimes have found their way into the magazine in a remarkable manner.

Keywords: Crime, Murder, Theft, Fraud, Police

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
cuneytakdeniz@hotmail.com; ORCID: 0000-0001-5920-8904

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde XX. yüzyılda ulaşım ve iletişim alanındaki gelişmeler, ülke nüfusu ve demografik yapısında da çeşitli değişimlere neden olmuştur. Özellikle Avrupalı yaşam tarzının yaygınlaştığı Galata, Beyoğlu, Unkapanı kesiminde çağdaş kent görünümü beraberinde mahalle denetimi ve gözetiminden uzak bir çevrenin oluşmasına, insanların denetiminin zorlaşmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat ve Meşrutiyet yıllarında toplumsal alandaki değişim ve gelişim sonucunda “Cemaat”ten “cemiyet”e geçiş ve “modernite” olgusu Osmanlı’da kente özgü “suç” olgusunu da getirmiş, Osmanlı Zaptiyesi çağdaş anlamda “polis”e, “jandarma”ya dönüşmüştür. (Toprak, 2008, 38; 275).

Bu makalede Osmanlı polisini ve siyasi gündemi fazlasıyla meşgul eden olaylar anlatılacaktır. Polis Mecmua içerisinde yer alan makalelerden Kısım-ı Adli, Vukuat-ı Zabıta, Muvaffakiyet-i Zabıta adlı bölümler incelenmiş, suç olaylarının ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı 84 adet suç olayının bulunduğu anlaşılmıştır. Mecmuada yer bulan olaylara bakıldığında, hırsızlık suçlarının %30,95’lik oranla en fazla işlenen suçlardan olduğu görülmektedir. Hırsızlık suçlarını %25’lik bir oran ile cinayet olayları takip etmektedir. Bu ise bize gösteriyor ki, o zamanın polisi hırsızlık ve adam öldürme suçlarına daha fazla önem vermiştir. Bu çalışmamızda, meydana gelen bu 84 olay içerisinde, katmanlı örnekleme ve rastlantısal örnekleme yöntemi kullanılarak, 1 adet kadın cinayeti, 1 adet çocuğun cinsel istismarı, 5 adet adam öldürme, 8 adet hırsızlık olayı, 2 adet kundakçılık olayı, 3 adet dolandırıcılık 1 adet kapkaç hadisesi ve darp etme suçu 1’si eşkıyalık, 2 adet gasp, 1 adet kalpazanlık ve 1 adet suikast darbe girişimi (devlet aleyhine suç) olmak üzere 22 adet suç olayına yer verildiği görülmektedir. Çalışmada, 1913-1923 yılları arasındaki Türk polis teşkilatının yayın organları olan Polis Mecmuası (1913-1923) adlı iki süreli yayın içerisinde suçla mücadele ve ceza adaletini sağlanması hususlarını incelemiştir.

1- Polis Mecmuası’nın Tarihçesi

Emniyet müdürlükleri biçiminde yapılandırılan emniyet teşkilatının 1911 yılına kadar herhangi bir mesleki yayını olmadı. Uzun yıllar devam eden iletişim eksikliği 1911 yılı itibariyle zamanın İstanbul Emniyet Müdürü Mazhar Bey’in girişimleri sonucunda “Polis” adıyla dört sayfadan oluşan bir gazete yayınlanmaya başlanarak giderilmiştir. (Okçabol, 1940, 210). Bu gazete, 1911-1913 yılları arasında 30-35 nüsha kadar yayınlanabildi. (Okçabol, 1940, 21). Polis gazetesinin kapanmasından sonra hiç iletişime ara vermeden yayınına son verilen gazetenin yerine 1 Temmuz 1913 tarihinden sonra Polis Mecmuası adıyla on beş günde bir olmak üzere isim değiştirerek günümüze kadar ulaşan dergi yayınlanmaya başlandı. (Polis Mecmuası, 1913, 1; 1-2). Polis Mecmuası yayım hayatına başladığı tarih Temmuz 1329 tarihli 1. sayısında 24x31 cm boyutunda yayımlandı. Mecmuanın değeri, her nüsha başına 1 Kuruş, senelik aboneliği ise 20 Kuruş olarak belirlenmiştir. Bu fiyatlandırma 1919 yılına gelindiğinde senelik abone fiyatı 1 Mecidiye olarak belirlenmiştir. İstanbul Matbaası’nda basımı yapılan Polis Mecmuası yayımında, içerik olarak sade ve anlaşılır bir dil kullanılmaya gayret edilse de noktalama işaretleri ve satırbaşları gibi yazı kurallarına genel olarak uyulmamıştır. Bunun yanında çeşitli punto mevcut olmadığından, bütün dergi aynı punto üzerine tertiplenmiştir. (Polis Mecmuası, 1919, 109; 252)

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından yayımlanması planlanan Polis Mecmuası’nın yayına hazırlanması için “Polis Mecmuası Müdürlüğü” adı altında bir birim

kuruldu. Bir müdür, bir kâtipten oluşan bu birimin ilk müdürlüğünü vekâleten Sadi Bey yürüttü. (Polis Mecmuası, 1913, 1; 24) Aynı zamanda mümeyyizlik görevinde bulunan Sadi Bey, yüklendiği görevlerin çokluğundan dolayı polis mecmuası müdürlüğü görevinden azlini talep etmesi üzerine yerine Niyazi Bey atandı. Niyazi Bey'den sonra aynı görevi sırasıyla; Zeki Bey ile Florinalı Nazım Bey yürüttüler. Polis Mecmuası, yayın hayatını ülkenin tümüyle işgal edildiği yıllar da dâhil olmak üzere 1924 yılına kadar İstanbul'da sürdürdü. (Okçabol, 1940;211).

Florinalı Nazım Bey ise, 1916 yılında atandı polis mecmuası müdürlüğü görevini 1930 yılına kadar sürdürme ayrıcalığını yaşadı. (Okçabol, 1940; 212). Bu yıldan sonra yapılan idari değişiklikler sonrası "Polis Mecmuası Müdürlüğü" uygulamasından vazgeçilerek dergi çıkarma görevi yayın ve istatistik işlerini yürütmek üzere kurulan 5. Şube Müdürüne verildi. (Emniyet Genel Müdürlüğü, İç Hizmet Bülteni, 1;1).

Ocak 1938 tarihine kadar Emniyet Genel Müdürlüğü merkez birimlerince yayımlanan Polis Mecmuası'nın adı 1936 yılında "Polis Dergisi" olarak değiştirildi. (Emniyet Genel Müdürlüğü, İç Hizmet Bülteni, 1;11). Polis Dergisi olarak adlandırılan ve Emniyet Teşkilatı'nın tek yayın organı olma özelliği taşıyan derginin yayına hazırlama ve yayın görevi 3201 sayılı Emniyet Teşkilâtı Kanunu gereğince açılan Polis Enstitüsüne devredildi. Bu tarihi itibariyle de üç ayda bir yayımlanmaya başlandı. (Emniyet Genel Müdürlüğü, İç Hizmet Bülteni, 1;27). 1 Mart 1943 tarihine kadar Polis Enstitüsünce yayımlanan polis dergisi, bu tarihten sonra tekrar Emniyet Genel Müdürlüğü merkez birimlerince yayınlanmaya başlandı. 1960 yılına kadar sürdürülen yayın bu tarihten sonra kesintiye uğradı.

Yaklaşık olarak 15 yıla kadar yayım hayatına ara verilen polis dergisi Emniyet Genel Müdürlüğü'nün idari yapılanmasında meydana gelen değişimlere paralel olarak 15 Ocak 1975 tarihi itibariyle İç Hizmet Bülteni adı altında yayınlanmaya başladı. 15 Aralık 1984 tarihinden itibaren İdari ve Mali İşler Dairesi Kalemî tarafından yayımlandıktan sonra 20 Aralık 1984 tarihinde alınan genel müdürlük makamı onayıyla Araştırma Planlama ve Koordinasyon Dairesi Başkanlığı tarafından yayımlanmaya başlandı. (Emniyet Genel Müdürlüğü, İç Hizmet Bülteni, 1;87).

İçerik ve biçim olarak değişikliğe uğramasına karşılık, günün ihtiyacına cevap veremez hale gelen İç Hizmet bülteninin o günden sonra Polis Dergisi boyutuyla yapılandırılması gündeme geldi. Bunun üzerine Genel Müdürlük Makamınının 29 Aralık 1994 tarih ve 63 sayılı onayıyla Ocak 1995 tarihinden itibaren Polis Dergisi olarak Araştırma Planlama ve Koordinasyon Dairesi tarafından yayımlanmaya başlandı. Bu tarihi itibariyle adı değiştirilerek yayınlanmaya devam edilen Polis Dergisi zamana ve ihtiyaca bağlı olarak şekil ve içerik değişikliğine uğrayarak günümüzdeki şeklini almış, teşkilatına, kamu kurum ve kuruluşları ile üniversite ve yüksekokullara dağıtılan Polis Dergisi okuyucusunun beğenisini kazanma başarısını göstermiştir.

2.1.Şehir Eşkiyası Hrisantos²

Mecmuanın çeşitli sayılarında kaleme alınan, birçok suç çeşidinde başrolde adı geçen hrisantos çetesi, İstanbul polisini en çok meşgul eden suçlulardan olmuşlardır. Rum

² 24 Bkz. Alkor, Muharrem, (1952), Hrisantos'u Ben Öldürdüm, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, Saylan, Gürkan Fırat, (2010), "İşgal İstanbul'unda Eli Kanlı Bir Örgüt: Hrisantos Çetesi", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.44, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, s.325-343.

asıllı Ahliya oğlu Hirisantos Anastadiadis ve çetesinin işlemiş olduğu zincirleme suçlar azimle sürdürülen çalışmalar neticesinde sonlandırılmıştır. İstanbul'un Tatavla (Kurtuluş) bölgesinde faaliyet gösteren, İstanbul polisinin korkulu rüyası haline gelen bu suç makinesi ve çetesi, mütareke yıllarının en azılı eşkıyalarından olup, polis tarafından uzun bir müddet takip edilmiştir. Bu uğurda birçok şehit verilmiş fakat yakalanamamıştır (Şahin, 2016: 55-60).

Küçük yaşlardan beri çeşitli suçlardan sabıkası bulunan ve asker kaçağı olan Hrisantos, daha sonra İstanbul Beyoğlu semtinde adam öldürme, soygun, yol kesicilik, kapkaççılık ve cinsel saldırı gibi suçlardan sabıkalı azılı bir çetenin başına geçmiş ve bu bölgede adeta terör estirmiştir. Türk polisinin, onlarca meslektaşını şehit eden Hirisantos ve çetesi ile imtihanı uzun bir süre devam etmiştir. Bir müddet doktor kılığına girerek Yunanistan'a kaçtığı söylentileriyle izini kaybettirmeye çalışan Hirisantos, bir sene sonra İstanbul'da tekrar ortaya çıkmıştır. İstanbul polisinin uzun süreli tahkikat ve takibatı sonrası 08 Eylül 1920 tarihinde polis tarafından gerçekleştirilen operasyon neticesinde ölü olarak ele geçirilmiştir. Hirisantos ile mücadelede özverili çalışmalarda emeği geçen Polis Memuru Mehmet Efendi'ye taltif verilmiş, Komiser Muavini Muharrem (Alkor) ve Polis Memuru Tayyar Bey rütbe terfi ve yirmişer lira para ödülü ile ödüllendirilmişlerdir (Zabıtamızın Bir Muvaffakiyet-i Meşkuresi, 1920: 412-413; Vakit, 1920:1;).

Polis Mecmuası'nda Hirisantos adlı şehir eşkiasına ilk defa 1917 yılında Muhallebici Recep Usta'nın katledilmesi ve dükkânının soyulması ve olayında rastlamaktayız. Birçok suçtan sabıkası bulunan Hirisantos, Beyoğlu Bostanbaşı (Boğazkesen) Caddesi'nde bulunan Recep Usta'nın dükkânındaki çekmeceye 80 veya 90 liranın bulunduğunu fark etmesi üzerine, birkaç gün dükkânın etrafında keşif yapmıştır. Yaptığı keşif sonucunda dükkânın sabah erkenden açıldığını ve Recep Usta'nın çırağının her sabah Tophane'ye süt almaya gittiğini öğrenmiş ve 2 Şubat 1332 (15 Şubat 1917) Perşembe akşamı arkadaşları ile beraber cinayetin nasıl yapılacağını kararlaştırmıştır. Cumartesi sabahı (17 Şubat) saat 6 sularında dükkân civarında beklemeye başlarlar. Maktulün çırağının dükkândan çıkmasını fırsat bilen caniler, müşteri kılığında dükkâna girerek sütlaç yedikten sonra, paralarını ödemişler, Recep Usta'nın para üstünü verdiği esnada üstüne çullanarak dükkânın bir köşesine götürüp ellerindeki kamalarla katlettikten sonra buldukları para ve senetleri çalarak kaçmaya başlamışlardır (Vukuat-ı Zabıta, 1917: 43-45; Alkor, 1952: 12-14).

Bu kaçısmadan şüphelenen Avusturya mürettebatından bir asker tarafından bunlardan Koço isimindeki katil takip edilerek yakalanmış ve karakola götürülmüştür. Karakol içerisinde Koço'nun kimliği araştırılmaktayken, Recep Usta'nın çırağı Hirisantos'un Yunanistan'a kaçtığı iddiası, Alemdar gazetesinin 7 Eylül 1919 haberi ve Polis Mecmuası'nın 117.sayısında yapılan haberlerle yalanlanmışsa da bu konu hakkında İstanbul polisinin genel kanaati bu katilin Yunanistan'a kaçtığı yönündedir. (Alemdar gazetesi, 1919; Filorinalı Nazım Bey, 1920: 346; Polis Mecmuası, 1920: 412).

Mehmet'in ustasının öldürüldüğünü ihbar etmesi üzerine, Komiser Muavini Sadi ile birlikte bir doktor ile olay yerine gelmiş ve Muhallebici Recep Usta'nın hunharca katledildiği ve paralarının çalındığı anlaşılmıştır. Koço suçüstü yakalandığı için bu suçu Hristo ve Pirekli (Fantoma Mehmet) ile birlikte işlediklerini itiraf etmiş ve suç ortakları evlerinde kısıvrak yakalanmışlardır. Faillerin yakalanmasında ve suçun ortaya çıkarılmasında emeği geçen Avusturya askerine Emniyet-i Umumiye Müdürü tarafından

bir adet altın kol saati ödül olarak hediye edilmiştir (Vukuat-ı Zabıta,1917: 43-45, Alemdar gazetesi, 1919:2).

Hirisantos, Hıristo, Hirisanti gibi isimler kullanan “izale-i vücudu elzem bir şerir” olarak kendisinden bahsedilen bu katil, Vakit gazetesinin (1920:1) haberine göre, sıkıyönetim mahkemesi tarafından yapılan yargılama neticesinde 15 sene kürek cezasına mahkûm edilmiştir. Bu katil, Mondros Mütarekesi (1918) ile birlikte Hapishane-i Umumi’den firar ederek Beyoğlu’nda adeta polis avına çıkmış, birkaç polisi şehit edip, Beyoğlu’nda ortalığı birbirine kattıktan sonra gazetenin haberine göre- Yunanistan’a kaçmıştır (Vakit, 1920:1).

Polis Mecmuası müdürlerinden Filorinalı Nazım Bey (1919:346) mecmua için yazmış olduğu bir makalede, İstanbul’u kasıp kavuran bu azılı haydudun halen yakalanamadığından bahsetmektedir. Makalede, Alemdar gazetesinin 7 Eylül 1335 (1919) tarihli haberine atıfta bulunarak, bu katilin iki arkadaşı ile beraber Veli Efendi Çayırı’nda görüldüğü ve kendilerini gören bir kimseyi yaraladıklarından bahsetmektedir. Ona göre bu cani, Yunanistan’a kaçtığı hakkındaki haberi, ortadan kaybolmak için ortaya atmıştır. Artık bu cani-i menhusun (uğursuz suçlunun) derhal yakalanması için daha fazla emek sarf edilmesi gerekmektedir. Bu makaleden anlıyoruz ki, polis teşkilatı ciddi ve şiddetli bir şekilde bu katilin peşine düşmüşse de, bir türlü yakalanamamıştır (Filorinalı Nazım Bey,1919: 346).

Gerçekten bu cani, makalenin yazıldığı tarihten bir sene sonra ancak yakalanabilmiştir. Hrisantos ve çetesi ile ilgili olarak, mecmuanın 117. sayısında, bu çete üyelerinden Zafiri’nin yakalandığı ve çıkan çatışma esnasında 2. Şube Müdür Yardımcısı Faik Bey’in yaralandığı ifade edilmiştir. Aynı zamanda 118. sayıda Hrisantos adlı katilin fotoğrafı yayınlanmıştır. 7 Ocak 1920 yılına gelindiğinde “katil-i şerir Hrisantos’un avane-i mel’unesinden” olan Hırıtso adındaki seri katil, devriye görevlilerince görülerek yakalanmak istenilmişse de, silahla karşılık vermesi üzerine çıkan çatışmada kaçmayı başarmıştır (Polis Mecmuası, 1919: 328, Rapor Sureti, 1920: 406).

Beyoğlu Emniyeti tarafından uzun süren takip sonucu yapılan operasyon neticesinde 13 yerinden vurularak ölü bir şekilde ele geçirilmiştir. Gazeteler bu haberi manşet olarak vermiş, gerek emniyet teşkilatı, gerek de halk rahat bir nefes almıştır. Polis Mecmuası (1920: 412)’nin 130.sayısında “Zabıtamızın Muvaffakiyet-i Meşkuresi” adlı makalede bu katilin yakalanması şu şekilde anlatılmaktadır:

“Senelerden beri temadi eden takibat-ı zaptiyeye rağmen tahlis-i garibane muvaffak olan katil şerir Harisantos memûrîn-i zâbitamızın basiret ve fedakarlığı neticesinde nihayet maktulün derdest edilmiş ve bu sûretle menfur bir unsur şekavetin lot vücudu ortadan kaldırılmıştır.

Dokuz ay evvel son cinâyeti işledikten sonra Yunanistan’a firar ederek Eylülün beşinci Pazar günü Dersaadet’e avdet ettiği Dolap Dere merkez memurluğunca haber alınan merkûmun en ziyade icrâ-ı habaset ve melanet ettiği Tatavla ve Senem köy mıntıklarında bazı mahalleri taht-ı tarassutta bulundurulmuş ve Eylülün yedinci Salı gecesi Senem köyünde bulunan katil meşhur Nevbarun bir aydan beri tarassut ve gayr-i muayyen zamanlarda taharri edilen hanesini mezkûr gecede müterassıt olan devriye memurları saat üçte iki şahs-ı meçhûlün mıntika-i müterassıtları dâhiline doğru geldiklerini görür görmez merkûmların takripleri üzerine dur emrine karşı hamil oldukları tabancalarıyla ateş etmelerini müteakip devriye memurları da bilmukabele istimal-i silah eyleyerek beş dakika devam eden müsademe neticesinde zulmetlikten bi’l-istifâde fîrara muvaffak olmuşlarsa da müsademe esnasında başlarından düşürdükleri bir şapka derununda Harisantos’un dostunun ismi olan Aftemiya namının muharrer olması şahıs-ı meçhullerinden birisinin Harisantos olduğunu meydana

koyduğu gibi ayrıca vaka olan ihbâr dahi merkûmun Dersaadet'e vurûdunu sûret-i kıtada tahkik ettirilmiş ve derhal icap eden tedbir-i ittihaz olunarak yirmi saat mütemadiyen icrâ kılınan takibat-ı hafîye neticesinde merkûmun Tatavele'de Dirgenci Başı Sokağında harabe bir hanede ihtifa eylediği anlaşılmıştır.

Elde edilen bu emare üzerine Eylülün yedinci Salı günü akşamı saat dokuzda muktezi tedabir-i hafîye ittihaz ve merkûmun bulunduğu hane ihata olunarak saat üç buçukta haneye girmek üzere Dolapdere Merkezi Polis Komiser muavini Muharrem ve Polis Memuru Tayyar Efendiler ile yerlerde sürüne sürüne kapıya yaklaşıldığında hâsıl olan küçük bir gürültüden merkûma takip edildiğini anlayarak derhal kapının açık bulunan üst tarafından hamil olduğu ve elinden hiç ayırmadığı altılı İngiliz tabancasıyla ateş etmeğe başlamış ve fakat müteakiben kapı kırılarak mukabele atılan kurşunlarla mite istihsâline muvaffakiyet hâsıla gelmiş ve merkûm bir gece evvel Senem köyündeki müsademeye-i vaka esnasında ayağından mecruh olduğu görülmüştür.

Vakada merkûm tarafından atılan mermilerden bir danesi Tayyar Efendinin göbeğinin sol tarafına isabet etmiş ise de hafif bir bereden başka bir iz bırakmamıştır.

Polis Müdüriyet-i Umûmiye aliyesinden ahiren aldığımız ma'lûmât-ı mütemmim nazaran katil merkûmun tenkili emrinde bilhassa yararlıkları görülen mumaaleyhimden Efendinin komiserliğe ve Tayyar Efendinin komiser muavinliğine terfilere icrâ ve kendilerini taltifin Polis Müdür-i Umûmiyesi Bey Efendi tarafından yirmi beşer lira mükâfat-ı nakdiye ita edildiği gibi ayrıca yüzer lira mükâfat-ı nakdiye itası için Dahiliye Nezareti Celilesi nezdinde teşebbüsatta bulunularak emr-i istihsâl olduğu memnuniyetle müsteban olmuştur. Cidden mahalline masruf olan şu teşviksizliğinden dolayı merci-i aidini ve gösterdikleri yararlık ve kahramanlıklardan naşi zira birer kıta fotoğrafını da derc eylediğimiz mûmâileyhi şâyân-ı tebrik ve takdir adlederiz.³ (Zabıtamızın Muvaffakiyet-i Meşkuresi, 1920: 412).

Dolapdere Polis Merkezi Amirliği'nin Hirisantos'un İstanbul'a döndüğünün haber alınması üzerine Tatavla ve Sinemköy gibi yerlerde takibe başladığı bir esnada, emniyet teşkilatının takip ettiği başka bir katil olan Nobar'ın evinin etrafındaki devriyelere ateş açan iki kişiden birisinin Hirisantos olduğu anlaşılacak yapılan takipler neticesinde Kurtuluş Direkçibaşı Sokağı'nda terkedilmiş bir binanın içinde saklandığı anlaşılacak gizli bir operasyon yapılması ve bu şekilde yakalanması planlanmıştır. 8 Eylül gecesi saat 03:30 sularında Komiser Muavini Muharrem (Alkor) ile Polis Memuru Tayyar Efendi gizlice kapıya yaklaşırken Hirisantos'un sestem uyanarak elindeki tabanca ile ateş etmeye başlaması üzerine kapı kırılarak çatışmaya girilmiş ve çatışma neticesinde 13 yerinden vurularak öldürülmüştür". (Zabıtamızın Muvaffakiyet-i Meşkuresi, 1920: 412)

Mecmuanın bir sonraki sayısına göre, operasyonda fedakârlıkları görülen Dolapdere Polis Merkezinde görevli Serkomiser Tahsin Efendi'ye "Beşinci Rütbeden Mecidi Nişanı" verilmiştir. Komiser Muavini Muharrem Bey'e komiserlik rütbesi ve "Beşinci Rütbeden Mecidi Nişanı" verildiği görünmektedir. Ayrıca bu sayıda, Polis Memuru Cafer Tayyar Efendi'ye Komiser Muavini rütbesi verilmekle birlikte "Beşinci Rütbeden Mecidi Nişanı" verildiği, bunun yanında Polis Memuru Mehmet Efendi'ye bir maaş değerinde para ödülü verildiği görülmektedir. (Taltif ve Nişan, 1920: 425, Saylan, 2010:332).

2.2.Vukuat ve Muvaffakiyet-i Zabita Yarım Han Soygunu ve Cinayeti

Adam öldürme suçları arasından seçtiğimiz bu olayda, Hirisantos çetesinin üyelerinden olan azılı suçlular Ayasofya Mahmut Paşa'da Yarım Han adlı iş yerine soygun yapmak amacıyla girmişlerdir. Bu sırada orada bekçilik görevini yapan Başçavuş Yusuf Cemal Efendi'yi vahşice katletmiş ve daha sonra orada bulunan kasaları açmakla soygun

³ Polis Mecmuası, 1 Ekim 1336 (1921), Sayı 130, Sayfa 412-413.

yapmışlarsa da polis teşkilatının gayretli çalışmaları ile kısıklıvrak yakalanmışlardır. Olayla ilgili Ayasofya Polis Merkezi tarafından tutulmuş olan raporu incelediğimizde, 16-17 Temmuz 1921 gecesi meydana gelen bu olayda, altı ay önce kunduracıyı soyarken suçüstü yakalanan ve bu esnada bir polis memuru ile bir bekçiyi katl eden, daha önce de Tahtakale’de taharri komiseri Said beyi şehit eden, çok defa hırsızlık ve soygun olaylarına karışan ve uzun süredir aranan çete üyelerinden Demirci Andon, Makaracı Niko, Barbar Panayot ve Simon adlı şüpheliler bu han içerisinde araştırma yaparak, handaki bazı tüccarlara ait olan ve içerisinde mücevher, altın veya para ve benzeri kıymetli eşyanın bulunduğu kasaların nerede olduklarını, bunun yanında kaçış yolu veya saklanma yerlerini öğrenerek büyük bir soygun planlamışlardır.

Bu plandan sonra, bunlar söz konusu hana müşteri kılığında girerek, soygun için kullanacakları aletlerle birlikte tavan arasında saklanmışlardır. Tüccarların bir bir hanı terk etmeleri ve bekçinin de ortadan kaybolması üzerine saklandıkları yerden çıkarak kasaların olduğu tarafa giderler. Bunlardan Panayot ve Simon kasayı açmakla, diğerleri de bunlara gözcülük yapmakla meşgulken, Bekçi Süleyman’dan görevi devralan Yıldız Telgraf Bölüğünde yazıcı olan ve aynı zamanda geceleyin burada bekçilik görevini de yürüten Yusuf Cemal Efendi’yi görmeleri ile üzerine çullanarak, 15 yerinden bıçaklamışlar ve daha sonra boğarak öldürmüşlerdir. Yusuf Cemal Efendi’nin feryadını işiten polisler, takviye ekip çağırılmış ve bunlardan Komiser Muavini Fazlı, Polis Memurları Hasan Hüseyin ve Abdürrahim Efendiler içeriye girdiklerinde Yusuf Cemal Efendi’nin cansız bedeni ile karşılaşmıştır. Olayın merkeze intikal etmesi ile polis meseleye daha ciddi bir şekilde yaklaşarak, katillerin yakalanması için seferber olmuştur. Başta Merkez Memuru (Emniyet Amiri) Saffettin, Serkomiser Mustafa ve cinayet masasından Serkomiser Nafiz olmak üzere yeterli miktarda polis ile hanın her tarafın abluka altına alınmıştır.

Polis bu tedbirlerle beraber içeride yapmış olduğu incelemelerde, Sarraf Memuka’ya ait kasanın açıldığı ve aletlerin orada bırakıldığını görmüş ve şüphelilerin hala handa gizlendikleri kanaatine varmıştır. O sırada polis, Barbar Panayot’un şahsın çatının kiremitlerde dolaştığını ve birinden diğerine atladığını fark ederek şüpheliyi yakalamış ve olay yerinde bulunan Savcı tarafından derhal ifadesi alınmış, şüpheli suçunu itiraf etmiş ve arkadaşlarının kiremitlerde saklandığını, bunlardan Andon’un Yusuf’u katlettiğini ve bunun üzerinde iki revolver bulunduğunu söylemiştir. Çatıda yapılan aramada fark edilen Simon, elindeki revolverle derhal yakalanmış ve bu da suçunu itiraf etmiştir. Diğerleri ise Derici David Efendi’nin dükkânında deriler altında saklandıklarını anlayan polisler ateş açması ile çıkan çatışmada Andon göğsünden ve diğeri Niko ayağından yaralı olduğu halde yakalanmış ve suçlarını itiraf etmişlerdir. Bu olayın anlatılmasından sonra Polis Mecmuası Müdüriyeti tarafından bu olayın açığa çıkarılmasında emeği geçen polislerin yapmış oldukları işin ve fedakârlığın “her türlü sitayişe şayan” olduğunu söyleyerek methodıldığı bir açıklama yayınlanmıştır (Polis Mecmuası,1921: 648-649).

“Temmuz’un on yedisi Pazar gecesi saat on bir raddelerinde sabıka ashabından olup altı mah mukaddem Beşiktaş’ta kunduracı dükkanının kilidini kırmak ve eşyayı mevcudesini nakl edecekleri sırada memureyn zabitanın müdahalesi üzerine bir polis memuru ile bekçiyi katl etmek ve kasayı şekset eylemek fiillerinden dolayı maznunen hal-i firarda bulunan ve memureyn zabıtaca şiddetle taharri edilmekte olan demirci namıyla maruf Andon ve Makaracı Niko ve refikasıyla beraber Pinayut ve Simon namındaki şerirlerden mürekkep kasa hırsızları Ayasofya’nın Yeşil Direk mevki dahilinde Mahmud Paşada Yarım Handa tüccara aid kasalardan nakdi ve mücevherat ve sairenin mevcudiyetini istihbar ederek bunlardan Niko ve Andon vakadan birkaç gün evvel Yarım Hana gelmiş ve yukarıki katın abdesthanesinden girmiş oldukları ve handa lazım gelen tedkikatıyla nerede ihtifa ve hangi

mahallerden firar edebileceklerini muayane ettikten sonra aralarında kararlaştırdıkları....”(Polis Mecmuası,1921: 648-649).

2.3. Kadın Cinayeti

Polis mecmuası yayın hayatına başlamadan önce yaklaşık 32 sayılı bir polis gazetesi çıkarılmıştır. 1911 tarihli polis gazetesinde bir kadın cesedi haberi yer almıştır. Bu olayda, olayın gerçekleştiği tarih yazılmamış, makalenin yazarı Samatya Merkez Memuru (Emniyet Amiri) Katıpzade Nazif (Yazman) Bey (1881- ?)’in bir hatırası olarak yayınlanmıştır. Nazif Bey (1911:7-8) bu makalesinde, Çınar Polis Merkezi’nde çalıştığı esnada, Koca Mustafa Paşa’da Çıkrıkçı Sokağı’nda bulunan bir mağara içerisindeki bir kuyunun temizlenmesi sırasında içerisinde iki adet insan kolu bulunduğu ihbarı üzerine olay yerine geldiğini ifade etmektedir. Yaptığı incelemede, bu kollardan birinin kırılmış olduğunu anlamıştır. Yazar, söz konusu kuyuyu iyice boşalttırdıktan sonra, başa bağlı iki bacaklı bir gövde bulunduğundan bahsetmektedir. Bu cesedin yaklaşık sekiz ay boyunca orada bulunduğu ve muhtemelen kollarının kırılarak kuyuya atıldığı tespit edilmiştir. Adli tıp doktoru cinsiyet tespitinde tereddüt etmekle beraber, cesedin bir kadına ait olma ihtimalinin yüksek olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, adli tıp raporunda kolların keskin bir aletle kırıldığı (veya kesildiği), bel kemiğinin kasıklarından itibaren ayrılmış olduğu ve cesedin kimliğinin tam olarak anlaşılamadığı tespit edilmiştir.

Bu olaydan oldukça etkilenen Nazif Bey, konu ile ilgili bir kaç gün boyunca araştırmalarda bulunsa da başarılı olamaz. Üç gün sonra tekrar mağaraya giderek, en ufak bir delil bulmak için var gücü ile çalışan Nazif Bey, bir gün boyunca kuyuda incelemelerde bulunmuş, fakat faili ortaya çıkaracak delili bir türlü bulamamıştır. Daha sonra mağara içindeki merdivenlerde ise yıpranmış bir kadın ayakkabısı bulması üzerine çalışmalarını bu delil üzerinden devam ettirir. Bir aylık bir çalışma sonrasında, bu cesedin Fıstıkçı Münir Bey’in hanımı olan 17 yaşındaki Emine Hanım’a ait olduğunu anlayan Nazif Bey, derhal Münir’i yanına çağırmıştır. İfadenin alınması esnasında Münir sorulan sorulara hiç telaş etmeden cevap vermiş ve kunduranın Emine’ye ait olduğunu söylemiştir. İfadesinde, Emine’nin güzelliğine mağrur olarak fuhşa düşmesi sebebiyle başına böyle bir belanın geldiğini söylemiş, Emine ile iki sene önce evlendiğini, fakat kötü hallerini görerek onu ıslah etmeye çalışsa da başarılı olamadığını beyan etmiştir. Ona göre, Emine’nin daha sonra evi terk ettikten sonra geneleve düşmüş olduğunu öğrenmesi üzerine ondan boşandığını ifade etmiştir. Daha sonra bir süre bir hayır sahibi tarafından Belediye’ye ait sağlık merkezine teslim edilse de, daha sonra hiçbir yerde barınmadığı anlaşılmıştır. Uzun süreden sonra bu olayın, tam manası ile olmasa da, aydınlatılması, Agop’un karısı Makruhi ismindeki kadının ifadesi ile olmuştur. Bu kadın, cinayetle ilgili bilgisinin olduğunu fakat kimselere anlatamadığını ifade etmiştir. Emine’nin cinayetten altı ay önce Kandilli’ye taşınmış olduğunu söylemiştir. Makruhi üç ay önce bir arkadaşından bir cinayetin işlendiğini duyduğunu ifade etmektedir. Bu ifadeye göre, Makruhi’nin arkadaşı Arkadaşı, bir gece bir çığlık işittiğini ve üç kişinin mağaraya telaşla girdiklerini gördüğünü ifade etmiştir. Ayrıca bu olayı anlatırken katilleri görse tanıyacağını söylemiştir. Bu gelişmeden hareketle katilleri bulmaya bir adım daha yaklaştığını düşünen Nazif Bey, olayın tek şahidinin uzun zaman önce vefat ettiğini öğrenmesi ile büyük bir hayal kırıklığına uğramıştır. Bu olay hakkında mahalle sakinlerine sorulduğunda, kimsenin böyle bir olaya şahit olmaması üzerine, bu olayın faileri ortaya çıkarılamamıştır (Nazif Bey, 1911: 7-8).

2.4. Komiser Hasan Şükrü Cinayeti

13 Mayıs 1332 (26 Mayıs 1916) Cumartesi günü saat: 02:00 sularında Kastamonu vilayeti Bolu Sancağına bağlı Bartın kazasında, görevli oldukları mintıkayı kontrol etmek amacıyla dolaşmakta olan Komiser Hasan Şükrü ve Komiser Muavini Galip Efendilere pusu kurulmuş, yapılan suikastta İkinci Komiser Hasan Şükrü şehit edilmiş ve Komiser Muavini Galip efendi ise yaralanmıştır. Konunun önemine binaen Bolu sancağı Merkez Memurluğu (Emniyet Amirliği)'nden Komiser Tevfik ve Polis Memurlarından Abdullah ve Lütfi efendiler Bartın'a sevk edilmiştir.

Soruşturma ekibi olay yerinde bulunan Laz başlığının kendisine ait olduğu düşünülen Horoz Molla oğlu Hasan'ın ifadesine başvurmuş, Hasan ifadesinde Cincinin Mehmet, Yolcunun Mehmet, Koca Kütük Arif isimli şahısların genelev önünde sigara içerken silahlı bir halde suikastı tertip ettiklerini gördüğünü ve bunu kimseye söylememesini tembihlediklerini ve ayrılmalarından bir kaç dakika sonra silah sesleri duyduğunu ifade etmesi üzerine, polis ekipleri bu işin Bartın'dan başka yerlere sürgün edilen hayat kadınları sebebiyle meydana gelen husumet sebebiyle olabileceği fikriyle tahkikata başlamıştır. Daha sonra Komiser muavini Galip efendinin ifadesine başvurulmuş, ifadesinde olayı anlattıktan sonra saldırganlardan birinin uzun boylu olduğu ve ettiği küfürlerden sesinin kalın olduğu, diğerinin ise kısa boylu olduğunu ifade etmiştir. Yapılan araştırmalar neticesi Gemici Hasan'ın torunu Mustafa oğlu Tahsin yakalanmış, ifadesinde ilk başta yalan beyanlarda bulunmuş, Yolcunun Mehmet, Koca Kütük Arif ile birlikte rakı içtiklerini, bu sırada Mehmet'in sarhoş olarak silah attığını, kaza çıkmaması için silahı alarak iki gün boyunca sakladığını ifade etmesine rağmen evinde yapılan aramalarda beyaz saplı tabanca ve büyükçe bir bıçak ele geçirilmiş, silahın yeni ateşlenmiş olduğunun polis tarafından anlaşılması üzerine, ağlayarak suçunu itiraf etmiş ve aslında niyetlerinin genelev müdavimlerinden bir Kereste tüccarı bir Yahudi'yi soymak olduğunu ifade etmiştir.

Bu itiraf üzerine suç arkadaşları 16 yaşındaki Hasan oğlu Arif ve 19 yaşındaki Mehmet yakalanmış ve şüpheliler ifadelerinde Tahsin'in söylediklerini tasdik ederek suçlarını itiraf etmişlerdir. Kaymakam İbrahim Bey, Sorgu Hâkimi Musa Bey ve mahalle muhtarı ile birlikte şüphelilerin evinde yapılan aramada, Arif'in evinde bir adet Revolver tipi tabanca, Mehmet'in evinde yapılan aramada bahçede enkaz yığınları arasında gizlenen ve yanında 24 fişek bulunan bir çifte tüfek ele geçirilmiştir. Yapılan incelemede, atılan kurşunlarla tüfeğin boş kovanları incelendiğinde Komiser Hasan Şükrü'yü öldüren kurşunların tamamının bu tüfekten atıldığı, Komiser Muavini Galip'i yaralayan mermilerin de Arif ve Tahsin tarafından atılan mermiler olduğu anlaşılmıştır.

Diğer silahın sahibi olan Derviş oğlu Mustafa'nın evi aranırken, Mustafa çatıya çıkarak oradan intihar etmeye çalışmışsa da yaralı olarak yakalanmış ve silahın kendisine ait olduğunu ve olaydan sonra silahı sakladığını itiraf etmiştir. Polis bu olayla ilgili Tahsin, Mehmet ve Arif'i adam öldürmek, Tahsin'in babası Mustafa, Arif'in annesi Züleyha, Mehmet'in annesi Melek ise suç delillerini saklamak ve katillerin kaçmasına yardımcı olmak iddiası ile Divan-ı Harb'e (Sıkıyönetim Mahkemesine) sevk edilmiştir.

Tahkikat neticesinde, 12-13 Mayıs (25-26 Mayıs)'ta, Kızılırmak kenarında bulunan Gazhane adlı mevkide rakı içtikten sonra saat: 01:00 sularında, Mehmet sarhoş olduğu bir halde, Tahsin ile birlikte Yahudi tüccarı soymak gayesi ile bu tüccarın sürekli gidip geldiği bir hayat kadınının evi etrafına geldikleri, Arif ise bir müddet sonra elinde bir tüfek olduğu ve belinde silahlar olduğu halde söz konusu yere geldiği, bunların silahlandıktan sonra

genelev bahçesine girerek kapıyı çalmaya başladıkları sırada, sarhoş olan Mehmet'in rastgele bir el ateş ettiği, arkadaşlarının onları durdurmaya çalıştığı, bu esnada muntıkayı teftiş etmek üzere oradan geçen Komiser Hasan Şükrü ve Komiser Muavini Galip efendilerin geldiklerini ve "Hey Kimsiniz? Niye silah atıyorsunuz?" diye sorduklarını duymaları üzerine ateş açtıkları, Komiser Yardımcısı Galip'in ifadesiyle etrafını çevirdikleri anlaşılmıştır.

Bu olayda, Komiser Hasan Şükrü siper almışsa da silah atmaya fırsat bulamadan göğsünden, Galip ise bacaklarının dört yerinden vurulmuştur. Daha sonra katiller Tahsin'in evinde bir müddet saklandıktan sonra dağılmışlardır. Polis yaptıkları tahkikatta, Hasan'ın ifadesinin de nazara alınması ile olayın tam manası ile bu şekilde gerçekleştiği konusunda şüphede kalmışsa da değerlendirmeyi sıkıyönetim mahkemesine bırakmıştır (Polis Mecmuası, 1916: 204-214). Bu olayın önemli yanı, bu olayın hükümete bir isyan olarak değerlendirilerek tahkikatın bu nokta nazara alınarak yapılmasıdır. Bu sebeple Bolu sancağından bir heyet gönderilerek titizlikle bu olayın üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda olayın faili olan sanıklar sıkıyönetim mahkemesine sevk edilmiştir. Mahkeme sonucunu tam bilmesek de, tahminimizce daha önceden ahali ve polis arasında yaşanmış olması muhtemel gerginlikler sebebiyle Polis teşkilatı tarafından bu olayın suikast olabileceği değerlendirilmiştir.

2.5. Kara Kemal'in Öldürülmesi

Polis mecmuasının 201. sayısında Kara Kemal'in ve birkaç adamının yakalanması vakasına büyük yer verilmiştir. Kara Kemal İttihat Terakki üyesi olarak tanınmış ve Osmanlı'da iâşe nazırı olarak görev yapmıştır. Mecmuanın ilk sayfasında Kara Kemal'in yakalanması dolayısıyla emeği geçen polisler teşekkür edilmiştir. Hatta bu sayının iç kapağında Kara Kemal'in yakalanmasında önemli rolü olan polis ekibinin başındaki polis müdürü Ekrem Bey'in fotoğrafı kullanılmıştır. Kara Kemal'in yakalanmasına dair polis raporunun yer aldığı metinde tafsilatıyla yapılan takibat ve nihayetinde suçlunun ölü olarak ele geçirilmesi anlatılmıştır. (Polis Mecmuası, 1926: 151-155)

Kara Kemal, Mustafa Kemal Paşa'ya yapılan İzmir suikastının tertipçileri arasında gösterilmektedir. İttihat ve Terraki Cemiyetinin esnaf teşkilatlanmasında İzmir ayağını organize eden Kara Kemal sadece bura ile sınırlı kalmamış elde ettiği devlet imkânlarıyla kurulmasına ön ayak olduğu birçok fabrika ve işyeri ile İstanbul'un iâşe teminini sağlamıştır. Birçok esnaf ile ikili ilişkileri onun Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde saygın bir konuma yükseltmiştir. Mondros Mütarekesi sonrası Malta'ya sürgüne gönderilmiş, daha sonra Sakarya savaşı sırasında 17 kişiyle beraber Malta'dan kaçmayı başarmış, İstanbul'a gelerek tekrar esnaf teşkilatının liderliğini yapmıştır. (Sertel-Yedek 2015: 377-385)

Talat Bey'in yanında siyasi kararlarda etkin bir kişilik olarak vazife yapmış olan Kara Kemal, milli mücadele döneminde Mustafa Kemal'e destek vermiş ve İttihat ve Terakki'nin son kongresini toplayarak aday olamayacağını ve Mustafa Kemal'in adayını destekleyeceğini bildirmiştir. Aynı zamanda milli mücadele döneminde karakol Cemiyeti vasıtasıyla silah ve cephane temininde büyük faydaları olmuştu. Cumhuriyet kurulduktan sonra içinde Kara Kemal'in de olduğu eski ittihatçıların parti yapılanmasında yer alması ancak çeşitli nedenler ile bu partilerin kapatılması olayı sonra İzmir suikastı vuku bulmuştur. Bu suikastta baş sorumlu olarak görülen Kara Kemal İstanbul polisi tarafından uzun bir tahkikat sonucu yakalanmış ve öldürülmüştür. (Sertel-Yedek 2015: 385- 403)

2.6. Vukuat ve Muvaffakiyet-i Zabıta: İbrahim Ethem Cinayeti

10 Ağustos 1336 (1920) tarihinde saat 21:00 sularında Fatih'te bulunan Şeyh Yahya Mahmut Efendi mahallesinde bulunan Şeyhülislam Camii'nin avlusunda feci bir şekilde öldürülmüş bir cesedin bulunması üzerine oraya gelen polis ekipleri öldürülen şahsın Ethem oğlu İbrahim olduğunu ve bu şahsın Galata postanesinde bekçilik yaptığı ve Taş Hanı'nda kiracı olarak kaldığı bilgisine ulaşmıştır. Yapılan yoğun bir çalışma ve soruşturma sonucunda Niko ve oda arkadaşı Hacı Ömer tarafından katledildiği anlaşılmış ve bunlar yakalanarak adalete teslim edilmişlerdir.

Malatyalı Hacı Ömer, önceki yıllarda asker kaçağı olduğu bir sırada maktul İbrahim'in onu defalarca askeri makamlara şikâyetle bulunduğu ve bunun üzerine yakalanarak bağlı olduğu askeri birliğe gönderilmesi sebebiyle aralarında husumet olduğu ve ara sıra maktul İbrahim'i ilk fırsatta katledeceğini pek çok kimseye söylediği anlaşılmıştır. Yapılan soruşturmalar sonucu Ömer'in oda arkadaşı Niko ile birlikte çok defa tartıştıkları ve kavga ettikleri, defalarca onun odasına girip eşyalarını çaldıkları, hatta bundan dört ay önce Hacı Ömer tarafından bıçaklandığı anlaşılmaması üzerine bu olayın Hacı Ömer ve Niko tarafından işlendiği kanaatine varılmıştır. Polis bu bilgiler ışığında harekete geçerek 16 Ağustos 1336 (1920) Saat:01:30 sularında Taş Hanı'nın sahibi olan İran uyruklu Hamid Efendi ile birlikte şüphelilerin odalarına baskın düzenlenmiştir.

Olay yeri incelenmesinde bulunan fenni polisler yapılan kriminal araştırmalar neticesinde düğmeden yola çıkarak maktulün ceketinin çalındığı kanısına varmışlardır, şüpheli şahıslara yapılan ev araması sırasında bir adet siyah ve solgun bir ceket bulunmuştur. Şüpheliler bahse konu ceketi değişimli olarak giydiklerini ifade etmişlerse de polis tarafından verilen ifadeler yetersiz bulunmuş ve ceket incelemeye alınmıştır. Ceketin sol tarafının nemli olduğunu ve düğme bölümünün iç kısmında kan lekeleri bulunduğunu ve bulunan siyah düğmenin ceketin diğer düğmelerinin aynısı olduğunu anlaşılması üzerine şüpheliler gözaltına alınmış devamında Fatih Polis Merkezi'ne götürülerek ifadelerine başvurulmuştur. Başlangıçta şüpheli hırsızlar suçlarını inkâr etseler de, Merkez Memuru (Emniyet Amiri) İzzet Bey ve Komiser Ziyaeddin Bey tarafından “mahirane bir surette icra edilen” sorgularında “maktulün üzerine ansızın saldırarak bıçakla onu öldürdüklerini” itiraf etmişlerdir. Soruşturma neticesinde şüpheliler mahkemeye sevk edilmiştir (Vukuat ve Muvaffakiyet-i Zabıta, 1920: 395-398).

2.7. Mahmud Şevket Paşa Suikastı

Polis Mecmuası'nın ilk sayısında bu olayla ilgili mahkeme kararı ve yakalanan ve halen firarda olan Prens Sebahattin gibi şüphelilerin fotoğrafları yayınlanmıştır (Polis Mecmuası, 1913:1-16;)

Polis Mecmuası (1913:4-11)'nin ilk sayısında, olayın anlatıldığı bu bölümde, 29 Mayıs 1329 (11 Haziran 1913) tarihinde dönemin Harbiye Nazırı ve Sadrazam Mahmut Şevket Paşa (Sadrazamlık Tarihi: 23 Ocak 1913 - 11 Haziran 1913)'ya karşı gerçekleştirilen suikast, halk ayaklanması ve kanlı darbe teşebbüsü hakkında tutulan olay tutanağına yer verilmiştir. Ayrıca, olayla ilgili Divan-ı Harb-i Örfi (Sıkıyönetim Mahkemesi 1877-1922) tarafından verilen karar ve bu kararın onaylandığına dair 10 Haziran 1329 (23 Haziran 1913) tarihli irade-i seniye suretine uzun bir şekilde yer verilmiştir.

Bu bölümde olayda yargılanan ve hüküm giyen faillerin fotoğrafları ile olayda ölen ve yaralanan şahısların ve fedakârlık gösteren polislerin fotoğraflar hem bu sayfalarda hem ilerideki sayfalarda yer almaktadır.

Olayla ilgili mahkeme kararında hükümeti cebir ve şiddet kullanarak yıkmaya ve memlekette bir karışıklık çıkarmaya çalışan ve bu maksatla suikastlar tertip eden darbe çetesinin ilk icraatı olan Mahmut Şevket Paşa suikastı ve kararlaştırdıkları diğer suikastlar ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.

Mevcut İttihat ve Terakki hükümetini yıkmak üzere, Prens Sebahattin etrafında toplanmaya başlayan bu cemiyet, diğer örgüt yöneticilerinin de katılması ile ciddi bir oluşum haline gelmiş ve bunlardan Topal Tefvik'in evinde gizli faaliyetlerine başlamıştır. Bir yandan ordu mensupları ile irtibata geçilmiş, bir yandan da ihtilal teşebbüsü kararlaştırılmışsa da mali sıkıntılar sebebiyle bu teşebbüs akim kalmıştır. Bunun üzerine bu örgüt, para tedariki için Sultan Reşad'ın damadı olan Damat Salih Paşa ve yurtdışında bulunan eski Dâhiliye Nazırı Reşit Bey ve Romanya'da bulunan Şerif Paşa ile görüşmüş ve ihtilalin gerçekleşmesi için bunlardan bir miktar para almışlardır. Bu paraları toplayan Yüzbaşı Kazım, askerler tarafından takip edildiği için İstanbul'a Salih Paşa'nın yardımı ile İstanbul'a geri dönmüştür.

Paranın tedariki ile birlikte, İzmit'te bulunan bazı Çerkez askerler ve bazı suikastçılar, Bâb-ı Ali baskınının ve bu baskında öldürülen Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın da Çerkez olması dolayısıyla intikamının alınması ve memleketi ele geçiren mason ve siyonistleri temizlemek düşüncesi etrafında ikna edilmiş ve kanlarının son damlasına kadar çarpışacaklarına dair yemin etmişlerdir. Böylelikle tedarik edilen iki tabur asker ile Mabeyn-i Hümayun'un kuşatılması ve Muhip Bey ve Damat Salih Paşa tarafından Sultan Reşad'ın ikna edilmesi kararlaştırılmıştır. Yüzbaşı Kazım'ın İttihat ve Terakki cemiyetine doğru meylenmesi ile örgüt biraz tedirgin olsa da, daha sonra Sadrazamlığın Kamil Paşa'ya bırakılacağı sözünün alınması ile Kazım ikna edilmiştir. Bütün bunlar olurken örgüt üyelerinden Şevki ise askerler için gerekli teçhizatı ve askeri temin etmiştir.

Hazırlıkların tamamlanması neticesinde, 29 Mayıs 1329 (11 Haziran 1913) Çarşamba günü saat 11:40 itibari ile ihtilalin başlayacağı kararlaştırılmıştır. Ayrıca örgüt tarafından yabancı büyükelçilerin en kıdemlisi olan Avusturya büyükelçisine yabancı ülkelerin bu saatte askerlerini karaya çıkarması talep edilmiştir. Ayrıca örgüt bu İhtilal kapsamında bazı suikastların yapılmasına karar vermiştir. 29 Mayıs 1329 Çarşamba günü örgüt üyelerinden Abdurrahman ve Şoför Cevat'ın yardımcıları ile diğer suikastçılar Beyazıt'ta bulunan Saka çeşmesi önüne otomobil vasıtasıyla gelerek, o sırada yoldan geçmekte olan Sadrazam ve Hariciye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın otomobiline pusu kurmuş ve çatışma sırasında Mahmut Şevket Paşa'yı beş yerinden, ağabeyi Kazım'ı bir yerinden, yaveri İbrahim'i ise iki yerinden yaralayarak katletmişlerdir. Daha sonra aracın yanına giderek Şevket Paşa'yı başına ateş ederek öldüren Topal Tefvik yaya bir şekilde firar ederken, diğerleri de Tefvik'i korumak için ateş etmeye başlamışlar ve daha sonra otomobille firar etmişlerdir. Topal Tefvik kaçmak üzere iken Aşiret Hanı'nda üzerinde bir adet revolver, bir adet bıçak, fişeklik, bir adet şarjör ve fişeklerle birlikte kısıklı yakalanmıştır.

Bununla beraber Kavaklı Mustafa önderliğinde Raif, Ragıp ve Kara Ahmet tarafından Nesim Ruso'ya, Hikmet ve Jandarma Kemal adlı zanlılar baskın esnasında Çerkezlerle beraber Talat Paşa'yı, Jandarma emeklisi Yüzbaşı Mehmet Bey ise diğer

Çerkez taburu ile İstanbul Muhafızı Cemal Bey'i ve Emanuel Karaso ve Azmi Bey'i öldürmek üzere harekete geçmişlerse de alınan tedbirler neticesinde bu teşebbüs akim kalmıştır.

Yaşanan bu gelişmeler neticesinde, polis ve jandarma örgütün merkezi hükmünde olan Beyoğlu Pire Mehmet Sokağı'nda bulunan ikamete operasyon düzenlemiş, operasyon esnasında çıkan çatışmada İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiye Kısım-ı Adli Şubesi müdürü Samuel Efendi (1880-1949) yaralanmış, İstanbul Muhafızlığı yaveri Yüzbaşı Hilmi Bey öldürülmüştür. Operasyon neticesinde bazı failler yakalanmışsa da diğerleri kaçmayı başarmışlardır. Yapılan soruşturma ve operasyon neticesinde Topal Tevfik, Miralay Fuat, Muhip, Yüzbaşı Kazım, Damat Salih Paşa, Ziya, Şevki, Mehmet Ali, Abdullah Safa, Cevat, Jandarma Kemal, Hakkı, Ragıp, Kara Ahmed ve Gözlüklü Emin adlı 15 kişi yakalanmıştır.

Mecmuada 9 Haziran 1329 (22 Haziran 1913) tarihinde verilen ve 10 Haziran 1329'da (23 Haziran 1913'te) dönemin padişahı Sultan Reşad tarafından tasdik edilen mahkeme kararı "Mazbata-i Hükmiye" başlığı ile yayınlanmıştır. Bu kararda, Prens Sebahattin, eski Dâhiliye Nazırı Reşit Bey, Şerif Paşa, Gümülcineli İsmail Bey, Damat Salih Paşa, Miralay Fuat, Kemal Mithat, Pertev Tevfik, Kaymakam Zeki, Yüzbaşı Kazım, Muhip Bey'e Ceza Kanunu'nun 56. ve 57. Maddelerinde belirtilen mevcut hükümeti yıkma amacıyla gizli ihtilal cemiyeti kurmak, bu cemiyeti idare etmek ve bu amaçla suikast tertip etmek suçlarından gıyaplarında idam kararı verilmiştir.

Mahmut Şevket Paşa'yı öldüren Ziya, Topal Tevfik, Şevki, Mehmet Ali, Abdullah Safa, Nazmi, Abdurrahman, Cevat isimli katillerin ihtilal maksadıyla devlet erkânına suikast düzenlemek suçundan idamına ve Emanuel Karaso, Talat Paşa ve Nesim Ruso'ya suikast yapmayı planlayan Jandarma Kemal, Hikmet, Hakkı, Emekli Jandarma Muhammed, Emekli Jandarma Kavaklı Mustafa'nın, devlet erkânına suikasta teşebbüs etme suçlarından idamına hüküm verilmiştir.

Kara Ahmet, Ragıp ve Raif adlı sanıklar ise suikast teşebbüsünde bulunan bu kişilere yardım, yataklık ve iştirak ettikleri için 15 sene kürek cezasına çarptırılmıştır. Ayrıca Gözlüklü Emin ve Süleyman paşazade Adil'in gizli ihtilal cemiyetine dâhil olmak sebebiyle müebbet kalebent edilmesine, Miralay Kemal, İzzeddin, Yüzbaşı Adil, Şoför İsmail, Şoför Mehmet, Jandarma Sadık ve Fehmi'nin ise bu gizli cemiyete iştirakleri bulunmadığından beratlarına karar verilmiştir. Netice olarak toplamda, üç kişiye kürek cezası ve iki kişiye müebbet kalebent cezası ve yirmi beş kişiye ise idam kararı verilmiştir. Yedi sanığın ise örgüt üyesi olduğuna dair yeterli delil bulunmaması sebebiyle beratlarına karar verilmiştir (Mazbata-i Hükmiye, 1913:4-16).

İdamına karar verilenlerden Muhip, Kazım, Topal Tevfik, Ziya, Şevki, Mehmet Ali, Abdullah Safa, Cevat, Jandarma Kemal, Hakkı adındaki on kişinin cezaları infaz edilmiştir. Mahkeme firar eden mahkûmların mallarının haczedilmesine karar vermiştir.

Ayrıca söz konusu darbe girişiminin önlenmesi ve faillerin yakalanması amacıyla yararlılıkları görülen bazı jandarma ve polis görevlilerine bazı mükâfatların verildiği görülmektedir. Operasyonda yaralanan Kısım-ı Adli müdürü Samuel Efendi'ye üçüncü rütbeden Mecidî Nişanı ve "gümüş iftihar madalyası", Topal Tevfik'i yakalayan Resneli İsmail Hakkı Efendi'ye bir senelik maaş taltifi (4800 kuruş), Hasan ve Mustafa Efendilere 7 lira para ödülü, yaptığı araştırmalarla Tevfik'in yerini öğrenen Piyade Er Bursalı

Mehmet'e 13 lira para ödülü verilmiş ve onbaşılığa terfi ettirilmiştir. Pire Mehmet Sokağı operasyonunda hizmetleri geçen Raif, Ahmet Halit ve Abdulkadir efendilere 2 aylık maaş taltifi, Mehmet Tevfik Efendi'ye 5 lira, 105 Selim ve Muharrem Onbaşı'ya beşinci rütbeden Mecidî Nişanı ve 10 lira para ödülü, Yusuf Veli'ye 5 lira para ödülü verilmiştir (Polis Mecmuası, 1913:4-16).

3. Çocuğun Cinsel İstismarı Hadisesi

Polis Mecmuası'nda araştırmamız kapsamında sadece bir olayda cinsel istismar suçunun işlendiği görülmektedir. Fakat bu suç olayında, öncekilerden biraz daha farklı olarak adli polisin tutmuş olduğu bir fezlekeden ziyade, bir disiplin soruşturması neticesinde yayınlanan bir tamimnameyi (genelgeyi) incelemeye alacağız. Bilindiği üzere her zaman herkes başarılı olamayacağı gibi, emniyet teşkilatı da suçluları yakalama ve adaleti sağlama konusunda her zaman başarılı olamamaktadır. Cumhuriyet'in ilanına çok az bir zaman kala gerçekleşen bu olayda, Manastırlı Ekmekçi Hasan ile arkadaşı Arabacı Karabet tarafından silah ve bıçak tehdidi ile Rum asıllı Dimitri oğlu Stefan adlı erkek çocuğuna istismarda bulunduğu ihbarında bulunulmuştur. Fakat Komiser muavini Rıza Efendi konu ile ilgili soruşturma yapılmasında gevşeklik gösterdiği gibi, sadece ifade almakla yetindiği, üstlerine bu konu ile ilgili bilgi vermediği anlaşılmaktadır.

Ayrıca Komiser Muavini Rıza Efendi'nin bu olaydan amirlerini ve adliyeyi haberdar etmemiş ve konu ile ilgili gerçeğe aykırı bir rapor düzenlemiş ve bunun yanında Kısm-ı Adli şubesine hiçbir vukuatın olmadığı şeklinde resmi yazı göndermiş ve bu şekilde suçluları himaye etmiştir. Fakat daha sonra Ekmekçi Hasan ile arkadaşı Arabacı Karabet'in bu suçu işlediğinin anlaşılması üzerine kendisine disiplin soruşturması açılmıştır. Söz konusu Komiser Muavini'nin daha önce defalarca görevden uzaklaştırıldığı halde daha sonradan mesleğe tekrar alındığı görülmektedir. Konu ile ilgili yapılan soruşturma neticesinde, görevi kötüye kullanmak suçundan dolayı adliyeye sevk edilmiştir. Bunun yanında bu personele, Polis Divanı tarafından bir daha mesleğe geri alınmamak kaydıyla terkin-i kayıt cezası verildiği görülmektedir.

4. Sigorta Almak İçin Komşusunun Evini Yaktılar

Polis gazetesindeki suç olaylarından bir başkası ise, Samatya'da meydana gelen garip bir kundaklama olayıdır. 26 Ağustos 1327 (8 Eylül 1911) günü saat 01.00 sularında meydana gelen bu olayda, Maliye Nezareti karşısında sarraflık eden Nikoli'nin uzun zamandır harap durumda olan evinin yanmakta olduğu bilgisi üzerine polis ekipleri olay yerine gitmişlerdir. Yangın söndürüldükten sonra polis ekipleri olay yerinde incelemelerde bulunmuş, ateşin bahçe tarafından zemin kat ve tahta kaplamaları arasından başlayarak, ikinci ve üçüncü kat kaplamalarına sıçradığı ve bu şekilde evin yandığı anlaşılmıştır.

Polis ekipleri ateşin başlangıç noktasında biri boş, diğerinin içinde sönmüş kömür parçaları bulunan iki sardalye kutusu bulunmuştur. Bunun yanında üzerinde Fransızca, "Doğu Treni" ibareli kırmızı etiket bulunan ve içerisinde gazyağı görülen 100 gramlık bir şişe ve yeni yakılmış kibrit bulunduğu görülerek bunun normal bir yangın olmadığı, bir kundaklama olayı olduğu anlaşılmıştır. Yapılan incelemede, bu şişenin Yedikule Tren İstasyonu Eczanesi'nde imal edildiği anlaşılmış ve bu şişe Eczane sahibi Avusturya vatandaşı Franz Kifose'ye gösterilerek, bu ilacın kime satıldığı sorulmuştur. Kayıt defteri incelendiğinde, bu şişe içerisinde Kâfur Ruhu adlı bu ilacın, miladi 22 Nisan 1911 tarihinde Avusturyalı Tren Makinisti Altonyo Kolombo tarafından satın alındığı

anlaşılmıştır. Kolombo ifadesinde, bu şahsın evin bitişiğinde bulunan evde ikamet ettiğini, diğer bir evin ise yine kendisine ait olup burada Aya Kostantin Kilisesi papazlarından Dimitri adında birisinin oturduğunu ifade etmiştir. Bu evlerin toplamda 750 liraya Osmanlı sigortasında sigortalı olduğunu söylemiştir. Ayrıca, kırmızı etiketli şişenin kendisine ait olabileceğini ve o gece Sirkeci Garı'nda nöbetçi olduğunu ifade etmiştir. Polis, soruşturmayı daha da derinleştirerek, evin yakınlarında bulunan Makinist Beretan'ın hizmetçisi Maretra, o gece Kolombo'nun eşi Teresa ve Kızı Marika'nın yangın çıkmadan yarım saat önce, bahçeler arasındaki kapıdan geçerek yangın mahalline gittiklerini söylemiştir. Ayrıca, yangından beş on dakika önce buradan geri çıktıkları bilgisini vermiştir. Bunun üzerine, Marika ve Teresa'nın ifadelerine başvurulmuşsa da, bunlar olayın böyle olduğunu inkâr etmişlerdir. Kundaklanan evin sahibi Nikolaki ise bu harap haneyi 12 sene önce Kirgor namındaki bir şahıstan satın aldığını, bu evin sigortasının olmadığını ve imkân olmadığı için tamir edemediğinden dokuz yıldan beri böyle harap kaldığını söylemiştir. Bu sebeple, Nikolaki'nin bu olayda parmağı olmadığı anlaşılmıştır. Polis, yapmış olduğu soruşturma neticesinde, olayın meydana geldiği evin yanındaki evin eşya ile 750 liraya sigortalandığı ve sigorta süresinin 1912 yılı başında biteceğini tespit etmiştir. Kolombo birkaç ay önce bu evleri satmaya çalışmışsa da sigorta bedelinin üstünde verecek bir talip bulamamıştır. Bu sebeple, polis Kolombo, eşi ve kızının iştirak halinde sigortadan yararlanmak maksadıyla, planlı bir şekilde bu kundaklama suçunu işledikleri kanaatine varmıştır. Şüpheliler yakalanarak savcılığa göndermiştir (Samatya Merkez Memurluğu Olay Raporu, 1911: 56).

Bu olayda polisin olay yeri incelemede esnasındaki dikkati fark edilmektedir. Olay tutanağı incelendiğinde, polisin yangın yerinin çok iyi inceleyerek bu olayın kundaklama olduğu bilgisine ulaştığı anlaşılmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere olay yerinde bulunan en küçük bir delil bile soruşturmanın seyrini değiştirebilmektedir.

5.1. Duvar Delen Hırsız Çetesi Yakalandı

Mecmuada duvar delen hırsızlar hakkında önemli bilgiler verilmiştir. Duvar delen hırsızların ne tarzda suçlar işlediği, çete mensuplarının kimlerden oluştuğu, olay sırasında hangi alet ve edevatlardan faydalandığı ve nasıl kullanıldığı gibi konular açık ve sade bir dille anlatılmıştır.

Duvar delecek olan serseriler hırsızlık yapacakları evin doğrudan doğruya sokağa bakan tarafında çalışmayıp hırsızlık yapacakları mağaza veya haneye komşu olan, bir dükkân veya oda içine girerek komşu duvardan, hırsızlık yapacakları yere delik açarlardı. İşe başlamadan önce duvarın cinsiyle kalınlığını hane ya da dükkân içinde herhangi bir şahıs bulunup bulunmadığını iyice tahkik ederlerdi. Duvar delmek için genellikle kullanılan alet adı duvar delecek bir (mutakıp) ile bir keski veya iskarpeladır. Adı geçen aletleri kullanan hırsızlar genellikle Yunanlı, Patraslı, Sisamlı ve Selanikli olup Dolapdere, Tatavela, Papaz Köprüsü, Kalyoncu Kolluğu, Galata ve Meyhane cihetlerinde ikamet etmektedirler.

“Duvar delecek olan hırsızlar, doğrudan doğruya sokağa nazır tarafta çalışmayıp faal-i sirkati icrâ edecekleri mağaza veya hanenin ittisâlinde bir dükkân veya oda derununa girerek veyahut böyle bir mahall icar ederek bununla asıl matlup olan mağaza arasındaki bulma duvarından bir delik açarlar. İşe başlamadan mukaddem mağazanın hal-i vasatini bölme duvarının cinsiyle kalınlığını derununda adam bulunup bulunmadığı tahkik ve ona göre zaman ve alet icap ederler. Duvar delmek için ekseriyile kullanılan alet adı duvar delecek bir (matkap) ile bir keski veya iskarpeladır. Matkap vasıtasıyla iki tuğla veya taş arasında açılan deliğe keskinin ucu sokularak diğer ucu vasıtasıyla sağa sola veya aşağıya ve yukarıya

hareket ettirilerek taşın veya tuğlanın birisi sökülüp çıkarılır. Ve bu veçhile diğer tuğla ve taşlar sökülerek matkap olan cesamette bir delik açılmış olur. Bu nevi hırsızlar Yunanlı, Patraslı, Sisamlı ve Selanikli olup Dolapdere, Tatavla, Papaz Köprüsü, Kalyoncu Kolluğu, Galata ve Meyhane cihetlerinde ikamet etmektedirler.” (Duvar Delen Hırsızlar, 1920: 438)

Edirne’de gerçekleşen ve Polis Mecmuası (1919)’nın 118.sayısında yer verilen hırsızlık olayında, Edirne’de 17 Mayıs 1919 Cumartesi gecesi meydana gelen vakada, Saraçlar Caddesi’nde bulunan dükkânlardan Kunduracı Nikola, Terzi İşova ve Tuhafiyeci İsak’ın dükkânlarının duvarlarının delinmesi ve kapılarının kırılması suretiyle dükkânda hırsızlık yapıldığı anlaşılmıştır. Gelen ihbar üzerine Edirne polisi hırsızları bulmak için yoğun bir mesai sarf ederek, hırsızların çok düzenli bir şekilde örgütlendiğini ve bu çetenin örgütlü bir halde bu suçu işlediğini tespit etmiştir.

Yapılan soruşturma neticesinde, Milto ve Paneka Yorgi yönetimindeki bu çetenin, Foti oğlu Koço, Yodan, Arabacı Ahmet, Şider’in karısı Atina, Pano, Yorgi, Bulgar uyruklu Vasil, Makedonya uyruklu Kole ve Ogna adlı hırsızlardan oluştuğu anlaşılmıştır. Bunların çaldıkları malları depolamak üzere Foti oğlu Koço’nun evini depo olarak kullandıkları, çaldıkları malları Edirne’nin sınıra yakın bir bölgesinde bulunmaları sebebiyle yurtdışına kaçırdıkları veya burada buldukları müşterilere bu malları sattıkları, polis kontrolünden kurtulmak ve rahatça müşteri bulmak amacıyla Atina adlı kadının evini pansiyona çevirdikleri tespit edilmiştir.

Bu olayda, polis bu hırsız çetesinin devriye ve bekçileri atlatmak amacıyla çalınan malları Ali Paşa Çarşısı’nın kubbeleri üzerinde taşıdıklarını, taşıma esnasında silahlı bekçiler bulduklarını, sabahın erken saatinde İstanbul’dan gelen trene, tüccar kılığı ile faytonla malları taşıdıkları için eylemlerini rahatça gerçekleştirdiğini fark etmiştir. Şüpheliler çaldıkları malların bir kısmını Atina vasıtasıyla pansiyona gelen kaçakçılara 500 Frank karşılığında satmışlar ve teslimat için Tuna nehrinden Kayıkçı Milto’nun kayığı ile taşıma işlemini gerçekleştirmişlerdir. Polis büyük bir gayretle yapmış olduğu araştırmalar neticesinde, Milto, Paneka Yorgi Koço, Yodan, Arabacı Ahmet ve Atina’yı kısıvrak yakalayıp adalete teslim etmiştir. Şüphelilerden Pano Bulgaristan’a kaçmış, Yorgi, Vasil, Kole ve Ogna adlı şahıslar ise polisin elinden kaçmayı başarmıştır (Muvaffakiyet-i Zabıta, 1919: 348-349).

5.2. Hane Hırsızları

Nüfusun ülke dışından gelenlerle birlikte kozmopolit bir yapıya bürünmesiyle ülkede suç oranı sürekli artmış, kentleşmenin getirdiği hırsızlık, dolandırıcılık, yankesicilik türü suçlar Osmanlı başkentinde daha yaygın bir hal almıştır. Suçlular Polis Mecmuası’nın her sayısında fotoğraflarıyla teşhir edilmiş. Özellikle hane hırsızları, kasa hırsızları ve kalpazanlar Osmanlı kolluk kuvvetlerini en fazla uğraştıran suç türlerini oluşturmuş.

“Umûmiyetle büyük sirkatler şahıs tarafından ifâ edilemeyip kumpanyalar tarafından icrâ olunur. Bu hırsız kumpanyalarını teşkil eden efrat işsiz, güçsüz adamlar olmayıp kendilerini namuskâr tanıtacak faal mekruhlarına faydası olacak velhasıl işlerine yarayacak birer sanata salık etmek mecburiyetteler. Kendilerine lazım olacak iskarpela, maymuncuk, anahtar, vesaire imali için demircilik etmek hanelere dükkân ve mağazalara dâhil edip oralarının ahvâl-i hususiye ve taksimat dâhiliyesini onartmak için sıvacılık, badanacılık, sobacılık, simsarlık gibi zanaatlara müntesip bulunmak kendileri için pek faydalı ve hatta elzemdir. Bundan başka efrâd-ı merkûmenin hiçbir sanat sahibi olmaması zabıta memurlarının nazarı dikkatini celp ederek haklarında serseri muamelesinin tatbikine vesile olacağından hiç işlerine gelmez. Bir sârikler kumpanyası sûret-i daima da aynı efrattan

müteşekkil olmayıp kumpanya reisi tarafından bahs-i iş için ayrı ayrı eşhâs tedârik edilir. Bu sûretle toplanan bir kumpanya efrâdı işin hitamında hisselerini taksim edip dağılırlar. İkincisi bir iş için ekseriyetle başka efrattan olmak üzere terkip ederler. Yekdiğerlerinin sadakatine emin oldukları halde bir müddet ittihat ve şevketlerini muhafaza ederler. Fakat her ne olur ise olsun hiçbir vuku'at bir mahallede bâ-husûs bir hanede ikamet etmezler. Akit etmek için meyhane, gazino gibi umûmî mahallerde ictimâ' edip polisin taciz ve takibatından fevkalade muhteris bulunurlar. Sirkat ettikleri eşyayı saklamak veya satmak için daima yatak tedârik etmeyip suveri münasebete elden çıkarırlar. Tedârik ettikleri muhabirler vasıtasıyla sirkat edecekleri mahallin ahvâl-i mevkisini dükkân veya hane sahibinin derece-i servetini binanın taksimat-ı dâhiliyesini polisin derece-i faaliyet ve takibini uzun uzun tahkik ve tetkik ederler. Dükkân ve mağazanın ne vakit kapandığını, derununda bekçi olup hane derunundaki hizmetçi ve uşaklarla hane sahiplerinin ne zaman uykuya yattıklarını öğrenirler ve dükkân ve hane sahibi ile bekçi ve uşakların bizzat yüzlerini görüp şahısları tanımağa çalışırlar. Hane veya dükkânın bulunduğu mahalldeki caddeleri ve çıkmaz sokakları belleyip bekçinin ve polisin devriyesinin derece-i iktidar ve faaliyetini anlarlar. Hane veya mağazaya nereden gireceklerini ve ne sûretle hareket edeceklerini kararlaştırırlar velhasıl vakit ve zamanıyla mükemmel bir plan ve program tanzim ederler

Kapıyı açarak kırmak sûreti kararlaştırılmış ise evvelce kapının anahtar deliğinin balmumu vasıtasıyla kalıbı alınır ve bu kalıp sayesinde imal edilen anahtar ile kapı açılır. Prova esnasında bazen anahtar kilidin derununda kalıp çıkmaz. Ve sârik çar naçar anahtarı kapının üzerine bırakıp savuşur. Hane sahibi bunu görünce kilidin prova olduğunu anlamayarak yalnız kapıya anahtar uydurulmak istenildiğini hüsn eder ve hırsızın muvaffakiyetsizliğinden dolayı savunmakla iktifa eyler. Ve polise ma'lûmât vermeye lüzum görmez.

Sâriklerce bir cümle vesait-i ikmal eyledikten sonra beyanlarındaki vazife tefrik olunur ve kendileri hiçbir vakit müctemi'an ve kemalen mahalli yerlere gitmezler. Sûret-i hareketlerine gelince: evvela binanın trafosundaki caddelerde tehlikeyi görüp refikalarını haberdar edecek (gözcüler) ve kapıyı açacak olan şahıs gelir ve diğeri fasileli ve muhtelif zamanlarda alet ve edevatlarını hamilen binaya dâhil olur.

Binanın dâhili ve haricinde (tehditçi) denilen ve arkadaşlarını müdafaa ile mükellef olan eşhâs bulunur. Bunlar alet-i ceriha ve nariye ile müselleh ise de mecburiyet kitaya hüsn etmedikçe silah istimal etmezler.

Hususiyetle zabıta memuruna karşı istimal silah etmedikleri enderdir. Mahalle cadde ve sokaklarını ve polis ve jandarmasıyla bekçilerini tanıyan bir şahıs mutlaka yanlarında bulundurulup ona kılavuzluk ettirirler. İskarpela, maymuncuk, merdiven vesaire gibi alet adaveti beraber getirmekte iseler de mesele ister muvaffakiyetle ister muvaffakiyetsizlikle hitam bulsun mezkûr alet ve edevatı tekrar beraberlerinde götürmeyip mahall-i vakada terk ile savuşurlar. İskarpela denilen alet kolun içinde veyahut kullanınca çıkarılıp atılabilmek üzere koyunda bulunur. Üzerinde iskarpela bulunması vesayir hırsız edevatı bulunan bir sârik polisin nazar-ı dikkatini hüsn edince ilk iş polise sezdirmeksizin mezkûr aleti bir tarafa atmaktır. Binaenaleyh böyle bir şahıs takip eden bir polis efendi bu ciheti nazar-ı dikkatten devir tutmamalıdır. Ve esna-i takibatta kendi muntıkası haricine gelince takibattan sarf-ı nazar etmeyip telefon veya sair vasıta ile bunu diğeri arkadaşına bildirmeyi hatırdan çıkarmamalıdır. Hane hırsızları umûmiyetle sabaha karşı ifâ-yı cürm ettiklerinden bu vakit tesadüf edilen şüpheli eşhâsın takibine hacet olmayıp derhal derdesti cihetine gidilmelidir. Bu gibi hırsızlar dikkatli ve tecrübeli nazarla pek kolay tefrik edilir. Ve bunlar kendilerine mahsûs (argo) lisaniyle tekellüm ettiklerinden bu da hüviyetlerini bazı heyet-i ictimâ'iyelerinin hangi sınıfta mensup olduklarını anlatır. Hane hırsızları atideki aksama taksim edilerek tasnif olunmaktadır.

- a) Pencereden giren hırsızlar
- b) Kapıyı maymuncuk ile ve anahtarla açan hırsızlar
- c) İskarpela kullanan hırsızlar
- d) Duvar delen hırsızlar
- e) Palto hırsızları
- f) Hizmetçi işgal iden hırsızlar
- g) Kaldırımçılar".(Hane Sârikleri, 1920: 411)

Araştırmamızda konu edindiğimiz başka bir olayda ise hırsızların çeşitli tarihlerde zincirleme olayları silsilesiyle evlere girerek hırsızlık suçunu işledikleri görülmektedir. Josef, Pandali, Antonyo ve Yunan vatandaşı Panayot adındaki hırsızlar bahse konu hanelere elindeki özel aletler ile hane pencerelerini ve kapılarını açarak girmiş ve hırsızlıklarını gerçekleştirmiştir. Çoğunlukla tek katlı evlere girdikleri anlaşılan bu hırsızlar, öncelikle Josef ve Panayot tarafından işlenen olayda, Beyoğlu'nda Melek Apartmanı'nın üç numaralı dairesinde ikamet eden Mişel adlı bir kadının evine girerek bazı eşyaları çalarak kaçtıkları esnada bunlardan Josef adlı hırsız yakalanmış, Panayot ise kaçmıştır. Daha sonra tarihler 26 Ağustos 1338 (1922)'i gösterdiğinde, yine bu hırsızlardan Panayot, Pandali ve Antonyo bu sefer Pangaltı'da Muammer Bey Apartmanı üç numaralı dairesinde ikamet eden Avukat Fehmi Bey'in evine girmişler ve hırsızlık esnasında bunlardan Pandali yakalanmıştır. Adı geçen hırsızlar ilerleyen zamanlarda boş durmamış, yaklaşık bir hafta sonra 1 Temmuz 1338 (1922)'de Panayot ve arkadaşları aynı apartmanın bu sefer iki numaralı dairesine girmişler ve burada eski Şura-yı Devlet (Danıştay) üyelerinden Emin Bey'in mücevherlerini çalarak, Galata'da kuyumculuk eden Fenerli İstavro oğlu Yorgi'ye bu mücevherleri satmışlardır.

Polis bu hırsızlıklarla ilgili soruşturmayı derinleştirerek 31 Kanun-i Evvel 1338 (1922) tarihli raporda da görüleceği üzere, Panayot'u yakalamış ve yaptıkları hırsızlıkları itiraf ettirdikten sonra Yunan vatandaşı olduğu için İrtibat Komiserliğine sevk etmiştir. Bunlardan Josef ve Pandali'nin ise hala tutuklu oldukları anlaşılmış, mücevherleri satın alan Fenerli Yorgi yakalanarak adliyeye teslim edilmiştir. Antonyo isimindeki hırsız ise hala yakalanamamıştır.

5.3. Hırsızlar Suçüstü Yakalandı

Mecmuada kaleme alınan bir başka hırsızlık olayında ise polis tarafından yapılan hummalı bir çalışma neticesinde, hırsızlar tam hırsızlık yapacakları sırada suçüstü yakalanmışlardır. Uzun süredir özellikle Galata civarında icraata bulunan meşhur kasa hırsızları, en son Beyoğlu Adliye Kâtibi Nedim Bey'in kasasını alet ve edevat yardımı ile açarak 4000 lirasını çalmışlardır. Galata polisi bu işe bir son vermek gerektiğini düşünerek Mike, Odesya, Teodos ve suç arkadaşlarını suçüstü yakalamak için başta Asayiş Şube Müdür yardımcısı Hidayet ve Taharri Serkomiseri Ali Rıza bey dört hafta boyunca bahse konu hırsızları adım adım takip etmişlerdir.

Yapılan takipler neticesinde, hırsız efradın her Pazar günü sabah saat 09:00 ile 10:00 arası Galata'da bulunan Lokantacı Cino'nun gazinosuna uğradıkları anlaşılmıştır. Uzun çabalar sonrasında 8 Mayıs 1337 (1921) günü sabah saat 7 de bu üç hırsızın Karaköy'e gittiklerini gören polis bunları takibe başlamıştır. Bu üç hırsız sanki kendi dükkânlarına girer gibi sahte anahtarlarla Sarraf Aleko'nun dükkânına girmeleri ve bunlardan İzmirli Odesya ise dükkân dışında beklemesi üzerine, Galata polisi derhal Odesya'yı etkisiz hale getirerek sessizce dükkânın etrafını sarmıştır. Daha sonra Aleko'nun dükkânına girildiğinde içerideki kasanın yarım bir şekilde açıldığı ve aletlerin ortada bırakıldığı anlaşılmıştır. Hırsızlar polisi fark etmeleri üzerine ne yapacaklarını şaşırarak kasa açma işini yarım bırakıp, dükkânın üst odalarından birisine saklanmışlardır. Polis ekipleri tarafından yapılan takibat neticesinde silah kullanmalarına fırsat verilmeden yakalanmıştır.

Soruşturma sonucunda, bu şüphelilerin daha önce Beyoğlu'nda Bakkal Armiş'in dükkânını, İtalyan Mösyö Albenon'un mücevher mağazasını ve yine Beyoğlu'nda Adliye'de kâtip olarak görev yapan Nedim Bey'in kasasını soydukları anlaşılmıştır. Bunlar evrak ve ifade işlemlerinden sonra delilleri ile birlikte Beyoğlu savcılığına teslim edilmişlerdir (Polis Mecmuası, 1921: 611-613).

“İşbu evrak tahkikatıyla merbut zabıt varakası mündericâtından keyfiyeti üzere bin üç yüz otuz yedi senesi Mayısın sekizinci Pazar günü sabah Galata'da Köprübaşında Sarraf ve Tütüncü Aliko'nun 25 numaralı dükkân kepengini bir şahsın anahtarla açıp içeriye iki kişi girdikten sonra kepengi kapayarak mahall-i mezkûru anahtarla açıp kapayan şahsın ortadan kayıp etmiş olduğu istihbâr kılınması üzerine oralarda takibatta bulunmakta olan memurîn-i zâbita tarafından mahall-i mezkûr taht-ı tarassut alındıkta mezkûr dükkân civarında şehir kasa sâriklerinden İzmirli Odesya namındaki şahsın mahall-i mezkûrede gözcülük vazîfesiyle geşt u gûzar etmekte olduğu müşahede anlaşılaraq derdest edilmiş ve üzerinin taharrisinde bir adet anahtar zuhur edip merkûm Aliko'nun dükkân kepengi açılmış olan kilidine tatbik edildiğinde kilidin mezkûr anahtarla merkûm Odesya tarafından açılmış olduğu tayin edilmiştir. Bunun üzerine dükkana duhul etmiş olan iki şahıs taharri ve derdest etmek üzere kuyumcu başı Kostantora'nın biraderi Dimitri ve amcası da dâhil olduğu halde memurîn-i zâbitanın içeriye esna-i duhullerinde mûmâiley kuyumcu başı Kostantora'nın mağazasında mevcut olan kasanın ön kısmı parçalanmış ve ikmal edilememiş bir halde olduğu görülmüş ve alet ve edevat dahi müşahede edilmiş olmasına binaen icrâ kılınan taharriyatta meşhur kasa hırsızlarından olup tarih-i muhtelifede Beyoğlu'nda Tiyatro Sokağında Bakkal Ermes'in dükkanındaki kasa ile Taksim'de Tramvay Caddesinde 105 Numaralı İtalyalı Mösyö Albana'nın mücevherat mağazasını ve Beyoğlu Katibi Adli'in kasasını sâkiyle sirkat-i ifâ ederek fîrar ettiği anlaşılan ve derdest-i taharri bulunan kasa sâriki Yunanlı Mike ile refîki Yunan tebaasından İzmirli Nevdos kuyumcu başı Kastantora'nın mağazasında ihtiva etmiş oldukları mahallde derdest edilmiş ve merkûmenin icrâ kılınan isticvaplarında bakkal Armiş'in kasasıyla Beyoğlu katibi Adil'in kasasını ve Mösyö Albana'nın mücevherat mağazasını kırarak ifâ etmiş oldukları anlaşılan sirkati inkar eylemişlerse de kuyumcu başı Kastantora'nın mağazasındaki kasayı kırmak maksadıyla geldikleri ve dükkanın kapısı anahtarla Odesya tarafından açıldıktan sonra Mike, Nevdos namındaki şahısların içeriye dahil olunduklarını ve kasayı parçalamakta iken cürm-i meşhut halinde mahall-i mezkûrede derdest edildiklerini ve alet ve edevatın cümlesini Mike ait olduğunu ikrar ve itiraf eylemiş olduklarından tahkikat ve ef'aya nazaran hususat-ı mezkûrenin istintak dairesince tamiki zamanında sabika-i mezkûreleriyle alet ve edevatın emanet-i makbuz rabita ve merkûmların mevcuden Beyoğlu Müdde-i Umûmiliğine izamları arzıyla İkinci Şube Müdüriyetine takdim olunur”. (Vukuat ve Muvaffakiyet-i Zabıt, 1921: 611).

5.4. Kasa Hırsızları

Mecmuada kasa hırsızları hakkında önemli bilgilere yer verilmiştir. Özellikle Osmanlının son döneminde hırsızlar tarafından girilen hane ve dükkânlardan yüklü miktarda değerli eşya ve para çalan çete üyelerinin kasalar üzerinde büyük incelikleri vardı. Kasa hırsızları maharet ve cesaretlerine göre ikiye ayrılıyordu. Usta kasa hırsızları kasayı her zaman yüzünden açarlardı. İkinci derecede kasa hırsızları ise kasayı yanlarından, arkasından ya da yere indirerek altından delirdi. Kasa hırsızlarının ekserisi Yunanlıydı. Aralarında İtalyan, Fransız ve Avusturyalı olanlar da vardı. Genellikle Galata, Beyoğlu, Tatavela ve Yenişehir'de vakit geçirirlerdi. Devam ettikleri kahveler ve meyhaneler polis tarafından bilinirdi. Kasa hırsızlarından Müslüman kesim Kasımpaşa, Tophane, Fatih, Topkapı ve Üsküdar taraflarında bulunurlardı. Kasa hırsızları içerde çalışırken dışarıda bırakacakları gözcüleri yani erketecileri etrafı gözlerlerdi. Yoldan geçen olursa, gözcü içerdekilere ses çıkarmamaları, işi bir süre durdurmaları için “mortu” diye hafifçe seslenirdi. Eğer geçen sivil bir zabıta memuru ise “misniku” diye haber verilirdi. Baskın durumunda, ya da dükkân sahibi gelecek olursa müdafaaya hazırlanmaları ya da kaçmaları için “baçu” diye tehlikeyi içeriye ihbâr ederlerdi. Kasa hırsızları meslektaşlarını

birbirlerine tanıtacakları zaman “yanis” derlerdi. Kasa hırsızları genellikle Ramazan, Donanma, Paskalya ve Yortu geceleriyle Ruz-ı Hızır, Sürre Alayı günü, On Temmuz bayramı gibi halkın genellikle sokaklara döküldüğü günlerde yazın yalılara, sayfiyeye, köşklere gidildiği mevsimlerde faaliyete geçerlerdi.

“Yekdiğerlerinin sadakatine emin oldukları halde bir müddet ittihat ve şevketlerini muhafaza ederler. Fakat her ne olur ise olsun hiçbir vuku’at bir mahallede bâ-husûs bir hanede ikamet etmezler. Akit etmek için meyhane, gazino gibi umûmî mahallerde ictimâ’ edip polisin taciz ve takibatından fevkalade muhteris bulunurlar. Sirkat ettikleri eşyayı saklamak veya satmak için daima yatak tedârik etmeyip suveri münasebete elden çıkarırlar. Tedârik ettikleri muhabirler vasıtasıyla sirkat edecekleri mahallin ahvâl-i mevkisini dükkân veya hane sahibinin derece-i servetini binanın taksimat-ı dâhiliyesini polisin derece-i faaliyet ve takibini uzun uzun tahkik ve tetkik ederler. Dükkân ve mağazanın ne vakit kapandığını, derununda bekçi olup hane derunundaki hizmetçi ve uşaklarla hane sahiplerinin ne zaman uykuya yattıklarını öğrenirler ve dükkân ve hane sahibi ile bekçi ve uşakların bizzat yüzlerini görüp şahısları tanımağa çalışırlar. Hane veya dükkânın bulunduğu mahalldeki caddeleri ve çıkmaz sokakları belleyip bekçinin ve polisin devriyesinin derece-i iktidar ve faaliyetini anlarlar. Hane veya mağazaya nereden gireceklerini ve ne sûretle hareket edeceklerini kararlaştırırlar velhasıl vakit ve zamanyla mükemmel bir plan ve program tanzim ederler.

Kapıyı açarak kırmak sûreti kararlaştırılmış ise evvelce kapının anahtar deliğinin balmumu vasıtasıyla kalıbı alınır ve bu kalıp sayesinde imal edilen anahtar ile kapı açılır. Prova esnasında bazen anahtar kilidin derununda kalıp çıkmaz. Ve sârik çar naçar anahtarı kapının üzerine bırakıp savuşur. Hane sahibi bunu görünce kilidin prova olduğunu anlamayarak yalnız kapıya anahtar uydurulmak istenildiğini hüsn eder ve hırsızın muvaffakiyetsizliğinden dolayı savunmakla iktifa eyler. Ve polise ma’lûmât vermeye lüzum görmez. Sâriklerce bir cümle vesait-i ikmal eyledikten sonra beyanlarındaki vazife tefrik olunur ve kendileri hiçbir vakit müctemi’an ve kemalen mahalli yerlere gitmezler. Sûret-i hareketlerine gelince: evvela binanın trafosundaki caddelerde tehlikeyi görüp refikalarını haberdar edecek (gözcüler) ve kapıyı açacak olan şahıs gelir ve diğerleri fasileli ve muhtelif zamanlarda alet ve edevatlarını hamilen binaya dâhil olur. Binanın dâhili ve haricinde (tehditçi) denilen ve arkadaşlarını müdafaa ile mükellef olan eşhâs bulunur. Bunlar alet-i ceriha ve nariye ile müselleh ise de mecburiyet kıtaya hüsn etmedikçe silah istimal etmezler”.

Mecmuanın Vukuat ve Muvaffakiyet-i Zabıta başlıklı makalesinde İzmir’de meydana gelen bir olayda, polisin uzun zamandır peşinde olduğu kasa hırsızlarının Komisyoncu İtalyalı Damat Vanderiya namındaki bir şahsın mağazasına girerek hırsızlık yapacakları istihbaratına ulaşmıştır. 15 Teşrin-i Evvel 1327 (28 Ekim 1911) gecesi bu şahısları yakalamak amacıyla pusu kurarak beklemeye başlamıştır. Gecenin ilerleyen vakitlerinde hain emellerini yerine getirmek üzere dükkâna giren hırsızlar, içeriye girerek dükkândaki kasayı kırarak açmışlarsa da, aradıklarını bulamayarak orada buldukları bazı eşyaları almışlardır. Soygun anında suçüstü yapmak için pusuda bekleyen polisler hareket emri verilmesi ile polis dükkânın etrafını sararak baskın gerçekleştirmiştir. Hırsız çetesi, bu ani baskın neticesinde telaşa düşerek dükkânın çatısına çıkmış ve polisin her türlü tedbiri almış olduğunu anlayarak polise ateş açmıştır.

Hırsızların polise ateş açmaları sonucu çatışma çıkmış, üç saat süren çatışma sonrasında hırsızlardan Yanko yaralı olarak, diğerleri Mısırlı Yani ile İzmirli Pinayot ise sağ olarak ele geçirilmiştir. Hırsızlardan İstanbullu Yorgi ise gecenin karanlığından faydalanarak kaçmayı başarmıştır.

Polis ekiplerinin bu hırsızları yakalamakta gösterdikleri gayret ve yararlıktan dolayı olayı haber alan Vali tarafından Komiser Ahmet Refik ve Kısm-ı Adli komiseri Galip Bey’e takdirname, Polis Memurlarından Sadreddin ve İbrahim Efendilere birer lira ikramiye verilmiştir (Polis, 1911: 79).

5.5.Şam'da Mahkeme Kasası Hırsızlığı

Mecmua tarafından kaleme alınan bir başka hırsızlık olayında ise 1918 yılında Şam adliyesinde meydana gelen kasa açmak suretiyle işlenen hırsızlık olayıdır. Bu olaya, Polis Mecmuası (1918:164-166)'nın 106.sayısında şu şekilde yer verilmiştir: 3 Ağustos 1334 (1918) Cumartesi gecesi saat: 02:00 sularında Şam'da İlk Derece Mahkemesi Emanet-i Cürmiye (Adli Emanet) kaleminde bulunan kasanın açılarak yüklü miktarda para ve malın çalındığı ihbarı üzerine harekete geçen polis ekipleri, soruşturma esnasında İstinaf Mahkemesi odacılarından 19 yaşlarındaki Mustafa adındaki bir şahsın adliye önünden geçerken şüpheli hareketlerini fark ederek onu yakalamışlardır. Şahsın üstü arandığında, üzerinden içinde 110 liralık senetler, 15 Osmanlı lirası, 4 Fransız lirası, 3 İngiliz lirası bulunan bir torbanın çıktığı görülmüştür. Polis derhal şahsın ifadesini almış, Mustafa hırsızların adliyeden çıktıklarını gördüğünde, onlara yettiğini ve burada ne yaptıklarını sorduğunda, kendisine bu torbayı verip kaçtıklarını söylemiştir.

Polis bir taraftan suçluları yakalamaya çalışırken, diğer taraftan olay yerinde incelemeye koyulmuş, incelemede kasa üzerinde herhangi bir zorlama olmadığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine mahkeme başkâtibi Mahmut Bey çağırılarak kasa açtırılmış ve hırsızlığa rağmen içerisinde çok miktarda kâğıt paranın bulunduğu görülmüş ve bunların aceleden dolayı kâğıt paraları almaya fırsat bulamadıkları ve bu konuda acemi oldukları kanaatine varılmıştır.

Mustafa'nın yalan beyanda bulunabilme ihtimali üzerine tekrar sorguya alınmış, şahsın sonraki ifadesinde, daha önce ismini vermiş olduğu şüphelilerden Suphi'nin bidayet mahkemesi kalemlüğünde kâtip vekili olarak çalıştığı sırada kasa içerisinde pek çok altın ve paranın bulunduğunu fark ederek, arkadaşı Mehmet Kasım el-Habbal'ın da teşviki ile balmumu ile anahtar deliğinin kalıbını çıkartıp, Çilingir Selim'e anahtar kopyasını yaptırdığı anlaşılmıştır. Anahtarın yaptırılmasından sonra suçlular kasa hırsızlığı için yapılan plan çerçevesinde, adliye binasına girerek sahte anahtar yardımıyla kasayı açıp içindekilerden bir kısmını alıp firar etmiş ve çıkan para ve değerli eşyaları aralarında bölüşmüştür. Bunların toplamda 137 lira değerinde kâğıt para, 171 Osmanlı lirası, 4 Fransız Lirası ve 146 kuruş değerindeki madeni paraları çaldıkları tespit edilmiştir.

Soruşturma neticesinde Suphi, asker firarisi Mehmet Kasım el-Habbal, odacı Mustafa ve Şefik isimli şüphelilerin bu suçu işledikleri ve bunlardan Şefik'in üstünde suçta kullanılan anahtarın bulunduğu anlaşılmıştır. Mecmuada, bu olayın çözülmesinde emeği geçen polislerin ve yakalanan hırsızların ve suç aletlerinin fotoğraflarına yer verilmiştir (Şam'da Kasa Hırsızlığı, 1918: 164-66;).

5.6. Vukuat ve Muvaffakiyet-i Zabıta: Eskişehir'de Hırsızlık Olayı

İnceleyeceğimiz başka bir hırsızlık olayı ise Eskişehir'de meydana gelmiştir. Sivrihisar caddesindeki çarşı içerisinde dükkânı bulunan Şekerci Kazım Efendi'nin dükkânının dere tarafında bulunan arka tarafındaki penceresinin demir parmaklarını söküp, orada bulunan deponun soyulduğu, daha sonra depo ile dükkân arasında bulunan demir kapının da kırılarak, mağaza içindeki kasanın açılmak suretiyle içindeki yaklaşık 2000 liralık para ve senetlerin çalındığı ihbarı üzerine Eskişehir polisi harekete geçmiş ve yapılan soruşturmada, bu olayın Alaşehir'den gelen ve hallerinden şüphelenildiği için bir

haftadır takip altında olan hırsızlar tarafından yapılmış olabileceği değerlendirilerek arama çalışmalarına başlamıştır.

Neticede polis, Manastırlı Eşref, Salihlili Mustafa, Giritli Hacı Ali isimli suçluları Manastırlı Faik'in evinde yakalamış, yapılan aramada paraların bir kısmı bunların üzerinde, diğerleri de Faik'in hanımı Zeynep'in üzerinde bulmuştur. Bu olayda Faik, Zeynep ve oğlu Zekeriya'nın yardım ve yataklık ettiği anlaşılmıştır. Bunlar suçu bir birine atmaya çalışmışlarsa da polis bunlara güvenmeyerek adliyeye sevk etmiştir. Bu olayın faillerinin ve olayın açığa çıkarılmasında emekleri geçen polislerin fotoğrafları Polis Mecmuası'nda yayınlanmıştır (Polis Mecmuası, 1920: 416). Bu olayı incelediğimizde, polisin hırsızları 12 saat gibi kısa bir sürede yakalaması dikkate değer bir başarı olarak değerlendirilebilir.

5.7.Kasa ve Mücevher Hırsızlarının Yakalanması

13 Haziran 1332 (26 Haziran 1916) Pazartesi gecesini Galata'da Hurdacı Ermenek ve Agop Efendilerin mağazasındaki kasanın soyularak içerisindeki 317 liralık banknot, bazı çek ve 345 buçuk lira değerindeki senetlerin çalındığının ihbar edilmesi üzerine uzun zamandır kasa hırsızlığı ile karşılaşmayan Beyoğlu polisi bu konu üzerinde hassasiyetle durmuştur. Konunun araştırılması ve hırsızların yakalanması amacıyla bir Taharri Serkomiseri, bir Taharri Komiser Muavini ve bir taharri memuru²³ ve Galata Polis Merkezinde görevli bir komiser ve iki polis memuru görevlendirilmiştir.

Olay yeri çevresindeki dükkân ve sahiplerinden konu ile ilgili bilgi alınması esnasında İran asıllı Çaycı Mehmet, sabaha karşı bir şahsın mağaza etrafında dolaştığını ve bunun uzun zamandır bozuk olan çeşmeden elini yüzünü yıkar gibi yaptığını ve o sırada iki şahsın yanından geçtiğini ifade etmiştir. Polis verilen eşkal bilgilerinden hareketle, bunlardan birisinin sabıkalı hırsızlardan Yunan asıllı Manol oğlu Çolak Niko ve diğerinin yine polisçe meşhur sabıkalılardan Kaçalididis oğlu Panayot olduğu bilgisine ulaşmıştır. Ardından bu iki şahsı yakalayıp ifadesine başvurmuş ve aynı zamanda bunları teşhis ettirerek söz konusu şahısların bunlar olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Bu iki şüpheli suçlarını itiraf ederek, ifadelerinde Pazartesi günü Ermeni Kilisesi yanındaki kahvehanede, Kileanti, Terzi Niko, Avusturyalı Cevani, Osmanlı vatandaşı Dimitri (veya Miço) ile birlikte mağazadaki kasayı soymak için anlaştıklarını ve akşam saat:20:30'da sahte anahtar yordamıyla kepenkleri ve kapıları açarak içerideki kasayı kırmaya çalıştıklarını söylemişlerdir. Birkaç saatlik bir çaba neticesinde kasayı kırarak saat: 04:30'da çaldıkları paralarla firar ettiklerini ve elindeki aletleri Osmanlı Bankası civarındaki bir sokağa bıraktıklarını ve ele geçirdikleri parayı 23 Taharri memurları, araştırma ekipleri olarak faaliyet sürdüren ve sivil olarak çalışan polis ekipleridir(Polis Nizamnamesi,1913:386). Bölüşüklerini ifade etmişlerdir. Şüphelilerin bu ifadelerinden hareketle polis Terzi Niko hariç diğer suçluları yakalamıştır. İfadelerin alınması esnasında polis şüphelilerin 4 Haziran 1332 (17 Haziran 1916) tarihinde meydana gelen hırsızlık olayında da rol oynadıklarını anlamıştır. Bu olayda, 4 Haziran gecesini saat 01:00 sularında Beyoğlu Kalyoncu Kulluğu, Kilise sokağında Eczacı Dikran Miskciyan'ın metresi Hirisavin'in anahtar uydurmak suretiyle kapısını açarak 300 lira değerinde eşya, para ve mücevherleri çalınmıştır. Şüpheliler bu olayı da işlediklerini itiraf etmişler, hatta mücevherleri Kuyumcu Sinoplu Vasil'e sattıklarını ve bundan kazandıkları 70 lira 60 kuruşluk parayı aralarında bölüşüklerini söylemişlerdir (Vakayi-i Zabıta,1916: 236-238).

“Kasa ve Mücevher Hırsızları, pencere demirlerini kırmak sûretiyle işe mübaşeret ederler. Pencere demirlerini kırmak için kullandıkları alet (vidalı) dır. Mezkûr alet bir vida vasıtasıyla açılır ve kapanır kuvvetli iki demir çubuktan mürekkebedir. Bu demir çubuklar evvela kapının uçları pencerenin iki demiri arasına sokulur. Çevrilerek altına demir çubukları tedrici bir sûrette her iki tarafa doğru açılır ve pencere demirleri bu açılmaya mukavemet edemeyerek kırılır. Alet tekrar kapının diğer iki demir arasına konularak vida ile açılır ve bu sûretle pencerenin bütün demirleri veyahut lazımı miktarı kırılarak mani bertaraf edilir. Bu iş bittikten sonra pencerenin açılması kalır ki buda pek kolaydır kendiliğinden açılabilir veyahut cam elmas kalem vasıtasıyla kesilerek ve cam parçası zift külçesi vasıtasıyla alınarak hâsıl olan delikten el sokularak ve mendil veya ispanyolet gibi şeyler çevrilerek pencere açılır.

İkinci kat pencerelerin de balkon ve taraça kapılarında ekseriyetle demir parmaklık bulunmadığından bazen de buradan girilir. Bunun içinde kullandıkları vasıta ipten değnek basamaklı ve ucu çekili merdivenlerdir ki aşağıdan atarak çentikli pencerenin veya balkon ve taraçanın kenarına iliştilirip tutturulduktan sonra merdivenden alelade çıkılır. Haneler derununa giren hırsızların üzerinde hırsız feneri veya mum kibrit tabanca veya bıçak ip bulundurulması adettir. Kasa hırsızlığı icrâ edenlerin ekseri Yunanlı ve Patraslıdır ve İstanbul’da en ziyade buldukları yerler: Beyoğlu, Dolapdere, Babaeski Perisi, Aynalı Çeşme, Serveri Yokuşu cihetinde, Kalyoncu Kolluğu, Çeşme Sokağı civarında, Tarla başında, Karnavalı Sokağı ile Foçacı Sokağında, Tepebaşı, Asmalı Mescit, Çemberci, At pazarı tarafında, Yeni Çarşı, Tophane cihetinde, Mumhane ve Galata’nın Kemer altı ile Ermeni ve Hıristos Kilisesi civarında, Galata Azap Kapısında, Kale dibi ve İstanbul’da, Sirkeci’de Ayasofya civarında, Tahtakale’de Yeni Cuma civarında, Tavuk Pazarında ve Aksaray mevki ve mintikalarındadır. (Pencereden Giren Hırsızlar, 1920, 436)

5.8. Mehmet Süreyya Köşkü Soygunu

20 Haziran 1338 (1922) gecesinde meydana gelen bu olayda, hırsızlar Küçük Çamlıca’da Acıbademde Mülkiye Mektebi Müdürü Süreyya Bey’in köşküne gece vakti silahlı bir şekilde girmişler ve eve girmeleri ile beraber uşak, aşçı ve hizmetkârları, başkalarına haber vermelerini önlemek için mutfağın önünde toplamışlardır. Daha sonra evdeki değerli eşyaları aramaya koyulmuşlar, Süreyya Bey’i gördüklerinde onu şiddetle darp ve işkence etmeyi düşünmüşlerse de çetenin reisi tarafından bu teşebbüsleri engellenmiştir. Silahlı bir şekilde hane halkını korkuttuktan sonra, 100 lira değerindeki kâğıt paraları ile evde bulunan mücevherleri gasp ederek kaçmaya başlamışlardır. Bunlar gözden kaybolmaya çalıştıkları esnada, evin yakınında bulunan atlı polis devriyesini fark ettiklerinde, ellerindeki tabanca ve mavzer tüfekleriyle çatışmaya girmişlerdir. Polis devriyesi bunları durdurmaya ve yakalamaya çalışmışsa da, hırsızlar Kayışdağı istikametine doğru kaçmayı başarmıştır. Çatışma sonrasında bir polis atı ölmüştür. Polis, uzun bir süre devam eden soruşturma neticesinde, şüphelilerin Haydar, Matlı Sadık, Matlı Ahmet, Zaim, Musa, Arnavut Beşir ve Hüseyin adlı suçlulardan oluşan Arnavut Haydar Çetesi olduğu anlaşılmıştır. Birkaç gün sonra bu çete üyelerinden olan Arnavut Beşir yakalanarak ifadesine başvurulmuş, ifadesinden hareketle Matlı Sadık’ın yakalanması için iki memur görevlendirilmiştir. Fakat daha sonra Sadık’ın fasulye hırsızlığından yakalanmış olduğu ve Salih ismi ile iki ay hapis cezasına çarptırıldığı anlaşılarak, hapishane müdüriyetinden talep edilerek, olayla ilgili ifadesi alınmıştır. Alınan ifadesinde olay gecesini çetenin reisliğini kendisinin üstlendiğini ve alınan paradan kendisine 35 lira pay düştüğünü ifade ederek suçunu itiraf etmiştir. Bunun yanında, başka tarihlerde meydana gelen hırsızlık olaylarında da parmağı olduğu ve birçok evi basarak soygun olaylarına karıştığı anlaşılmıştır. Üsküdar polisi suçluları bulmak için yapmış olduğu çalışmalarda bu çete üyelerinden Sadık ve Hüseyin adlı suçluları ve önceki soygun olaylarında parmağı olan Mehmet Hoca ve Salih adlı diğer hırsızları adliyeye teslim etmiştir. Çetenin diğer elemanları ise halen yakalanamamıştır. Bu olayın göze çarpan bir özelliği, olayın Haziran

1922 yılında olmasına rağmen, polis ekiplerinin bu olayı tam manası ile 1923 yılının Eylül ayında çözebilmesidir. Bu olayın faili olan çete üyelerinden ise sadece üçü yakalanabilmiştir. Ayrıca Sadık'ın başka bir isim ile hapisanede bulunması, hatta kendisine hapis cezası bile verildiği halde polis görevlileri uzun müddet bunun farkına varamamıştır. Fakat polis bununla birlikte dört beş soygun olayını da çözmeyi de başarmıştır (Polis Mecmuası, 1922: 999-1000).

5.9. Fes Dükkânı ve Bakkal Soygunu

Bahsi geçen olayda, aynı kişiler tarafından işlenmiş iki adet hırsızlık olayına yer verilmiştir. Bunlardan birisi, Beşiktaş'ta bir bakkalın soyulması olayı, diğeri de Fatih Divan Yolu'nda bulunan Firuz Ağa Camisi karşısında bulunan fes dükkânının soyulması olayıdır. 31 Kanun-i Sani 1338 (Ocak 1922)'de meydana gelen bakkal soygununda, gece vakti Köprülü Hüseyin Efendi'nin dükkânına giren hırsızlar, ilk önce orada bulunan kasayı açmaya çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardır. Hedeflerine ulaşamayan hırsızlar bu sefer bakkalın içinde bulunan on bir teneke ve üç tulum içerisinde bulunan yağ ve kırk kilo bamya ve benzeri ürünleri çalarak kayıplara karışmışlardır.

Diğer olayda ise, 6 Şubat 1338 (1922)'de Fatih'te Firuz Ağa Camii karşısında fes kalıpcılığı ile meşgul Faik ve ortağı Mehmet Tevfik Efendi'nin dükkânı önündeki asma kilidi kırarak içeriye giren hırsızlar, camekânlar içerisinde bulunan yüz seksen iki adet fes, bir miktar püskül ve çekmecedeki bulunan on üç lira değerindeki para ve senetleri çalmışlardır. Yapılan ihbarları değerlendiren polis, bu hırsızların üç kişi olduklarını ve bunların İzmirli Veli, İzmirli Niyazi İbrahim ve Teşvikiyeli Ahmet adındaki hırsızlar olduğu bilgisine ulaşarak, Ahmet ve Niyazi'yi gözaltına almıştır. Alınan ifadeler ışığında polis bu iki olayda parmağı olan üç şahsın ismi geçen kişiler olduğu, olay esnasında bunlardan başka kimse bulunmadığı sonucuna varmıştır. Suçlular suçlarını itiraf etmiş ve çalınan malların bir kısmı üzerlerinden ve evlerinden çıkmış olması sebebiyle bunlar adliyeye sevk edilmiştir. Bu hırsızlardan İzmirli Veli'nin ise hala firarda olduğu anlaşılmaktadır (Polis Mecmuası, 1922: 148).

“ Divan yolunda Firuz Ağa Cami Şerifi karşısında 92 numaralı dükkanda fes kalıpcılığıyla meşgul Faik ve şeriki Mehmet Tevfik Efendi'nin dükkânına geçen Şubatın altıncı gecesi dükkânın önünde bulunan demir parmaklığın zinciriyle merbut asma kilidini kırmak suretiyle girilerek camekan derununda bulunan yüz seksen adet fesi ve bir miktar püskül ve çekmece derununda bulunan on üç liralık muhtelif eşya sirkat edildiği gibi kanunî saninin on birinci gecesi Beşiktaş'ta Bayat pazarından Köprülü Hüseyin efendinin bakkal dükkânına....”(Polis Mecmuası, 1922: 148).

6. Kalpazanlık: Sahte Bir Lira Basan Sahtekârlar

Polis Mecmuasında yer alan olaylardan bir başkası, Osmanlı Bankası'nın yeni çıkarmış olduğu 1 liralık banknotların sahtesini yaparak piyasaya süren sahtekârların yakalanmasıdır. Yapılan soruşturma neticesinde, failer kısıklıvrak yakalanmıştır. Mecmuada bu olayla ilgili olarak Sertaharri Memuru Osman Bey'in yapmış olduğu tahkikatın bir özeti sunulmaktadır. Burada bu suçun işlenmesinde başrolde bulunan Haydarpaşa istasyonunda kâtiplik vazifesini yürütmüş Kiryako'nun özellikleri ve hayat hikâyesinin ince ince araştırılarak ayrıntılı bir rapor hazırlandığı görülmektedir. Olay şu şekilde anlatılmaktadır:

Kiryako öncelikle Haydarpaşa istasyonunda kâtip olarak çalışırken hırsızlık suçundan sabıkalı olan Yani ile ortaklaşa sahte para basmaya çalışmışsa da bu işi devam ettirememiştir. Kâtiplik görevinden istifa etmesinden sonra, bu gayesine tekrar ulaşmak isteyen Kiryako, önceden samimiyet kurduğu Yunan asıllı Koço'nun Beyoğlu'ndaki evinde 100 lira karşılığında sahte para basmaya başlamıştır. İlerleyen tarihlerde Corci, Samotraki, Miço, Azariya ve Simyon adlı suç ortaklarını da bulduktan sonra işi ilerletmek maksadıyla, ilk önce yirmi lira karşılığında bir litoğrafya (taş baskı) makinesi temin etmiş, ardından Koço ile birlikte iki top banknot kâğıdına benzer kâğıtları ve boya malzemelerini satın almıştır.

Gerekli hazırlıkların tamamlanmasının ardından, sahte para basımına başlayan çete, 45 gün boyunca çok uğraşmışlarsa da, yeni çıkan 1 liralık banknotu taklit etmekte başarılı olamamıştır. Bu başarısızlık çete üzerinde bir ümitsizlik ve hayal kırıklığına sebep olmuş, bunun yanında işlerin hukuken kendileri için tehlikeli bir hal alması sahte para basımına ev sahipliği yapan Koço ve hanımı Anna'yı telaşa düşürmüştür. Bu sebeple, Kiryako'dan makine ile beraber bütün alet ve edevatın başka bir yere taşınmasını istemişlerdir. Böyle bir talepte bulunulması çete arasında bir soğukluk ve kırgınlığa sebep olmuş ve neticede aralarında ayrılık baş göstermiştir. Bununla beraber, Koço ve hanımı diğerleri aleyhine birlik olup diğerlerinden habersiz olarak iki yüz kadar sahte banknot basarak saklamışlardır. Öte yandan, çetenin diğer elemanları ise bu başarısızlık sebebiyle Kiryako'yu suçlamaya başlamış, çaresiz kalan Kiryako, Beyoğlu'nda başka bir eve taşınmak zorunda kalmış ve kalıp ve kâğıtları bu eve taşımış, para basma makinesini ise Miço ve Simyon'a bırakmıştır.

Çetenin içerisinde bu şekilde bir ayrılık ortaya çıktıktan sonra, Miço, Simyon, Koço ve Anna birlikte para basımına devam etmişlerdir. Bu çete, ellerinde bulunan 200 sahte parayı piyasaya sürme kararı almış ve aynı gün Anna, Beyoğlu çarşısında elindeki sahte 10 lirayı kullanmış ve paranın sahte olduğunu kimse anlamamıştır.

Bu şekilde başarılı olduklarını gören çete, dostları Nikoli'ye sahte 100 lira vererek bankaya yatırmak amacıyla göndermiştir. Nikoli bankadaki dostuna bu paraları gösterdiğinde, bir gün önce bu sahte paralardan bankaya getirildiğini ve banka müdürünün paraları inceledikten sonra bunların sahte olduğunu anlayarak hükümete bu durumu ihbar ettiğini ve gazetelere ilan verdiğini ifade etmesi üzerine telaş ile geri dönmüştür. Yolda giderken kuyumcu dükkânındaki tezgâhtar çocuğun saflığından istifade ederek sahte altı lirayı burada bozdurmuştur. Eve telaş ile gelen Nikoli yaptıkları işin ortaya çıktığını söylemiş, bunun üzerine çete büyük bir telaş içinde elindeki sahte paraları imha etmiş, makineyi bulunduğu yerden uzaklaştırmıştır.

Bunlardan Miço adlı suçlu ise, korkarak elindeki sahte paraları Anna'ya teslim edip ortadan kaybolmuştur. Anna ve Koço ise hatıra kalması için üç banknotu saklamışlar ve diğerlerini imha etmişlerdir. Kiryako ise, küçük bir makine bularak sahte para basma işine devam etmek istemiş, kendisine suç ortağı ararken, Rumca bir gazetede Osmanlı Bankası'nın ilanını görerek, kederinden 15 gün boyunca hastalanmıştır. Daha sonra kendisine ihanet eden arkadaşlarını polise ihbar etmek istemişse de daha sonra bundan vazgeçerek sırı kadem basmıştır.

Fakat çetenin bu şekilde ortadan kaybolmaları yakalanmalarına engel olamamış, Beyoğlu polislerinin yürütmüş olduğu titiz bir soruşturma neticesinde üyelerinin hepsi

yakalanmıştır. Kiryako ise üzerinde sahte Yunan pasaportu bulunduğu halde yakalanarak pençe-i adalete teslim edilmiştir. (Sahte Banknot Amilleri, 1915: 100-106).

Bu olayla ilgili Polis Mecmuası'nda sadece hırsızların yapmış oldukları faaliyetlerden bahsedilmiş, polisin suçluların yakalamak için hangi yöntemlere başvurduğundan bahsedilmemiştir.

7. Tuhafiyeci Osman'ın Dolandırılması Olayı

22 Mayıs 1336 (1920) Cumartesi günü Niğdeli Anasyas Lazari, Şamlı Ömer Muammer ve Apik veled Ohan adlı şüphelilerin Mahmutpaşa'da bulunan Tuhafiyeci Osman'ı ve ortağını 3100 lira dolandırdıkları ve Galata Merkez Memuru Nail'in soruşturmayı eksik yapmak üzere 1000 lira rüşvet aldığı ihbarı üzerine polis, olayı araştırmak için çalışmalara başlamıştır.

Şüphelilerin ifadelerinin alınmasından sonra olayın şu şekilde olduğu anlaşılmıştır. Şüpheliler Galata'da bir yazıhane kiralayarak, Anasyas ismindeki şüpheli Misailidi ismini, diğer şüpheli Apik ise Ateş İbrahim ismini kullanarak burada dolandırıcılık yapmak üzere anlaşmışlar ve Ömer Muammer ise yazıhanenin kâtabi rolüne bürünmüştür. Apik bu çeteye müşteri bulmaya çalışırken, Salı günü komisyonculukla meşgul Marko'ya rastlaması üzerine kendisine numune olmak üzere birkaç çorap vererek, şirketlerinde bunlardan çok olduğunu, fakat müşteri bulunmadıklarını söyleyerek yardım istemiştir. Bunun üzerine Marko, Tuhafiyecilikle meşgul olan Osman Fitri ve ortağını müşteri olarak yazıhaneye getirmiştir.

Şüpheliler mağdurlar ile anlaşarak Cumartesi günü pey akçesi (kapora) ile birlikte toplam 3100 lirayı almışlar ve bunlardan Ömer, Osman ve ortağı ile birlikte, rol icabı mal teslimi için giderken, önünden geçmekte olduğu Galata Polis Merkezi'ne ansızın girerek orada bulunan Nail Efendi'ye, Osman'ın ve ortağının elindeki faturayı gasp etmek istediklerini beyan ederek şikâyette bulunur. Suç ortağı Anasyas da arkalarından gelerek aynı şikâyeti tekrarlar. Nail Bey olaylarla ilgili olarak ifadelerin alınmasını Komiser Lütfü Bey'e emreder. Bu sırada Anasyas, Nail Bey'e soruşturmanın fazla derinleştirilmeden savcılığa ulaştırılması için bin lira verir ve hanımı aracılığıyla Ömer'e bu durumu haber verir. İfadelerinin alınmasından sonra dolandırıcılar, neticede Osman ve ortağını dolandırarak kayıplara karışmıştır.

Yapılan tahkikatta Marko'nun bu olayda dolandırıcılık niyetinde olmadığı ve şüphelilerden bu işle ilgili para almadığı anlaşılmıştır. Ayrıca polis bu vukuatın, bunların ilk vukuatı olmadığını anlamış ve bu şüpheliler hakkında önceden yapılan soruşturma dosyalarını da inceleyerek, Apik, Anasyas ve Ömer'in 5 Nisan'da bir bakırcıyı 1500 lira ve bir fes tüccarını 1650 lira dolandırdıkları anlaşılmıştır. Bunlardan Anasyas önceden yapmış oldukları olayda ifadelerini alan Taharri Memuru Mehmet Hamdi'ye 300 lira rüşvet teklif etmişse, Mehmet Hamdi'nin durumu bildirmesi üzerine parayı verirken suçüstü yakalanmıştır. Ayrıca önceki olaylara dair hazırlanan iddianamelerde, suçlulardan Apik'in, Mart ayında Ahmet Sabri ve İzzet isimli suçlularla Stefan namındaki bir tüccarı 100 lira dolandırdığı ve bunlar hakkında işlem yapılarak savcılığa gönderilmiş olduğu anlaşılmıştır. Bu olay neticesinde Merkez Memuru Nail Bey, Komiser Lütfü'nin savcılığa gönderilmesi amacıyla Müfettiş heyetinden soruşturmanın yapılması için izin talep edilmiş, ayrıca suçlular savcılığa gönderilmiştir (Polis Mecmuası, 1920: 453-454).

8. Kapkaç Hadisesi

19 Teşrin-i Sani 1337 (Kasım 1921) Cumartesi günü meydana gelen bu olayda, Tütüncülük ve Sarraflık eden İran asıllı Mehmet Sadık'ın içerisinde on bir bin lira bulunan çantasının kapkaç sureti ile gasp eden suçlunun kaçmaya çalışırken bir sivil polisi yaraladığı, sonrasında suçlu ile polis arasında çıkan çatışma neticesinde, hırsız Tevfik Minasyan (diğer adıyla Margos veled Hıçadur) ölü olarak ele geçirilmiştir. Fakat bu şahsın üzeri arandığında para dolu çanta bulunamamıştır. Polis bu kapkaç olayının tek başına işlenen bir hadise olmadığı kanaatine varmış ve para çantasının suç ortaklarının elinde olduğu düşüncesi ile çantayı aramaya koyulmuştur. Tahkikat neticesinde, Ortaköy'de oturan İstanbullu Virgini Enfiyeciyen adlı kadının bu işle alakalı olabileceği düşüncesi ile kendisine bir takım sorular sorulmuş, bu kadının ölen hırsızın bir zamanlar ticaret ortağı olduğu, daha sonra anlaşamayarak Margos'u dükkândan polis marifetiyle attığı anlaşılmıştır. Daha sonra polis, Margos'un dükkândan atılmasından sonra Madam Mazalto adında bir musevi kadının yanında ikamet etmeye başladığını anlamış ve bu kadın ile kızının ifadesine başvurmuştur. Bunlar da Margos'u en son Kasaphanı'nda Madam Akseyt ve oğlu Agop (Yorgis)'in yanına geldiklerini gördüklerini ifade etmişse de, Madam Akseyt bunları reddetmiştir. Polis Margos'un kimlerle görüşüğünü tek tek takip ederek, en sonunda bu olaydan haberi olan Süryani Bağuz adındaki kişinin ifadesini aldığı anda Agop'un (Yorgis'in), bir Ermeni kahvehanesinde Tevfik, Serkis ve ismini bilmediği pala bıyıklı bir şahıs ile birlikte bu gasp işini kararlaştırdıklarını, olay günü bunların kendi aralarında para için tartıştıklarını gördüğünü söylemiştir. Daha sonra Pala bıyıklı Markar'ın ifadesine başvurulmuş, ilk başta inkâr etse de daha sonra Agop, Serkis, Tevfik ile beraber parayı çaldıklarını ifade etmiştir. Polis bu ifadelerden hareketle failerin yakalaması için çalışmalarına başlamıştır. Serkis, çalınan parayı alarak beş yüz lirayı Mardiris'e, bin lirayı Kosti'ye, iki yüz lirayı da kendisine alarak ortadan kayb olduğu anlaşılmıştır. Polis yapmış olduğu çalışmalar neticesinde ne yazık ki Serkis'i yakalayamamıştır. Polisin tutmuş olduğu bu tutanakta diğer şahıslara ne olduğu tam belirtilmemişse de olayla ilgili bu işin yapılması talimatını veren kişinin Hacı Karabet olduğu, Markar ve Honan isimli şahısların da bu işte parmağının olduğu ifade edilmiştir. Sonuç olarak, Hacı Karabet'in verdiği talimat üzerine hemşerisi olan Markar ve Honan'ın bu işe talip olduğu ve Tevfik (Margos), Serkis, Agop ile anlaşarak kapkaç olayını planladıkları, daha sonra İranlı Mehmet Sadık'ın para çantasını alarak kaçtıkları, bunlardan Tevfik'in (Margos'un) çatışma esnasında öldüğü, Serkis'in paralara el koyarak bir kısmını dağıttıktan sonra kayıplara karıştığı tutulan bu tutanaktan anlaşılmaktadır (Polis Mecmuası, 1921: 143)

SONUÇ

Çalışmamızda Polis Mecmuası 1913-1923 yılları arası yayınlanan sayılarına göre İstanbul'da işlenen suç çeşitleri üzerinde durulmuştur. Dönemin kendine özgü koşulları gereği İstanbul'da ekonomik hayat çökme noktasına gelmiş, fiyatlar yükselmiş, iâşe temini zorlaşmıştır. Aynı dönemde İstanbul'da görece büyük bir nüfus hareketliliği yaşanmıştır. Bolşevik Devrimi'nden kaçan Ruslar, Anadolu'dan gelen yerli nüfus ekonomik ve sosyal sorunları daha da arttırmış, işsizliği körüklemiştir. Çalışmamızda temel kaynak olarak kullandığımız Polis Mecmuası verilerine dayanarak ulaştığımız sonuçlara göre İstanbul'da I. Dünya Savaşı'nın son iki yılından itibaren genel suç miktarında artış görülmüştür. Bu artış 1919 yılından itibaren daha hızlı bir şekilde yükselerek İstanbul için olağanüstü

sayılması gereken bir seviyeye oturmuştur. Bu seviye yedi yıl boyunca aşağı yukarı korunmuş, 1923 yılından itibaren ise düşüşe geçmiştir. I. Dünya Savaşı'nın ilk iki yılı haricinde İstanbul'da suç oranları görece yüksektir. Savaşın uzaması, Osmanlı Devleti'nin zaten yetersiz olan mali kaynaklarının tükenmesi, tüm ülkede olduğu gibi İstanbul'da da ciddi ekonomik krizlerin yaşanmasına neden olmuştur.

Osmanlı'da suç oranı payitahtın kültür normları, yaşam tarzı Batı'ya yaklaştığı oranda artış göstermişti. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul yabancı suçlular için cazip bir hedef kitlesi oluşturmuştu. Dış ticaretin gelişmesi, ekonominin parasallaşması kentte, görünür nitelikte, ortalıkta varlıklı bir kesimin oluşmasına neden olmuştu. Servet artık dışa vurmuş, çekicilik kazanmıştı. Gösteriş alenileşmiş, insanlar özentili tutkusuna ram olmuşlardı. Suç kesiminin bu evrede hedef belirlemeleri daha da kolaylaşmış ve kolluk kuvvetleri yeni suç türleriyle karşı karşıya kalmıştır.

Polis Mecmuası'nın kısım-1 adli, vukuat-1 zabıta, muvaffakiyet-i zabıta, ceraim-i mukayese cetvelleri adlı bölümlerde suçlardan ve kısım-1 adli bölümünde cezalardan bahsedilmiştir. Yaptığımız bu çalışmada, burada bahsi geçen 26 suçun içerisinde bu suçlara ne kadar yer verildiği de incelenmeye çalışılmıştır. Polis gazetesi ve Polis Mecmuası'ndaki suçun tanımlarına baktığımızda, Osmanlı polisinin asayişin sağlanmasına ve devlet düzenini ihlal edecek suçlarla mücadele etmeye, adi/olağan suçlarla mücadele etmekten daha fazla önem verdiği görülmektedir.

Polis, aktif bir şekilde suçların ve asayişsizliğin önlenmesi için görev yapan bir kuvvet olarak görülmüş, suçla mücadele ikinci bir planda kalmıştır. Özellikle bu dönemde, kamu düzenine ilişkin serserilik gibi bazı fiillerin suç olarak görüldüğü fark edilmektedir. İlerleyen süreçte, merkezileşme aşamasını tamamlayan yeni polis teşkilatı, halkın tepkilerine ve beklentilerine ister istemez duyarlı hale gelmiştir. Eski döneme nazaran polis, kriminolojik ilerlemeleri takip ederek artık suçla mücadele konusuna daha çok ilgi duymaya başlamıştır.

Polis Mecmuası'nın 39.sayısından (1915 yılından) itibaren adi suçların istatistiğe alınması, kamu düzeninin bozulmasından ziyade suçla mücadelenin biraz daha önem kazandığını göstermektedir. Mütareke dönemindeki (1918-1922) Polis Mecmuası nüshalarına baktığımızda, artık kişilerin can, mal ve ırzına yönelik suçlar ile alakalı polislerin yapmış olduğu çalışmaların anlatılması, kişilere ve mal varlığına karşı suçlarla mücadeleye daha önem verildiğini göstermektedir.

1917-1919 yılları arasındaki dönemde, polisin yapmış olduğu faaliyetlerin yanı sıra jandarma ve askeri müfrezelerin suçluları yakalama konusundaki başarılarına da yer verilmiştir. Bu dönemde, eşkıyalık suçlarının arttığını görmekteyiz. Mütareke döneminde ise İstanbul polis teşkilatının zor şartlara rağmen suçla mücadele görevini yürütmeye çalıştığı ve bu hususta başarılı olduğu görülmektedir.

1922 yılında zaferiyle beraber Türk Polis Teşkilatı'nın bir yenilenme aşamasına girdiği, Birinci Dünya Savaşı'nın yaralarını sarmaya çalıştığı görülmektedir. Bu sıkıntılar sonucu artan yoksulluk ve kentin sosyal yapısında meydana gelen iç ve dış kaynaklı etkiler suç oranlarını arttırmıştır. Savaşın bitimiyle cephede zor yıllar geçirmiş askerler kente dönmüş fakat bozuk ekonomik yapı terhis olmuş askerlerin beklentilerini karşılayacak durumda değildi. Mütareke yıllarında İstanbul'un karmaşık yapısına bir de işgal güçleri ve onlardan güç alan bazı yerel unsurlar eklenmiştir. Tüm bunlar İstanbul'da asayiş bozan

unsurlar olarak kabul edilebilir. Mütareke yıllarında soygun, hırsızlık, yankesicilik, yol kesme, gasp gibi suçlar diğer suçlara nazaran daha fazla artmıştır. Bu tür suçların artmasında otorite boşluğu ve hukuk sistemine güvensizlik etkili olmalıdır. Zira bu süreçte İstanbul Polis Müdürlüğü gerek kadro gerekse nüfuz olarak güç kaybetmiş, suçla mücadelede yetersiz kalmıştır. İstanbul'da işgalin sona erdiği 1922 yılından itibaren suç oranlarında belirli oranda bir artış görülmektedir. Özellikle 1923-24 yıllarında görülen bu artış kurumsallaşmaya başlayan yeni Cumhuriyet'in sancıları olarak düşünülebilir. Cumhuriyet kurulmuştur fakat henüz kadrolaşma sürecinin başındadır. 1924 başındaki umumi affın da suç oranlarındaki artışa katkısı olmalıdır. İstanbul'da savaş yıllarının, Mütareke döneminin ve Mütareke sonrası yılların farklı karakterleri olmasına karşın suç olgusu ile ilgili ortak noktalar ekonomik sorunlar ve yönetim boşluğu gibi görünmektedir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

- Emniyet Genel Müdürlüğü, İç Hizmet Bülteni, S. 1, Ankara, 1975.
Emniyet Genel Müdürlüğü, İç Hizmet Bülteni, Ankara, 197.
Emniyet Genel Müdürlüğü, İç Hizmet Bülteni, S. 18, Ankara, 1982.
Emniyet Genel Müdürlüğü, İç Hizmet Bülteni, S. 23, Ankara, 1984.

II. Resmi Yayınlar (Dergiler Gazeteler)

- Alemdar Gazetesi, (1919), S.129, 1 Ağustos 1335-1919, İstanbul: Alemdar.
- Polis Mecmuası, (1913), S.1, İstanbul: Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaası, s.1.
- Polis Mecmuası, (1913), S.1, İstanbul: Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaası, s.1-14.
- Polis Mecmuası, (1913), S.14, İstanbul: Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaası, s.70.
- Polis Mecmuası, (1914), S.15, İstanbul: Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaası, s.98.
- Polis Mecmuası, (1915), S.22, İstanbul: Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaası, s..130
- Polis Mecmuası, (1916), S.78, İstanbul: Matbaa-i Amire, s.204.
- Polis Mecmuası, (1917), S. 87, İstanbul: Hilal Matbaası, s.1.
- Polis Mecmuası, (1918), S.106, İstanbul: Matbaa-i Amire, s.310.
- Polis Mecmuası, (1919), S.117, İstanbul: Matbaa-i Amire, s.406.
- Polis Mecmuası, (1918), S.123, İstanbul: Matbaa-i Amire, s.421.
- Polis Mecmuası, (1920), S.124, İstanbul: Matbaa-i Amire, s.421.
- Polis Mecmuası, (1920), S.125, İstanbul: Matbaa-i Amire, s.438.
- Polis Mecmuası, (1920), S.126, İstanbul: Matbaa-i Amire, s.452.
- Polis Mecmuası, (1920), S.130, İstanbul: Matbaa-i Amire, s.512.
- Polis Mecmuası, (1921), S.137, İstanbul: Matbaa-i Amire, s.611.
- Polis Mecmuası, (1921), S.140, İstanbul: Matbaa-i Amire, s.648.
- Polis Mecmuası, (1921), S.143, İstanbul: Matbaa-i Amire, s.692.
- Polis Mecmuası, (1922), S.148, İstanbul: Matbaa-i Amire, s.840.
- Polis Mecmuası, (1923), S.149, İstanbul: Matbaa-i Amire, s.986.
- Polis Mecmuası, (1923), S.150, İstanbul: Matbaa-i Amire, s.999.
- Polis Mecmuası, “Kalpazanlık”, (1915), S.45, İstanbul: Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaası, s.121-128.
- Polis Mecmuası, “Kasa Hırsızlarının Tevkifi”, (1915), S.55, İstanbul: Hilal Matbaası, s.374-375.
- Polis Gazetesi, “Nazif Bey, (1911), “Fersude İskarpın”, S.1, İstanbul: Matbaa-i Hayriye, s. 7.
- Polis Gazetesi, (1911), Polis, S.1, İstanbul: Matbaa-i Hayriye, s.1-3.

- Polis Mecmuası, “Mazbata-i Hükmiye”, (1913), S.1, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, s.4-10.
- Polis Gazetesi, “Mazhar Bey”,(1911), S.10, İstanbul: Matbaa-i Hayriye, s.73-74.
- Polis Mecmuası, “Muvaffakiyet-i Zabıta”, (1919), S.118, İstanbul: Matbaa-i Amire, s.348.
- Polis Mecmuası, “Muvaffakiyet-i Zabıta”, (1919-1920), S.111-122, İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Polis Mecmuası, “Mütenevvia”, (1913), S.5, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, s.109- 110.
- Polis Mecmuası, “Şam’da Kasa Hırsızlığı”, (1918), S.106, İstanbul: Hilal Matbaası, s.164-66.
- Polis Mecmuası, “Taltif ve Nişan”, (1920), S.131, İstanbul Matbaa-i Amire, s.425.
- Polis Mecmuası, “Zabıta Muvaffakiyetinden”, (1918), S.100, İstanbul: Hilal Matbaası, s.126.
- Polis Mecmuası, “Zabıtamızın Bir Muvaffakiyet-i Meşkuresi”, (1920), S.130, İstanbul: Matbaa-i Amire, s.412-413
- Polis Mecmuası, “Vukuat ve Muvaffakiyet-i Zabıta”, (1920), S.126, İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Polis Mecmuası, “Vukuat ve Muvaffakiyet-i Zabıta”, (1921), S.134, İstanbul: Matbaa-i Amire, s.560.
- Polis Mecmuası, “Vukuat ve Muvaffakiyet-i Zabıta”, (1921), S.138, İstanbul: Matbaa-i Amire, s.560.
- Polis Mecmuası, “Vukuat ve Muvaffakiyet-i Zabıta”, (1923), S.162, İstanbul: Matbaa-i Amire, s.985-986.
- Polis Mecmuası, “Vakayi-i Zabıta”, (1916), S.73, İstanbul: Hilal Matbaası, s.236- 238.
- Polis Mecmuası, “Vukuat-ı Zabıta”, (1917), S.88, İstanbul: Matbaa-i Amire, s.266- 268.
- Polis Mecmuası, “Vukuat-ı Zabıta”, (1919), S.112, İstanbul: Matbaa-i Amire, s.266- 268.
- TBMM Zabıt Ceridesi, (1923), Devre 1, Cilt 27, İçtima 3, 19 Şubat 1339 (19 Şubat 1923), Ankara: TBMM Matbaası, ss. 345-356.

Vakit, (1920), S.988, 24 Zilkade 1338, 9 Eylül 1336-1920, İstanbul: Vakit Gazetesi.

III. Kitaplar

Alkor, Muharrem, (1952), Hrisantos’u Ben Öldürdüm, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi

Alyot, Halim, (2008), Türkiye’de Zabıta, Ankara: Polis Akademisi Türk Polis Tarihi Araştırmaları Merkezi.
Feridun, İbrahim, (1911), Polis Efendilere Mahsus Terbiye ve Malumat-ı Meslekiye, İstanbul: Dersaadet Polis Mektebi, <http://katalog.ibt.gov.tr>, (E.T. : 21.09.2017).

OKÇABOL, Derviş, (1940), Türk Zabıta Tarihi ve Teşkilât Tarihçesi, Polis Enstitüsü Neşriyatı, Ankara,

Şahin, Eyüp, (2016), Mütareke Döneminde İstanbul Polisi, Ankara: Polis Akademisi Yayınları.

IV. Makaleler

Selvi, Haluk, (2009), “İkinci Meşrutiyet’in İlk Yıllarında Kuzeybatı Anadolu’da Asayiş Sorunu”,

Samatya Merkez Memurluğu Olay Raporu, (1911), “Samatya Merkez Memurluğu’ndan Polis Müdüriyet-i Umumiye’sine Takdim Kılınan 25 Eylül 1327 Tarihli Fezleke Suretidir”, Polis, S.6, İstanbul: Matbaa-i Hayriye.

Şahin, Eyüp, (2003), “Polis Dergisi'nin Tarihçesi”, Polis Dergisi, C.35. Ankara, s.1- 2.

Toprak, Zafer, (2008), “Osmanlı’nın Son Döneminde İstanbul Sokaklarında Marjinaler: Hırsızlar, Dolandırıcılar, Yankesiciler”. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C.38, İstanbul, s.275-279.

Turan, Ömer, (2017), “Birinci Dünya Savaşı’nda Doğu Anadolu’da Asayiş ve Güvenlik”, Yücel Yiğit (ed.), Türk Polis Tarihinin Kökenleri, Ankara: Polis Akademisi Yayınları, s.423-434.

Van, Nurettin, (2012), “II. Meşrutiyetin İlanından Sonra Polis Teşkilâtının Değişimi ve Dönüşümü”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.34, Kütahya, s.281-294.

Geliş Tarihi: 7 Kasım 2020
Kabul Tarihi: 20 Aralık 2020

MECHANISMS OF SCHUMPETERIAN COMPETITION IN TURKISH MANUFACTURING INDUSTRIES

TÜRKİYE İMALAT SANAYİNDE SCHUMPETER'İN REKABET MEKANİZMALARI

Maya MOALLA *

ABSTRACT

Schumpeterian competition is a process of generating innovations which enable firms gaining decisive competitive advantage over their competitors. Two models of competition had been presented by Schumpeter. The earlier one (1934) is often referred to as the Mark I; while the later one (1950) is known as Mark II model of Schumpeterian competition. In the Mark I model, new firms bring innovations replacing the incumbents. On the contrary, in the Mark II model, innovations are brought by incumbent firms rather than entrants. The distinction between Mark I and Mark II models of Schumpeterian competition has been employed as a dichotomy for depicting the dynamics of industries. In an attempt to map the mechanisms of Schumpeterian competition in the Turkish manufacturing industries during the period of (2010-2015), Price's decomposition technique is utilized. In other words, this work tried to quantify the evolution of labor productivity (ΔZ) by decomposing it into selection, innovation and net entry effects. Whereas Schumpeterian Mark I industries are characterized by strong entry effect, Schumpeterian Mark II industries are characterized by strong innovation one. The data compiled by TSI that classified according to the Statistical Classification of Economic Activities in the European Community (NACE Rev.2) at four-digit level is employed in the empirical research. The results show that the labor productivity evolution is positive in twenty-one industries. The results also show that almost the majority of manufacturing industries follow Schumpeter's Mark II model of competition with relatively weak Mark I dynamics in general.

Keywords: Schumpeterian Competition, Innovation, Economic Selection, Price Equation.

ÖZ

Schumpeter'in rekabeti, firmaların rakiplerine göre rekabet avantajı elde etmelerini sağlayan yenilik sürecidir. Schumpeter tarafından iki rekabet modeli sunulmaktadır. Birincisi (1934) Mark I olarak; ikincisi ise (1950) Mark II modeli olarak bilinmektedir. Mark I modelinde, yenilik mevcut firmalar yerini yeni giren firmalar tarafından getirilmektedir. Aksine, Mark II modelinde yenilikler, yeni giren firmalar değil, mevcut olan firmalar tarafından getirilmektedir. Schumpeter'in Mark I ve Mark II modelleri arasındaki ayırım, endüstrilerin dinamiklerini belirlemek için bir ikilem olarak kullanılmıştır. Türkiye imalat sanayilerinde (2010-2015) döneminde Schumpeter'in rekabet mekanizmalarını tespit etme amacıyla Price'in ayrıştırma tekniği kullanılmaktadır. Başka bir deyişle, bu çalışma emek üretkenliğinin (ΔZ) artışını ekonomik seçim, yenilik ve net giriş etkileri ile ayrıştırarak incelemektedir. Schumpeter'in Mark I firmaları güçlü giriş etkisiyle karakterize edilirken, Mark II firmaları güçlü inovasyon ile karakterize edilmektedir. Türkiye İstatistik Enstitüsünün (TSI) 2010-2015 dönemi için Türkiye imalat sanayi NACE (Avrupa Topluluğundaki Ekonomik Faaliyetlerin İstatistiksel Sınıflaması, revize 2) dört haneli alt sektör verileri kullanılmıştır. Türkiye imalat sanayinde emek üretkenliği 2010-2015 dönemi için yirmi bir alt-sektörde pozitif büyüme göstermiştir. Son olarak, sonuçlar imalat endüstrilerinin neredeyse çoğunun, Schumpeter'in Mark II rekabet modelini takip ettiğini göstermektedir.

Anahtar sözcükler: Schumpeter'in Rekabeti, yenilik, ekonomik seçim, Price denklemi.

* Mersin University, FEAS, Department of Economics, Mersin, TURKEY. mayamoalla@hotmail.com. <https://orcid.org/0000-0003-4076-2790>.

INTRODUCTION

In times of fierce competition between firms, it is close to impossible surviving the market without innovations by which the firms maintain their business shares or even surpass their own-and competitors'-expectations. The innovative firms are ones those are able to achieve productivity improvements. In an *Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (1776), Adam Smith considers the labor division as the mechanism that enables the invention of machinery which facilitates increasing the potentiality to bear productivity gains (Smith, 1776). The increasing productivity expands the firms' market shares the matter that stimulates further labor specialization leading in its turn to further machinery invention and productivity gains. Actually, the matter is not as easy as it seems. The scarcity supplies of labor but the abundant supplies of capital in the United States, for example, led to the adoption of the labor-saving technology. The scarcity of labor in the United States is responsible for innovations which are the key drivers of technological progress and therefore economic growth (Rosenberg, 1963). Technological progress induces the interchangeability inside the American system of manufactures leading to new patterns of the labor specialization; the matter that encouraged the new technology's transfer between the industrial sectors. The transfer of the new technology facilitates the American self-enforcement and open new opportunities for capital-saving innovations (Rosenberg, 1982). Conversely, the abundant supplies of labor but the scarcity supplies of capital in the underdeveloped countries led to the capital-saving techniques. In the Solow-Swan type neo-classical growth models, the exogenous technological progress and the capital accumulation are fundamental sources for expanding the market shares. As the capital accumulation is subject to diminishing returns to scale sooner or later, the technological advancements enables the long run economic growth.

Although the potential applicability of the innovation term in the early works; none of these precursors of innovation studies have been as effective as Schumpeter's approach of innovation as the firms' adoption of new technology, new products and new types of organizations in order to increase their productivity. Schumpeter forcefully adopted the idea that the long-run capitalist development is driven by the firms' technological innovation competitiveness. In other words, it is the technological, rather than price competition that drives the capitalist evolution. Schumpeter defined the innovation as the tradable economic process in which the "new combinations" draw the necessary new resources, equipment or knowledge from the old ones. The "combinatory" activity describes the entrepreneurial function. In other words, the entrepreneurial function implies the supplying of new organizations, systems, products, knowledge, strategies, markets and services. Schumpeter argues that the entrepreneurial function is satisfied with acquiring the knowledge until it 'sinks into the strata of subconsciousness'. For the first glance, it may be difficult to change the ordinary routines. However, if the pursuit of knowledge becomes a habit, the innovation becomes automatic. The accumulated theoretical-practical experience will be itself an economic force that enables discovering new ways in doing things (Schumpeter, 1934). It is not only the new ideas that remove the individuals' reluctance and encourage them to adopt the new methods, but also, the managerial competencies such as the leadership skills, the energy of action, the dynamism, and the constructivity are required to implement successful innovation. Schumpeter emphasizes the significance of the human capital in the process of innovation. In other words, the entrepreneurial function requires the entrepreneur who has the ability to take a huge risk,

find solutions and establish rules. That's not mean that the entrepreneurial function must be embodied in one physical person. Societies in every periods of time differ from one another in terms of finding the suitable strategies by which they organize the entrepreneurial functions (Schumpeter, 1989). The more productive firms increase their R&D expenditures on innovation in order to introduce new and more efficient machinery the matter that enables them achieve more profits, invest more, grow faster and increase their market shares. The low productive firms, as a result, will be forced to either improve their productivity or exit the market (Schumpeter, 1934).

The productivity always defines the degree of the innovation and technical change. The process of industrial dynamics had been a common tool for understanding the evolution of labor productivity over time. Decomposing the labor productivity evolution into the terms of selection, innovation and net entry enables interpreting the drivers of growth along with Schumpeterian competition models of economic evolution. The main purpose of this paper is estimating the key sources of the aggregate labor productivity evolution in the Turkish manufacturing industries at disaggregate level and intertwining these sources with the Schumpeterian mechanisms of competition during the period (2010-2015) which is a period of premature de-industrialization in the Turkish manufacturing industries. Despite the Kaldorian tradition which claims that the manufacturing sector is an engine of economic growth, the data shows something different. The growth rate of the labor productivity in the Turkish manufacturing industries (%5.87) was higher than the labor productivity growth rate in the entire economy (%3.71) during the period of (2010-2017). The rapid growth of the manufacturing sector's labor productivity more than the rest economy provides a strong evidence of the premature deindustrialization in the Turkish manufacturing industries during the period of (2010-2017). As long as the elasticity of substitution between manufacturing and other sectors is less than one, the manufacturing sector's value added grows faster than the rest sectors' one leading to slower employment growth in the manufacturing sector comparing with the rest economic sectors. Thus the manufacturing sector's nominal value added reaches an earlier peak than its real one for the reason of the reduction of the manufactured products' relative prices through standard supply-demand channels due to the technological progress. The technology-led deindustrialization is a part of Schumpeterian 'creative destruction' process in which more productive processes replace the old ones. To achieve our goal, Price's equation is applied to micro level registry data of about 59214 firms in order to map the mechanisms of Schumpeterian competition in the Turkish manufacturing industries during the period of (2010-2015). Price equation decomposes the aggregate labor productivity evolution into the effects of economic selection, learning, entry and exit¹. The main advantage of applying Price's equation compared to the traditional methods is that it offers a comprehensible technique for measuring the industrial dynamics of the aggregate productivity evolution. Foster et al. (1998) employs Price's methodology to decompose the labor productivity change in the American manufacturing industries during the period of (1977-1987) at four-digit level².

1 Price equation is derived from the field of biology. According to Nelson and Winter, the goal of such application is to benefit from whatever can be found beneficial so as to scrutinize the complex and uncertain relationships between the microevolutions and the aggregate levels of the economic growth. In this paper we make use of the single level Price equation. Another technique of Price equation is the multilevel Price equation which enables measuring the industrial dynamics that affect the productivity evolution within industries.

2 Foster and colleagues utilized two methods to examine the industrial dynamics of the productivity evolution; the first one is the method that had been used by Baily, Hulten, and Campbell (1992) and the second one is the one that had

They conclude that the majority of the American manufacturing industries follow Schumpeter's Mark II model of competition with relatively weak Mark I dynamics in the output markets. Andersson (2006) employs the method of Baily, Hulten, and Campbell (1992) to decompose the productivity evolution in the Swedish industries during the period of (1997-2003) at four-digit level. Andersson reveals that Swedish manufacturing industries are characterized by strong innovation effect means that those industries follow Schumpeter's Mark II model of competition. Our results are similar, to some extent, to those had been yielded for American and Swedish manufacturing industries. The rest of the paper is structured as following: In section 2 a brief review of the literature is given. In section 3 Mark I and Mark II models of Schumpeterian competition will be discussed. In section 4, data materials and the methodology for mapping mechanisms of Schumpeterian competition is presented. In section 5, the conclusions have been discussed.

LITERATURE REVIEW

Schumpeter claimed that in order to yield profits, innovation must be done. He defined the innovation process as an industrial mutation by which the economic structure changes continuously. Schumpeter determined five methods of innovation: 1- the introduction of new products; 2- the introduction of new methods of production; 3- opening new markets; 4- supplying new raw materials or semi-finished goods; 5- change the industrial structure by the creation or destruction of the monopolistic position. In Schumpeter's claim, innovations driven by destroying the old structure and creating new one is the stone foundation of the economic development. The main cause for such claim according to Schumpeter is the competitive advantages created by innovations. Schumpeter argued that the innovation process takes place through four facets: invention, innovation, diffusion and imitation. In his theory, whereas the diffusion and imitation process have a much more impact on the state of an economy, the invention phase has less influence on it. According to Schumpeter, it is not only the creation of the basic innovation that accelerates the sustained economic growth but also the diffusion of it. Schumpeter defined the diffusion of the basic innovations as the period when imitators start to yield profits from the new product or process.

The productivity always defines the degree of the innovation and technical change. The decomposition of productivity evolution into the effects of selection, innovation and net entry has been well documented for developed countries, while only few empirical studies have been implemented for the developing countries. Baily et al. (1996) investigate data of U.S. manufacturing sector's plants during the period of (1977-1987) in order to measure the relationship between the employment changes and the labor productivity growth. They distinguish between four sets of plants: the successful upsizers those that increase labor productivity concurrently with increasing employment, successful downsizers those that increase their productivity in consistent with decreasing employment, unsuccessful downsizers those that decrease their productivity concomitant with decreasing employment and unsuccessful upsizers those that decrease the labor productivity accompanying with increasing employment. Their results dissatisfy with the

been used by Griliches and Regev (1995). They also employed different choices of variables and found that Price equation is sensitive to the choice of variables. This paper utilizes the method used by Griliches and Regev (1995) with the choice of labor productivity weighted by employment units. The proxy of the competitive advantage means labor productivity (z_i) is measured by dividing the firm's real value added on the number of its workers. The size of the firm (s_i) is measured by dividing the number of firm's workers on the total one.

traditional wisdom claims that the increasing productivity is driven by the falling employment. In contrast, they emphasize the positive relationship between the increasing employment and the increasing labor productivity due to idiosyncratic factors despite of the striking heterogeneities across economic sectors (Baily, Bartelsman and Haltiwanger, 1996). Krüger (2008) shed light on the external and internal sources of aggregate productivity growth of more 450 manufacturing industries at the four-digit level during the period of 1958–96. He found that the internal productivity growth of the single industries is accounted for the majority of the aggregate labor productivity evolution. He also found a considerable relationship between the aggregate productivity evolution (both labor productivity and total factor productivity) and the selection effect stemmed from the computer revolution for the high-tech and durable goods producing industries. Furthermore, he concluded that the selection effect in the form of employment reallocation is less intense than the selection effect in the form of value-added reallocation across industries. Disney et al. (2003) considered the technological progress as ‘internal’ determinant of productivity growth in UK manufacturing during the period of (1980-1992). They examine the importance of both internal and external restructuring to the aggregate productivity growth. They clarify that whereas the internal restructuring refers to the technological and organizational change, the external one refers to the market selection mechanisms associated with the entry of the high productivity firms gain market share and the exit of the low productivity ones. Their results show that around 50% of labor productivity growth and 90% of total factor productivity growth can be attributed to the external restructuring effect arises from entry of more productive multi-establishment firms and exit of less productive ones. Furthermore, they found that the importance of the external restructuring to the productivity growth takes a behavioral dimension by generating a competitive pressure on the existing establishment the matter that increases the productivity growth among them (Disney, Haske and Heden, 2003). The structural change and the net entry were also the key components that affect the aggregate productivity growth in the German manufacturing industries. Before the German reunification, the aggregate productivity growth has been connected to the within-firm effect accompanying with the entering of the firms with above-average productivity and the exiting of the ones with the below-average productivity. Since the German reunification, a non-negligible labor productivity growth can be attributed to the structural changes driven by the success-breeds-success dynamics combined with sufficient technological advancements for the majority of sectors (Cantner & Kruger, 2008).

Celasun (1983) employed a demand side decomposition technique in order to analyze the sources of output growth on both national and regional levels. He revealed that the positive contribution of the structural changes in the inward oriented era can be attributed to the considerable structural changes that decrease the share of primary production concurrently with increasing the capital accumulation and primary schooling. These structural transformations resulted from the import-substitution strategy started in late 1950s with replacing the imports of non-durable and then durable and capital consumer goods and continued till the mid of 1970s increasing the growth rates of GNP from 4.8 percent in (1953-1963) to 7.2 percent in (1973-1977). In the mid of 1970s, Turkey faced external shocks make the switch from import substitution to export-oriented strategy costly in term of aggregate growth losses. The annual growth decreased from 4.0 percent in 1977 to 0.4 percent in 1979. Turkey tried to preserve its growth momentum by promoting balance between the external debt along with conducting a wide range of reforms including liberalization of external trade, flexibility of the tariff system and

deregulation of the financial system and foreign investment regulations. However, the unplanned capital liberalization, the high interest rates and large amounts of capital inflows moved into the Turkish economy made it suffers from vulnerability and financial crisis. As a result, sharp and rapid capital outflows from the country transform the crisis from the financial markets to real sectors of the economy causing adverse structural changes to take place and bring a drag on the Turkish economy as a whole. Akkemik (2006) employed the traditional shift-share method utilized by Timmer & Szirmai (2000) in order to investigate the importance of selection effect to the aggregate productivity growth in 19 Turkish manufacturing industries. He revealed that the structural change contributes positively to the aggregate productivity growth during the inward oriented era (till 1980). However, in the post-1980 known as the outward oriented era, it contributes negatively to the aggregate productivity evolution. Tuncer & Moalla (2020a) utilize 3-digit 185 Turkish non-farm business industries' data that classified according to (NACE Rev.2) for the period of 2003–2017 in order to split the evolution of the aggregate labor productivity growth into three effects which are: the within-shift effect, the between-shift effect and the covariance effect. They concluded that the positive evolution of labor productivity (27.9%) during the period of (2010-2017) is attributed to the within shift effect (30.6%) stemmed from R&D activities leading to innovation; but the between and covariance effects contributed negatively to the aggregate labor productivity evolution (-2.76%). They attribute the inverse structural changes to many reasons such as the rigidities in the labor markets, the micro and the non-selective macro policies that reallocate the sources towards the low productive industries. Tuncer & Moalla (2020b) make use of the traditional shift share analysis in order to determine the patterns of aggregate labor productivity evolution in the Turkish manufacturing industries at two-digit level during the period of (2010-2017). They concluded that whereas the within growth effect was responsible for the bonus of the aggregate productivity growth (5.87%) during the period of (2010-2017), the selection effect was negative due to the increasing informality and the side impacts of active employment policies caused some sorts of resource misallocations.

MARK I AND MARK II MODELS OF SCHUMPETERIAN COMPETITION

Schumpeterian competition is a process of generating innovations which enable firms gaining decisive competitive advantage over their competitors. It is the process in which firms either produce or imitate new combinations of the routines in order to 'survive' in the markets that operate as a selection mechanism on them in terms of ensuring the continuation of the firms with higher efficiency and contracting the ones those don't have the capacity to retain successful routines (Schumpeter, 1950). Nelson & Winter (1982) conceptualize the firm as a made up of routines for production, investment, marketing and so on. Competition is the engine by which firms eliminate the old routines by carrying out new ones such as the introduction of new products, new methods of production, marketing, new sources or new organization of any industry in order to increase their profits or decrease the unit cost of production (Schumpeter, 1934). Schumpeterian competition is considered as a permanent process in which any competitive advantage is transitory in terms of being imitated or surpassed by the innovations of other firms sooner or later. Two models of competition had been presented by Schumpeter. The earlier one (1934) is often referred to as the Mark I; while the later one (1950) is known as Mark II model of Schumpeterian competition. In the Mark I model, new "entrepreneurial" firms bring innovations replacing the incumbents.

Accordingly, Schumpeterian Mark I industries are characterized by technological competition presumes the form of “creative destruction” in chaotic environments with relatively low entry barriers. On the contrary, in the Mark II model innovations is brought by incumbent firms rather than entrants. Accordingly, Schumpeterian Mark II industries are characterized by technological competition presumes the form of “creative accumulation” in stable environments with relatively high entry barriers (Malerba, 2005). Describing the industrial dynamics of the economic sectors based on Mark I and Mark II models of Schumpeterian competition had been implemented by empirical literature. One of the fundamental empirical results is that these two patterns of innovation are, to large extent, technology specific; furthermore, the same industries are prone to adopt similar patterns of innovation even in different countries (Malerba & Orsenigo, 1996). Whereas Schumpeterian Mark I patterns of innovation occur when the environmental factors are governed by high technological opportunities, low alienability and low cumulativeness, Schumpeterian Mark II patterns of innovation occur when the environmental factors are governed by high alienability and high cumulativeness (Castellacci, 2007).

DATA AND METHODOLOGY

The data compiled by Turkish Statistical Institute (TSI) that classified according to Statistical Classification of Economic Activities in the European Community (NACE Rev.2) at four-digit level is employed in the empirical research. The number of total firms is 59214. Detailed information about the distribution of firms over 4-digit manufacturing industries is given in table (3) in the appendix. We distinguish between three sets of firms: 17942 firms as Continuing, 26326 firms as eNtrants and 14946 firms as eXiters. For the reason that it is not allowed to report any results which may identify specific firms from the database, we make our calculations at the four-digit level, then we aggregated the data in 23 two-digit industries. The preliminary information about the manufacturing industries’ two-digit codes and the description of the industries are shown in table (1) in the appendix. The available years are 2010 to 2015 (where the database was discontinued). Three variables from the database is utilized, namely total value added of the firms, total full-time equivalent employment for the firms over the years and industry classification. Additionally, the effect of inflation is eliminated by using the Producer Price Index (PPI) for the reason that the evolution of prices is an integral part of competitive advantage. The size of the firm (s_i) is measured by dividing the number of firm’s workers on the total one. The proxy³ of the competitive advantage means labor productivity (z_i) is measured by dividing the firm’s real value added on their full-time equivalent workers. The industry’s labor productivity (chosen proxy) and the growth do not necessarily exhibit covariation. One interpretation for that maybe that some firms’ entry and exit impacts stem from reclassifying them rather than entrepreneurial entry and terminal exit⁴. The evolution of productivity had been decomposed from input weights perspective by applying a technique from biological population studies known as Price’s equation⁵. The general decomposition equation of evolutionary change developed by Price includes the selection and the innovation effects (Frank, 1995). Andersen (2004) wrote it as following:

3 In some industries, there may be other issues that are more significant for competition from labor productivity.

4 In this paper, the entrepreneurial entry and terminal exit didn’t have been taken into account; but it is a possible direction for research in the future.

5 In the field of economics, the theoretical background of Price’s equation can be attributed to Metcalfe (2007) and Andersen (2004).

$$\Delta Z = \frac{Cov(w_i, z_i)}{W} + \frac{E(w_i, z_i)}{W} \quad (1)$$

Where $(\Delta Z = Z' - Z)$ denotes the labor productivity evolution between two points of time (Z in t_{2010} and Z' in t_{2015}). The first term on the right hand of Price's equation denotes the selection effect. It can be interpreted as the covariance between the firm's growth rate plus one i.e. the firm fitness (w_i) and firm's labor productivity (z_i). It will contribute positively to the aggregate labor productivity growth if the correlation between the firms' initial productivity and its growth is high⁶. The second term on the right hand of Price's equation denotes the innovation effect. It can be interpreted as the firm's productivity evolution from pre evolution population to the post evolution population. It can be related to intra firm competition treatments such as R&D activities. If we multiply the two sides of equation (1) by $W = X'/X$ which denotes the fitness of population, we can get an alternative form of equation (1) which is:

$$W\Delta Z = Cov(w_i, z_i) + E(w_i, z_i) \quad (2)$$

The advantage of this equation is that it provides an equivalence relation between the firm-level on the right side of it and the population-level on the left side of it. Therefore, this equation can be substituted into itself as the researcher desires. The mentioned equation's two terms refer to firms which continue to exist all along the evolutionary process. Intertwining Price equation with Schumpeterian mechanisms of competition and applying it directly to firm data require taking the role of entry and exit into account. Accordingly, it is necessary to distinguish between three groups of firms: The eXiters i.e. the X firms those are exist in the pre evolution population (initial year), the eNtrants i.e. the N firms those are exist in the post evolution population (final year which had been symbolized by the subscript (')) and the Continuing firms i.e. the C firms those are exist in both pre and post evolution population. To achieve this goal, let's start by expanding the covariance and expectation terms to:

$$\begin{aligned} \Delta Z &= (\sum_i s_i (w_i - W)(z_i - Z)) / W + (\sum_i s_i w_i \Delta z_i) / W \\ \Delta Z &= (\sum_i s_i (w_i / W - 1)(z_i - Z)) + (\sum_i s_i (w_i / W) \Delta z_i) \end{aligned}$$

By substituting the following equation into the above one as suggested by Holm (2014):

$$s_i w_i / W = (x_i / X) * ((x_i' / x_i) / (X' / X)) = s_i'$$

Where X denotes the population size in the pre-evolution population and X' denotes the size of population in the post-evolution population. With the same respect x_i denotes the firm's size in the pre-evolution population and x_i' denotes the firm's size in the post-evolution population. The subsequent equation could be attained:

$$\Delta Z = (\sum_i (s_i' - s_i)(z_i - Z)) + \sum_i s_i' \Delta z_i$$

As these two terms indicates only the C firms those exist in both the pre- and post-evolution population, the equation can be rewritten as:

$$\Delta Z = (\sum_{i \in C} (\Delta s_i)(z_i - Z)) + \sum_{i \in C} s_i' \Delta z_i$$

6 Sometimes the selection effect may be strong even if the correlation between the firms' initial productivity and its growth is low under the condition of high productivity variance.

And by adding the role of the firms' entry and exit, Price equation could be rewritten as following:

$$\Delta Z = \underbrace{\sum_{i \in C} \Delta s_i (z - Z)}_{\text{Selection effect}} + \underbrace{\sum_{i \in C} s'_i \Delta z}_{\text{Innovation effect}} + \underbrace{\sum_{i \in N} s'_i (z'_i - Z)}_{\text{Entry effect}} - \underbrace{\sum_{i \in X} s_i (z_i - Z)}_{\text{Exit effect}} \quad (3)$$

The third and the fourth terms on the right hand of Price equation denote the entry and the exit effects respectively. The two terms are often merged as the net entry effect. The entry effect impacts the aggregate labor productivity growth positively (negatively) when the entrants' labor productivity is higher (lower) than the firms' average productivity in the pre-evolution population. The exit effect impacts the aggregate labor productivity growth positively (negatively) when the exiters' labor productivity is lower (higher) than the firms' average productivity in the pre-evolution population. Equation (3) provides the scale to classify the industries according to Schumpeterian mark I and mark II models of competition. Put it differently, whereas Schumpeterian Mark I industries are characterized by strong entry effect, Schumpeterian Mark II industries are characterized by strong innovation one. With this respect, strong selection accompanying with increase in market shares develop industries from Mark I configuration to Mark II one by replacing the old routines by entrepreneurial ones. The evolution back to Mark I occurs by investment in industries' fundamentals (Nelson & Winter, 2002). On the other hand, Equation (3) provides the ability to determine the intensity of competition between firms. Put it differently, the high selection and exit levels refer to strong competition process between firms because of the scarcity of sources and vice versa. That indicates that firms are generally compatible with the Schumpeterian mark I and mark II models of competition in several markets simultaneously and have a different set of competitors in each market as explored by Metcalfe & Ramlogan (2006) and Metcalfe (1997). Table (2) in the appendix reports the results of decomposing the labor productivity evolution of (23) Turkish manufacturing industries during the period of (2010-2015). All the effects in table (2) are reported as shares of the total change in labor productivity. The evolution of labor productivity is positive in all industries except for beverages and furniture industries. Accordingly, the negative effects in these industries are reported as positive shares. For example, the entry effect accounts for 265% of the labor productivity evolution in the furniture industry; but that doesn't mean that there is a strong positive entry effect. Actually, the entry effect contributes negatively to the labor productivity change in the furniture industry means that the firms that enter furniture industry have lower productivity than the average labor productivity of the population (The entry effect = $-\frac{297.13}{-112.19} = +2.65$). Similarly, the rest effects contribute positively to the labor productivity evolution in the furniture industry. The selection effect is quite low in furniture industry. The negative change in labor productivity in beverages industry is caused by the negative contributions of the four effects. No specific effect can be isolated to dominate the labor productivity change in Printing and Reproduction of Recorded Media industry: about %34 of productivity evolution is caused by the innovation effect, %15 of it is caused by the entry effect, while %12 is caused by the selection effect. Although that 60% of labor productivity evolution is produced by the entry of highly

productive firms in Chemicals and Chemical Products industries, it cannot be said that this industry follows Schumpeter's Mark I model of competition for the reason that there is a high positive contribution of the innovation effect to the labor productivity evolution in this industry about %156; but what we can say is that there is a balance between Schumpeterian Mark I and Mark II models of competition in Chemicals and Chemical Products industries. It is noteworthy that the entry effect in the remaining industries is either negative or trivial. Put it differently, we can label the majority of Turkish manufacturing industries during the period of (2010-2015) as Mark II populations. There is a strong selection effect in the industries of food products, wood and of products of wood and cork, except furniture; articles of straw and plaiting materials and rubber and plastic products. But the selection effect is weak in the remaining industries the matter that can be interpreted in two ways. The first interpretation maybe that the firms in two-digit industries don't compete with each other. The second interpretation maybe that the labor productivity is not enough measure of competitive advantage in those industries (Holm, 2009). The exit effect is generally positive means that the firms exiting the market have labor productivity lower than the average labor productivity of the population the matter that affects the labor productivity evolution positively. The data of the Turkish manufacturing industries show that the entry and the exit effect of some entrants and exiters stem from reclassifying them rather than entrepreneurial entry and terminal exit. When classifying the sectors as high-, medium- and low-technology based on NACE Rev. 2 2-digit level; we found that the innovation effect accounts for the majority of the aggregate labor productivity growth in the Turkish manufacturing industries. Table (1) shows the evolution of labor productivity (ΔZ) during the period of (2010-2015) in terms of industries by technological intensity.

Table 1: Evolution of labor productivity (ΔZ) during the period of (2010-2015) in terms of industries by technological intensity

Technological intensity	selection effect	Innovation effect	Exit effect	Entry effect	ΔZ
High-technology	-124,57	949,81	-314,65	283,73	794,32
%	-16%	120%	-40%	36%	
Medium-high-technology	-212,03	1870,86	134,62	-9,43	1784,03
%	-12%	105%	8%	-1%	
Medium-low-technology	-78,55	1601,60	794,97	-804,65	1513,38
%	-5%	106%	53%	-53%	
Low-technology	672,66	1299,22	1992,34	-1954,75	2009,48
%	33%	65%	99%	-97%	
Total	257,52	5721,49	2607,30	-2485,10	6101,20

During the period (2010-2015), the innovation and the entry effect were the basic source of the aggregate labor productivity growth in the high-technology industries. In the medium-high- and medium-low-technology industries, the innovation effect accounts for the majority of the aggregate labor productivity evolution with positive exit effect. The low-technology industries expand the economic activities and increase the labor productivity as a whole. In these industries, except for the entry effect, the rest elements contribute positively to the aggregate labor productivity evolution. Such results provide an evidence for the claim that almost the majority of manufacturing industries follow Schumpeter's Mark II model of competition with relatively weak Mark I dynamics in general. It is important to figure out that the aggregated two-digit industries may contain

heterogeneous firms that do not have similar labor demands and as a result do not compete with each other directly; but further disaggregation should result in more homogeneous firms, which may compete with each other because they have more similar labor demands.

Conclusion

The rapid growth of the manufacturing sector's labor productivity more than the rest economy provides a strong evidence of the premature deindustrialization in the Turkish manufacturing industries during the period of (2010-2017). The deindustrialization is a part of Schumpeterian 'creative destruction' process in which the more productive firms survive but the less productive ones is forced either to improve their productivity or to exit the market. During the period from 2010 to 2015, the annual average labor productivity growth was positive. The main purpose of this paper is estimating the key sources of the aggregate labor productivity evolution during the period (2010-2015) in the Turkish manufacturing industries at disaggregate level and intertwining these sources with the Schumpeterian mechanisms of competition.

The empirical analysis indicates that the innovation effect accounts for the majority of the aggregate labor productivity evolution. In other words, the Schumpeterian Mark II model of competition characterizes the two-digit Turkish manufacturing industries during the period of (2010-2015) due to the innovative technological processes which had been achieved by implementing R&D activities which stimulate the labor productivity growth in those sectors. The interpretation for such result maybe that the Turkish economy get more integrated with the global economy during this period. However, Turkey's manufacturing industries don't expand efficiently and competitively enough. The fierce competition resulted from trade liberalization forced low productivity manufacturing firms to exit the market and only the firms with high productivity could survive. Labor released from these exiting firms usually reallocate to either low productivity service or informal sectors of the economy the matter that resulted in many case studies with growth reducing structural change (Rodrik, 2010). This can be translated by the negative selection effect during the studied period such in the industry of tobacco products (12); coke and refined petroleum products (19); chemicals and chemical products (20); basic pharmaceutical products and pharmaceutical preparations (21); basic metals (24); electrical equipment (27); motor vehicles, trailers and semi-trailers (29) and the industry of furniture (31).

As a result, a comprehensive upgrading of the business environment should be implemented in order to enable all firms achieve higher levels of productivity gains by improving the ineffective regulations and supporting the strategies of innovation incentives such as increasing the expenditure on R&D activities. Furthermore, a coherent strategy of flexicurity should be enhanced in order to make adjustment in the labor market associated with protecting those influenced by structural change. Faster productivity evolution necessities improving the quality of Turkey's human capital by the supportive education policies and the research and development activities. Additionally, developing the management skills and the productivity-boosting know-how practices in order to enable increasing productivity gains "within" and "between" firms in the shorter term.

REFERENCES

Akkemik, K. (2006). Patterns of industrialisation, structural changes and productivity in Turkish manufacturing (1970-2000). *Journal of Economic Cooperation*, 27(1), 71-88.

- Andersen, E. S. (2004). Population thinking, Price's equation and the analysis of economic evolution. *Evolutionary and Institutional Economics Review*, 1(1):127-148.
- Andersson, L. F. (2006). *Företagsdynamik och Tilvaxt*. ITPS rapport A2006:016. Institut för Tilvaxtpolitiska Studier, Östersund.
- Baily, M., Hulten, C., & Campbell, D. (1992). Productivity Dynamics in Manufacturing Establishments, *Brookings Papers on Economic Activity: Microeconomics*, 187-249.
- Baily, M. N., Bartelsman, E. J. & Haltiwanger, J. (1996), " Downsizing and productivity growth: myth or reality?" *Small Business Economics*, 8, pp. 259-278.
- Castellacci, F. (2007), 'Technological Regimes and Sectoral Differences in Productivity Growth', *Industrial and Corporate Change*, vol. 16, pp. 1105-1145
- Celasun, M. (1983). *Sources of Industrial Growth and Structural Change: The Case of Turkey*. Washington, D.C.: The World Bank.
- Disney, R., Haskel, J., and Heden. Y. (2003). Restructuring and productivity growth in UK manufacturing. *Econ J* 113 (489), 666-694.
- Foster, L., Haltiwanger, J., & Krizan, C. J. (1998). Aggregate productivity growth: Lessons from microeconomic evidence. NBER Working Paper Series, 6803.
- Frank, S. A. (1995). George Price's contribution to evolutionary genetics. *Journal of Theoretical Biology*, 175(3):373-388.
- Griliches, Z. & Regev, H., 1995. Firm productivity in Israeli industry 1979-1988. *Journal of Econometrics*, 65(1), pp.175-203.
- Holm, J. R. (2009). Mechanisms Of Schumpeterian Competition. Paper had been presented at the Summer Conference 2009 CBS - Copenhagen Business School Solbjerg . Frederiksberg , Denmark.
- Holm, J. R. (2014). The Significance of Structural Transformation to Productivity Growth. *Journal of Evolutionary Economics*, 24, 1009-1036.
- Kruger, J. (2008). The sources of aggregate productivity growth: US manufacturing industries, 1958-1996. *Bull Econ Res* 60(4), 405-427.
- Malerba, F. (2005), 'Sectoral Systems: How and Why Innovation Differs across Sectors' in Fagerberg, J., Mowery, D. C. and Nelson, R. R. (eds.), *The Oxford Handbook of Innovation*, Oxford: Oxford University Press, pp. 380-406.
- Malerba, F. & Orsenigo, L. (1996), 'Schumpeterian Patterns of Innovation are Technology-Specific', *Research Policy*, vol. 25, pp. 451-478.
- Metcalfe, J. S. (1997). Labour markets and competition as an evolutionary process. In Arestis, P., Palma, G., and Sawyer, M., editors, *Markets, Employment and Economic Policy: Essays in Honour of Geoff Harcourt*, pages 328-343. Routledge, London.
- Metcalfe, J. S. (2007). Replicator dynamics. In Hanusch, H. and Pyka, A., editors, *The Elgar Companion to Neo-Schumpeterian Economics*, pages 440- 452. Edward Elgar, Cheltenham and Northampton.
- Metcalfe, J. S. & Ramlogan, R. (2006). Creative destruction and the measurement of productivity change. *Revue de l'OFCE*, 97(5):373-397.
- Nelson, R. R. & Winter, S. G. (1982). *An Evolutionary Theory of Economic Change*. Harvard University Press, Cambridge, Mass. and London.
- Nelson, R. R. & Winter, S. G. (2002). Evolutionary theorizing in economics. *Journal of Economic Perspectives*, 16(2):23-46.
- Rodrik, D. (2010). *Structural Transformation and Economic Development*, TEPAV, ISBN: 978-9944-927-42-0. Retrieved from https://www.tepav.org.tr/upload/files/12935384464.Yapisal_Donusum_ve_Iktisadi_Kalkinma.pdf
- Rosenberg, N. (1963). Capital goods, technology, and economic growth. In: Hagemann, H., Landesmann, M., Scazzieri, R. (Eds.), *The Economics of Structural Change, Vol. I, Critical Writings*. Edward Elgar, Aldershot.
- Rosenberg, N. (1982). *Inside the Black Box: Technology and Economics*. New York: Cambridge University Press,.
- Schumpeter, J. A. (1934). *The Theory of Economic Development*. Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Schumpeter, J. A. (1950). *Capitalism, Socialism and Democracy*. Harper & Brothers, New York, 3rd edition.
- Schumpeter, J. (1989). *Essays on entrepreneurs, innovations, business cycles and capitalism*. (e. b. RV, Ed.) New Brunswick, NJ: Transaction Publisher.
- Smith, A. (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Campbell, R.H., Skinner, A.S., Todd, W.B. (Eds.): Clarendon Press, Oxford.

- Tuncer, İ. & Moalla, M., (2020a). Structural Change And Aggregate Labour Productivity In The Turkish Non-Farm Business Industries. In Hatirli, S., Koç, Ş. Demirel, O., Theoretical And Applied Studies On Turkish Economy, IJOPEC, 1, pp.155-173.
- Tuncer, İ. & Moalla, M., (2020b). Structural Change and Growth Prospects in the Turkish Manufacturing Industry. Bulletin of Economic Theory and Analysis, 5(1), pp.1-20.

Appendix

Table 1: Two digit Turkish manufacturing industries

Two digit classification	Description
	Manufacture of...
10	Food Products
11	Beverages
12	Tobacco Products
13	Textiles
14	Wearing Apparel
15	Leather And Related Products
16	Wood And Of Products Of Wood And Cork, Except Furniture; Articles Of Straw And Plaiting Materials
17	Paper And Paper Products
18	Printing And Reproduction Of Recorded Media
19	Coke And Refined Petroleum Products
20	Chemicals And Chemical Products
21	Basic Pharmaceutical Products And Pharmaceutical Preparations
22	Rubber And Plastic Products
23	Other Non-Metallic Mineral Products
24	Basic Metals
25	Fabricated Metal Products, Except Machinery And Equipment
26	Computer, Electronic And Optical Products
27	Electrical Equipment
28	Machinery and Equipment N.E.C.
29	Motor Vehicles, Trailers And Semi-Trailers
30	Other Transport Equipment
31	Furniture
32	Other Manufacturing

Table 2: Evolution of productivity (ΔZ) during the period of (2010-2015) weighted by employment

Industry	Selection Effect	Innovation Effect	Exit Effect	Entry Effect	ΔZ
10	0,65	0,54	0,97	-1,17	314,58
11	0,46	0,40	0,02	0,12	-90,07
12	-7,15	-0,10	8,29	-0,05	9,93
13	0,25	0,64	0,49	-0,38	807,94
14	0,34	0,70	1,27	-1,32	639,21
15	0,42	0,87	1,38	-1,66	48,41
16	5,53	-1,43	8,73	-11,83	5,37
17	0,47	0,40	0,23	-0,10	178,85
18	0,12	0,34	0,40	0,15	137,51
19	-0,28	1,23	0,06	-0,01	141,52
20	-0,11	0,93	0,07	0,10	410,13
21	-0,42	1,56	-0,74	0,60	398,81
22	0,59	0,53	1,02	-1,13	142,81
23	0,08	0,97	0,59	-0,64	378,48
24	-0,42	1,34	0,26	-0,17	405,12
25	0,05	1,00	0,69	-0,74	445,44
26	0,11	0,83	-0,05	0,11	395,51
27	-1,16	1,81	0,85	-0,49	91,40
28	0,13	0,91	0,15	-0,19	512,47
29	-0,42	1,20	0,05	0,17	332,41
30	0,03	1,05	-0,15	0,07	437,62
31	-0,02	-0,14	-1,49	2,65	-112,19
32	0,13	0,44	0,28	0,15	69,94

Table (3): Detailed information about the distribution of firms over 4-digit manufacturing industries

Nace	2010	2015	Nace	2010	2015	Nace	2010	2015	Nace	2010	2015	Nace	2010	2015	Nace	2010	2015
1011	84	126	1411	192	160	2051	16	18	2434	38	67	2731	25	26	3101	286	503
1012	43	58	1412	94	134	2052	88	82	2441	1	3	2732	120	164	3102	271	389
1013	89	106	1413	1989	3032	2053	26	33	2442	170	279	2733	85	147	3103	99	145
1020	55	71	1414	1397	1655	2059	95	114	2443	33	35	2740	314	432	3109	1060	1370
1031	21	24	1419	241	362	2060	4	6	2444	57	107	2751	150	208	3211	2	2
1032	67	90	1420	61	110	2120	179	231	2445	8	7	2752	141	190	3212	240	360
1039	419	497	1431	202	214	2211	78	77	2451	185	252	2790	63	121	3213	39	58
1041	154	186	1439	306	279	2219	261	351	2452	91	106	2811	35	105	3220	45	69
1042	4	5	1511	253	280	2221	326	415	2453	101	135	2812	56	107	3230	35	65
1051	294	363	1512	134	205	2222	455	528	2454	24	57	2813	116	142	3240	63	110
1052	53	55	1520	461	717	2223	589	724	2511	594	725	2814	149	166	3250	237	372
1061	365	368	1610	177	190	2229	367	503	2512	687	820	2815	83	124	3291	74	87
1062	12	17	1621	114	166	2311	1	3	2521	138	163	2821	105	139	3299	140	168
1071	979	1334	1622	51	35	2312	158	225	2529	107	160	2822	236	360			
1072	134	144	1623	339	446	2313	84	90	2530	33	71	2823	10	20			
1073	33	50	1624	153	218	2314	7	10	2540	80	115	2824	2	2			
1081	69	8	1629	72	88	2319	56	46	2550	116	190	2825	225	277			
1082	180	250	1712	86	108	2320	27	38	2561	197	325	2829	190	326			
1083	89	103	1721	302	434	2331	40	87	2562	298	645	2830	177	265			
1084	74	118	1722	119	211	2332	293	317	2571	55	86	2841	124	208			
1085	3	39	1723	79	96	2341	70	93	2572	117	194	2849	62	100			
1086	18	27	1724	6	8	2342	44	61	2573	236	312	2891	43	91			
1089	56	80	1729	132	204	2343	8	17	2591	47	116	2892	169	212			
1091	154	200	1811	242	90	2349	31	29	2592	67	76	2893	195	248			
1092	7	23	1812	556	701	2351	36	52	2593	164	213	2894	133	161			
1101	7	11	1813	44	42	2352	66	82	2594	114	154	2895	19	25			
1102	59	105	1814	88	80	2361	349	507	2599	362	482	2896	62	143			
1105	4	5	1820	6	3	2362	50	60	2611	53	81	2899	113	159			
1107	196	248	1910	9	5	2363	370	596	2612	37	102	2910	30	39			
1200	22	31	1920	122	169	2364	9	123	2620	20	24	2920	329	355			
1310	498	550	2011	5	12	2365	2	5	2630	55	90	2931	84	120			
1320	560	692	2012	35	45	2369	19	18	2640	19	49	2932	650	791			
1330	503	658	2013	59	61	2370	606	769	2651	90	170	3011	212	149			
1391	223	323	2014	30	46	2391	43	76	2652	8	12	3012	114	146			
1392	618	780	2015	56	102	2399	63	118	2660	11	16	3020	9	22			
1393	173	261	2016	65	111	2410	144	173	2670	8	11	3030	13	40			
1394	33	71	2020	37	70	2420	88	148	2680	19	24	3040	6	5			
1395	6	16	2030	190	224	2431	11	17	2711	141	190	3091	9	30			
1396	180	274	2041	154	186	2432	2	2	2712	222	343	3092	65	129			
1399	228	289	2042	113	157	2433	10	14	2720	41	61	3099	21	42			

TURİZMDE KADIN İŞGÜCÜ ÖRNEKLEMİNDE YAZILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERE YÖNELİK BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ

A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF POSTGRADUATE THESES ABOUT FEMALE LABOR FORCE IN TOURISM

Zeynep AKGÜN^{1*}

ÖZ

Bibliyometrik analiz, belirli bir alanda gerçekleştirilen araştırmaların, çeşitli parametrelere göre gösterdikleri dağılım ve eğilimleri inceleyen bir araştırma yöntemidir. Son yıllarda “Kadın İşgücü ve Turizm” olgularını bir arada ele alan çalışmaların sayısında gözlemlenen artış dikkate alınarak gerçekleştirilen bu çalışmada amaç, YÖK Ulusal Tez Tarama Merkezi veri tabanında yer alan, kadın işgücü ve turizm konulu yüksek lisans ve doktora tezlerinin bibliyometrik açıdan incelenmesidir. Yapılacak yeni araştırmalara bir perspektif sunma amacını da taşıyan bu çalışmada yer alan tezler, yayımlandıkları yıl, tür, üniversite, ana bilim dalı, anahtar kelime, araştırma türü, analiz teknikleri, işletme türü ve örneklemeler açısından 21-25 Eylül 2020 tarihleri arasında incelenmiştir. Araştırmanın sonuçları, konusu kadın işgücü ve turizm olan lisansüstü tezlerin sayısının oldukça az olduğunu göstermektedir (40). Dolayısıyla konu ile ilgili alanda büyük bir boşluk dikkat çekmektedir. Ayrıca sonuçlar bu konu ile ilgili tezlerin çok büyük bir bölümünün yüksek lisans tezlerinden oluştuğunu (29) göstermektedir. Yıllara göre değerlendirildiğinde, kadın işgücü ve turizm konulu tezlerin sayısında artış olduğu, bu tezlerin daha çok Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı’nda hazırlandığı, araştırma türü olarak daha çok nicel araştırma tekniğinin, işletme türü olarak ise konaklama işletmelerinin daha çok kullanıldığı bu araştırmadan elde edilen diğer sonuçlardır.

Anahtar sözcükler: Turizm, kadın işgücü, toplumsal cinsiyet

ABSTRACT

Bibliometric analysis is a research method that examines the trends of research carried out in a particular field according to various parameters. The aim of this study, which has been carried out due to the increase observed in the number of studies dealing with "Female Labor Force and Tourism" together in recent years, is to examine the theses on female labor force and tourism in a bibliometric perspective. In this study, which aims to provide a perspective for new researches, the theses have been examined between 21-25 September 2020 in terms of year of publication, type, university, department, keyword, research type, analysis techniques, business type and samples. The results indicate that, the number of postgraduate theses with the subject of female labor and tourism is very low (40). Therefore there is a big gap in the field. In addition, the results show that most of the theses related to the subject consist of master's theses, the number of theses on women labor force and tourism has increased over the years, are mostly prepared in the Tourism Management Departments, quantitative research technique is used more as a research type and accommodation businesses are used more as a type of business.

Keywords: Tourism, female labor force, gender

* Öğr. Gör. Dr., Mersin Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Mersin-Türkiye, e-posta: zeynepakgun@mersin.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7801-3010

GİRİŞ

Toplumsal cinsiyet, toplumların bireysel ya da kurumsal her türlü ilişkilerinde gömülü önemli bir belirleyen olduğundan (Risman, 2009: 81) kadınlar ve erkekler, hem tüketiciler hem de üreticiler olarak turizm sektörünü farklı şekilde deneyimlemektedirler. Modern tüketim kültürünün önemli bir bileşeni olan turizm sektörünün, hem yapımı, hem sunumu hem de tüketimi pek çok diğer sektör gibi cinsiyetlendirilmiştir. (Pritchard & Morgan, 2000: 121). Bu cinsiyetlendirmenin biçimi, hem zamansal hem de mekânsal olarak farklı ve çeşitli şekillerde yapılandırılmıştır (Kinnaird & Hall, 1994: 248).

Toplumsal cinsiyet ve turizm konulu geniş kapsamlı bir bibliyometrik analiz çalışmasının sonuçları, turizm ve toplumsal cinsiyet araştırmalarına dört ana temanın hâkim olduğunu göstermektedir. İlk tema cinsiyetlendirilmiş tükettimdir. Turizm kavramının kadın ve erkek için niteliksel olarak farklılaştığı ve farklı ihtiyaç ve beklentileri içerdiğini işaret etmektedir. İkinci tema, turizmin kadınları ve erkekleri farklı şekilde etkileyecek şekilde yerel kültürel uygulamaları değiştirdiğini kabul etmekte ve ev sahibi topluluklarda turizmin cinsiyete dayalı etkisine dikkat çekmektedir. Üçüncü tema, cinsiyetlendirilmiş emek ve cinsiyetçi çalışma uygulamalarına odaklanmaktadır. Cinsiyete dayalı ücret farkı, dikey ve yatay cinsiyet ayrımı, taciz edici istihdam uygulamaları ve cinsel taciz, cinsiyetlendirilmiş teknoloji katılımı ve cinsiyetlendirilmiş turizm pazarlaması ve temsiliyle ilgili çalışmaları içermektedir. Dördüncü ve son tema ise oldukça küçük ölçekte olup toplumsal cinsiyet ve turizm araştırmalarında teori oluşturma ve bilgi yapıları üzerine araştırmalardan oluşmaktadır (Figuroa-Domecq, Pritchard, Segovia-Pérez, Morgan & Villacé-Molinero, 2015: 95). Bu bibliyometrik çalışma, turizmde kadın işgücü örneklemini bağlamında, üçüncü tema olan cinsiyetlendirilmiş emek temasının içerisinde değerlendirilmelidir.

Bibliyometrik çalışmalar, ilgili alanda ortaya konulmuş olan performansları çeşitli yönleriyle değerlendirme amacını taşırlar (Low & Cheung, 2008: 81). Bu çalışma spesifik olarak, çağdaş turizm literatüründe gerçekleştirilen seçici bir inceleme sonucunda toplumsal cinsiyet ilişkileri bağlamında, kadın işgücü ve turizm konusundaki alanyazına dair kavramsal bir çerçeve oluşabilmesi için birtakım fikirler sunmayı hedeflemektedir. Ayrıca bir bilgi üretme sistemi olarak turizm araştırmalarının, kadın işgücü ve turizm konusundaki genel özelliklerini belirlemek ve eksikliklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Kavramsal Çerçeve

Turizm, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik kalkınmanın bir aracı olarak görülmektedir. Tüm dünyada, turizm sektöründeki güç, kontrol ve eşitlik sorunları, ırk, sınıf ve toplumsal cinsiyet ilişkileri bağlamında ortaya çıkmaktadır. Buna rağmen, turizmin süreçlerinde ve turizmde dair sosyal ilişkilerde var olan toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri sorunlarını konu alan çalışmaların sayısı oldukça azdır (Swan, 1995: 249). Var olan çalışmalar da turizm istihdamının, net bir şekilde, cinsiyetçi olarak tanımlanabileceği konusunda hemfikirdirler (Hall & Kinnaird, 1994: 17).

Turizm sektöründeki toplumsal cinsiyet temelli gelir uçurumları, cinsiyet ayrımcılığının en açık göstergeleridir. Yatay ayrımcılığın bir sonucu olarak, turizm bölümlerinden erkeklerden çok kadınların mezun olduğu ülkelerde bile, erkekler, aynı pozisyonlar için kadınlardan daha

yüksek maaş almaktadırlar. Dikey ayrımcılığın bir sonucu olarak ise turizm sektöründeki çoğu üst düzey pozisyonu erkekler doldurmaktadırlar (Shakeela, Ruhanen & Breakey, 2010: 61).

Konusu, turizm sektöründe yöneticilik ve kadınlar, olan çalışmalarda, cam tavan fenomeni, bir diğer ifade ile nitelikli ve yetkin kadınların üst düzey pozisyonlara ulaşmalarını engelleyen görünmez engeller, dikkatleri çekmektedir (Carvalho, Costa, Lykke, Torres & Wahl, 2018: 397). Pek çok diğer sektörde olduğu gibi, turizm sektöründe de kadınların sahip olduğu tüm yetenek, nitelik ve donanım göz ardı edilmektedir. Kadınlar, turizm sektöründe de çalışma yaşamının ikincil unsurları olarak kabul edilmekte ve dolayısıyla da ücret karşılığı düşük olan, ücretsiz aile işçiliğinin devamı niteliğindeki, temizlik, servis, karşılama ve mutfak işleri için daha uygun görülmektedirler (Retamero & Zafra, 2006: 52).

Tüm dünyada kadınlar, turizm sektörünün sadece tüketicileri değil önemli üreticileri de olagelmış olmalarına rağmen (Kelsey, 1994: 468) turizm ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki ancak 1990'ların ortalarında özellikle de 1995 Annals of Tourism Research özel sayısının oluşturduğu zemin üzerinde temellenmeye başlamıştır (Figuroa-Domecq & diğerleri, 2015: 89). 1970'lerden günümüze, turizmle ilgili çalışmalar sunan üniversitelerin ve bu konuda araştırmalar yapan öğrencilerin sayısında muazzam bir artış olsa da alanyazın incelendiğinde, toplumsal cinsiyet konusunda benzer disiplinlerde gözlemlenen bilinç ve duyarlılığın, turizm araştırmalarında gözlemlenemediği söylenebilmektedir (Airey, 2008: 102). Ayrıca turizm araştırmaları konulu makalelerin sayıları son yıllarda artmış olmasına rağmen, turizm ve toplumsal cinsiyet konulu araştırmaların, genel turizm araştırmaları içerisinde çok yer kaplamadıkları görülmektedir. (Figuroa-Domecq & diğerleri, 2015: 88). Var olan bu turizm ve toplumsal cinsiyet konulu araştırmaların içerisinde ise kadın işgücü ve turizm konulu alanyazının oldukça marjinal kaldığı söylenebilmektedir.

Küresel ölçekte önemli bir ekonomik ve kültürel fenomen olarak turizm, toplum üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Küresel cinsiyet eşitsizliği dinamiklerinin içine gömülü olan turizm endüstrisi de diğer endüstrilerde tanımlananlara benzer kalıpları takip etmektedir. (Ferguson, 2011: 240). Turizmin gelişmesi, şimdilik sadece teoride cinsiyet eşitliğine ve kadınların güçlenmesine katkıda bulunmaktadır. Turizmin toplumsal cinsiyet boyutlarıyla, kadın işgücü boyutlarıyla ilgili zengin ve çeşitli araştırmalar yürütülmedikçe sektördeki eşit olmayan cinsiyetlendirilmiş güç ilişkilerinin dönüştürülebilmesi pek de mümkün görünmemektedir (Ferguson & Alarcon, 2011: 401).

YÖNTEM

Turizmde kadın işgücü örneğinde yazılan lisansüstü tezlerin profilini ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiş olan bu bibliyometrik analiz çalışması, tarama modelli bir betimsel araştırmadır. Tarama modelinde amaç, bir durumu geçmişten günümüze olduğu haliyle betimlemektir (Karasar, 2003: 77). Bu araştırmada kullanılan parametreler; yayınlandığı yıl, tür, üniversite, anabilim dalı, anahtar kelimeler, araştırma türü, analiz tekniği, işletme türü ve örneklemdir. Bu kapsamda 9 araştırma sorusu hazırlanmıştır. Ayrıca bu çalışma sonucunda elde edilen veriler, istatistiksel analiz yöntemi ile değerlendirilmiştir.

1. Tezlerin yayınlandıkları yıllara göre dağılımları nasıldır?
2. Tezlerin akademik düzeylerine göre türlerinin dağılımları nasıldır?
3. Tezlerin hazırlandıkları üniversitelere göre dağılımları nasıldır?
4. Tezlerin hazırlandıkları anabilim dallarına göre dağılımları nasıldır?
5. Tezlerin kullanılan anahtar kelimelere göre dağılımları nasıldır?
6. Tezlerin kullanılan araştırma türlerine göre dağılımları nasıldır?

7. Tezlerin uygulanan araştırma tekniklerine göre dağılımları nasıldır?
8. Tezlerin incelenen işletme türlerine göre dağılımları nasıldır?
9. Tezlerin örneklemelerini kimler oluşturmaktadır?

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

YÖK Ulusal Tez Merkezi'nde yer alan, turizmde kadın işgücü örneğinde yazılan lisansüstü tezler bu araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Söz konusu tezlerin profilini ortaya koymak amacıyla, YÖK Ulusal Tez Tarama Merkezi'nde, gelişmiş arama kullanılarak “kadın ve turizm ” anahtar sözcükleri kullanılarak ve Sosyal Bilimler Temel Alanı ile ve 2005-2019 yılları arasındaki zaman dilimi ile kısıtlanarak 21–25 Eylül 2020 tarihleri arasında yapılan tarama sonucunda 133 tez tespit edilmiştir. Söz konusu tezler detaylı şekilde incelenmiş ve 8'i kapalı olmak üzere toplam 40 tezin doğrudan kadın işgücü ve turizm konusunda yazılmış olduğu saptanmıştır. Söz konusu 32 tez, bu araştırmanın örneğini oluşturmaktadır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırmada ifade edilmesi gereken en önemli sınırlılık, araştırmanın YÖK Ulusal Tez Merkezi'nde yer alan, erişime açık lisansüstü tezleri incelemeye dâhil etmesidir. Ayrıca YÖK Ulusal Tez Merkezi'nde yer alan tez bilgilerinin, doğru ve güncel olduğu varsayılmıştır.

BULGULAR

Aşağıda YÖK Ulusal Tez Tarama Merkezi resmi internet adresinde 2005- 2019 yılları arasında “turizmde kadın işgücü örneğinde yazılmış olan lisansüstü tezlere ilişkin bulgular yer almaktadır.

Tezler, yayımlandıkları yıllara göre değerlendirildiklerinde, turizmde kadın işgücü örneğinde yazılan lisansüstü tezlerin sayılarının oldukça yetersiz olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca sayılarının düzensiz de olsa yıllar içinde arttığı ve bu sayıların 2019 yılında 9 tez ile en yüksek düzeye çıktığı görülmektedir (Bakınız Tablo 1).

Tablo 1. Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	N	%
2019	9	28,13
2012	4	12,50
2017	4	12,50
2018	3	9,38
2009	2	6,25
2014	2	6,25
2015	2	6,25
2016	2	6,25
2006	1	3,13
2008	1	3,13
2011	1	3,13
2013	1	3,13
Genel Toplam	32	100

Tezler, akademik düzeylerine göre değerlendirildiklerinde, 29 tezin (%90,6) yüksek lisans düzeyinde hazırlanmış olduğu tespit edilmiştir. Doktora düzeyinde hazırlanmış olan tezlerin sayısı ise 3'tür (%9,4) (Bakınız Tablo 2).

Tablo 2. Tezlerin Akademik Düzeylerine Göre Dağılımı

Tez Türü	N	%
Yüksek Lisans	29	90,63
Doktora	3	9,38
Genel Toplam	32	100

Tezler, hazırlandıkları üniversitelere göre değerlendirildiklerinde, turizmde kadın işgücü örneğinde yazılan 5 tezin (% 15,63) Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 4 tezin (%12,50) Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, 4 tezin (%12,50) Dokuz Eylül Üniversitesi, 4 tezin (%12,50) Mersin Üniversitesi, 2 tezin (%6,25) Anadolu Üniversitesi, 2 tezin (%6,25) Balıkesir Üniversitesi 2 tezin (%6,25) Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde hazırlanmış oldukları görülmüştür. Geriye kalanlar tezlerden, 1 tezin (%3,13) Adnan Menderes Üniversitesi, 1 tezin (%3,13) Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 1 tezin (%3,13) Atatürk Üniversitesi, 1 tezin (%3,13) Batman Üniversitesi, 1 tezin (%3,13) Karabük Üniversitesi, 1 tezin (%3,13) Mustafa Kemal Üniversitesi, 1 tezin (%3,13) Nişantaşı Üniversitesi, 1 tezin (%3,13) Selçuk Üniversitesi, 1 tezin ise (%3,13) Süleyman Demirel Üniversitesi'nde hazırlanmış olduğu tespit edilmiştir (Bakınız Tablo 3).

Tablo 3. Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite	N	%
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	5	15,63
Çanakkale 18 Mart Üniversitesi	4	12,50
Dokuz Eylül Üniversitesi	4	12,50
Mersin Üniversitesi	4	12,50
Anadolu Üniversitesi	2	6,25
Balıkesir Üniversitesi	2	6,25
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	2	6,25
Adnan Menderes Üniversitesi	1	3,13
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	1	3,13
Atatürk Üniversitesi	1	3,13
Batman Üniversitesi	1	3,13
Karabük Üniversitesi	1	3,13
Mustafa Kemal Üniversitesi	1	3,13
Nişantaşı Üniversitesi	1	3,13
Selçuk Üniversitesi	1	3,13
Süleyman Demirel Üniversitesi	1	3,13
Genel Toplam	32	100

Tezler, hazırlandıkları anabilim dallarına göre değerlendirildiklerinde, turizmde kadın işgücü örneğinde yazılan lisansüstü tezlerden 21 tezin (%65,63) Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalında, 5 tezin (%15,63) Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalında, 2 tezin

(%6,25) Gastronomi ve Mutfak Sanatları Anabilim Dalında yazılmış olduğu görülmüştür. Geriye kalan ve her biri birer tez (%3,13) olan diğer tezlerin ise İşletme, Seyahat İşletmeciliği, Seyahat İşletmeciliği ve Turist Rehberliği ve Turizm ve Otel İşletmeciliği Anabilim Dallarına ait olduğu tespit edilmiştir (Bakınız Tablo 4).

Tablo 4. Tezlerin Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

Anabilim Dalı	N	%
Turizm İşletmeciliği	21	65,63
Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik	5	15,63
Gastronomi ve Mutfak Sanatları	2	6,25
İşletme	1	3,13
Seyahat İşletmeciliği	1	3,13
Seyahat İşletmeciliği ve Turist Rehberliği	1	3,13
Turizm ve Otel İşletmeciliği	1	3,13
Genel Toplam	32	100

Tezler, anahtar kelimelerine göre değerlendirildiklerinde, turizmde kadın işgücü örnekleminde yazılan lisansüstü tezlerde en sık kullanılan anahtar kelimenin 17 tez ile (%13,71) kadın iş gücü olduğu görülmüştür. Bunu 14'er tez ile (%11,29) cinsiyetçilik ve konaklama işletmeciliği anahtar kelimeleri, 10 tez ile (8,06) Cam Tavan anahtar kelimesi takip etmektedir. Kariyer Engeli ve Toplumsal Cinsiyet anahtar kelimeleri 7'şer tezde (%5,65) kullanılmıştır. Örgüt anahtar kelimesi 6 (%4,84) tezde karşımıza çıkmaktadır. Kadın Girişimci, Kırsal Turizm, Mobbing ve Turist kelimeleri, her biri 3'er (%2,42) tezde anahtar kelime olarak kullanılmaktadır (Bakınız Tablo 5).

Tablo 5. Tezlerin Anahtar Kelimelerine Göre Dağılımı

Anahtar Kelime	N	%
Kadın iş gücü	17	13,71
Cinsiyetçilik	14	11,29
Konaklama işletmeciliği	14	11,29
Cam tavan	10	8,06
Kariyer engeli	7	5,65
Toplumsal cinsiyet	7	5,65
Örgüt	6	4,84
Kadın girişimci	3	2,42
Kırsal turizm	3	2,42
Mobbing	3	2,42
Turist	3	2,42
Ekoturizm	2	1,61
İşten ayrılma niyeti	2	1,61
Kadın turist	2	1,61
Kadın yönetici	2	1,61
Mutfak	2	1,61

Stereotip	2	1,61
Cinsiyet eşitsizliği	1	0,81
Cinsiyetçi iş bölümü	1	0,81
Duygusal emek	1	0,81
Emek	1	0,81
Estetik	1	0,81
Feminizm	1	0,81
İnanç turizmi	1	0,81
İş memnuniyeti	1	0,81
İş-aile çatışması	1	0,81
Kadın	1	0,81
Kadın turizm akademisyenleri	1	0,81
Kadın tüketicisi	1	0,81
Kendine güven	1	0,81
Liderlik	1	0,81
Motivasyon	1	0,81
Müşteri memnuniyeti	1	0,81
Paket tur	1	0,81
Pazarlama stratejileri	1	0,81
Satın alma davranışı	1	0,81
Seyahat	1	0,81
Seyahat acentesi	1	0,81
Seyahat özgürlüğü	1	0,81
Sürdürülebilirlik	1	0,81
Tükenmişlik	1	0,81
Yiyecek ve içecek işletmeciliği	1	0,81
Genel Toplam	124	100

Tezler, uygulanan araştırma türlerine göre değerlendirildiklerinde, 32 tezin 22' sinde (%68,75) nicel araştırma tekniğinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca 7 tezde (%21,88) nitel, 3 tezde (%9,38) ise karma araştırma tekniklerinin kullanıldığı görülmüştür (Bakınız Tablo 6).

Tablo 6. Tezlerin Araştırma Türlerine Göre Dağılımı

Araştırma Türü	N	%
Nicel	22	68,75
Nitel	7	21,88
Karma	3	9,38
Genel Toplam	32	100

Tezler, kullanılan analiz tekniklerine göre değerlendirildiklerinde, en sık kullanılan analiz tekniğinin betimsel analiz olduğu görülmüştür. Betimsel analiz tekniği, 21 (%19,81) tezde kullanılmıştır. Bunu 17 (%16,04) tez ile fark analizi tekniği, 16 (%15,09) ile faktör analizi, 15 (%14,15) tez ile güvenilirlik analizi, 8 (%7,55) tez ile korelasyon analizi, 7 (%56,60) tez ile frekans analizi, 7 (%56,60) tez ile sonuç çıkarma, 5 (%4,72) tez ile çözümlenme, 4

(%3,77) tez ile içerik analizi, 3 (%2,83) tez ile regresyon analizi ve 1'er (%0,94) tez ile kümeleme analizi uyum analizi ve yapısal eşitlik modeli analizi takip etmektedir (Bakınız Tablo 7).

Tablo 7. Tezlerin Analiz Tekniklerine Göre Dağılımı

Analiz Tekniği	N	%
Betimsel analiz	21	19,81
Fark analizi	17	16,04
Faktör analizi	16	15,09
Güvenirlilik analizi	15	14,15
Korelasyon analizi	8	7,55
Frekans analizi	7	6,60
Sonuç çıkarma	7	6,60
Çözümleme	5	4,72
İçerik analizi	4	3,77
Regresyon analizi	3	2,83
Kümeleme analizi	1	0,94
Uyum analizi	1	0,94
Yapısal eşitlik modeli analizi	1	0,94
Genel Toplam	106	100

Turizmde kadın işgücü örnekleminde yazılan lisansüstü tezler, işletme türlerine göre değerlendirildiklerinde, en sık kullanılan işletme türünün 24 tez (%47,06) ile konaklama işletmesi olduğu görülmektedir. Geriye kalan tezlerden 10'u (%19,61) seyahat işletmesini, 7'si (%13,73) yiyecek ve içecek işletmesini, 5'i (%9,80) turizm rehberliğini, 4'ü (%7,84) rekreasyonu, 1'i (%1,96) akademiye kendisine işletme türü olarak belirlemiştir (Bakınız Tablo 8).

Tablo 8. Tezlerin İşletme Türlerine Göre Dağılımı

İşletme Türü/Alan	N	%
Konaklama işletmesi	24	47,06
Seyahat işletmesi	10	19,61
Yiyecek ve içecek işletmesi	7	13,73
Turizm rehberliği	5	9,80
Rekreasyon	4	7,84
Akademi	1	1,96
Genel Toplam	51	100

Tezler, örneklem gruplarına göre değerlendirildiklerinde, turizmde kadın işgücü örnekleminde yazılan lisansüstü tezlerin örneklemlerini, ağırlıklı olarak İstanbul (%18,42) ve Muğla (%18,42) şehirlerinden oluşturdukları görülmektedir. Bu iki şehri, yine turizm sektöründe önemli yerleri olan Antalya (%7,89) ve İzmir (%7,89) şehirleri takip etmektedir. Aydın (%5,26) ve Çanakkale (%5,26) şehirleri de örneklem gruplarının oluşturulduğu diğer iki dikkate değer şehirdir. Bu şehirler dışında aşağıdaki tabloda yer alan diğer tüm şehirler, incelen lisansüstü tezlerde 1'er (%2,63) kere kullanılmışlardır (Bakınız Tablo 9).

Tablo 9. Tezlerin Örneklem Gruplarına Göre Dağılımı

Örneklem	N	%
İstanbul	7	18,42
Muğla	7	18,42
Antalya	3	7,89
İzmir	3	7,89
Aydın	2	5,26
Çanakkale	2	5,26
11 farklı şehir	1	2,63
Adana	1	2,63
Afyonkarahisar	1	2,63
Akdeniz Bölgesi	1	2,63
Ankara	1	2,63
Bilecik	1	2,63
Bydgoszcz	1	2,63
Diyarbakır	1	2,63
Ege Bölgesi	1	2,63
Erzurum	1	2,63
Hatay	1	2,63
Mersin	1	2,63
Rize	1	2,63
Tüm Türkiye	1	2,63
Genel Toplam	38	100

TARTIŞMA VE SONUÇ

Turizmde kadın işgücü örnekleminde 2005-2019 yılları arasında yazılmış olan lisansüstü tezlerin, bibliyometrik araştırma sonuçlarına göre; öncelikle, bu kapsamdaki tezlerin sayısında 2017 yılına kadar düzenli bir artış olmadığı gözlemlenmektedir. Var olan tezlerin niceliksel olarak yeterli olmaması da bu çalışmadan elde edilen bir diğer bulgudur. Bu durum hem alandaki boşluğa işaret etmekte hem de toplumsal cinsiyet çalışmalarının ülkemizde görece yeni bir alan olması ile ilişkilendirilebilmektedir.

Var olan tezlerin çok büyük bir bölümünü yüksek lisans (%90,7) tezi düzeyindedir. Çok daha detaylı ve derinlemesine araştırma gerektiren ve ilgili alana yüksek lisans tezlerinden daha fazla katkı sağlayacak olan doktora tezlerinin oranının (%9,3) ise oldukça düşük olduğu gözlemlenmektedir. İncelenen tezler büyük oranda, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı (%65,63) öğrencileri tarafından yazılmıştır. Ayrıca, tezlerde en çok nicel yöntem (%68,75) kullanıldığı tespit edilmiştir. İşletme türü olarak yoğunlukla konaklama işletmelerinin seçilmiş olması (%47,06) şaşırtıcı değildir. Çünkü kadınlar adına önemli istihdam hacmi yaratmakta olan ve emek yoğun bir sektör olan konaklama işletmeciliği, (Alarcon & Mullor, 2018: 13) geleneksel toplumsal rol paylaşımına uygun düşmektedir. Konaklama işletmelerindeki işler, kamusal alandaki işlerden çok, özel alandaki yemek, temizlik, ütü, bulaşık, karşılama gibi işlerden oluşmaktadır.

Turizmde kadın işgücü örnekleminde yazılmış lisansüstü tezler konusunda yapılan bu çalışma, mevcut tezlere genel bir bakış sağlama niteliğinde olup gelecek araştırmalara da katkı sunmayı hedeflemektedir. Bu çalışmanın bir diğer amacı ise kimin neyi kontrol ettiğinin, hiyerarşilerin nasıl oluşturulduğunun, sürdürüldüğünün, değiştirildiğinin sorgulanabilmesi ve eşitliğin nasıl sağlanabileceğinin tartışılabilmesi için toplumsal cinsiyet analizinin ana akım turizm araştırmalarına mutlaka dâhil edilmesi gerektiğinin altını çizmektedir.

KAYNAKÇA

- Airey, D. (2008). Journal of Hospitality. *Leisure, Sport and Tourism Education*, 7(2), 101-103.
- Alarcon, D. & Mullor, E. C. (2018). *Gender dimensions in tourism work*, Barcelona: Alba Sud Publishing.
- Carvalho, I., Costa, C., Lykke, N., Torres A. & Wahl A. (2018). Women at the top of tourism organizations: Views from the glass roof. *Journal of Human Resources in Hospitality and Tourism*, 17(4), 397-422.
- Cole, S. (2018). *Gender equality and tourism: Beyond empowerment*, Wallingford, UK & Boston: CABI.
- Ferguson, L. (2011). Promoting gender equality and empowering women? Tourism and the third millennium development goal. *Current Issues in Tourism*, 14(3), 235-249.
- Ferguson, L. & Allarcon, D. (2011). Gender and sustainable tourism: reflections on theory and practice. *Journal of Sustainable Tourism*, 23(3), 401-416.
- Figuroa-Domecq, C., Pritchard, A., Segovia-Pérez, M., Morgan, N. & Villacé-Molinero, T. (2015). Tourism gender research: A critical accounting. *Annals of Tourism Research*, 52, 87-103.
- Hall, D. R. & Kinnaird, V. (1994). *Tourism: a gender analysis*, Wiley, Chichester: New York.
- Karasar, N. (2003). *Bilimsel araştırma yöntemi*, 12. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kelsey, K. (1994). Intimate Ideologies: Transnational Theory and Japan's "Yellow Cabs.". *Public Culture*, 64, 65-478.
- Kinnaird, V. & Hall, D. (1994). *Tourism: A gender analysis*, Chichester; Brisbane, Qld: Wiley.
- Law, R. & Cheung, P. (2008). An analysis of publications in leading tourism journals and its implications. *Journal of China Tourism Research*, 4(1), 78-97.
- Pritchard, A. & Morgan, N. J. (2000). Constructing tourism landscapes - Gender, sexuality and space. *Tourism Geographies*, 2(2), 115-139.
- Retamero R. G. & Zafra E.L. (2006). Prejudice against women in male-congenial environments: perceptions of gender role congruity in leadership, *Sex Roles*, 55, 51-61.
- Risman, B. J. (2009). From Doing To Undoing: Gender as We Know It. *Gender & Society*, 23(1), 81-84.
- Shakeela, A., Ruhanen, L. & Breakey, N. (2010). Chapter 5 Women's participation in tourism. In N. Scott & J. Jafari (Eds.), *Tourism in the Muslim World* (pp. 66-71). Emerald Group Publishing Limited: Bingley.
- Swan, M. B. (1995). Introduction: Gender in tourism. *Annals of Tourism Research*, 22(2), 247-266.

NÖROSİNEMA: KISA BİR BAKIŞ*

NEURO CINEMA: A BRIEF OVERVIEW

Yasemin KILINÇARSLAN**

ÖZ

Sinema nöropsikolojik yapımızı farklı biçimlerde etkileme gücüne sahip olan çok boyutlu bir sanattır. Bu alana ilişkin çalışmalar, kurgulanmış bir filmi izlerken beynimizin çeşitli bölümlerinin faaliyete geçtiğini, bu yüzden de bir filmin bilinç yapısını taklit ettiğini işaret etmektedir. Bilinç yapısının bu şekilde taklit edilmesi sinemanın insan beynini derinlemesine etkilemesine olanak sağlamaktadır. Etki ve etkinin biçimi yeni gelişmekte olan nörosinemanın başlıca konularındandır.

Anahtar sözcükler: Nörosinema, Bilinç, Bilişsel Bilim.

ABSTRACT

Cinema is a multidimensional art capable of affecting our neurophysiologic structure in different ways. Studies show that different parts of the brain are activated while watching a structured film and consequently, the movie imitates consciousness structure. This imitation of the consciousness structure enables cinema to deeply influence the brain. The effect and its manner are the main themes of the newly emerged science of neurocinema.

Keywords: Neurocinema, Consciousness, Cognitive Science

* Bu makalenin orijinali İngilizce olarak Abdorezza Naser Mogadashi (Tahran Üniversitesi Tıp Fakültesi) tarafından yazılmış ve Iranian Journal of Neurology Temmuz 2015 sayısında yayınlanmıştır. Bkz. Naser Moghadasi A. Neurocinema: A brief overview. Iran J Neurol 2015; 14(3): 180-4.

** Çeviren: Doç. Dr. Uşak Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Uşak-Türkiye e-posta: yasemink2010@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-8954-3009

GİRİŞ

Sinema, icadından bu yana zihin ve zihnin işlevleri üzerine çalışmakta olan bilim adamları tarafından her zaman üzerinde düşünülen bir konu olmuştur. Sinema ve beyin arasındaki ilişkiye ilk olarak ünlü Fransız felsefeci Henri Bergson tarafından değinilmiştir. Bergson Madde ve Hafıza adlı kitabında sinemanın zihnin içinde neler olup bittiğini açıkladığından bahsetmiş, hareket-imege kavramı aracılığıyla yaratılan hareket hakkındaki modern düşünme metotlarını oluşturmaya çalışmıştır.¹ Bertrand Russell tarafından öne sürülen bir kuramda, sinemanın özellikle ilk adımlarını attığı dönemlerde özgür iradeyi tahrip eden en önemli etken olduğuna değinilmektedir. Russell sinemanın zihin üzerindeki etkisine işaret etmiş ve çoğu çocuğun sevgi, sadakat, iş gibi hayata ilişkin temel kavramları, özgür iradeleriyle ve modern dünyanın unsurları tarafından etkilenmemiş bir düşünce aracılığıyla (sinema ve modern eğitim gibi) değil Hollywood filmlerini izleyerek öğrendiklerine işaret etmiştir. (Russell, 1984:1-6) Kurama dair düşünüldüğünde önceki yüzyıl için sinema hakkında bu tarz bir anlayışın geliştirilmesi şaşırtıcı olabilir. Sinemanın gelişimini takiben yönetmenler tüm bu zaman zarfında izleyicilerin zihnini daha ileri düzeyde etkileme çabasında olmuşlardır. Hitchcock filmleri bu etkiye dair belirgin bir örnektir. Hitchcock'un filmleri karmaşık psikolojik bir atmosfer yaratır ve izleyicileri muallakta tutarak onların zihninden kaçma fırsatını elde eder. Vertigo veya Arka Pencere Hitchcock'un sözü edilen yaklaşımının iyi birer örneğidir. Diğer önemli yönetmenlerin de izleyicilerin zihnini derinden etkileyen kendi özgün metotları bulunmaktadır. Kurosawa'nın Rashomon veya Ran filmlerini etkilenmeden izlemek mümkün müdür? Bu durum makalede kapsamlı bir biçimde tartışılacaktır. Yönetmenlerin ve senaryo yazarlarının ayrı bir makale konusunu oluşturacak biçimde nörolojik rahatsızlıklara olan ilgilerini gösteren birçok film bulunmaktadır. Nitekim bu makale beyin ve sinema arasındaki ilişkiyi detaylı bir biçimde ifade etme çabasıdır. Sinema beyni ne şekilde etkileyebilir ve sınır nedir? Russell'ın açıklamaları bir felsefecinin uyarısı mıdır yoksa sinemanın sıradışı doğasında ye retmiş bir şey midir?

Sinema ve Bilinç

Sinemanın beyinle olan ilişkisinden bahsetmeden önce bu olguya ilişkin daha fazla şey öğrenmemiz gerekmektedir. Jean-Luc Godard' a göre sinema müzik, ses ve görüntü gibi farklı karmaşık uyarıcıları kullanan çok boyutlu bir sanattır. (Pallasmaa, 2001:1-26) Bahsedilen bu uyarıcılara ek olarak, tutarlı bir yapı oluşturmak için çok sayıda ses ve görselle bütünleşen filmsel kurgu önemli bir rol üstlenmektedir.² Bu unsurların birlikteliği izleyicinin zihnini çok boyutlu biçimde etkileyebilen karmaşık bir olgu oluşturur. Filmlerin belki de en dikkate değer niteliklerinden birisi de akışlarıdır. Bir filmde çoğu zaman günlük konulara benzeyen, bağlantılı, anlamlı ve konuyla ilgili olarak zihinlerimizi hedef alan bir dizi olayla karşı karşıya kalırız. Film yapım sürecinin bilinç yapısını kopyaladığını ve yeniden inşa ettiğini söylemek mümkün müdür? Bu noktada konunun daha anlaşılır olabilmesi için bilinç ve bilincin başlıca özelliklerinin tanımlanması gereği mevcuttur.

Bilinç nedir? Thomas Nagel bu soruya "What is it like to be a bat?" adlı ünlü makalesiyle kısa bir biçimde cevap arar.³ Nagel bir deneyimin öznel durumunu

¹ Detaylı bilgi için bkz. Henri Bergson, The Creative Mind: An Introduction to Metaphysics.

² Detaylı bilgi için bkz. Mark Harris, Which Editing Is a Cut Above?

³ http://organizations.utep.edu/portals/1475/nagel_bat.pdf

değerlendirir. Neyi kastettiğini açıklamak içinse bir yarasayı örnek gösterir. (Bir yarasa gibi olmak nasıl bir şeydir?) Yarasaların sensörleri vardır ve bilişsel sistemleri insanlardan farklıdır.

Yansıtmaya ve yankıyla yer belirlemeye dayalı olan bu sistem yarasanın kendisini çevreleyen dünyayı tanımasına olanak sağlar. Bir nesnenin uzaklığını, boyutunu ve biçimini bu şekilde belirler. Açıkçası bu sistem insanların dış dünyayı tanımasına yardım eden sistemden oldukça farklıdır. Nagel, eğer bu duygu yarasa tarafından bir deneyim olarak kabul ediliyorsa, bir şeyler olduğunu ve bunun yarasa olmak demek olduğunu kabul etmemiz gerektiğini belirtir. Diğer bir deyişle, Nagel bilincin deneyimle eşdeğer olduğunu ileri sürer. Kırmızı rengi görme deneyimi neye benzer? Bir çiçeği koklama deneyimi neye benzer? Bu neye benzer'e bilincimiz tarafından karar verilir. Ned Block bilincin, bizi çevreleyen dünyayı gördüğümüz, duyduğumuz hatta deneyimlediğimiz bir yol olarak kabul edilebileceğini ifade eder. (Guttenplan & Block, 1994:514) Bu nedenle bilinç deneyimi bir şeyi tanımak olarak düşünülebilir.⁴ Bu bilinç insan olarak varoluşumuzda önemli bir rol oynar. Bir filme maruz kalmak bir bilinç deneyimidir çünkü bilişsel yeteneklerimizi tutarlı ve kati surette etkileyebilen çok boyutlu bir uyarıcıyla yüz yüze geliriz. Gerçekten de bir filmin bilinç kavramına ilişkin yapısal benzerliği oldukça büyük bir önem arz etmektedir.

Benzerliği daha iyi anlayabilmek için insanda bilincin oluşumunu nörobilim çerçevesinden irdelememiz gerekmektedir. William James'in tanımına göre bilinç tamamen yeni bir kavramdır. James bilinci, sürekli, amaçlı, birleşik olan, özel, zihinsel bir süreç olarak adlandırır.⁵ İşte aşkın düşünce ve farkındalık da bu tür ortamlarda oluşur. Bu tanım, öğrenme süreci zihnin önemli bir sac ayağı olmasına rağmen bilincin dış dünya tarafından başlatılmadığına işaret etmektedir. Velhasıl, biz veya bilinçli benlik öğrenir ve öğrenme içeride, diğer bir deyişle beynimizde meydana gelmelidir. Bilinç bizden ayrı bir şey değildir.

Bu doğrultuda, bilincin geliştirilmesine dair yöntemler için nörobilim aracılığıyla yeni bir pencere açılmıştır.

Gerald Edelman nörobilim alanında bilince dair en önemli kuramı öne sürmüştür. Edelman bilincin beynin belirli bir bölümünü ya da spesifik tipteki nöronların aktivitesini işaret etmediğine bunun yerine, çok çeşitli nöronlar arasında var olan dinamik, akışkan bir ilişkinin sonucu olduğuna inanmaktadır. Talamo-kortikal sistem bilinç aktivitesi için ana yapıdır. Sistem yalnızca dahili olarak bağlantılı değil, beynin diğer bölgeleriyle de bağlantı içindedir. Öte yandan, bilincimizin içeriği korteksin farklı bölümleriyle de ilişkilidir. Nörobilimsel olarak bu karmaşık sistem bilinç gücümüzü oluşturur. Edelman bilinci tanımlayan sistemin ötesine gider ve ne şekilde oluştuğunu açıklamak için doğal seçilime dayanan bir kuram arayışına girer. Edelman beynin evrimin bir sonucu olduğuna ve bilinç kuramının Darwinci evrime dayanması gerektiğine inanmaktadır. Sonuç olarak, birkaç farklı sıklusa (döngüye) göre nöronlar ve beynin farklı bölgeleri arasındaki bağlantılar biçiminde oluşan Nöronal Grup Seleksiyonu-Theory of Neuronal Group Selection (TNGS) kuramını ileri sürmüştür. Edelman'a göre daha sonra doğal seleksiyon ve Darwinizm kalıcı olacak olan nöronal döngüyü belirler. Seleksiyon, sinapslar ve bu sinapsların kapasiteleri vasıtasıyla gerçekleştirilir. İnsani deneyimlere ve insanların kendilerini çevreleyen

⁴ Detaylı bilgi için bkz. Tye Michael. Knowing What It Is Like: The Ability Hypothesis and The Knowledge Argument?

⁵ Detaylı bilgi için bkz. William James & Frederick Burkhardt & Fredson Bowers & Ignas K. Skrupskelis, The Principles of Psychology.

dünyayla olan iletişimlerine uyarlanabilir olan daha pozitif girişli yollar ve bağlantılar daha yüksek oranda hayatta kalma şansına sahiptir. (Edelman, 2003) TNGS teorisinin bilincin üretici olarak yerçekimi noktası, yeniden giriş ilkesi adı verilen bir ilkedir. Yeniden giriş bir nevi değiş tokuştur; beynin haritalarını ve çekirdeklerini ayna benzeri bir şekilde birbirine bağlayan çok çeşitli paralel aksonal sistemler aracılığıyla bilgi akışkanlığının paylaşıldığı bir değiş tokuş...⁶ Sonuç olarak, beynin tüm bölümlerindeki aktif döngüler arasında yeniden girişten kaynaklanan bağlantıların kurulmasını takiben bir tür senkronizasyon yaratılır. İlkel bilinç, daha ilkel organizmalarda görüldüğü gibi, beynin öncelik tanıma yetisine sahip ön ve arka bölümleri arasında yeniden giriş aktivitesi aracılığıyla daha yüksek bir bilince dönüşür. Bu yeniden girişli aktivite, zihinsel durum veya kişisel tecrübenin özelliği olarak adlandırılan şeyi yaratmada ve koordine etmede nöronal bir temeldir.

Edelman'ın tanımını tek bir deneyimde bilincin beynin farklı bölgelerini kapsayışını açıklığa kavuşturur. Bu kapsama sadece anatomik bir olay değildir, aynı zamanda sıralı ve akışkan bir şekilde aktive olan bölgelerdir. Bir filmi izlerken olan da budur. Jean-Luc Godard'ın belirttiği üzere bir film farklı unsurlara sahip çok boyutlu bir süreçtir. Her sahne bir dizi, resim, ses, müzik ve anlamlı film kurgusuna sahiptir; sahneler sıralı bir düzende birleşerek zenginliği insani deneyim olan akışkan, bir araya gelmiş bir ortam yaratır. Diğer bir deyişle, bilinçli bir deneyimi zihinle ilişkilendirir. Bu sadece bir benzerlik değil, hipotezlerimizi de doğrulayan testlerdir.

Nörobilim Testlerinde Sinema

Hasson ve meslektaşları tarafından film izleme esnasında beynin aktivitesini ve tepkilerini inceleyen bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada fMRI ve inter-subject correlation (ISC) analizi adlı yeni bir yöntem kullanılmıştır. (Hasson vd., 2008:1-26) Bu yöntemle farklı izleyicilerin beyin aktivitelerindeki benzerlik derecesi ölçülebilir, bu da nörosinema çalışmaları için önemlidir. Bir filme ilişkin beyin tepkilerini ölçme çalışmaları nörobilimsel tepkiye eşit değildir bu yüzden dikkate değer sayıda izleyici tepkisi araştırılmalıdır. Bu durum filmografi ve film eleştirmenleri için ilgi çekici olabilir. Niçin bir film hakkında eleştirmenlerin fikirleri benzerdir? Niçin izleyiciler bazı filmlerden etkilenir? Neden bazı sahneler unutulmazdır?

Hasson ve meslektaşları tarafından yapılan çalışma bu tür sorulara dair bazı cevaplar sunmuştur. (Hasson vd., 2008:1-26) İzleyicilerde ISC, "The Good, the Bad, and the Ugly" ve "Bang! You're Dead," gibi filmleri izleme esnasında, günlük olaylara dair sahnelerle kıyaslandığında dikkate değer bir biçimde yükselmiştir. Bu durum izleyicilerin ortalama göz hareketlerinin saptanmasında da geçerlidir. İzleyici üç farklı sahneyi izlerken de bakacağı yer konusunda serbest bırakılmıştır. Çalışma, göz sabitlenmesinin söz konusu filmleri izleme esnasında daha ileri düzeyde olduğunu belirlemiştir. Bulgular, kurgulanmış bir filmin izleyicilerin beyin aktivitesini önemli ölçüde kontrol edebileceğini göstermiştir. Gerçekten de ISC beynin çoklu duyusal alanlarının yanı sıra görme, duyma, dil algısı (Wernicke bölgesi), hisler ve duygularla bağlantılı olan bölgeyi de içeren çeşitli bölgelerinde yükselmiştir. Bu durum sinemayı çok boyutlu bir sanat olarak tanımlayan Jean-Luc Godard'ın sinema hakkındaki değerlendirmelerini ve görüşlerini de doğrulamaktadır. Çok boyutlu olan bu sanatın beynin farklı bölgelerini etkileyebileceği

⁶ Detaylı bilgi için bkz. Gerald M. Edelman, *Wider Than the Sky: The Phenomenal Gift of Consciousness*.

önceden tahmin edilebilir bir durumdur. Bilinç yapısı ve sinema arasındaki en önemli benzerliğin kaynağı da budur.

Sinemanın Bilişsel Bilimin Dönüşümü ve İlerlemesindeki Rolü

Bilişsel Bilimsel Film İndeksi (CSMI) bilişsel bilimin çeşitli örneklerini vitrine çıkaran ünlü filmlerden oluşan değerli bir koleksiyondur. Motz, bu filmlerin zihnin sinematik olarak incelemesiyle eşdeğer olabileceğine işaret etmiştir. (Motz, 2013) Bununla birlikte CSMI, zihnin sinemasal alımlanmasını etkileyen kültürel faktörleri dikkate almaz, filmlerdeki bilişsel bilimin varlığı sadece bilimsel unsurları nedeniyle göz önüne alınır. Bu noktada, kültürün zihnin bilişsel yapısı üzerindeki etkisini belirlemede sinemanın rolünü dikkate değer birkaç ünlü İran filmi aracılığıyla değerlendirmek niyetindeyim.

İran sineması son yıllarda gelişimini sürdürmesine rağmen bilişsel bilime çok az yer verilmiştir.⁷ Asghar Farhadi'nin akademi ödülü kazanan *The Separation* (2011) filmi Alzheimer hastalığı ve bu hastalığın insanların yaşamına olan etkilerini yansıtan birkaç İran filminden birisidir. Bununla birlikte, bilişsel bilimin İran sineması üzerindeki etkisi, kuşkusuz bu sinemanın bir özelliği olarak, İranlı bireyin iç çatışmalarını resmeden filmlerde aranmalıdır.

İran'lı bireylerin kimliği geleneksellik ve modernlik arasındaki çatışmalardan etkilenmiştir. Bir İran'lı, modernliğe ve gerçekçiliğe dayanan günümüz dünyasıyla tarihsel gurur, mistisizm ve şiirle yüklü bir geçmiş arasında bağlantı bulma çabasıdadır. Bu çelişme bireyin zihinsel ve bilişsel yapısında bazen büyük bir çatışma yaratabilmektedir. Bu nedenle, benzer konuları içeren filmler bireylerin zihinlerini tanımlamak için bilişsel bilimin önemli kavramlarını içerir. *Ballad of Tara* (1979) ve *Half Moon* (2006) tarihsel geçmiş, mistisizm ve günümüz dünyasının hakikatleri olmak üzere iki dünya arasındaki tezatlıkları gösteren örneklerdir. Bu tezatlıklar film kahramanları için bir kafa karışıklığı yaratır. *Maybe Some Other Time* (1987) adlı filmde bir kadın zihninde kendi geçmişinin peşine düşer, kabuslarla ve müphem ayak izleriyle dolu hafızasının arayışındadır. Film, kabusların ve belirsiz anıların kadının zihninin bilişsel yapısını nasıl değiştirebileceğini gösterir. Bu temaya en uygun olan bir diğer film *Hamoon* (1990)'dur. *Hamoon* iç çatışmaları, inanç-inançsızlık, sevgi-nefret, gelenek-modernlik arasındaki dalgalanmaları tasvir eden İran entelektüel hayatını gösterir. Aralarında gerçekçi bir ilişki kurmadığı için bireyin kabusları onu terk etmez, muhakeme gücü zayıflar ve tüm bilişsel yapısı çöker.

Her ne kadar İran sineması bilimsel konuları bütünüyle incelemese de bize Levy-Bruhl ve Luria'nın⁸ kuramlarını hatırlatan, kültürel sorunların zihnin bilişsel yapısını ne şekilde değiştirebileceğini gösteren bilişsel bir tür test olarak değerlendirilebilir.

CSMI, bilişsel bilimle ilgilenenler için kültürün zihnin bilişsel yapıları üzerindeki etkisini araştırmaya yönelik önemli fırsatlar yaratabilir ve kültürlerarası iletişimin kurulması için bir yol önerisinde bulunabilir.

Nörosinemanın Geleceği

Nörosinemanın önümüzde büyüleyici bir pencere açmış olduğu aşikardır. Bu çalışmanın belki de en önemli yönü, sinemanın beyin üzerindeki etkisine ve bilinç yapısını taklit edişine dikkat çekmesidir. Bu durumun kökleri tarihe hatta tarih öncesi döneme kadar daha da ileriye gidebilir. Şu anda İran ulusal müzesinde sergilenen dünyanın en eski

⁷ Detaylı bilgi için bkz. Hamid Dabashi H. *Close Up: Iranian Cinema, Past, Present, and Future*.

⁸ Detaylı bilgi için bkz. Alexander Romanovich Luria, *Cognitive Development: Its Cultural and Social Foundations*.

animasyonu incelendiğinde bu iddia açıklığa kavuşmaktadır. Bu animasyon tam anlamıyla sinemanın mevcut durumunu ifade etmektedir. (Fotoğraf 1. a ve b) Bir kaseğin üzerine resmedilmiş olan keçi birkaç hamlede bir ağaca yaklaşmakta ve yaprakları yemektedir. (Moghadası, 2014:1595-6) Tarihin ilk dönemlerinde Bergson'un makalesinde belirtilen hareket veya hareket imgesine insan yapımı olan nesnelere rastlanmamaktadır. Tarihi mağaralardakiler gibi tek bir imge farklı beyin bölgelerini uyarabilir, ancak söz konusu olan Burnt City kasesinde görülen şey, beynin farklı bölümlerinin farklı aşamalarda uyarılması ve akılda bir tür sıralı düzen oluşturmalarıdır. Bu düzen, yani bir görüntü veya durumun bir diğerini takip etmesi bize zihindeki hareket kavramını hatırlatır. Bu hareket ve bir durumla diğeri arasındaki sürekli iletişim bilincin temel prensipleridir. Burnt City kasesi insanoğlunun zihni başka bir deyişle de izleyicinin bilinç yapısını kontrol etmeye yönelik ilk girişimler olarak düşünülebilir. Buna göre tarihsel bir yaklaşımla, sinema insanların bilincini manipüle etme ve yönetme çabasıdır, sürekli ve ciddi bir şekilde devam eden bir çaba... Görünen o ki, yeni tekniklerin uygulanması sadece sinemanın yapısını geliştirmekle kalmamış aynı zamanda zihnimiz ve bilincimiz üzerindeki etkisini de değiştirmiştir. Belki de şimdi, Bertrand Russell'ın ifadelerini daha iyi anlayabiliriz. Russell'ın zihinlerimizde sinemanın hayret verici etkisine dair bahsetmiş olduğu şey sadece ahlaki bir durum değildir, temelleri beyinlerimizde bulunan fizyolojik köklere sahiptir ve buna nörosinema denir.

Sonuç

Nörosinema, beyin ve sinema arasındaki ilişkiyi inceleyen, yeni gelişmekte olan bir alandır. İlk bakışta, ilişkinin en yüzeysel katmanı çeşitli beyin rahatsızlıklarına dair farklı filmlerin oluşunda belirginleşir. Bununla birlikte, daha derin bir bakış, beynin bir yandan sinemadan nasıl etkilendiğini gösterirken diğer yandan da beynin diğer filmlere olan tepkisine yöneliktir. Nörobilim zihnimizi etkileyebilen olguyu incelemek için güçlü bir araçtır ve sinema da o araçlardan biridir. Nörosinema disiplinlerarası bir bilim olarak filmler ve zihin arasındaki ilişkiyi incelemeye yardımcı olabilir. Ek olarak nörosinema çeşitli kültürlerdeki beyin işlevleri ve kültürel ayrımlara dair farklı hipotezleri onaylamak veya reddetmek üzere testler planlamak için fırsatlar yaratmaya yönelik yeni bir alan sağlar.

Menfaat Çatışmasına dair bilgi notu

Yazarlar bu çalışma için herhangi bir menfaat çatışması bildirmemişlerdir.

Teşekkür

Bu çalışma Research Development Center of Sina Hospital-Sina Hastanesi Araştırma ve Geliştirme Merkezi-Tehran, İran tarafından desteklenmiştir.

Fotoğraf 1. Dünyanın ilk animasyonu (a ve b)

KAYNAKÇA

- Bergson, H. (2002). *The Creative Mind: An Introduction to Metaphysics*, New York: Kensington Publishing Corporation.
- Dabashi, H. (2001). *Close Up: Iranian Cinema, Past, Present, and Future*, London: Verso.
- Edelman, Gerald. M. (2003). Naturalizing Consciousness: A Theoretical Framework, *PNAS 100(9)*: 5520-4.
- Edelman, GERALD. M. (2004). *Wider Than the Sky: The Phenomenal Gift of Consciousness*, New Haven: Yale University Press.
- Guttenplan, S.& Block, N. (1994). *A Companion to the Philosophy of Mind*, Oxford: Blackwell.
- Harris, M. (2008). *Which Editing Is a Cut Above?*, New York: New York Times.
- Hasson, U., Landesman, O., Knappmeyer, B., Vallines, I., Rubin, N., & Heeger, DJ. (2008). Neurocinematics: The Neuroscience of Film, *Projections*, 2(1): 1-26
- James, W., Burkhardt, F., Bowers, F.& Skrupskelis, I.K. (1981). *The Principles of Psychology*, Cambridge: Harvard University Press.
- Levy, B.L. (1926). *How Natives Think: Les Fonctions Mentales Dans Les Societes Inferieures*, London: George Allen and Unwin.
- Luria, A.R. (1976). *Cognitive Development: Its Cultural and Social Foundations*, Cambridge: Harvard University Press.
- Michael, T. (2000). *Knowing What It Is Like: The Ability Hypothesis and the Knowledge Argument? In Consciousness, Color, and Content*, Cambridge: MIT Press.
- Moghadasi, N. (2014) Artificial Eye in Burnt City and Theoretical Understanding of How Vision Works, *Iran J Public Health*, 43(11): 1595-6
- Motz, B. (2013). Cognitive Science in Popular Film: The Cognitive Science Movie Index Trends, *Cogn Sci*, 17(10): 483-5
- Nagel T. What is it like to be a bat?
from URL [http://organizations.utep.edu/portals/1475/nagel_bat.pdf]
- Pallasmaa, J. (2001). *Architecture of Image: Existential Space in Cinema*, Saint-Petersburg: Building Information Limited.
- Russell, B. (1984). *In Praise of Idleness and Other Essays*, London: Unwin Publisher

OSMANLI-TÜRK TOPLUMUNDA ÇEVİRİ ETKİNLİĞİ ÜZERİNE TARİHSEL BİR İNCELEME

A HISTORICAL REVIEW ON TRANSLATION ACTIVITY IN THE OTTOMAN-TURKISH SOCIETY

Nilay AVCI¹

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Türk toplumlarında çeviri etkinliğinin geçmişten günümüze uzanan serüvenini tarihsel veriler ve bulgular ışığında incelemek, konuyla ilgili genel bir bakış sağlamaktır. Bir araştırma alanı olarak Türkiye’de çeviri tarihi ile ilgili yapılan çalışmalarda, incelemelerin çoğunlukla Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet dönemi üzerine yoğunlaştığını, Osmanlı öncesi dönemde Türk toplumlarındaki değişik lehçe ve dillerin kullanıldığı çeviri etkinlikleri ile ilgili bulguların ise genellikle bu yoğunlaşmanın dışında bırakıldığını görmekteyiz. Bu çalışmada ise, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerindeki kültürel değişimlerle bağlantılı olarak çeviri etkinliklerinin gelişim aşamalarının çalışmanın esas odağını oluşturması ile birlikte Osmanlı öncesi dönemlerdeki oluşumlar da irdelenerek Osmanlı-Türk toplumlarında çeviri etkinlikleri üzerine bir tarihçelendirme örneği oluşturmak amaçlanmaktadır. Bu nedenle çalışmanın kapsamını aşacağı düşünülerek her bir bölümde dönemin en önemli oluşumlarına yer verilmiş, detaylara girilmekten özenle kaçınılmıştır. Türk dilinin kullanımı, toplumların çokkültürlülüğü, çeviri etkinliklerinin etki alanları ve Türk çeviri tarihine yön veren önemli oluşumlar hakkında da bilgi veren bu çalışmada, her ne kadar çeviri etkinliklerinin öncelikle dini metinler üzerine yoğunlaştığı görülse de zaman içerisinde, özellikle de 19. yüzyılda Reform Hareketleri ve Batılılaşma çabaları kapsamında, içerik ve türlerde meydana gelen değişimler dikkat çekmektedir. Batı’da meydana gelen bilimsel gelişmeler, tıptaki ilerlemeler ve ticari ilişkilerin önem kazanmasıyla birlikte sosyal, kültürel, siyasi ve askeri etkiler ile çeviri etkinlikleri hız kazanmış, böylelikle Modern Türk Edebiyatı’na yeni edebi türlerin de tanıtılması sağlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: çeviri, çeviri etkinliği, Türk çeviri tarihi, Osmanlı döneminde çeviri, Cumhuriyet döneminde çeviri

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the historical development of translation activities in Turkish societies and provide an overview in the light of historical data and findings. In studies related to the history of translation in Turkey as an area of research, it is generally seen that most of the investigations focus on the Ottoman period and the Republican era, on the other hand the findings related to the translation activities in which different dialects and languages were used in Turkish societies within the period before the Ottomans are generally excluded from this concentration. However, in this study, it is aimed to create an example of a historiography on translation activities in the Ottoman-Turkish societies by examining both the developmental stages of translation activities in connection with the cultural changes in Ottoman and Republican periods as a main focus and the formations in pre-Ottoman periods. Considering that the study will exceed its scope, the most important developments of the periods were included in each part and the details were carefully avoided. This study also gives information about the usage of Turkish language, multiculturalism of societies, the effects of translation activities and the important formations that direct the history of translation in Turkey. Although it is seen that translation activities primarily focus on religious texts, the changes in content and genres within the scope of Reform Movements and efforts of Westernization in the 19th century are noteworthy. With scientific developments in the West, advances in medicine and the importance of commercial relations, translation activities have gained momentum thanks to social, cultural, political and military influences, thus new literary genres were introduced to Modern Turkish Literature.

Keywords: translation, translation activity, Turkish history of translation, translation in the Ottoman period, translation in the Republican era

¹ Doktorant, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çeviribilim Anabilim Dalı, E-mail: nilayavci-87@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4374-132x

1. GİRİŞ

Türk dili, 11. yüzyılda Selçuklu Türkleri tarafından Anadolu'da yoğun olarak kullanılmaya başlanmış, daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun² ve Türkiye Cumhuriyeti'nin³ resmi dili olmuştur. Büyük Selçuklu Devleti⁴ İran'dan Mezopotamya'ya, Suriye'den Filistin'e kadar uzanmaktaydı. Dolayısıyla, Müslüman, Hıristiyan, Ermeni, Rum, Suriye ve İran kökenli karışık bir nüfusun söz konusu olması kaçınılmazdı. Türk unsuru baskın olsa da ırk ve dinsel farklılıklara karşı hoşgörülü bir yaklaşımın sergilendiği, yönetim ve kültürde daha çok İran modellerinin benimsendiği, resmi dil olarak da Farsça'nın kullanıldığı bilinmektedir. İktidarının zirvesi olan 16. yüzyılda çeşitli Anadolu beyliklerinin birleşiminden oluşan çokkültürlü⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nun, Batı'da Orta Avrupa'ya, kuzeyde Kırım'a kadar uzanan ve Orta Doğu ile Kuzey Afrika'yı da içine alan sınırları içinde çok sayıda dil kullanılmaktaydı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra imparatorluğun parçalanması, 1923'te, Anadolu'da ve Trakya'nın bir bölümünde⁶ Cumhuriyet'in kurulmasına yol açmış, imparatorluğun etnik ve dilsel çoğulluğunun bir kısmı (daha az ölçüde) sürdürülmüştür.⁷

Demircioğlu (2016)'nin belirttiği gibi “Türkiye’de çeviri tarihi, bir araştırma alanı olarak keşfe açıktır ve yapılan çalışmaların Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri olmak üzere iki eksende geliştiği görülmektedir” (s. 101). Bu çalışmada, tarihsel değerlendirmelerden faydalanarak Türk toplumlarında çeviri etkinliğinin geçmişten günümüze olan süreci, Osmanlı öncesi dönemlerdeki oluşumlardan başlanarak incelenmektedir.

2. OSMANLI ÖNCESİ DÖNEMDE ÇEVİRİ ETKİNLİĞİ

Çeviri etkinliğinin, insanlık tarihi kadar eskilere dayandığına dair pek çok söylem ve bulgu mevcuttur.⁸ Anadolu toprakları ile ilgili geçmiş kayıtlar incelendiğinde, M.Ö. 1800 yıllarında, Kapadokya'da ‘targumannu’ diye adlandırılan çevirmenlerin olduğuna dair kaynakların varlığına rastlanmıştır (Eruz, 2010: 33). Göktürk döneminde⁹ ‘Nirvana Sutra’ adlı metinlerin Türkçe’ye çevrildiğine dair söylemler mevcuttur (Yıldız, 2009 akt. Kayalı ve Çoruk, 2016). Ancak Orhun Kitabeleri’nden öncesi hakkında net bilgilerimizin bulunmadığı ve ortak bir uzlaşma sağlanamadığı için, tarihsel olarak bakıldığında, Türklerde çeviri etkinliklerinin ilk

² 1299-1922.

³ 1923 ve günümüz.

⁴ 1040-1157.

⁵ Çokkültürlülüğün olumlu ve olumsuz yanları için bkz. Eruz (2010: 29-30).

⁶ Doğu Trakya.

⁷ Tarihsel detaylar için bkz. Parker (2009).

⁸ Örn. bkz. Gökteş (2005a, 2005b), Yücel (2007), Vural Kara (2010), Tahir Gürçağlar (2016), Kayalı ve Çoruk (2016).

⁹ Taspar Kağan (572-581).

kez Uygurlar döneminde başladığı söylenebilir.¹⁰ Uygur döneminde¹¹ yaşanan din değişikliği, beraberinde alfabe değişikliğini de getirmiştir. Yeni dinlerin, yani Maniheizm¹² ve Budizm'in anlaşılabilmesi için Çince metinlerden Türkçe'ye çeviriler yapılmıştır (Kayalı ve Çoruk, 2016). İskenderiye kütüphanesinden geriye kalan çok az sayıda kitabın bile yoğun bir çeviri etkinliğine yol açtığı ve Hint etkileri gibi Uzak Doğu felsefesinin de etkisiyle İslam felsefesinin doğduğu öne sürülmüştür (Yazıcı, 2005: 43). M.S. 7. yüzyıldan itibaren İslamiyet'in ortaya çıkması ve güçlenmesiyle birlikte Doğu'da¹³ tıp ilimleri açısından büyük gelişmeler kaydedilmiş, bu durum da yoğun bir şekilde çeviri etkinliklerinin gerçekleştirilmesine vesile olmuştur. Hintçe, Farsça ve Yunanca'dan pek çok bilimsel yapıt 7. ve 8. yüzyılda Arapça'ya çevrilmiştir. Bu birikim, Emeviler'in üzerinden Batı'ya ulaşmış ve Doğu'nun sahip olduğu bilgi Batı'ya çeviri eylemi aracılığıyla aktarılmıştır (Aksoy 1998, Eruz 2010). 9. yüzyıla gelindiğinde ise, Bizans Ortodoks kilisesinden ayrılan, çoğu bilgin, düşünür ve din adamı olan Süryaniler, günümüzdeki adlarıyla Diyarbakır, Urfa, Antakya gibi kentlerde kimi dinsel niteliği öne çıkan, kimi de bilim ve felsefeye dayalı manastırlar kurmuşlar ve bu manastırlarda yüzyılın ilk yarısında Yunanca'dan Süryanice'ye, yüzyılın ikinci yarısında da Süryanice'den Arapça'ya çeviriler yapmışlardır. Dolayısıyla, çevirilerin kaynak dilden değil de ikinci dilden yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Yazıcı (2005) çevirileri, o dönemde çevirmenlerin değil de bilim adamlarının yapmış olması durumuna dikkat çekerek, çeviri ediminde özel alan bilgisinin öneminin daha o dönemde farkına varıldığını aktarmaktadır (s. 43-44). Çeviri yapanları bir araya toplayarak çeviri konusunda uygulamaya yönelik bir hizmet vermeyi kendilerine amaç edinmiş okulların da kurulduğu ve faaliyet verdiği bilinmektedir. Örneğin 9. yüzyılda Bağdat'ta kurulan *Beyt-ül Hikme*'de¹⁴ toplam 65 çevirmen görevli olup, bunlardan 47'si 5. yüzyılda Bizans Ortodoks Kilisesi'nden ayrılarak Anadolu'ya yerleşen Süryani kökenli çevirmenler; geriye kalanlar ise, İskenderiye'den etrafa dağılan Yunan ya da İbrani kökenli bilim adamlarıdır (Baker 1998: 320 akt. Yazıcı 2005: 44). Matematik, fizik veya tıp gibi gündelik yaşamı ilgilendiren konu alanlarında çeviriler yapılmıştır. Eski Yunan ve Roma İmparatorluklarının çöküşüyle birlikte Rönesans'a kadar olan dönemdeki boşluğu, bilimsel metinler açısından dolduracak sadece Arapça'ya yapılan bu çeviriler bulunmaktaydı. 9. ve 12. yüzyıllarda Arapça'dan Latince'ye Kremona'lı Christian Gerard ve Musevi Farah bin Salim tarafından yapılan çeviriler Avrupa'da aklın ve düşüncenin yeniden uyanmasına neden olmuş ve Batı dünyasındaki Orta Çağ üniversitelerinin kitaplıklarının temelini Arapça'dan yapılan çeviriler oluşturmuştur. O dönemin ünlü tıp tarihçisi ve çevirmen Maibi Ybanez bu durumu "tarihin hiçbir döneminde çevirmenler, İslamiyet'in yayılma dönemindeki kadar önemli bir yere sahip olmamışlardır" diyerek açıklamıştır (Fischbach 1993 akt. Aksoy 1998). Selçuk Türklerinin¹⁵ de dinsel, felsefi, bilimsel ve yazınsal yapıtları Farsça ve Arapça'dan Türkçe'ye çevirttikleri bilinmektedir. Bu çevirilerin çoğu tasavvuf, kelim ve mantık ile ilgili yazılardan oluşmaktaydı (Karantay 1991 akt. Aksoy 1998). Selçuklu Devleti'nde, hanedanlık kararnamesiyle tayin edilmiş ve saygınlık kazanmış olan resmi tercümanlar, yabancı devletlerle yazışmalardan sorumlu olarak ve mahkeme davalarında aracı olarak görev yapmaktaydı. Alaeddin Keykubad zamanında¹⁶ tayin edilmiş iki tercüman ve iki özel çevirmen kâtibî olduğu bilinmektedir (Paker, 2009).

¹⁰ Örn. bkz. Göktaş (2005a), Vural Kara (2010), Kayalı ve Çoruk (2016).

¹¹ 742-845.

¹² Persli Mani tarafından 3. yüzyılda kurulmuş, kısa sürede büyük bir alana yayılmış olan din.

¹³ Özellikle Bağdat ve Şam kastedilmiştir.

¹⁴ Bilgelik Evi.

¹⁵ 1040-1157.

¹⁶ 1221-1237.

3. OSMANLI DÖNEMİNDE ÇEVİRİ ETKİNLİĞİ

Osmanlılarda çeviri faaliyetlerinin başlayıp çevirmenlik mesleğinin önem kazanması, 1453'ten sonra bir imparatorluğa dönüşecek olan Osmanlı Beyliği'nin, 1299'da Batı Anadolu'da kurulmasıyla başladığı düşünülmektedir. İlk yıllarda tercümanlık, temel çeviri biçimi iken daha sonradan kurumsallaşmıştır. Parker (2009), Osmanlı kayıtlarında adı geçen ilk imparatorluk dragomanının¹⁷ 1479'da bir antlaşma yapmak üzere Venedik'e gönderilen Lütfi Bey olduğunu aktarmıştır. Dragomanın, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki resmî konumunun, Konstantinopolis'in¹⁸ 1453'te fethinden sonra II. Mehmet¹⁹ tarafından konumlandırılmış olduğu düşünülmektedir. Yunan Pontus İmparatorluğu'nun fethini takiben II. Mehmet'e esir düşen Georgios Amirtzes'in, siyasi iletişimde değil de akademik konularda sultanın tercümanlığını yaptığı bilinmektedir. Aksoy (2005)'a göre tercümanlık, Osmanlı İmparatorluğu'nda organize bir şekilde başlatılmış ve sürdürülmüş olsa da tüm alanlar için eşit bir dağılım sağlanmadığı ve düzensiz bir şekilde yürütüldüğünden dolayı çeviri faaliyetlerinde aynı şeyi söylemek doğru olmayacaktır. 13. yüzyılda başlayıp 14. yüzyılda sayıca artan, Farsça ve Arapça'dan yapılan edebi çevirilerin, Türk dilinin gelişimi için önemli rol oynadığı düşünülmektedir. Bu metinler ağırlıklı olarak dini içerikli metinlerdi. Çoğunlukla İslam toplumları ve sanatı üzerine yazılmış metinler, Arapça ve Farsça'dan yorum, açıklama, özet veya dipnot olarak çevrilmekteydi.²⁰ Ne var ki çeviri dilinin basit tarzı ve sözdizimi, Osmanlı Türkçesi'nin hâlâ Arapça ve Farsça'nın etkisi altında gelişmekte olduğunun bir yansımasıydı. Bunun sonucu olarak, organize bir Türk dili oluşturma girişimleri Sultan Çelebi Mehmed²¹ tarafından gerçekleştirilmiş, onun ardından ise Sultan II. Murad, Türkçe'nin devlet dili olarak kurulmasının yolunu açmıştır (Aksoy, 2005)²². 14. ve 15. yüzyıllarda ise tıp ve bilimsel metin çevirilerinin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Her ne kadar 15, 16 ve 17. yüzyıllara kadar yapılan çeviriler Osmanlı Türkçesi'nin yazılı alanda geliştirilmesine hizmet etmiş olsalar da yaygın, tutarlı ve düzenli değildiler. Bunun sonucu olarak, İmparatorluk'taki çeviri faaliyetleri, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bilim ve sanatın tam gelişmesi için koşulları yaratacak kadar etkili olmamıştır. Vural Kara (2010), Osmanlılar'ın dış dünyaya kapalı olması ve sadece çok zorunlu olduğunda dış dünyayla iletişime girmesi nedeniyle, dönemin çeviri ihtiyacının daha çok ticari ve siyasi alanda olduğunu vurgulamaktadır. İmparatorluğun giderek artan diplomatik ve ticari faaliyetleri, profesyonel dragomanlar için daha fazla talep yaratırken, profesyonel çeviri 16. yüzyılda kurumsallaşmaya başlamıştır. 17. yüzyılda ise Göktaş (2005a, 2005b)'ın aktardığına göre, Fransa krallığı tarafından Venedik örnek alınarak, İstanbul elçilik ve konsolosluklarında tercümanlık yapacak çokkültürlü²³, bilgili ve sorumluluk sahibi tercümanlar yetiştirmek amacıyla, sonradan "Dil Oğlanları Okulu"²⁴ olarak adlandırılacak bir okul açılmıştır. 18. yüzyılda dragomanların resmi görev alanları dışişleri bakanlığı²⁵, iller idaresi²⁶, eğitim

¹⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nda görev almış yabancı dil bilen dışişleri memuru, tercüman, çevirmen.

¹⁸ Günümüz adıyla İstanbul.

¹⁹ 1444-1446 ile 1451-1481 yılları arasında hüküm sürmüştür.

²⁰ Çevirileri özetlemenin veya yeniden düzenlemenin amacı, çevirmen ve ait olduğu dini mezhep için gerekli görünen şeyler üzerinden halkı dini meselelerle aydınlatmaktır (bkz. İsen 2003 akt. Aksoy 2005).

²¹ 1413-1421.

²² İstanbul'un fethinden sonra toplum, bir imparatorluğa dönüşme bilincini kazandı. Bu nedenle, her türlü sosyal, ekonomik ve kültürel aktiviteyi organize yazılı olarak kaydetme ihtiyacı önemli hale geldi. Tarihi kaydetme ihtiyacının artmasıyla da dilin gelişimine önemli katkılar sağlandığı söylenebilir (detaylar için bkz. Aksoy, 2005).

²³ Çokkültürlü kimlikleri sayesinde tercümanlar, sayısız alanda çeviriler yapıp, eserler verebiliyorlardı.

²⁴ Günümüzde bu okul *Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Enstitüsü*'ne (INALCO) dönüşmüştür.

²⁵ *Bâb-ı Âli* tercümanları olarak bilinmektedir.

²⁶ Mahkemelerde yabancı dillerdeki duruşmaların anlaşılabilmesi için dragomanlar görevlendirilmişti.

kurumları²⁷ ve yabancı elçilikler ile konsolosluklar²⁸ olarak farklı alanlara yayılmıştır.²⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nda tercümanların, devletin imtiyazlı sınıflarından biri olduğu bilinmektedir. Aksoy (1998)'un aktardığına göre Osmanlılarda Türkçe'ye resmi çeviri etkinliği III. Ahmet döneminde³⁰ 25 üyeli bir çeviri kurulunun oluşturulmasıyla ve İbrahim Müteferrika tarafından matbaanın kurulmasıyla başlamıştır. 17 ve 18. yüzyıllar Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çeviri faaliyetleri için önemli dönemlerdir. Batı eserlerinin aktarımı aracılığıyla çoğalan Batı ile temaslar, coğrafya, tıp, eczacılık gibi konulardan oluşurken; felsefe, edebiyat ve birçok sosyal bilime pek fazla değinilmediği bilinmektedir. Dolayısıyla yapılan tercümelemlerin, 19. yüzyılın ortalarına ve 20. yüzyılın başlarına kadar İmparatorluğun kültürel, entelektüel veya bilimsel yaşamını büyük ölçüde etkilemediği söylenebilir (Aksoy, 2005). Ancak 18. yüzyılda ilk toplu çeviri hareketinin başladığı III. Ahmet döneminde³¹ Avrupa kaynaklarından pek çok eser çevrilmekle beraber 19. yüzyıl, Farsça ve Arapça'dan çevrilen eserlerin en yoğun görüldüğü dönem olmuştur. Alpay (1976)'ın verdiği bilgiye göre, Cumhuriyet dönemine kadar basılan kitapların 3,534 tanesini çevrilmiş eserler oluşturmaktadır.³² 18 ve 19. yüzyıllarda, çeviri aracılığıyla devlet kurumlarında iyileştirme hareketlerinin yoğunlaştığı görülmektedir. Lale Devri'nden başlayarak çok sayıda Tercüme Heyeti kurulmuştur. İlk Tercüme Heyeti'nin, Yazıcı (2004)'ya göre "hem İslam kültürüyle ilgili kimliği kaybetmemek, hem de Batı'nın teknolojik gelişmelerinin gerisinde kalmamak şeklinde birbiriyle çelişen iki farklı amaçla" (s. 60), Sadrazam İbrahim Paşa tarafından 1717'de kurulduğu bilinmektedir.

19. yüzyılda ayrıca Reform Hareketleri³³ başlamış; siyasi, sosyal ve askeri baskılar altında başka kültür ve medeniyetlere açılmak amacıyla yaşam ve bilimlerin her alanında Batılılaşma çabaları gerçekleştirilmiştir. Felsefesinin temelinde eğitim, kültür ve sanat alanları bulunan Batılılaşma çabalarıyla çeviri aktiviteleri hız kazanmış, dilin sadeleştirilme çabalarıyla birlikte Doğu ve Batı kültürlerinden bilim, edebiyat, sanat, sosyal bilimler gibi alanlardan çok sayıda kitap çevrilmiştir. Bir diğer önemli gelişme ise, tercüme faaliyetlerini düzenlemek adına, resmi yazışmalar ve çeviriler yapacak, Batılılaşma çabalarının bir parçası olarak Fransızca öğretecek tercümanları eğitmek için 1833'de Bâb-ı Âli'de *Tercüme Odası*'nın³⁴ açılması olmuştur. Fransa'nın öncü kültür olarak benimsenmesiyle, özellikle Fransız yazınından çeviriler gerçekleşmiş; çeviri aracılığıyla 19. yüzyıla dek Osmanlı yazınında yer almayan roman, tiyatro ve deneme gibi türlerin tanınmasıyla, çağdaş Türk düzyazısı gelişim göstermiştir (Dino, 1999 akt. Vural Kara, 2010). Böylelikle kısa süre sonra, Türk yazarları da bu türlerde yapıtlar vermeye başlamışlardır. Eğitim kitapları hazırlamak için *Encümen-i Dâniş* (1851), fen bilimlerindeki eksikliği gidermek için *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye* (1861), halka seslenen çeviri ve telif yapıtlarını yayımlamak üzere *Telif ve Tercüme Cemiyeti* (1865), diğerlerinden farklı olarak Latince ve Yunanca çevirileri ön planda tutan *Daireyi İlmiye* (1870), çeviri yayınları teşvik etme amaçlı *Telif ve Tercüme Dairesi* (1914) gibi tercüme bürolarının devlet

²⁷ Askeri reformların bir parçası olarak 19. yüzyılda kurulmuş okullarda yabancı öğretmenleri çevirmesi için dragomanlar çalışmaktaydı.

²⁸ Dragomanın diplomatik görevi, Osmanlı devlet adamları ve elçilikleri arasındaki iletişimi kolaylaştırmak ve bütün yazışmaları ele almaktı.

²⁹ Detaylar için ayrıca bkz. Eruz (2010).

³⁰ 1703-1730.

³¹ Lale Devri (1718-1730).

³² Alpay (1976) basılan kitaplar içerisinde 1729-1875 yılları arasında 203, 1876-1907 yılları arasında 1776, 1908-1928 yılları arasında ise 1555 adet çeviri eser bulunduğunu belirtmektedir (s. 450).

³³ 1828-1908.

³⁴ Temelleri II. Mahmut tarafından 1821'de atılmış olan Tercüme Odası, 1933'lere kadar mütevazı bir biçimde çalışmalarını sürdürmüştür. Konuyla ilgili bkz. Bilim (1990).

eliyle kurulması da önem teşkil etmektedir³⁵. 1873 yılını takip eden 10 yıllık sürecin Tanzimat Dönemi yazar ve çevirmenleri için en verimli dönem olduğu, çeviri etkinliklerinde önemli bir hareketlilik yaşandığı bilinmektedir.³⁶ Çeviri yoluyla ilk kez roman, edebi bir biçim olarak Türk sistemine girmiştir. Tanzimat Dönemi Türk edebi sisteminde yeni bir tür olarak roman, bazılarının göre zararlı bir edebi biçim olarak, bazılarının göre ise okurlara bilgi ve hizmet sağlama aracı olarak görülmekteydi (Karadağ, 2015). Bu dönemlerde çevirinin en önemli rollerinden biri farkındalığı sağlamak ve çeviri aracılığıyla okurların aydınlanmasına olanak sağlamaktı. Ancak yaklaşık 6 yüzyıl süren Osmanlı Devleti'nde çeviri etkinliklerinin dizgesel olarak yürütülememesi ile çeviriye yüklenen bu sorumluluk gerektiği gibi yerine getirilememiştir³⁷. Ne var ki, 19. yüzyılın ikinci yarısının, yoğunlaştırılmış Batılılaşma çabalarının yanı sıra çeviri türü ve miktarının artmasıyla dikkat çekmeyi hak ettiği söylenebilir. Tanzimat Dönemi ile Harf Devrimi arasında yaklaşık 1200 romanın Osmanlı Türkçesi'ne çevrildiği bilinmektedir.³⁸ Hatta Eruz (2010) konuyla bağlantılı olarak 19. yüzyılın, Osmanlı Devleti'nin en uzun yüzyılı olarak adlandırıldığına dikkat çekmektedir (s. 128).

Aksoy (1998), Tanzimat Dönemi öncesi ve sonrasında da çevirmenlerin stratejilerini yönetecek, açık seçik belirlenmiş çeviri yöntemleri ve ilkeleri olmadığından çevirilerin genelde kısaltılarak, özetlenerek, bazı yerler atlanarak yapıldığını, çevirinin doğruluğunu onaylayacak resmi ve kültürel mekanizmaların çalışmadığını belirtse de; Aksoy (2005), Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çeviri faaliyetlerindeki eksikliklere rağmen özellikle 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı toplumundaki sosyal ve kültürel gelişmelerle birlikte, Batı eserlerinin çevirileriyle de Modern Türk Edebiyatı'na yeni bakış açıları, düşünce ve yaşam biçimlerinin yanı sıra roman, drama gibi yeni edebi türlerin tanıtılmasının önemini vurgulamak gerektiği görüşündedir.

4. CUMHURİYET DÖNEMİNDE ÇEVİRİ ETKİNLİĞİ

Tanzimat döneminde başlayan Batı'ya yönelme hareketleri içinde, çeviri yoluyla kültürler arasındaki gelişmelerin yurdumuza girebileceği ve ülkelerin birbirini çeviri sayesinde daha iyi tanıyacağı düşüncesi ile yabancı dillerden çeviriler yapılmaya devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanını takiben, 1924 yılından itibaren çeviri faaliyetlerinin düzenli bir şekilde yapılması, kurumsal temelde bir düzen altına alınması konusunda girişimler başlatılmıştır. Aynı yıl içinde özel bir yayın kuruluşu olan Remzi Kitabevi, *Dünya Yazarları'ndan Çeviriler* dizisine başlamış, 1928'de yeni Türk harflerinin kabulünden sonra 1932'de Kuran'ın ilk Türkçe çevirisi yapılmıştır. Yeni Türk harflerinin kabulü ise özellikle 1930'larda dilin, Arapça ve Farsça etkilerden büyük ölçüde arınmasına yol açmıştır. 1939 yılında ise, Birinci Türk Neşriyat Kongresi dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel tarafından Türkiye'de çeşitli yayıncılık ve çeviri alanlarında ortaya çıkan sorunlar ile devletin bunları nasıl çözebileceği yolunda önerileri tartışmak üzere toplanarak *Tercüme Encümeni* oluşturulmuştur. *Tercüme Encümeni*'nin raporları ve kongrede alınan kararlar doğrultusunda ise bir *Tercüme Heyeti* kurulmuştur. Aksoy (1998)'a göre "bu toplantının çeviri açısından önemi genel bir yayıncılık kongresinde çeviri konusuna geniş bir açıdan yaklaşılmasıdır". *Tercüme Heyeti*'nin yaptığı bu toplantılar dahilinde çeviri yöntemleri, daha iyi çevirilerin yapılabilmesi için sözlük hazırlanması, yapılan çevirileri kontrol edecek bir kurulun oluşturulması ve çevirisi yapılacak eserlerin listesinin çıkarılması gibi konular değerlendirilmiş; bunun sonucunda ise eski ve yeni

³⁵ Konuyla ilgili detaylar için bkz. Yazıcı (2004, 2005), Eruz (2010).

³⁶ Konuyla ilgili detaylar için bkz. Paker (2009).

³⁷ Konuyla ilgili detaylar için bkz. Eruz (2010).

³⁸ Tanzimat Dönemi (1839-1876) ile İkinci Meşrutiyet (1908-1920) arasında yaklaşık 520 roman, İkinci Meşrutiyet ile Harf Devrimi (1928) arasında 713 roman çevrilmiştir (bkz. Karadağ, 2015).

klasik yapıtları bir düzen içinde Türkçe'ye kazandırmak için sürekli bir *Tercüme Bürosu*'nun kurulmasına karar verilmiştir (Yağcı, 1999 akt. Göktaş, 2005a). 1940'ta³⁹, Atatürk'ün Batılılaşma yönergelerinden de esinlenerek Yücel, yeni dil politikalarını güçlendirmek ve kültürel canlanmayı sağlamak amacıyla *Tercüme Bürosu*'nu kurarak devrimsel bir harekete imza atmış, kültürel farkındalık ve aydınlanma hedeflenmiştir⁴⁰. *Tercüme Bürosu*'nun en önemli farkı, Tanzimat'tan bu yana sistemsiz bir şekilde yürütülen çalışmaların ardından ilk defa devlet tarafından organize edilen düzenli, planlı ve geniş kapsamlı bir çeviri etkinliğine girilmesi ve bu durumun Doğu-Batı arasındaki kültürün temellendirilmesinde etkin bir rol oynamış olmasıdır. Saygın edebiyatçılar, akademisyenler, öğretmenler ve yazarlardan oluşan *Tercüme Bürosu*, Antik Yunan felsefesi ve edebiyatından başlamak üzere dünya edebiyatından eserler seçip çevirmekle olan yükümlülüğünün yanı sıra; ilerleyen yıllarda etkinlikleri arasına felsefe, tarih ve bilim yapıtlarının çevirilerinin de eklenmesi kararını almıştır. *Büro*'nun faaliyet gösterdiği yıllarda 1000'den fazla eser Türkçe'ye çevrilmiştir. En yoğun çevirilerinin 1940'lı yıllarda yapıldığı bilinmektedir ve aynı yıl *Tercüme Bürosu*'nun resmi yayın organı olan *Tercüme Dergisi*'nin yayımına da başlanmıştır. Hasan Âli Yücel derginin ilk sayısının önsözünde; çevirinin “mekanik bir nakil hareketi” olmadığını ve iyi bir çevirmenin, yazarın “mensup olduğu cemiyetin kültür ruhuna gerçekten nüfuz etmesi” gerektiğini vurgulamış (Sauer, 1997), yüksek kaliteli çeviriler yapılmasını hedeflemiştir. Yücel ayrıca, çeviri eserleri aracılığı ile Türkiye'de hümanizma ruhunu aşılamaı hedeflemiş ve bu isteği dinamik çeviri faaliyetleriyle desteklenmiştir⁴¹. 1940 ve 1966 yılları arasında yayımlanan *Tercüme Dergisi* ile yapılan çevirilere dikkat çekilmekle birlikte, çeviri eleştirilerine de yer verilmiştir. *Tercüme*'nin, çeviri alanında ilk dergi olması ve uzun yıllar yayımını sürdürmesinin çok önemli bir adım olduğunu belirten Göktaş (2005a), kuramsal yazılar ve çeviri eleştirilerinin çevirilerle aynı dergide yer almasının, nitelikli çevirilerin artmasına katkıda bulunduğu görüşündedir (s. 103). Sauer (1997)'in aktardığı üzere Türkiye'de bir çığır açtığı düşünülen ve çeviri hareketinin büyük gelişim göstermesini sağlayan *Tercüme Dergisi*'nden bu yana “özel yayınevleri tarafından çeşitli çeviri dergileri yayımlanmış, ancak bu dergiler ilk sayılardan öteye gidememiştir”. 26 yıl içinde 87 sayı yayımlanan *Tercüme Dergisi*'nden sonra çıkan “iki önemli çeviri dergisi 1980'den 1984'e dek 18 sayı çıkan *Yazko Çeviri Dergisi* ile 1987-1992 yılları arasında 21 sayı çıkan *Metis Çeviri Dergisi*'dir”. Yazıcı (2005)'ya göre “Cumhuriyet dönemindeki çeviri etkinliğinin salt yazınsal alandaki çeviri etkinliğiyle sınırlı kaldığı söylenemez. Batı dünyasındaki bilimsel gelişmeler ister istemez çeviri etkinliğinin üniversitelere de sarkmasına neden olmuştur. Cumhuriyet döneminin kuruluş yıllarında dikkat çeken etkinlik alanları *Tercüme* dergileri ve üniversitelerdeki çeviri etkinliğidir” (s. 60). Üniversitelerde çevirilen kitaplar okutularak bilim yapılmaya başlanmış, çevirilen bilimsel kitaplardan etkilenen bilim adamları ise araştırmalara yönelerek yeni yapıtlar oluşturmuşlardır. Eruz (2010) çevirinin, “çok dışı çarkların dönmesini ve bilim ile yazın alanında ilerlemelerin kaydedilmesini sağlayan bir etkinlik olarak tarihin bu kesitinde de yer aldığına” dikkat çekmektedir (s. 47). 1940-1967 yılları arasında faaliyet gösteren *Tercüme Bürosu*'nun etkileri ise, Yücel'in 1946'da görevden ayrılmasından sonra önemini yitirerek devam etmiştir.⁴² 1989 yılında ise Berk (1999)'in verdiği bilgiye göre Millî Eğitim Bakanlığı, *Tercüme Bürosu* tarafından çevrilen klasikleri hiçbirini değiştirmeden, yayımlamaya başlamış ve *Büro* tarafından yayımlananlara benzer sade kapaklar ile basılan bu eserler makul fiyatlara satılmıştır (s. 162).

³⁹ Cumhuriyet Türkiye'sinde edebiyat ve kültürün yeniden doğuş zamanı olarak görülebilen *Tercüme Bürosu*'nun kurulduğu 1940 yılı, Türkiye'nin kültürel tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir (bkz. Berk, 1999: 143).

⁴⁰ Detaylar için örn. bkz. Göktaş (2005a), Tahir Gürçağlar (2005), Paker (2009).

⁴¹ Bkz. Göktaş (2005a), Vural Kara (2010).

⁴² 1940-1946 yılları arası *Tercüme Bürosu*'nun en aktif olduğu dönemlerdir.

Devlet tarafından organize edilmesi, sistematik bir şekilde yürütülmesi ve Batılılaşma hareketleri içerisinde önem teşkil eden *Tercüme Bürosu* ve onun yayın organı *Tercüme Dergisi*'nin ise kimi eksiklikler içermek, tam olarak amacına ulaşmasa da yine de çok büyük katkılar sağladığına çeşitli kaynaklarda değinilmiştir⁴³. Arusoğlu (2010), *Tercüme Dergisi*'nde “çeviri tarihiyle ilgili, özellikle de kendi çeviri tarihimizle ilgili yazıların dağınık, düzensiz, sistem ve yöntemden mahrum olsalar da kayda değer nitelikte ve araştırmacılara ışık tutabilecek yapıda” olduğunu savunmaktadır. Soysal (2017) ise kurumsallaşmayı amaçlayan *Tercüme Bürosu*'nun, bunu “tam manasıyla değil de bir ölçüde gerçekleştirmiş olduğu” kanaatine vararak, “*Büro*'nun, çeviri faaliyetlerini yerine getirme yolunda daha başarılı olduğunu” vurgulamaktadır. Tüm dünyada süregelen ekonomik bunalım, savaş etkileri, siyasi değişiklikler, kısıtlanmalar, günlük yaşama ve hatta yazın yaşamına yansımış, dergiler de dünyada ve ülkede olan bu değişim rüzgarlarından etkilenmiştir. 26 yıl boyunca yayımlandığı düşünüldüğünde, doğal olarak içeriğinde o dönemin izlerini taşıdığından kapsamlı bir dönüşüme aracılık etmekle beraber, tarihe de ışık tuttuğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

5. SONUÇ

Dünya kültürünün gelişiminde büyük rol oynayan çeviri etkinliğinin tarih içindeki yolculuğunun önce Doğu'dan Batı'ya, 15 ve 16. yüzyıllardan sonra da Batı'dan Doğu'ya seyrettiği görülmüştür (Eruz, 2010). “Doğu'da Arap dünyasında, bilimden ve uygarlıktan yararlanmak ve kalkınmak amacıyla kullanılırken, Avrupa da kendisini yenilemek amacıyla yine çevirinin yardımına başvurmuştu” (Aksoy, 1998). Türkiye'de çeviri ise Tahir Gürçağlar (2016)'a göre “özellikle son iki yüz yıldır farklı kültürlerden gelen öncü düşünce ve türlerin kültür alanına girerek burada bir dizi dönüşüm gerçekleştirmesine aracı olmuştur” (s.13). Yapılan çevirilerin en fazla 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ilk yarısında Türkiye kültürü üzerinde büyük etkilere ve dönüşüme yol açtığı, bu dönemlerde büyük bir çeviri faaliyetinin sürdürülmüş olduğunu görmekteyiz.

Her dönemde farklı bir işleve ve dönüştürücü etkiye sahip olan çevirilerin yayımlanmasına artan ilgi günümüzde de tarih, felsefe, psikoloji, sosyal bilimler, toplumsal cinsiyet çalışmaları, çocuk edebiyatı ve sanat gibi pek çok alanda büyüyerek devam etmektedir. Antik uygarlıklardan gelen binlerce kitaplık bilgi birikimini yok eden İskenderiye Kütüphanesi yangını, baskı dönemlerinde kitapların bilerek yakılması gibi olaylara rağmen çeviri tarihi “geçmişten günümüze bilgilerin asla kaybolmadığını, çeviri aracılığıyla şekil ve dil değiştirerek ve mutlaka artarak yeniden ortaya çıktığını” (Arusoğlu, 2010) düşündürmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, N. B. (1998). Teknik Çeviri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 2 (15), 71-80.
- Aksoy, B. (2005). Translation Activities in the Ottoman Empire. *Meta*. 50 (3), 949-956.
- Alpay, M. (1976). *Harf Devriminin Kütüphanelere Yansımaları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü.
- Arusoğlu, S. (2010). *Tercüme Dergilerinde Çeviri Tarihi*. *Hacettepe Üniversitesi Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi*. 2 (20), 53-68.

⁴³ Örn. bkz. Arusoğlu (2010), Soysal (2017).

- Berk, Ö. (1999). *Translation and Westernisation in Turkey (from the 1840s to the 1980s)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Warwick Üniversitesi, Warwick.
- Bilim, C. (1990). Tercüme Odası. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*. 1 (1), 29-43. DOI:10.1501/OTAM_0000000191.
- Demircioğlu, C. (2016). *Çeviribilimde Tarih ve Tarih Yazımı. Doğu-Batı Ekseninde Bir Karşılaştırma*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Eruz, S. (2010). *Çokkültürlülük ve Çeviri: Osmanlı Devleti'nde Çeviri Etkinliği ve Çevirmenler*. İstanbul: Multilingual.
- Göktaş, N. (2005a). *Türk Çeviri Tarihinde Tercüme Dergisi ve Metis Çeviri Dergisi'nin Yeri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Göktaş, N. (2005b). Fransa'da Yazınsal Çeviri Tarihi (Bir Tarihçelendirme Denemesi). *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 2 (30), 51-63.
- Karadağ, A. B. (2015). The Contribution of the Novels Translated into Ottoman Turkish Between the Ottoman Tanzimat Period and the Alphabet Reform to the Ottoman/Turkish Cultural Heritage: An Overview of the Prefaces with a Focus on National Morals and Customs. *Rumeli'de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*. (2), 113-128.
- Kayalı, Y., Çoruk, F. J. G. (2016). Türk, Hint ve Ermeni Kültürleri ve Edebiyatlarında Çeviri Çalışmaları ve Tarihi. *Akademik Bakış Dergisi*. Sayı: 53. 114-123.
- Paker, S. (2009). *The Turkish Tradition*. İçinde Routledge Encyclopedia of Translation Studies. (2. baskı). M. Baker, G. Saldanha (Ed). Londra; New York: Routledge. 550-559.
- Sauer, J. (1997). Türkiye'de İlk Çeviri Dergisi: *Tercüme*. (Çev. M. Çıkar). *Kebikeç*. Sayı: 5. 35-49.
- Soysal, F. (2017). Cumhuriyet Dönemi Çeviri Kurumları, Tercüme Bürosu ve Kurumsallaşma İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Tarih Okulu Dergisi*. Sayı: 32. 211-220.
- Tahir Gürçağlar, Ş. (2005). *Kapılar. Çeviri Tarihine Yaklaşımlar*. İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Tahir Gürçağlar, Ş. (2016). *Çevirinin ABC'si*. (3. baskı). İstanbul: Say Yayınları.
- Vural Kara, S. (2010). Tarihsel Değerlendirmeler Işığında Türkiye'de Çeviri Etkinliği. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 6 (1), 94-101.
- Yazıcı, M. (2004). *Çeviri Etkinliği*. İstanbul: Multilingual.
- Yazıcı, M. (2005). *Çeviribilimin Temel Kavram ve Kuramları*. İstanbul: Multilingual.
- Yücel, F. (2007). *Tarihsel ve Kuramsal Açından Çeviri Edimi*. Ankara: Dost Kitabevi.